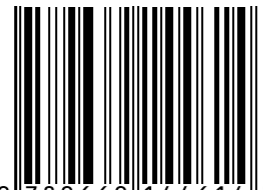

ISBN 978-966-914-461-4

9 789669 144614 >

7

DEBRECENI ANIKÓ IRODALOM (MAGYAR ÉS VILÁGIRODALOM)

7

DEBRECENI ANIKÓ

2024

DEBRECENI ANIKÓ

IRODALOM

(MAGYAR ÉS VILÁGIRODALOM)

7

ДЕБРЕЦЕНІ ОНІКА

УГОРСЬКА ТА ЗАРУБІЖНА ЛІТЕРАТУРИ

Підручник інтегрованого курсу
для 7 класу закладів загальної середньої освіти

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

DEBRECENI ANIKÓ

INTEGRÁLT IRODALOM (MAGYAR ÉS VILÁGIRODALOM)

Tankönyv
az általános középfokú oktatási intézmények
7. osztálya számára

Львів
Видавництво «Світ»
2024

УДК 821.511.141:821(4/9):373.5.016(07)

О 58

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(наказ Міністерства освіти і науки України від 05.02.2024 № 124)

Видано за рахунок державних коштів. Продаж заборонено

Підручник розроблено відповідно до модельної навчальної програми
«Інтегрований курс угорської та зарубіжної літератури. 5–9 класи»
для закладів загальної середньої освіти
(укл. Браун Є. Л., Бардош Н. С., Кіраль К. Б., Ковач А. А.,
Гнатик-Рішко М. М.)

Дебрецені О.

О 58 Угорська та зарубіжна літератури : підруч. інтегр.
курсу для 7 кл. закл. заг. серед. осв. / О. Дебрецені. –
Львів : Світ, 2024. – 288 с. : іл.

ISBN 978-966-914-461-4

УДК 821.511.141:821(4/9):373.5.016(07)

ISBN 978-966-914-461-4

© Дебрецені О. О., 2024
© Видавництво «Світ», оформлення,
2024

BEVEZETŐ

*Azok a könyvek, melyek könyvtárad polcain szunnyadnak,
még nem készek, vázlatosak, magukban semmi értelmük.
Ahhoz, hogy értelmet kapjanak, te kellesz, olvasó.*

Kosztolányi Dezső

Kedves hetedikesek!

Ez a tankönyv a már megismert, megkedvelt hatodikosra épít. A tartalomjegyzék címei elárulják számotokra, hogy a régmúlttól kezdve, az első magyar nyelvű szövegemlékek mellett a reneszánsz, barokk, klasszicista irodalom csodálatos művei közül válogattunk, amelyek az ismeretszerzésen túl szórakozást, az irodalom gyönyörűségét nyújtják.

A tankönyvben az irodalom fejlődésének fő vonalát követjük nyomon, a hangsúlyt a magyar irodalomra helyezve. Ez természetesen nem értékítéletet jelent, csupán a nemzeti, az anyanyelvi kultúra fontosságát kívánjuk vele érzékeltetni, s erre késztet a tantárgy kis óraszama is. A magyar és világirodalom jeles alakjainak, a gyermekirodalom jelentős alkotásainak megismerésével és sok hasznos irodalomelméleti fogalom elsajátításával értő, érző olvasóvá válhattok.

A tankönyv nyolc nagy fejezetet tartalmaz, melyeken belül az adott témakör bővebb áttekintésével is találkozhattok. Minden témakörhöz kérdéseket és feladatokat mellékeltem, amelyek a tananyag elsajátításában a segítségetekre lesznek. A nehezebb feladatokat ** jelöltem. Néhány fontos tudnivaló a szemelvényekről. Mennyiségük néha túl soknak, néha kevésnek tűnik, de alkalmasak ezek a részletek a gyakorlásra, az ismeretek elmélyítésére és a tanultak ellenőrzésére is. A művek titeket is véleményalkotásra, állásfoglalásra késztetnek: helyesen jártak-e el a szereplők az adott helyzetben, ti mit tettetek volna az ő helyükben. Követendő példákat láttok magatok előtt, vagy éppen olyan szereplőkkel találkoztatok, akiknek viselkedését, tetteit elítélték. A döntés a tietek.

Figyelmetekbe ajánlom a fejezetek, illetve a rövid életpályák előtt olvasható mottókat. Ne siklódjatok el fölötte, olvassátok el, és gondolkozzatok el a mondandóján! Először is tekintsetek az oldal elejére, és olvassátok el Kosztolányi Dezső gondolatát a könyvről.

Mindig vegyétek figyelembe az egyezményes jeleket, melyekkel már az 5. és a 6. osztályban is találkoztatok!

Nota bene!	Jegyezd meg!		Irodalomelméleti ismeretek
	Amit a múró! tudnod kell		Háttérinformáció
	Kérdések és feladatok	Fogalomtár	Idegen eredetű fogalmak magyarázata
	Szómagyarázat		Játék
	Nehezebb feladatok		Tudáspróba
	Kérdezz, kutass!		Nézzétek meg!
	Rajzolj, tervezz!		

Jó munkát, sok sikert kívánok!

A szerző

A keszthelyi Helikon Kastélymúzeum könyvtára

AZ IRODALOM SZEREPE AZ EGYÉN ÉS A TÁRSADALOM ÉLETÉBEN

Napjainkban olyan új módja jelent meg a társadalmi együttélésnek, amelyben az információ hálózatba szervezett tárolása, elszállítása, áramlása játssza a központi szerepet, ez az úgynevezett „információs társadalom”. Az új, tudásalapú társadalomban egyre nagyobb szerephez jut az ismeretekhez való hozzáférés, az információk biztonságos tárolása, (vissza)kereshetősége. Ezt az igényt nemcsak az információk mennyiségének gyors növekedése, hanem az internet és a technika korábban nem tapasztalt fejlődése és terjedése idézte elő. Az emberi alkalmazkodóképesség egyik folyamányaként igyekszünk ezeknek az új kihívásoknak, elvárásoknak mindenféle téren megfelelni – nem számolva a következményekkel. Gyorséttermekben étkezünk, rövid szöveges üzenetekben kommunikálunk, tömörített formátumokban tároljuk hang- és képfelvételeinket, digitalizáljuk a könyveket, hogy „ne foglaljanak el annyi helyet”. Alapvetően mindent gyorsabban vég-

zünk – nem meglepő, hogy olvasási szokásaink és nyelvhasználatunk is alkalmazkodik a megváltozott életmódhoz. Mindezek ellenére az irodalomnak óriási szerepe van a diákok kritikai gondolkodásának kialakításában, fejlesztésében, illetőleg a korábbi tanulási folyama-
taikból származó előzetes ismereteik, képességeik hatékony, minden-
napi életben is felhasználható rendszerbe szerveződésében.

Az irodalom kezdetei • Az írásbeliség előtti korba nyúlnak vissza, az ősköltészet, a mágikus művészet korába az irodalom kezdetei. A varázsénekek, mítoszok, mondák, siratók és mesék az emberiség legősibb irodalmi műfajai, illetve szövegei. Évezredek át szóban hagyományozódtak. Ennek a szóbeli hagyománynak egy része egy-egy nép írott irodalmában is tovább élhetett, mint például a görög mítoszok.

Ma sokan vélik úgy, hogy a művészet, az irodalom az ember megismerési vágyából fakad. Az ember önmagát és a világot megérteni akaró, eredendően játékos, alkotó természetében gyökerezik.

Azokban a kultúrákban, amelyekben az írásbeliség megjelent, megszületett az irodalom írott változata is. Szóbeliség és írásbeliség, népköltészet és műköltészet, népszerű és magas szintű irodalom, irodalmi és hétköznapi szöveg évszázadokon át kölcsönös együttműködésben élt és él ma is.

Az irodalmiság tehát az írásbeliségnél tágabb fogalom, ugyanakkor azonban szűkebbnek is tekinthető. Szűkebbnek, mert a művészetek egyik ágaként a szépirodalmat értjük rajta. Azt a szépirodalmat, amely esztétikai tapasztalattal: a szépség élményével és a megértés, önmegértés örömeivel ajándékozhatja meg olvasóit.

A történelem különböző korszakaiban a szépirodalomba tartozó formák köre hol kiterjedt, hol szűkült. Vagyis a fogalom éppúgy, mint maga az irodalmi jelenség, változott.

A szépirodalom társadalmi szerepe • A szépirodalomnak felmérhetetlen társadalmi jelentősége van. Az író nem csupán tükörképét adja az ábrázolt valóságnak, egyszersmind állásfoglalását, nézeteit is kifejti. Ítéletet mond kora társadalmáról, kipellengérezzi a visszahúzó erőket, a helyes cselekvés példáját állítja olvasói elé. Így nyilvánvaló, hogy kihat a társadalom életére, alakulására.

A magyar irodalom gyakran vált a nemzeti azonosság mértékévé. Csak példaképpen utalunk itt klasszikus irodalmunk egy-két alakjára. A keresztény egységtudat és a teljes magyar magárahagyottság érzése talált feloldást a XV. századi magyar irodalomban, abban az

eszmében, hogy a magyarság a kereszténység védőbástyája. A haza és a kereszténység első összekapcsolása Janus Pannonius költészetében tűnik fel, majd magyar nyelven Balassi Bálint műveiben kap világirodalmi rangú kifejezést. Zrínyi Miklós *Szigeti veszedelem* című eposza közösségformáló és cselekvésre mozgósító történelemértelmezés.

Kazinczy és nyelvújító társai például az irodalom lényegét annak tekintették, hogy visszaadják egy nemzet öntudatát, és felszabadítsák az elnyomás alól. Vörösmarty és Kölcsey, a *Szózat* és a *Himnusz* írói is e célból alkottak, jóllehet kimagaslóan művészi formában. Katona József *Bánk bánját* a nemzeti függetlenséget, nemzeti érdekegyesítést szorgalmazó eszméje emelte nemzeti drámává. Petőfi verseivel feltűzelte a népet, és forradalomra buzdította őket. A magyar nyelv egyik legnagyobb mesterének, Arany Jánosnak a nemzeti kultúra és történelmi tudat megteremtése volt a fő művészi törekvése. Ezek az írók életük középpontjába helyezték az irodalmat, de szolgáltak is vele. Mindehhez persze szükség volt arra a társadalmi rendszerre és az elnyomásra, ami azokban az időkben volt.

Később, az első és a második világháború során az irodalom volt az egyetlen eszköz, amellyel a felfordult világban is meg tudta őrizni a kultúrát és az erkölcsöt. Ezekben az időkben az irodalom ezt jelentette, és azt, hogy az utókor számára megörökítsék azt, amit ők átéltek, intő példaként szolgálva. Radnóti például pontosan ezt tette, amikor üldöztetése során naplót írt. Vagy vegyük József Attila *Hazám* című szonettsorozatát. E költemény egy többkötetes regényfolyam témáját tömöríti 98 sorba olyan remekléssel, hogy *a nemzeti nyomor*, az *ezernyi fajta népbetegség* teljes költői kórképét nyújtja, a tünetektől a kórelőzményekig.

Közösségi sorsvállalás, felelősségérzet és művészi minőség találkozásának eredménye, hogy Illyés Gyula „korszakról korszakra megírta mindig a maga és nemzete nagy versét”. Nagy versei – *Nem menekülhetsz, A kacsalábon forgó vár, Haza a magasban, Nem volt elég, A reformáció genfi emlékműve előtt, Egy mondat a zsarnokságról, Árpád, Bartók, Koszorú* – a magyar történelem egy-egy korszakának, egy-egy problémájának a nemzeti tudatot fölrázó megítélései. Nem egy esetben a magyar kultúra becsületének is védjegyei. Prózaí művei önéletrajza vonalán haladva adnak átfogó képet a XX. századi magyar történelemről. Drámáiban sorra veszi a magyar történelem sorsdöntő helyzeteit, hogy az elmulasztott lehetőségek elemzésével új értelmű hazafiságra ösztönözzön.

A műalkotások tehát „a teljes igazság” hordozóivá válnak: úgy mutatnak be bizonyos élettényeket – az adott esetekben érzelmi kapcsolatokat –, hogy egy-egy utalással kijelölik tényleges helyüket abban a világban, amelyben élnek, s azokat a mozzanatokot állítják előtérbe, amelyekben leginkább tetten érhetők a történelmi pillanat egészét meghatározó erők hatásai.

Az irodalom oktató, nevelő hatása • Mivel az irodalom a valóságot ábrázolja, különböző korokról, emberek életéről ad hiteles képet – bizonyos tudással is felvértez bennünket, s ezzel hozzájárul műveltségünk gyarapításához. Az irodalom tehát ismereteket nyújt és oktat. Azzal, hogy az irodalmi alkotások képzeletünkre hatnak, hogy bizonyos gondolatokat, érzéseket váltanak ki bennünk – tetteinket is befolyásolják. Az író úgy világítja meg a társadalmi élet jelenségeit, hogy saját nézeteit is kifejezi. Hőseit úgy formálja meg, hogy egyesek elismerést, szeretetet, rokonszenvet váltanak ki az olvasóból, mások viszont megvetést, ellenszenvet. A szép, értékes emberi tulajdonságokkal felruházott hősök példája arra ösztönöz, hogy kövessük őket tetteinkben. Így egy-egy irodalmi mű olvasása során jobban megértjük a társadalmi élet és az emberi kapcsolatok bonyolult viszonyait, s ezáltal sokkal jobban, pontosabban értékeljük saját cselekedeteinket, sokkal világosabban látjuk tennivalónkat. A szépirodalom tehát tapasztalatokat nyújt, formálja jellemünket, világnézetünket.

Az irodalom megőrökíti a múltat és a jelent, s alakítja a jövőt. Olyan hatással van az emberiségre, hogy képes útmutatásra és olykor segít a nehéz pillanatokban. Az irodalom nem holmi írás, hanem igazi művészet. Megnyugtat, szórakoztat és útmutatást ad. Nagyon fontos, hogy ne hanyagoljuk el, mert ez egyben az életünk. Gyakran kell olvasnunk irodalmi műveket, ez nemcsak az általános műveltséghez tartozik, hanem mindenki számára tartalmaz egy üzenetet, amit ha felismerünk, akkor egy eszközt, egy kulcsot ad a kezünkbe. Az írók, költők érzik, hogy mire van szüksége az emberiségnek és igyekeznek azt megosztani egy-egy történetben vagy egy versben. Sok költő alkotott egy új stílust azzal, hogy máshogyan írta verseit és ezzel képes volt egy új generációt alkotnia az emberiségnek. Nagyon büszkék lehetünk arra, amit tettek és alkottak. Hiszen az ember, vagy talán a világ jobbá tétele az irodalom igazi, örök feladata.

1. Szerinted van-e szerepe a szépirodalomnak a társadalom életében, a minőségi nevelésben és az oktatásban? Vitassátok meg!

AZ IRODALOM BÖLCSŐJE

Az európai kultúra bölcsője • Minden tudományos ismeretnek és a forma minden szépségének Görögországban rakták le az alapját. Herder jellemezte így a görög művészet hatását az emberiség kultúr-történetére. Az ókori görögök népe Kr. e. a második évezredben telepedett meg a Balkán-félsziget déli részén. Itt – a fejlettebb déli és keleti népekkel szoros érintkezésben – a görögség gyors fejlődésnek indult, s már ebben a korban nagy művészi alkotásokat hozott létre.

Az ókori Görögország a műzsák otthona és a tudományok bölcsője is volt. Itt alakultak ki az irodalmi műnemek: a *líra*, az *epika*, a *dráma*. Görögország volt a bölcsője a beszéd művészetének, a *retorika* kialakulásának is, amelyet a politikai viszonyok hívtak életre. Az ókori görögök egyik legnagyobb szellemi teljesítménye a *filozófia* volt. A filozófiát a tudományok és művészetek, sőt minden tudás,

Bret Mulligan: Athén, 2012

ismeret, tapasztalat összegzésének tekintették. Az irodalom és művészetek szempontjából a két meghatározó ókori görög filozófus **Platón** és **Arisztotelész**. Mindketten a filozófia nagy rendszerezői. Az irodalomelmélet szempontjából Arisztotelész legmeghatározóbb műve a *Poétika*, amely esztétikai, irodalomelméleti, műfajelméleti alpmű. A *Poétika* évszázadokra meghatározta, befolyásolta az irodalomhoz, művészetekhez való viszonyulást, értékítéletet. Tehát az ókori görögök hagyományozták Európára az irodalom esztétikai, műfaji, formai stb. alapjait, a kereszténység pedig az irodalomhoz való viszonyulást és annak erkölcsi normáit.

HÁTTÉRINFORMÁCIÓ

Hésziodosz a Kr. e. VIII–VII. század fordulóján élt. A boiótiai Aszkrában született egyszerű földműves családban. Két jelentősebb műve maradt fenn: az *Istenek születése* (*Theogonia*) és a *Munkák és napok*. A két mű együttesen az ókori görög mitológia összefoglalása és az ókori ember életmódjáról szóló tudósítás. Mitológiai összegzésnek, **genealógiának** is nevezhetjük őket. Hésziodosz vitathatatlannul a

leggazdagabb forrása a görög mitológia néhány területének (a világ keletkezése, a világ korszakai, az ember teremtése), ezért a későbbi korok tragédiaírói, epikusai sokszor merítették témát műveiből.

Fogalomtár

genealógia – származástan

vezünk, Hésziodosz jegyezte le a kezdeteit, ahogyan a világ története a káoszról a rend felé halad.

Ez a mű őrizte meg az utókor számára a világ keletkezésének az ókori görögség körében élő történetét. Annak a szövevényes, bonyolult rendszernek, amelyet görög mitológiának nevezünk, Hésziodosz jegyezte le a kezdeteit, ahogyan a világ története a káoszról a rend felé halad.

A GÖRÖG MITOLÓGIA

Az ember mindig is félt az ismeretlentől, ezért minden dologra magyarázatot keresett. Így a természeti jelenségekre is. Az ókori görögök istenekkel népesítették be a világukat, a szárazföldet és a tengereket is. Úgy képzeltek, hogy az istenek az emberekhez hasonlóak, és emberi tulajdonságokkal rendelkeznek. Ugyanakkor a földi halandókkal ellentétben halhatatlanok.

A görög istenek • A görögök elképzelése szerint eredetileg sem istenek, sem emberek nem éltek a földön. Maga a világ sem létezett, csak az alaktalan ősanyag, a végtelen világűr, amelyet *Khaosz* személyesített meg. Belőle született a sötétség: az éjszaka és a világosság: a nappal. Később megszületett *Gaia*, a föld. Gaia szülte *Uranoszt*, az égboltot és a tengert is.

Amikor *Uranosz* hatalomra jutott, feleségül vette *Gaiat* és ebből a házasságból titánok (isteni lények), egyszemű küklopszok és ötvenfejű, százkezű szörnyek születtek. *Uranosz* nem szerette utódait, és az alvilágba zárta valamennyit. *Gaia* megharagudott ezért, s rábeszélte a legifjabb titánt, *Kronoszt*, hogy büntesse meg apját. *Kronosz* megtámadta *Uranoszt*, egy sarlóval megsebesítette, megfosztotta hatalmától, s maga lépett a főisten helyére. *Kronosz* feleségül vette *Rheát* és hat gyermekük született: *Hesztia*, *Démétér*, *Héra*, *Zeusz*, *Poszeidón* és *Hadész*. *Kronosz* sem szerette gyermekeit, félt, hogy esetleg valamelyik fellázad ellene, ezért születésük után sorban lenyelte őket. *Zeusz* helyett azonban *Rhea* egy követ pólyált be, s *Kronosz* azt nyelte le, *Zeusz* pedig *Kréta* szigetén nevelkedett. Amikor felnőtt, arra kényszerítette apját, hogy testvérei újból a napvilágon legyenek, majd letaszította a trónról. Feleségül vette *Hérát*, ők lettek a második istenpár, leszármazottaik a görög hitvilág istenei. Az istenek világában sajátos „munkamegosztás” uralkodott, mindenkinek megvolt a maga feladatköre. (Erről részletesebben már a 6. osztályban tanultatok irodalom- és történelemórákon.)

A görög mitológia • Az ókori **hellének** vallásából származó mítoszok gyűjteménye. Ezeket a történeteket minden régi görög ismerte, és bár néhány korabeli filozófus megkérdőjelezte hihetőségüket, a hétköznapi emberek szertartásai és világnézete alapjául szolgáltak.

Fogalomtár

hellének – görögök. Az ókori görögök összefoglaló elnevezése, többes számban használjuk
hérosz – hős, harcos – félisten, isteni származású hős a görög mitológiában, aki egy isten és egy ember nászából született

A görög mitológia világa eléggé összetett. Tele van szörnyekkel, háborúkkal, intrikákkal és kotnyeles istenekkel. Emellett vannak a **héroszok**, akik segítenek az embereknek felülkerekedni ezeken a problémákon. A görögök a mítoszbeli hősök és az ő kultúrájuk egyenes ági leszármazottainak tekintették magukat.

Már tanultatok tavaly, hogy a **mítosz** istenekről, isteni eredetű csodás lényekről és természetfölötti képességű hősökről szóló történet. Az egy-egy nép által alkotott mítoszok összességét **mitológiának** nevezzük.

Az ókori görög mítoszok több csoportot, úgynevezett **mondakört** alkotnak, amelyek több nemzedék történetét mesélik el. Ilyen a *trójai mondakör* is, amely az eseményeket a trójai háború előzményeitől a város bevételén át a görög harcosok hazatéréséig foglalja magába. Valamennyi mondakör közös vonása az ősi istenek szerepeltetése.

A következőkben néhány görög mítosszal fogtok megismerkedni *Trencsényi-Waldapfel Imre* átdolgozásában.

A TRÓJAI MONDAKÖR

A trójai mondakör a görög mondák legismertebb összefüggő mondacsoportja. Középpontjában a trójai háború áll, melyet Helené spártai királyné megszöktetéséért a csábító Parisz hazája ellen indítottak a görögök, s melynek tizedik évében Priamosz király városa elpusztult. A legnagyobb hős a görögök oldalán Akhilleusz, a trójaiak részén Hektór, Priamosz fia; mindketten elesnek Trója alatt. A téma legnevezetesebb feldolgozása Homérosz két eposza, az *Íliász*, mely a trójai háború utolsó szakaszát foglalja egységes kompozícióba, és az *Odüsszeia*, mely a Trója alól hazatérő ithakai király, Odüsszeusz kalandzásait adja elő. A trójai mondakörhöz csatolja Róma eredetmondáját Vergilius *Aeneise*: Aeneas, Priamosz unokája Trójából menekül az ősi istenekkel Itáliába. A Trója ellen induló hajóhadért engesztelő áldozatnak bemutatott Iphigeneia, és atyja, a Trója alól hazatérő Agamemnon, kinek hűtlen felesége okozza halálát, az atyjáért bosszút álló

Orestes, Hektor rabságba hurcolt anyja és hitvese stb. a görög tragédiának szolgáltattak többször feldolgozott tárgyat.

Nézzük előbb ki is volt Helené!

ZEUSZ ÉS LÉDA GYERMEKEI

Fogalomtár

Léda – a görög mitológiában Spárta legendás királynéja, Thestiosz király leánya, Tündareosz király felesége

Zeusz szeme a halandók közül megakadt Léda szépségén. Hattyú képében férkőzött közel a gyanútlanul fürdőző királynéhoz, és teherbe ejtette. De Léda aznap éjjel a férjével, Tündareósszal is együtt hált. Hamarosan négy gyermek született. Léda két hattyútojást

szült, amiből gyermekei kikeltek. Az egyikből kettő, akik Zeusztól, s a másiktól kettő, akik Tündareósztól származtak. Így Helené (Szép Heléna, aki a későbbi trójai háború kirobbanásáért felelős) és Polüdeukész halhatatlanok voltak, míg Klütaimnésztra és Kasztór halandók. Klütaimnésztra a későbbi mükénei királyné, Agamemnóm felesége. Kasztór és Polüdeukész együtt voltak a dioszkuroszok (*Dios kuroi*, azaz Zeusz fiai). Az ikrek közül az egyik tehát halhatatlannak, a másik halandónak született. Polüdeukész ökölvívásban, fivére kocsihajtásban bizonyult legyőzhetetlennek. Részt vettek az argonauták expedíciójában, Héraklész oldalán harcoltak az amazonok ellen. Egy csatában Kasztór életét vesztette: Polüdeukész lemondott volna halhatatlanságáról, csak hogy testvére mellett maradhasson. Ekkor döntött úgy kegyesen Zeusz, hogy egy napot az alvilágban, egy napot az égben töltve együtt maradhatnak. Az Iker csillagkép a hagyomány szerint az ő emléküket őrzi.

Léda halála után istenné vált, és az istennők közül Nemesisszel azonosították.

ERISZ ALMÁJA

(rövidítve)

Pélion sziklavarában, hol a tenger istennőjének, Thétisznek a lakodalmát ünnepelték a mürmidónok királyával, Péleusszal, a nagy hírű hős, Akhilleusz jövendő apjával, amelyre Eriszen kívül minden istenséget meghívtak. Történt, hogy Erisz, az irigység és viszály istennője, a vidáman lakmározók közé egy aranyalmát gurított ezzel a bevéselt felirattal: „A LEGSZEBBNEK!”, és kaján nevetéssel már el is tűnt.

– Engem illet az aranyalma! – mondta egyszerre három istennő is. Az egyik Héra volt, aki avval dicsekedett, hogy ő a legfőbb istennek, Zeusznak a felesége. A másik Pallasz Athéné, a szűz istennő, kinek szép szeméből sugárzott az értelem. A harmadik Aphrodité, a szerelem istennője, aki vágyódva nyújtotta kezét az aranyalma felé, azt állítva, hogy fia pajtásai, a pajkos Erószok küldték, senki másnak, csak neki, mert nála szebb senki nem lehet a világon.

Giovanni Caselli:
Parisz ítélete, XIX. század

Látta már Zeusz, hogy az istennők vetélkedése felborítja a szép egyetértést, s hogy a civakodásnak elejét vegye, szólította Hermészt, az istenek követét.

– Menj el Trójába, fiam – hagyta meg neki –, és keresd meg Priamosz király fiát, Pariszt, ott legelteti a nyáját az Ida hegyén. Vidd el neki az aranyalmát, és bíz rá nevedben a döntést: ő a legszebb férfi a halandók között, ítélje meg, melyik a legszebb istennő, és a győztes az ő kezéből vegye el a jutalmat.

Felöltötte Hermész saruját, kezébe vette a hírvivő pálcát és az aranyalmát, és a három istennővel együtt útra kelt Trója felé. Ott találta a királyfit az Ida hegyen, mert Parisz a pásztorok közt élt (...)

Tágra nyitotta szemét a pásztor, amikor megpillantotta az istennőket Hermész kíséretében. Alig tudott szépségükkel betelni. Tetőtől talpig szemügyre vette mind a hármat, szinte elvakította a ragyogás, de nem akart elhamarkodottan dönten. Ekkor közelebb lépett hozzá Pallasz Athéné, és így szólt.

– Ha nekem ítéled az aranyalmát, minden művészetre megtanítalak, és szülővárosod hős oltalmazójává teszlek!

– Én egész Ázsiát vetem uralmad alá, ha engem választasz – ígérte az istenek királyának a felesége, Héra.

De Aphrodité teljes szépségét feltárta Parisz előtt, és édes mosollyal suttogetta a fülébe:

– Én a legszebb földi asszony szerelmével foglak megjutalmazni. Helenét adom neked, Menelaosz feleségét, aki után szüntelenül sóvárog minden férfi földön és az Olümposzon. Mit kezdesz a bölcsességgel, mit használ neked a hatalom, ha fut tőled a szerelem! Hallgass hát szíved szavára, és engem kiálts ki győztesnek!

Még be sem fejezte szavait a szerelem istennője, s Parisz elbűvölten neki nyújtotta az aranyalmát. Gúnyosan mérte végig két vetélytársát Aphrodité, és diadalmasan ellibegett. Sérelmüket szívükbe zárva a legyőzöttek is távoztak Hermésszel, miközben Héra e szavakat mondta:

– Így hát e miatt a fajankó miatt lesz átkozott Trója, és emészti el a háború tüze. Falai leomolnak, fiai porba hullnak, gyermekei meg asszonyai az ellenség védtelen zsákmányául esnek! Átok arra a halandóra, aki szégyent hozott rám, az istenek királynéjára! Átok a városra, amely otthont ad neki, és átok a népre, mely fölnevelte! (...)

(...) A feldühödött istennők Zeusztól követeltek véres elégtételt, aki elhatározta Trója pusztulását. Rövidesen görögök és trójaiak egyaránt tapasztalhatták, mily gonoszul és gátlástalanul szabják meg és irányítják az égi lakók az emberek sorsát.

(...) Parisz hajót ácsoltatott és Spárta felé indult, ahol Menelaosz király uralkodott, a gazdag Trójának akkoriban jó barátja. Nyolc napig időzött Parisz a királyi várban mint tisztelt és ünnepelt vendég. A kilencedik éjjel azonban elrabolta Menelaosz feleségét Helenét, aki Aphrodité varázsától megérintve már az első pillanatban vakon beleszeretett a hosszú szempillájú és göndör, fekete hajú trójai királyfiba. (...) Miután a királyi kincsek nagy részét magához vette, önként szökött csábítójával a hajóhadhoz. (...) Amikor megérkeztek Trójába, minden férfi úgy elvakult szépségétől, hogy ünnepélyesen megesküdtek, sohasem adják vissza a görögöknek ezt az észbontó földi szépséget, bármi legyen is makacsságuk következménye.

Csak Kasszandra, Priamosz leánya, Parisz testvére öltött gyászt, haját megtépdeste, és elhajította aranyos fátylát. A királylány a jövőbe látott, s tudta, milyen veszedelmet hoz Trójára, ha befogadja falai közé a spártai asszonyt. Jósolatainak azonban senki sem hitt. (...)

AKHILLEUSZ

Hogy milyen egy antik szupermen? Hát épp olyan, mint a szőke Akhilleusz. Földöntúli ereje volt, mindenkinél gyorsabb a lába, bátrabb a szíve, párja nem volt a görögök közt harci kedvben, de még szépségben is alig. Mindent elért, amit harcos elérhet, csak egyet nem: a földi boldogságot. Anyja Thétisz, a halhatatlan tengeristennő, apja halandó földi király, Péleusz volt.

Akhilleusz a hangyákról elnevezett mürmidónok népéhez tartozott. Anyja, Thétisz a sarkánál fogva a Sztüx vizébe mártotta, hogy halhatatlanná tegye. A Sztüx folyó, az alvilágon átfolyó folyók egyike,

mágikus erejéről volt híres. Így lett Akhilleusz sebezhetetlen; láthatatlan védőpáncél fedte be a testét, kivéve a lábfejen azt a részt, amit ma is Achilles-ínnak (-sarok) hívnak. Egy kentaur nevelte fel: nyers oroszlánhúson és medveagyvelőn hizlalta. Még nem volt tízéves, és pusztá kézzel fojtott meg egy oroszlánt!

Antoine Borel: Thetisz a Sztüx folyóba mártja Akhilleuszt a sarkánál fogva, XVIII. század

Akhilleusz anyja egyszer fura jóslatot kapott: vagy hosszú, unalmas és dicstelen lesz a fia

élete, vagy rövid, de a neve fennmarad örökké. Milyen anya az, aki nem a nyugodt, csendes, hosszú életet óhajtja a fia számára? Amikor kitört a legvéresebb görög háború, és a görög sereg Trója alá vonult, mindenáron meg akarta óvni fiát a harctól, ezért lányruhába öltöztette, és egy szigeten rejtette el. De a legfurfangosabb görög, Odüsszeusz és barátja kereskedőnek álcázta magát, és az áruja, a lányruhák meg ékszerek közé egy kardot rejtett el. Aztán váratlanul rátámadtak a lányokra. Akhilleusz pedig, hogy megvédje a sikoltozó, menekülő szüzeket, a kardhoz kapott. Akhilleuszból kiszabadult a férfi, és azután meg sem állt Trójáig!

Agamemnón, a görögök fővezére féltékeny volt Akhilleuszra. Egy rabnő sorsán halálosan összevesztek. Szörnyű vetélkedésük vége az lett, hogy Agamemnón erőszakkal elragadta Briszéiszt, Akhilleusz kedvenc rabnőjét. Akhilleusz ezután bosszúból nem harcolt tovább a seregében. – Nem veszek a kezembe fegyvert, míg bocsánatot nem kér! – mondta. Milyen rosszul állt ekkor a görögök szénája! Hiszen Zeus, a főisten a trójaiakat támogatta a harcban. Agamemnón aztán persze ment könyörögni; ígérette, hogy visszaadja Briszéiszt, sőt még két rabnőt is ad vele! Akhilleusz legjobb barátja, Patroklosz nem bírta tovább nézni a görög sereg sorozatos vereségét, és addig zaklatta Akhilleuszt, míg az megengedte neki, hogy felvegye a páncélját. A súlyos gerellyel persze Patroklosz nem igazán boldogult. A legnagyobb trójai hős, Hektór megölte őt, a pajzsot pedig elvette. Akhilleusz üvöltött dühében, mint egy oroszlán. Ez vért kíván!

Anyja új pajzsot kovácsoltatott Héphaisztossal, a kovácsistennel, és Akhilleusz az első adandó alkalommal végzett Patroklosz gyilkosával. Hektór holttestét harci szekéréhez kötötte, és háromszor kerülte meg vele Tróját. De éjszaka meglátogatta őt az öreg trójai király, fia,

Hektór holttestének kiadását kérte megalázkodva Akhilleusz előtt. A kemény szívű Akhilleusz saját agg apjára gondolt ekkor, meghatódott, és kiadta Hektór tetemét. Így hát nemcsak az ellenségét győzte le Akhilleusz, hanem a saját haragját is.

De a háború csak nem akart véget érni Trójánál. Akhilleusz bátorsága és hősiessége egyedülálló volt, a végzetet azonban ő sem kerülhette el. Serege élén haladva a trójaiakat egészen a falakig kergette vissza, amikor Párisz, Apollón sugallatára az egyetlen sebezhető pontját vette célba: a sarkát. A hős összerogyott, holtteste fölött hatalmas harc kezdődött. Végül Odüsszeusz és Aiász együttes erővel tudta csak kiszabadítani a testét, és visszavinni a táborba, ahol temetéséről Thetisz és a Néreiszek gondoskodtak. 17 napon át siratták a feledhetetlen hőst, majd a 18. napon máglyán elégették. Egy nagy sírt is emeltek tiszteletére, ahol hamvait Patroklosz hamvaival keverve helyezték örök nyugalomra.

HÁTTÉRINFORMÁCIÓ

Az elmúlt hónapokban az orosz–ukrán háborús konfliktussal kapcsolatban több alkalommal is megjelent a hírekben a fekete-tengeri Kígyó-sziget. Kevésbé ismert, hogy ez a terület mennyire szorosan kötődik a görög mitológiához, azon belül a trójai mondakörhöz és a trójai háború hőiséhez, Akhilleuszhoz.

A sziget ókori neve Leuké, magyarul a Fehér-sziget, amely nevet nyilvánvalóan kopár szikláiról kapta. A legkorábbi említése egy a trójai mondakört feldolgozó költeménél, a milétoszi Arktinosznál (Kr. e. VII. sz.) bukkan fel. Szerinte Akhilleusz anyja, Thetisz nimfa a fia és társa, Patroklosz maradványait a szigetre szállította, és itt temette el őket.

Erre a linkre kattintva további érdekességeket olvashattok Akhilleusz szentélyéről a szigeten: <https://sarti-info.hu> › [gorogorszag](#) › [az-isteni-akhilleusz](#)

1. Miért tekintjük Görögországot az irodalom bölcsőjének? **2.** Milyennek képelték el a görögök az isteneiket? **3.** Ismételd meg, mi a mítosz, a mitológia, a mondakör! **4.** Miért fontos a trójai mondakör ismerete? **5.** Hány gyermeket szült Léda? ❄️ **6.** Nézz utána a neten, ki volt Erisz? Készíts rövid összefoglalót róla! **7.** Keresd meg a történetben szereplő földrajzi neveket a térképen! **8.** Melyik műben találkoztál már korábban aranyalmával? **9.** Hogyan viselkedtek az istennők Parisz döntése után? Melyik várost ítélték pusztulásra emiatt? **10.** Mivel tudnád kiegészíteni az Akhilleuszról olvasottakat?

11. Rajzold le a képzeletedben megjelenő Parisz és Akhilleusz alakját!

12. Alkossatok csoportokat! Képzeljétek el, hogy mi történik, ha Parisz másként ítél! Játsszátok el!

A GÖRÖG EPIKA KEZDETEI

HOMÉROSZ ÉS EPOSZAI

Az irodalomtudomány jelenlegi álláspontja szerint az európai irodalom kezdete az epika születésével esik egybe, az első szépirodalmi alkotások ugyanis elbeszélő művek voltak. Az első elbeszélő – akinek neve ránk maradt – **Homérosz**, bár életrajzát nem ismerjük, mégis több görög polisz (városállam) tisztelte saját polgáraként. *Azok közé a világhalkító géniuszok közé tartozik, amilyen csak három-négy, ha megjelent az egyetemes irodalomtörténet folyamán.* (Szerb Antal)

Életpályája • A legendás hírű görög költő személyét teljes homály borítja. Valamikor Kr. e. a VIII. században élhetett, és Kis-Ázsia volt a szülőhazája. Szülővárosa vita tárgya volt. Erről szól egy ókori epigramma:

*Hét város verseng, melyikük fia volt Homérosz:
Szmürna, Rhodosz, Kolophón, Szalamisz,
Khiosz, Aragosz, Athén.*

Fogalomtár

rapszódosz – görög énekmondó, ünnepi alkalmakkor (állami ünnepeken, lakomákon, esküvőkön stb.). Az egybegyűlteket szórakoztatását szolgáló személy, királyi udvarok hivatásos énekmondója; rendszerint ismert történeteket, hősokról szóló vagy a házigazda dicséretéről szóló énekeket ad elő

Hérodotosz, a görög történetíró vak énekmondónak, *rapszódosznak* nevezte. A hagyomány isteni származású énekesnek festi, aki vak koldusként vándorol városról városra, a szegények közt él, és dalnokversenyeken vesz részt. Sorsát tragikusnak, őt magát pedig végtelenül bölcs embernek képelték. Legvalószínűbb születési helye Szmürna, az eredetileg aiol, de korán ión befolyás alá kerülő város. Biztosnak tűnik, hogy Homérosz hosszú ideig tar-

tózkodott Khiosz szigetén. Lehetséges, hogy Iosz szigetén halt meg; itt hónapot neveztek el róla, sírját pedig kultikus tisztelettel övezték. Bizonyosnak látszik, hogy a költőt erős szálak fűzték a kis-ázsiai partvidékhez, az ión szigetekhez; erről tanúskodik az eposzok nyelvhasználata, az ión nyelvjárás.

A homéroszi kérdések • Homérosz alakját és műveit is rejtély övezi mind a mai napig. Kicsoda ő? Élt-e egyáltalán, vagy a név csupán költőt jelent? Az *Íliász* és *Odüsszeia* egy vagy több szerző műve? Homérosz csupán összegyűjtötte a szájhagyomány útján terjedő és több kisebb szövegegységből álló mitikus, legendás történeteket,

őseposzokat? Az irodalomtörténet ezeket a kérdéseket **homéroszi kérdések**nek nevezte el.

A homéroszi kérdések körül folytatott hosszú viták eredményeképpen ma már világos, hogy ilyen úton nem jönnek, és nem jöhettek létre nagy költői alkotások. A két eposzban az egységes szerkezet, a művészi tudatosság már igazi költőegyéniség kezére vall. Az *Íliász* és *Odüsszeia* keletkezése kb. a Kr. e. VIII. századra esik, és Ióniában (a mai Kis-Ázsia nyugati partján) ment végbe.

Az *Íliászt* általában régebbinek, az *Odüsszeiát* valamivel későbbinek vélik a tudósok. Az utóbbit sokan egy, az *Íliász* költőjétől különböző, későbbi poéta művének tartják, aki már az *Íliászt* ismerve és követve, bizonyos mértékig utánozva alkotta meg másféle, de példaképeivel felérő remekművét, az *Odüsszeiát*.

Az újabb kori irodalomtörténet-írás egyik álláspontja az, hogy a két eposz nem egy időben keletkezett. A két mű szemléletbeli eltéréseiből arra következtettek, hogy születésük közt több nemzedéknyi időkülönbség van. Míg az *Íliász* az arisztokratikus királyságok idejét idézi, az *Odüsszeia* inkább a demokratikus társadalmi rendszerét. A világszemléletbeli különbség mellett szerkezeti, formai eltérések is utalnak arra, hogy a szerző nem lehet ugyanaz a személy. A viták máig nem ültek el.

1. Mikor élehetett Homérosz? Mit tudunk a születéséről? **2.** Milyen műveket írt Homérosz? **3.** Mi a „homéroszi kérdés”?

ÍLIÁSZ

Tizennyolcadik ének

Akhilleusz pajzsa

(részlet)

Thétisz felkeresi Héphaisztoszt, a kovácsistent, hogy készítse el fia új fegyverzetét.

Erre a nagyhírű Bicegő neki válaszul így szólt:
„Bátorság, ne legyen szívednek gondja ezekre.
Bárcsak akképpen védhetném meg a szörnyű haláltól,
távol rejtve el őt, amikor közelít a gonosz sors,
mint ahogyan gyönyörű fegyverzete lesz neki tüstént,
melyre sok ember néz, s valamennyi csodálja, ki látja.”

Így szólván otthagya Thétiszt, és ment a fuvókhoz:
tűz fele fordítván azokat, sürgette dologra. (...)
Lángra vetette a nem puhuló rezet is, meg az ónt is,
és a nagy értékű aranyat s az ezüstöt; utána
üllőtalpra nagy üllőt tett, a kezébe ragadta
jó kalapácsát, míg a fogót másik keze fogta.

Akhilleusz pajzs

És legelőször erős pajzsot kalapált ki az üllőn,
dúsan díszítette, reá hármas karimát tett,
fényeset és ragyogót, s ráfűzte a szijat ezüsből.
Ötrétű lett végül a pajzs, és jártas eszével
Héphaisztosz sok-sok gyönyörű képet kalapált rá.
Ráremekelte a földet, rá az eget meg a tengert
és a sosempihenő napot is meg a szép teleholdat.
S minden csillagot is, mely az ég peremét koszorúzza,
Oriont s a Fiastyúkot, meg a Húaszokat mind,
vélük a Medvét is – más néven híva Szekér ez –
mint forog egy helyben, míg Oriont lesi egyre,
s egymaga nem fürdik csak meg soha Ókeanoszban.

Két szép várost is remekelt ki a pajzson az isten,
földi halandókét: egyben lakodalmakat ültek,
s házukból a menyasszonyokat fáklyák tüze mellett
végig a városon át, sok nászdalt zengve, vezették.
Örvénylő táncban perdültek az ifjak; a lantok

és fuvolák harsány szava szól; de az asszonyok álltak,
mind a saját tornáca előtt bámult a menetre. (...)

Míg két hadsereg állt ragyogó fegyverben a másik
város előtt körben: szándékuk kétfele oszlott:
vagy földülni egészen, vagy két részre szakítva
osztani föl, mit a hón szeretett város fala őriz.
Várbeli nem hajlik, vértjét veszi, lesre törekszik.
Sok szeretett feleség, kicsi gyermek védte a bástyát,
és az elaggottak velük álltak föl hadi rendbe:
ők pedig indultak: vezetőjük Arész meg Athéné:
fényes aranyból mindkettő, arany öltözetében,
fegyveresen: mindkettő szép magas és ragyogó volt,
mint csak az égilakók; s apróbb volt mind a halandó. (...)

Szép puha szántót is remekelt, televény laza földet,
széleset és hármasszántását: rajta a barmot
hajtották a vetők, jártak velük erre meg arra,
és valahányszor fordulván pereméhez elértek,
mézédes borral teli korsót tett a kezükbe
egy társuk, s megfordultak, ki-ki ment a barázdán,
mind vágott a hatalmas ugar pereméhez elérni.
Az feketéllt hátul, valamint a valódi puhult föld,
bárha aranyból volt bámulnivalón remekelve.

Rengő búzamezőt is formált: rajta a béres
nép aratott, éles sarlót lendítve kezében:
egy oldalt a csomók hullottak rendben a földre,
ott meg a kévekövők fűzték kévékbe kötéllel.
Három kévekövő kötözött, hátrább meg a markot
kisgyerekek szedték, tele öllel hordva szünetlen
nyújtották a nyalábot; csöndben tartva a pálcát
állt a király a barázda fölött, örvendő szívében.
Távol a tölgyfa alatt híradók lakomát kerítettek:
áldoztak nagy tulkot, s mind körülötte sűrögtek;
étket főztek a nők, behintve a hósínű lisztet.

Majd szőlőskertet remekelt, dús fürttel a tókéén,
tisza aranyból volt: feketén függöttek a fürtök:
és a karók sorban meredeztek, mind színezüstből.
Körbe zománcból árkot vont, a sövényt pedig ónból

készítette: csak egy ösvény vezetett a karók közt:
rajta a fürge szedők föl-alá jártak, szüretelve.
Szép szüzek s velük viruló gyöngédszívű ifjak
mézízű szőlőt hordoztak jól font kosarakban.
Víg csapatuk közepén fiú állt, csengőszavú lanton
játszott édesen: és a Linosz gyönyörű dala zendült
vékony kis hangján: amazok meg ütemben emelték
lábukat, és ahogyan dala szólt, kurjantva szökelltek.

Majd egyenes szarvú marhák csapatát remekelte:
szép tehének készültek, mind ónból meg aranyból,
istállójukból a mező fele bógve siettek
csörgedező víz mellett, nádas part közelében.
Sorban négy pásztor lépdelt a nyomukban aranyból,
és gyorslábú kilenc kutya is jött futva utánuk.
Ám a legelső sorban két iszonyú vad oroslán
ugrott rá a bikára: az állat bógve üvöltött,
míg húzták: a fiúk s a kutyák mind arra rohantak.
És az oroslánok feltépve a nagy bika bőrét,
már beleit falták, szürcsölték éjszínű vérért,
kergették, de hiába, a pásztorok és uszították
fürge kutyáikat, ám az ebek belemarni azokba
nem mertek, közelükben ugattak csak s kikerülték.

Majd legelőt remekelt Héphaisztosz, a nagynevű Sánta,
szép mély völgy közepén, hósínű juhok seregével,
aklokot és kunyhókat is és zsupfedte karámot.

Táncteret is remekelt Héphaisztosz, a nagynevű Sánta,
éppen olyant, amilyent készített Daidalosz egykor
szépfürtű Ariadnének nagy Knósszosz ölében.
Szép eladó lányok viruló ifjakkal a téren
táncaikat járták körben, kezük egybefonódott:
könnyűszövésű gyoicsot hordtak a lányok, az ifjak
jólszótt drága khitónt, csillámlott mind az olajtól;
szép koszorút hordottak a táncban mind a leányok,
míg a legények aranykardot, s kardszíjuk ezüst volt. (...)

Majd a nagy Ókeanosz bő áradatát remekelte
legszeleső peremére a szép és nagyszerű pajzsnak.

És miután a hatalmas, erős pajzsot befejezte,
készített tűznél ragyogóbb páncélt is a hősnek;
készített súlyos sisakot, mely jól a fejére
illett, és aranyos szép forgó ékesítette;
készített végül lábvértet is, ezt puha ónból.

Majd, mikor elkészült mindezzel a nagynevű Sánta,
fogta, s a bajnok Akhilleusz anyja elé odatette.
Hóborította Olümposzról ölyvként lecsapott az,
s Héphasztosz ragyogó munkáját vitte magával.

(*Devecseri Gábor fordítása*)

1. Miért vonul vissza a harctól Akhilleusz? **2.** Milyen körülmények között hal meg Patroklosz? **3.** Miért vállalja újra a harcot Akhilleusz? Hogyan győzi le Hektórt? **4.** Miért adja ki végül Akhilleusz Hektór holttestét Priamosznak? **5.** Ki volt Átreidész! Mi a másika, ismertebb neve? ✨ **6.** Mit ábrázolnak a képek, amelyeket Héphasztosz rákalapált a pajzsra? **7.** Milyen fontos dolgokat tudunk meg a görögök életéről a pajzs képei nyomán?

8. Rendezetek rajzversenyt! Ti mit rajzolnátok Akhilleusz pajzsára?

Amit a műről tudnod kell

Történelmi háttér • A homéroszi eposzok története nemcsak a görög hitvilág mítoszaiban gyökerezik, hanem a görög történelem eseményeiben is. Trója ostroma történelmi tény. A kis-ázsiai partvidék híres kereskedővárosát valóban feldúlták a görög törzsek Kr. e. a XII. század környékén. Heinrich Schliemann német régész Priamosz király mesés kincseinek keresése során talált rá Trója (Ilion) városára 1870-ben. Az ásások során talált leletek igazolták az *Íliász* cselekményének történelmi valóságát: több mint háromezer évvel ezelőtt folyt le az a háború, melyet a görögök viseltek a kis-ázsiai Trója ellen.

A történet mondai előzményére már utaltunk (*Erisz almája*), amikor Parisz ítélete nyomán maga ellen hangolja Hérát és Pallasz Athénét, s ez végül a trójai háborúhoz vezet.

Keletkezése • Kr. e. a VIII. század elején, a legenda szerint Homérosz ifjú korában alkotta művét. Műfaja eposz. Címe a trójai mondakörre utal, Trója görög neve Ilion, tehát *Íliász* – Trójáról szóló történet.

Témája • Akhilleusz haragja és enyhülése. Az *Íliász*, a *haragvó hős története*. A vérig sértett hős, Akhilleusz elhatározza, hogy nem harcol tovább, amíg a fővezér, Agamemnón ki nem engeszteli. Idő: a háború

10 évből 51–52 nap eseményeit emeli ki, lineárisan halad a cselekmény. Helyszín: Trója.

Szerkezete • 24 énekből áll, szerkezetileg egységes, tudatosan megalkotott mű. A történet négy alappillére:

- Akhilleusz és Agamemnón viszálya. Akhilleusz visszavonul a harctól
- Patroklosz halála
- Akhilleusz kiengesztelődése
- Akhilleusz és Hektór párviadala; Hektór halála és temetése

Erre a vázra csatajelenetek és egyéb epizódok (Akhilleusz pajzsának leírása, Hektór és Andromaché búcsúja stb.) épülnek. Az eposz Hektór temetésével zárul.

Verselése • Időmértékes verselésű, terjedelme 15 700 hexameter. Nyelvezete: ión, aiól dialektikus keveréke.

Cselekménye • Apollón papjának lányát Agamemnón elrabolta, ezért az isten dögvésszel büntette az akhájokat. Akhilleusznak megjósolták, a lányt vissza kell adni. Agamemnón engedett a kérésnek, de cserébe elvette Akhilleusztól Briszéiszt, kedves rabnőjét. A hős megharagudott, és nem harcolt tovább. Agamemnón ráébredt arra, hogy Akhilleusz nélkül nem győzhetnek a görögök. Engesztelő küldöttséget irányított Akhilleuszhoz, de az még ellenállt. Abba egyezett csak bele – Nesztór, a legidősebb görög vezér kérésére –, hogy legjobb barátja, Patroklosz öltse fel az ő ruháját, s az ő fegyverzetében induljon harcba, hogy ezzel a trójaiakat megtévesszék. Nesztór abban reménykedett ugyanis, hogy Akhilleusz pusztá látványa elrettenti az ellenséget. Reménye azonban nem igazolódott be.

Hektór – a trójai királyfi megölte Patrokloszt, s elvette a fegyvereit. Akhilleuszt megrázta barátja halála, békét kötött Agamemnónnal és új fegyverzetben – amelyet Héphaisztosz, a sánta kovácsisten készített számára – visszatért a harcba. A döntő küzdelembe természetesen az istenek is beavatkoztak. Bár a háború kimenetele már eldöntött az Olümposzon, egy-egy hős életét még megmenthetik a halhatatlanok. (Így mentette meg korábban Aphrodité Parisz életét a Menelaossal vívott

Frantz Matsch: Akhilleusz diadalmenete, 1892

párbaj során, s így menekül meg Akhilleusz kardjától Aeneas, Vergilius eposzának főhőse.) Akhilleusz szörnyű pusztítást visz véghez a trójaiak soraiban, s végül – Pallasz Athéné segítségével – elfogja és megöli Hektórt. Bosszúvágyát azonban ez sem csillapítja, tizenegy napon át gyálazza a holttestet szekereéhez kötve hurcolva a porban.

Dühöngésének csak az agg Priamosz könyörgése vet véget, aki eszébe juttatja az ő hazatérését váró édesapja bánatát. Fegyvernyugvást rendel el, s kiadja a trójai királynak fia holttestét. Hektórt kilencnapos gyász után temetik el, s ezzel végződik az eposz.

Szereplők

Trójaiak	Akhájok
EMBEREK	
Parisz – királyfi, a háború okozója	Menelaosz – Heléné férje
Hektór – Parisz bátyja	Agamemnón – Menelaosz testvére
Polüdórosz – Hektór öccse	Akhilleusz – félisten
Priamosz – Trója királya	Patroklosz – Akhilleusz barátja
Rhészosz – szövetséges	Odüsszeusz – Ithaka királya
Dolón – trójai kém	Aiász – akháj harcos
ISTENEK	
Aphrodité	Héra
Apollón	Pallasz Athéné
Aeneas (Aphrodité fia)	Thétisz
Hermész (Priamosz segítője)	Poszeidón

Az isteneknek ebben az eposzban óriási szerep jut. Részt vesznek az eseményekben, irányítják a háború menetét, az emberek csak játékszerek. Beavatkozásukkal többször megfordítják a cselekményeket.

Az isteneket tulajdonképpen egyedül a halhatatlanságuk különbözteti meg a földi emberektől, hiszen reakcióik, gesztusaik, cselekedeteik pontosan olyanok, mint bármely földi halandóé.

■ **Akhilleusz:** az *Íliász* központi figurája, a görögök legkiválóbb bajnoka. Bátorsága, vitézsége és rettenthetetlensége miatt az arisztokrácia világának eszményített hőse. Nemcsak vitézi ereje, halálmegvető bátorsága emeli minden görög és trójai hős fölé, nem csupán isteni származása, hanem a sors látásának és vállalásának az a tudatossága, hogy két lehetősége van, két emberi magatartás között választhat: vagy hős marad és rövid életű lesz, vagy megfutamodik és névtelenül él sokáig. Akhilleusz a hősi halállal megszerzendő hírnevet választotta a nincstelen, dicstelen élet helyett. Bár nem ő a sereg fővezére, hanem Agamemnón, a háború kimenetele mégis tőle függ. Végzete ismeretében rohan a

harcba engesztelhetetlen bosszúvágyát kitölteni Hektóron. Akhilleusz az egyetlen fejlődő jellemű hőse az eposznak. Makacssága megtöri Patroklosz halála után, s önvád gyötri. Hektór holttestének meggyalázásával sem tud megnyugodni. Megbékélés csak akkor száll lelkére, amikor Priamosz fia holttestéért könyörög, kezét csókol neki az agg király. Akhilleusz ekkor apjára gondolva képes megtisztulni, a megbocsátó szánakozás és közeli halálának tudata legyűri benne a vadságot, emberséges lesz. Ez az Akhilleusz Homérosz ideálja, aki az egész emberi sors szomorúságán könnyezik.

■ **Agamemnón:** Mükéné királya; felesége Klütaimnésztra. Mikor testvérének, Menelaósznak feleségét, Helenét elrabolta Parisz, Trója ellen vonult.

■ **Hektór:** trójai királyfi, Priamosz és Hekabé legidősebb gyermeke, Parisz testvére. Felesége Andromakhé, gyermeke Asztüanax. A trójai háborúban megöli Patrokloszt, ő maga Akhilleusz dárdájától esik el. Holttestét előbb megbecsteleníti legyőzője, de később kiadja Priamosznak.

■ **Parisz:** trójai királyfi, Priamosz és Hekabé gyermeke, Hektór testvére. Anyja álmot látott, hogy fia okozza Trója vesztét, ezért egy pásztorra bízta, hogy ölje meg, de az felnevelte. Helené elrablásával előidézi Trója bukását.

■ **Priamosz:** Trója királya, Hekabé férje, Hektór és Parisz apja. Neoptolemosz, Akhilleusz fia ölte meg.

1. Milyen névből származik az *Íliász* címe? 2. Említs szereplőket az *Íliász* című eposzból! Milyen származásúak? 3. Meséj Akhilleusz származásáról! 4. Hány alappillérrre épül az *Íliász* című eposz? ✨ 5. Mi a szerepük az isteneknek az eposzban? Bizonyítsd az eposzból vett példákkal!

A TRÓJAI FALÓ

A trójai mondakörből tudjuk – s történelmi ismereteink is ezt igazolják –, hogy Trója Hektór halála után hamarosan elesett. A tíz évig tartó háborúból a görögök kerültek ki győztesen. Hogyan győzhettek? Ezt beszéli el *A trójai faló* története.

A görögök – Odüsszeusz ötlete alapján – megtévesztésül hatalmas falovat építettek engesztelő ajándékként a trójaiak számára, és színelvonultak a falak alól. Epeiosz először elkészítette a csodálatos ló lábait, majd megfaragta a hasát és hátát, hozzáillesztette a fejet, amelyet hosszú, lebegő sörénnyel díszített. A szemüregébe két drágakő került, amelyek a szem csillogását utánozták, és élővé varázsolták a lófejet, amelynek ideiglenes orrlyukai mintha csak a csatajelre vártak volna. De a görög seregnek csak egy része vonult el, a többiek, élükön

Odüsszeusszal a faló gyomrába rejtőztek, „*amely magas volt, mint egy hegy*”.

Egy isteni jóslat győzelmet ígért a trójaiaknak, ha behúzzák a lovat a városfalak közé. Trója kapui megnyíltak előtte. A görögök éjszaka előmászta a falból, és megkezdődött az öldöklés. Görögök és trójaiak mindhalálig küzdöttek.

Az életben maradt görög harcosok több-kevesebb kaland után hazatértek otthonukba. Csak egyetlen hősrre, Odüsszeuszra vártak hiába hazájában, Ithakában. Az ő viszontagságos küzdelmeiről, 10 éves hányódásáról s hazatéréséről szól a második homéroszi eposz, az *Odüsszeia*.

A trójai faló (jelenet a 2004-ben készült *Trója* c. filmdrámából)

Nézzétek meg *A trójai faló* c. animációs filmet erre a linkre kattintva: <https://www.youtube.com/watch?v=heEbiTT5WTA!>

ODÜSSZEIA

Kilencedik ének

Küklópia

(részlet)

(...) Gyorsan elértük a barlangot, nem leltük azonban bent őt, mert a kövér nyáját kísérte a réten. Mindent megnéztünk, miután az üregbe beléptünk. Ott aszalók rogyadoztak a sajttól, sok gödolyének, báránynak szűk volt az akol már; s elkülönítve állt az öregje, a már megnőttek máshova zárva, és külön álltak a most-ellettek. Telve savóval minden edény, kiskád, sajtár, mibe fejni szokott ő. Ott legelőször is engem kértek szóval a társak, hogy vigyük el sajtját, forduljunk vissza, s utána gyorsan a fürge hajókra vezetve a sok gödolyét és bárányt aklukból, hasogassuk a sós vizet újra; s én, noha jobb lett volna bizony, nem ügyeltem a szóra, mert őt látni akartam, s azt, hogy ajándokot ad-e. Jaj, nem volt kedves, mikor eljött, embereimhez! (...)

És miután buzgólkodván befejezte a dolgát,
végre tüzet gyújtott, meglátott, s kérdeni kezdett:
„Kik vagytok? Merről járjátok a tengeri ösvényt?
Dolgotok is van-e, vagy csak amúgy vaktába bolyongtok,
mint a kalóznépség, mely a sós vízen erre meg arra
lelkét kockáztatja, s a többi hajósra veszélyt hoz?”
(...) Akkor hát nyöszörögve bevártuk az isteni Hajnalt:
és hogy a rózsásujjú Hajnal kélt ki a ködből,
ő tüzet élesztett, megfejte a nagyhírű nyáját,
mindegyikét rendben s kicsinyét odaküldte alája.
És miután buzgólkodván befejezte a dolgát,
markolt egybe megint két embert reggelijéhez.
Reggelizett, s a kövér nyáját kiterelte utána
barlangjából, könnyeden elmozdítva a sziklát,
aztán vissza, miként ha tegezre fedőt tesz az ember.
Sűrűn füttyentgetve a hegyre terelte a Küklopsz
nagy nyáját; vad tervet főzve maradtam a mélyben:
tán sikerül bosszúm, s diadalt ad nékem Athéné.
És ez a terv látszott lelkemben a leghelyesebbnek.
Ott az akol közelébe hevert neki szörnyű dorongja,
egy még zöld, nagy olajfa-dorong; ezt vágta ki, hogy ha
száraz lesz, majd hordja. Mi jól megnéztük: olyan volt,
mint amilyen nagy az árboca széles barna hajónak,
húszevezősnek, mely terhével járja a tengert,
szemre a vastagsága s a hossza is éppen ilyen volt.
Hát odaléptem, jó ölnyit vágtam le belőle,
és odaadtam, hogy meghántsák, embereimnek.
Ők simára faragták; én kihegyeztem a végét,
melléállva, utána tüzessé tettem a lángon.
Majd pedig elrejtettem szépen a trágya halomban,
melyből barlangjában elég volt, itt is, amott is.
Hívtam a többieket, hogy sorsot vessenek ekkor,
s döntsék el, ki legyen, ki velem fölemelje a nyársat
és bátran beledöfje szemébe, ha édesen alszik. (...)
És miután buzgólkodván befejezte a dolgát,
markolt egybe megint kettőt, s látott vacsorához.
Ekkor a Küklopszhoz közelálltam, s szóltam ekképpen,
éjszínű borral telt nagy kancsót tartva kezemben:
„Küklopsz, nézz ide, idd meg az emberhúsra a bort is,
hogy megtudd, milyen édes ital volt barna hajónkban.

Áldozatot hoztam neked ebből, megkönyörülsz tán
 és hazaküldesz még; de te őrvöngsz, túrni se tudjuk.
 Mondd, te gonosz, lesz még, aki emberlakta vidékről
 jönni kíván hozzád? hisz nem helyesen cselekedtél.”
 Ezt mondtam; s átvette, megitta, örült neki szörnyen,
 itta az édes italt, s aztán kért újra belőle ...
 ... én meg a lángszínű bort adtam neki újra.
 Adtam háromszor, s ő annyiszor itta ki balgán.
 Majd miután az agyát az ital már elborította,
 válaszat mézes szókkal neki adtam ekképpen:
 ”Küklopsz, kérdeztél híres nevemet; nosza, halljad:
 megmondom, s te ajándékozz meg, ahogy megígérted.
 Senkise, ez nevem; így hívnak, hogy Senkise, otthon
 édesanyám meg apám és minden többi barátom.”
 Ezt mondtam: de kegyetlen szívvel azonnal ekképp szólt:
 „Senkise lesz, kit utolszor eszek meg a társai közt én,
 mind ama többit előbb: nesze hát, ez lesz az ajándék.”
 Szólt, és megbillent ezután, hátára hanyatlott
 s elnyúlt félreszegett nyakkal; mindent leigázó
 álmom nyomta el őt; gégején dőlt ki a sok bor
 s emberhús darabok; s ökrendett kábulatában.
 Ekkor a nyársat fogtam, a sűrű parázsba benyomtam,
 hadd tüzesedjék meg; szavaimmal a társakat is mind
 bízattam, nehogy egy megijedjen s visszavonuljon.
 És amidőn már-már lánggal lobbant az olajnyárs,
 bármily zöld volt még, és már félelmesen izzott,
 akkor a tűzből én odavittem; körben a társak
 álltak; az istenség nagy merszet fújt kebelünkbe.
 Ők fogták a hegyes végű nagy olajfadorongot,
 és a szemébe ütötték; én nekidőlve fölülről
 forgattam, valamint ha hajófát fúr ki az ember
 fúróval, s mások meg alulról húzva a szíjat,
 pörgetik erre meg arra a fúrót, s az forog egyre. (...)
 Szörnyű nagyot jajdult, visszhangzott körben a szikla;
 visszafutottunk megrémülve, kitépte szeméből
 vértől elborított nyársunkat azonnal a Küklopsz,
 és azután, hadonászva kezével, messzire dobta;
 s küklopsz-társaihoz felüvöltött, kik körülötte
 laktak a szellős csúcsok alatt, barlangok ölében.
 Hallották a kiáltást, jöttek is innen-amonnan,

és barlangja előtt kérdezték, hogy mi baj érte:
„Hát mi baj ért, Polüphemosz, mondd, hogy ekképpen üvöltesz
ambróziás éjben s tőlünk eloroztad az álmot?
Csak nem akarja talán rabló elhajtani nyájad,
vagy pedig elpusztítani téged csellel, erővel?”
Nékik a barlangból így szólt az erős Polüphemosz:
„Társak, Senkise öl meg csellel, senki erővel.”
Ők meg a választ így adták szárnyas szavaikkal:
„Már ha magad vagy egészen s nem bánt senki erővel,
Zeusztól jó nyavalyád, kikerülni biz azt lehetetlen;
rajta tehát, könyörögj te Poszeidónhoz, apádhoz.”
Szóltak s távoztak; nevetett örömeiben a szívem,
hogy rászedte a név őket meg nagyszerű eszmém.
Nyögve a Küklopsz s kínjai közt kínlódva, a sziklát
két kézzel tapogatva, a nyílástól elemelte,
ő maga szétterjesztve kezét odaült a küszöbre,
hogy valakit megfogjon, amint az lép ki a nyájjal;
lám, ő ennyire balgának hitt engem eszében.
Csakhogy azon töprengtem, hogy-mint lenne a legjobb,
hátha lelek számunkra menekvést még a halálból:
csel nem akadt, sem terv, mire nem gondoltam: az éltünk
kellett mentenem és a veszély fenyegetve közelgett.
Hát ez a terv látszott lelkemben a leghelyesebbnek.
Voltak a barlangban kosok is, sűrű gyapjú kövérek,
szép nagytermetűek, hordtak violásszínű bundát;
hát ezeket jól font vesszőkkel, amelyeken álmát
szokta aludni a vadszívű óriás, egybekötöttem
hármanként csöndben: s egy-egy embert vitt a középső,
kettő kétoldalt lépdelt, hogy a társaim óvja.
Egy embert három kos hordott; s én magam ekkor
– mert volt ott egy kos, mindjénél sokkal erősebb –
ennek a hátát fogtam meg s gyapjas hasa alján
függeszkedtem, a két kezemet becsavarva erősen
isteni gyapjába, s csüngtem roppant türelemmel.
Sóhajtozva ekképp vártuk be az isteni Hajnalt;
és hogy a rózsásujjú Hajnal kélt ki a ködből,
akkor a hímek mind kirohantak a jó legelőre,
meg nem fejten a nőstények bégettek az aklok
mellett, mert tőgyük kifeszült. Gyötrődve a gazda,
kínjai közt, a juhok hátát végigtapogatta

sorban, amint álltak: s nem vette a balgatag észre,
hogy gyapjas hasukon csüng mind, odakötve, a társam.

Hát közülük legutolszor a kos lépdelt ki az ajtón,
gyapja lehúzta, de én is, az elmés terv kisütője.

Megtapogatta, s ekképpen szólt az erős Polüphemosz:
„Drága kosom, mért is még most ki utolszor a nyáj közt
innen? Nem szoktál ezelőtt soha elmaradozni,
mert legelőbb legeled le a rétek gyöngye virágát,
jó nagyokat lépdelsz, elsőnek futsz a folyóknak
habjaihoz, s hazajönni először vágyol akolba
estefelé: most meg legutolsó vagy. De a gazdád
drága szemét szánod tán, mit kidőfött az a hitvány
ember s átkos társai, elmém borral igázva:

Senkise; ámde hiszem, hogy a vérszől nem menekül meg.

Bár velem érezhetnél, s tudnál szólni is, akkor
megmondhatnád, hol bujkál most ő haragomtól:
agyvelejét szanaszét fröcskölném itt az üregben,
úgy verném a küszöbhöz, s könnyebbülne a bajtól
szívem, mellyel e semmirekellő Senkise sújtott.”

Így szólván tovaküldte a kost legelőre a nyájhoz.

S hogy kissé elhagytuk a barlangot meg az udvart,
bújtam a nagy kos alól ki, a társaim is kibogoztam...

Jacob Jordaens: A küklopsz barlangjában, XVII. század

(...) Annyira voltunk épp, ahová még ér a kiáltás,
s akkor a Küklopszhoz szóltam szúrós szavaimmal:
„Küklopsz, lám, nem hitvány ember társait etted

meg te a mélyölű barlangban, tombolva dühödben.
 Úgy kellett, hogy elérjen a csúfos baj, te kegyetlen,
 házadban vendégeidet fölfalni se féltél,
 most bosszút állt rajtad Zeusz meg a többi nagy isten.”
 Ezt mondtam, s ettől csak nőtt a haragja szívében;
 egy nagy hegy csúcsát leszakítva, hajónkra vetette,
 és a sötétorrú bárkának elébe esett az
 egy kicsivel csak, s kis híján súrolta a kormányt. (...)
 „Küklopsz, hogyha talán megkérdi egy ember a földön,
 hogy történt a szemednek csúfos megvakítása,
 mondd, hogy a városokat dúló Odüsszeusz vakított meg,
 Láertész fia ő, Ithakában lakja lakását.” (...)

(Devecseri Gábor fordítása)

küklopsz – óriás, homloka közepén egyetlen szemmel; **gödölye** – kis kecske

- ❖ **1.** Jellemezd Odüsszeuszt a történet alapján! Válaszd ki a felsorolt tulajdonságok közül, hogy melyik illik rá, és keresd meg azt a szövegrészt, amely ezt bizonyítja: *gyáva, buta, leleményes, bátor, bosszúálló, dicsekvő, kíváncsi!*
- 2.** Hányan érkeztek a szigetre, és mit hoztak magukkal? **3.** Miért akarta Odüsszeusz megvárni a küklopsz hazatérését? Mit szerettek volna a társai? **4.** Milyen csellel győzte le Odüsszeusz Polüphemoszt? **5.** Miért mondta azt, hogy Senkise a neve? ❖ **6.** Állítsd helyes sorrendbe a történet felsorolt részeit: *Odüsszeusz csele, az álnév, a kegyetlen barlanglakó, megérkezés a küklopszok szigetére, menekülés a barlangból!* **7.** Szerinted lett volna más módja a szabadulásnak? Válaszodat indokold meg!

- 8.** Nézzétek meg az *Odüsszeusz kalandjai* c. animációs filmet erre a linkre kattintva: <https://www.youtube.com/watch?v=syvt8ed3A8I>

Amit a műről tudnod kell

A III. században élt Longinosz szerint az *Odüsszeia* Homérosz öregkori műve, amelyben nyoma sincs az *Íliász* zaklatott harcleírásainak, a véres jeleneteknek, viszont tobzódik a gyönyörű természeti jelenségek, a naplementék, tájak leírásában. A költő különösen megérett szeretettel ábrázolja az idősebb generáció tagjait (Nesztórt, Láertészt), tehát bizonyára a bölcs, élettapasztalatokban gazdag Homérosz áll szemben itt az *Íliász* ifjú, heves vérmérsékletű szerzőjével. Ehhez még hozzátehetjük, hogy az *Odüsszeia* két, sok együttérzéssel ábrázolt énekest is színre visz (Démodikosz a phaiákok (e.: faják) palotájában énekel a trójai háborúról, Phémiosz Ithakában szórakoztatja a kérőket művészetével), akikben az

általános vélemény szerint, ha nem is magát Homéroszt, de legalábbis a vándorénekes-költő mesterség tiszteletreméltó képviselőit, tehát Homérosz feltételezett kollégáit kell látnunk. Így előttünk áll a költő élet-pályája: **ifjúkor:** kalandvágy, izgalom, harc, hősiesség – *Íliász*; **öregkor:** bölcsesség, tapasztalat, érzelmesség, higgadság – *Odüsszeia*.

Előzmény • Trója pusztulása után a leleményes Odüsszeusz is hazaindul. Hazafelé tartó útja azonban tíz évig tart. Homérosz 40 nap eseményeit emeli ki a tízéves bolyongásból. Helyszíne a görög szigetek és Ithaka. Az eposz témája: *Odüsszeusz bolyongása és hazatérése*. Főhőse **Odüsszeusz**, a társaiért és a hazajutásért küzdő ember.

Szerkezete • Az eposz 24 énekből áll, két szálon fut a cselekmény, majd a mű felénél összekapcsolódik, bonyolultabbá válik. Az eposz verselése időmértékes, terjedelme 12 100 hexameter. Az eposz öt szerkezeti egységre tagolható:

I. jelen: I – IV. ének: *Ithaka*

II. jelen: V – VIII. ének: *Kalüpszó nimfa szigete (Ogügié)*

III. múlt: IX – XII. ének: *Odüsszeusz kalandjai*

IV. jelen: XIII – XXIII. ének: *Odüsszeusz Ithakában*

V. jelen: XXIV. ének: *Békekötés*

Cselekménye • Pénelopé (Odüsszeusz felesége) hűségesen várja haza férjét már húsz éve. Négy esztendeje 108 kérő ostromolja, hogy válasszon közülük férjet, és közben pusztítják Odüsszeusz vagyonát. Télemakhosz (Odüsszeusz fia) felnő, s kénytelen végignézni, amint otthonát ingyenélők hada dúlja fel. Az istenek sugallatára az éj leple alatt apja keresésére indul. A kérők azt tervezik, hogy a hazatérő fiút megölik.

Odüsszeusz hét évet tölt Kalüpszó nimfánál, aki nem hajlandó elengedni őt. Zeusz parancsának azonban kénytelen engedelmessé válni, jó tanácsokkal látja el a hőst.

Poszeidón, aki fia, Polüphemosz (a küklopsz) megvakítása miatt haragszik Odüsszeuszra, meg akarja gátolni hazajutását. A tengeren összetöri tutaját, Odüsszeusz két napig hanykolódik a vízen, mire partot ér a phaiákok földjén.

A phaiák királya látja vendégül (lánya, Nauszikaá beleszeret Odüsszeuszba), elmesélteti vele kalandjait, a Kalüpszó nimfánál töltött hét esztendő történéseit.

A phaiákoktól hajót kap, hazaviszik, Ithaka egyik öblében teszik partra, ahol a hős rögtön elalszik. Pallasz Athéné koldussá változtatja és figyelmezteti, hogy mire számíthat otthonában. Felkeresi hűséges kon-dását, Eumaioszt, és hazatérő fiával együtt eltervezik a kérőkkel való leszámolást.

A kérők gonoszul bánnak a koldussá változtatott hőssel, akit csak dajkája és kuttyája, Argosz ismer fel. Pénélopé íjversenyt hirdet: ahhoz megy hozzá, aki fel tudja ajszani Odüsszeusz íját, és a nyílvevőt át tudja lőni tizenkét fejsze fokán. Egyetlen kérőnek sem sikerül a feladat végrehajtása, csak a koldusnak. Ekkor Odüsszeusz felfedi magát, és megöli a kérőket. Feleségével újra egymásra talál. Odüsszeusz elmeséli neki a veszedelmeket, amin keresztülment.

Az istenek szerepe • Az istenek közül Zeusz, Pallasz Athéné, Hermész, Hélios, Poszeidón van jelen az eposzban, de kevesebb szerep jut nekik az *Odüsszeiában*, mint az *Íliászban*. Az utóbbiban az istenek irányítanak, az *Odüsszeia* világában az emberek sorsát már nem, vagy nem kizárólag az istennek intézik. Az *Odüsszeia* hőse a felnőtt, cselekvő ember.

Főbb szereplők • Odüsszeusz, Pénélopé, Télemakhosz, Antinoosz, Eumaios, Eurükleia, Menelaosz, Kalüpszó, Alkinosz, Polüphemosz, Kirké stb.

■ **Odüsszeusz:** A történet központi szereplője. Kalandok során vezet útja hazafelé. Igazi emberi hős, nem elérhetetlen hősz, megközelíthetetlen harcos, hanem esendő, kíváncsi ember. Ellenállhatatlan vágy hajtja birodalmába, családjához, feleségéhez, fiához. Hiányzik neki a családja, mégis enged Kirké csábításának és a nimfánál hét évet tölt. Kíváncsisága miatt számos kalandba keveredik, ami megkülönbözteti őt társaitól, s egyben föléjük is emeli, hogy ő ezekből a kalandokból mindig tanul. Figyel, fejlődik, kétszer ugyanazt a hibát nem követi el. Gondolkodó, a társaiért felelősséggel tartozó, cselekvő ember: emberi erényekkel és emberi hibákkal. Jelleme és fizikuma kiváló, egyetlen negatív tulajdonsága a mérhetetlen kíváncsiság. Ezt bölcs előrelátással kompenzálja. Ész, leleményesség, kitartás és emberi jóság jellemzi. Ha kell, király léte kétkézi munkát is végez, hiszen a nimfa szigetéről saját maga készítette tutajjal távozik. A hős tetteivel maga vívja ki a hazatérés jogát. Az eposz középpontjában az emberi individuum áll, egyre nagyobb szerepet kap az ember felelősége saját tetteiért. Odüsszeusz alakjában jelennek meg első ízben azok a pozitív eszményeket megtestesítő vonások, amelyek a görög rabszolgatartó demokráciában teljesednek majd ki: bár kiváló harcos is, legfőbb erénye az okosság, leleményesség, az igazságosság, a minden tudás megismerésének szomjúsága, kompromisszumkészség, a hajlékonyság a jó ügy érdekében, a megfontoltság, a cselekedet következményeinek latolgatása. Az *Odüsszeia* embereszménye tehát már nem a bátor ember, nem a heroikus életeszményt megtestesítő harcos, hanem a sokat tapasztalt, bölcs, leleményes, politikai ember, aki éppen eszét használva igyekszik megmenteni saját és társai életét.

Homérosz a főhős jellemzésére ötvennél több állandó jelzőt használt. A leggyakoribbak: *leleményes, sokattúrt, erőlelkű, tarkaesztű, kínban hányódó, tűrőlelkű vitéz*, és hosszan lehetne még a sort folytatni.

■ **Pénélopé:** Odüsszeusz hű felesége, a női hűség példaképe. Leleményessége vetekszik Odüsszeuszéval. (Laertész halotti leple, melyet minden éjszaka lebont, mivel azt mondta az erőszakos kérőknek, hogy addig nem választ közülük, míg be nem fejezte apósa halotti takaróját.) Odüsszeusz távollétében lelke megedződött, kitartóbb és találékonyabb lett.

■ **Télemakhosz:** esetében az *Odüsszeia* egy fejlődéstörténet. Fiúból férfivá érik, hogy méltó utódja és társa lehessen apjának a bosszú idején. Pallasz Athéné segíti az úton. Útja hasonló, mint Odüsszeuszé, csak rövidebb és kevésbé veszélyekkel teli. A mű elején, míg nem ismeri apja teljes történetét, kissé csalódott, hogy nem egy olyan hős fia, aki hazatért a trójai háborúból.

■ **Eumaios:** Odüsszeusz és Pénélopé hű szolgája, az öreg kondás. Az ő kunyhójában száll meg először a koldus álruhába öltözött Odüsszeusz, és itt találkoznak Télemakhossal is. Titoktartásával és hűségével segíti a leszámolást.

■ **Eurükleia:** Odüsszeusz régi dajkája felismeri a koldusnak öltözött Odüsszeuszt, mivel Pénélopé megkéri, hogy mossa meg a koldus lábát, ahol felfedezi egy vadkan ejtette régi sebnek a helyét. Odüsszeusz titoktartásra esketi. Titoktartásával és hűségével ő is hozzájárul a sikerhez.

■ **Menelaosz:** Spárta királya, az ő felesége Helené, a trójai háború egyik kiváltó oka. Mesél Télemakhosznak apja erényeiről.

■ **Kalüpszó nimfa:** egy tengeri nimfa, Néreusz leánya. Ogügié szigetén tartotta fogságban Odüsszeuszt hét éven keresztül, szépségével és varázserejével láncolva magához. Végül elengedte az istenek parancsára.

■ **Polüphemosz:** egy küklpsz, aki Poszeidón fia. Odüsszeuszt és 12 társát fogságba ejtette, és hatot megevett közülük. Odüsszeusz leitatta és kiszúrta a szemét, így juhainak hasára kapaszkodva megmenekültek a barlangjából.

■ **Kirké:** varázslónő, Hélios és Perszé leánya, aki Odüsszeusz embezeit disznóvá változtatta. Odüsszeuszon nem fogott a varázslat, mivel megvédte a molü-hagyma (aranyárga díszhagyma), amit Hermésztől kapott. Odüsszeusz kényszerítette, hogy engedje el őket. Kirkének az volt a kikötése, hogy egy évig maradjanak nála.

1. Mivel magyarázható, hogy az *Odüsszeia* Homérosz öregkori műve? 2. Mi az előzménye az eposznak? 3. Vázold röviden az *Odüsszeia* című eposz szerkezetét! ✨ 4. Keress példákat Odüsszeusz jellemzéséhez! A hős mely jellemvonásai kapnak nagyobb hangsúlyt? 5. Odüsszeusz mely cselekedetei bizonyítják ravaszságát? 6. Miért pusztulnak el Odüsszeusz társai? Mi, vagy ki okolható pusztulásukért? Mi ebben Odüsszeusz szerepe? 7. Változik-e Odüsszeusz jelleme az eposz

során? Válaszodat indokold meg! ✨ 8. Készíts táblázatot Odüsszeusz kalandjairól az alábbi minta szerint!

Helyszín	Esemény	Személyek

IRODALOMELMÉLETI ISMERETEK

Az eposz • Az epika műnemébe tartozó legősibb epikus műfaj. Szájhagyomány útján örökölt hősmonda, hősi ének.

Nota bene! Az eposz verses nagyepikai alkotás, melynek rendkívüli képességekkel rendelkező hőse természetfeletti lényektől is támogatva egy egész közösség sorsára kiható tetteket hajt végre. Megkülönböztetünk naiv- és műeposzt.

a) naiv eposz: ősi mondákból indul ki, szójhagyomány útján terjed, szerzője ismeretlen: *Gilgames, Mahábhárata, Rámájana, Kalevala, Kalevipoeg;*

b) műeposz: szerzője ismert, írásos formája van: Homérosz eposzai, Zrínyi Miklós: *Szigeti veszedelem.*

Eposzi kellékek • Eposzi sajátosságoknak is szokták nevezni.

• **Invokáció:** múzsák, illetve valamely istenség segítségül hívása a mű megírásához.

• **Propozíció:** tárgymegjelölés – a fő téma rövid megjelölése.

• **Enumeráció:** seregszemle – katalógusszerű felsorolás.

• **Deus ex machina:** isteni gépezet – természetfeletti lények beavatkozása.

• **Retardáció:** késleltetés – a cselekményt döntően befolyásoló események híre késve jut el az érintettekhez.

• **Anticipatio:** előremutatás – egy későbbi fontos eseményre való utalás.

• **In medias res:** a dolgok közepébe vágva – az eposz cselekményét nem a kezdő pillanattól indítja a szerző. Nem ismerteti a trójai mondakört, egyszerűen onnan kezdi, ahol a történet szempontjából fontos.

• **Epitheton ornans:** állandó jelzők – a történetben szereplő hősöket, isteneket jelzős szerkezettel vezeti be a szerző és a cselekménysorban is alkalmazza: szőke hajú Menelaosz, leleményes Odüsszeusz, bagolyszemű Pallasz Athéné, elmés Télemakhosz.

Az időmértékes verselés • Az ókori eposzok időmértékes verselésűek. Ez azt jelenti, hogy rövid és hosszú szótagok váltakoznak a verssorokban egy bizonyos meghatározott rend alapján.

• **Rövid** a szótag, ha benne rövid magánhangzó van, s azt legföljebb egy mássalhangzó követi (*ke*). A rövid szótag időtartama *1 mora*. Jele: ∪.

• **Hosszú** a szótag, ha magánhangzója hosszú, vagy ha a szótag rövid magánhangzóját egynél több mássalhangzó követi (*kél* vagy *kelt*). Ez utóbbi szabály akkor is érvényes, ha a második mássalhangzó már a következő szó

elején található (*kel föl*). Jele: —. A hosszú szótag kiejtésének időtartama nagyjából a rövid kétszerese, vagyis *2 mora*.

Az időmértékes verselés alapegysége a versláb. Egy **versláb** két, három vagy négy szótagból áll, s kötött a rövid és hosszú szótagok sorrendje. Nagyon sokféle versláb létezik, de a homéroszi eposzokban a következők fordulnak elő: **daktilus**: – ∪ ∪ (egy hosszú és két rövid szótag); **spondeus**: – – (két hosszú szótag); **trocheus**: – ∪ (egy hosszú és egy rövid szótag).

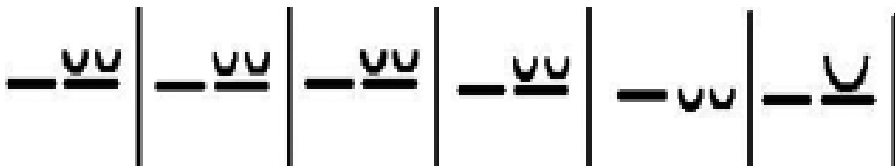
Az időmértékes verselés alapegysége a versláb.
(A versláb egy 2 - 3 szótagból álló hangcsoport szabályos ismétlődése.)

A leggyakoribb verslábak:

U —	jambus
— U	trocheus
— U U	daktilus
U U —	anapestus
— —	spondeus
U U	pirrichius

Az eposzok hagyományos **versformája** a **hexameter**, mely hat verslábból áll. Ezek mindegyike daktilus vagy spondeus. Az ötödik versláb mindig daktilus, az utolsó mindig spondeus.

Nota bene! Hexameternek a hatmértékű, hat verslábból álló verssort nevezzük.

- **1.** Mit nevezünk eposznak? **2.** Mi a különbség a naiv eposz és a műeposz között? Soroljatok fel néhány példát! **3.** Melyek a legfontosabb eposzi kellékek? **4.** Mit nevezünk időmértékes verselésnek? Sorold fel a verslábakat!
- 5.** Mi a hexameter?

Eposzi kellékek Homérosz műveiben

Hogyan alkalmazta Homérosz a szóban hagyományozott mondananyag összeállításában az eposzi kellékeket? A homéroszi eposzok történetének alapja, mint már tudjátok, a görög mitológia. Az *Íliász* cselekménye nem ott kezdődik, ahol a háború története, s nem is ott fejeződik be. Az előzményeket nem az eposzból tudjuk meg, hanem a mondákból, a mitológiából. Az eposz egyik fő jellemzője ugyanis, hogy a **dolgok közepébe vágva (in medias res)** indítja a cselekményt az énekmondó. Bárhol kezdhetette történetét, hiszen a hallgatók ismerték az eseményeket.

Az eposzok kezdő soraiban olvasható valamely istenség vagy természetfeletti lény **segítségül hívása (invokáció)**. Az *Íliászban* ez így hangzik: **Istennő, haragot zengj, Péleidész Akhilleuszét...** . Az *Odüsszeiában* pedig **Férfúról szólj nékem, Múza, ki sokfele bolyongott / s hosszan hányódott ..., Istennő, Zeusz lánya, beszélj mi nekünk is ezekből**. Ősi eleme ez a költészetnek. Azt érzékelteti, hogy a költő valamely istentől ihletett módon adja elő dalait, ő tulajdonképpen csak közvetíti a szöveget.

A **tárgymegjelölés (propozíció)** nagyon szorosan összekapcsolódik a segélykéréssel. Homérosz műveiben már az első sorban egymás mellé kerül e két elem, kellék. A propozícióból tudjuk meg, hogy az *Íliász* tárgya, témája nem a trójai háború története, hanem **Akhilleusz haragja, ...mely sokszor kínt szerzett minden akhájnak**, az *Odüsszeiáé* pedig **Odüsszeusz bolyongása**.

A **seregszemplével (enumeráció)** folytatódnak az ókori eposzok. A költő részletesen számba veszi a harcba induló görögöket és a trójaiakat. Ez a rész az eposz legrégebbi eleme.

Csodás elem vagy isteni beavatkozás (deus ex machina): az *Íliászban* az istenek irányítják az események alakulását, az *Odüsszeiában* kevésbé, de Pallasz Athéné például gyakran lendíti át Odüsszeuszt a nehézségeken. A görögöknél az istenek irányítják a földi emberek életét.

Az **állandó jelzők (epitheton ornans)** nagyon gyakorlatias célt szolgáltak, hiszen velük megkönnyítette az énekmondó a saját dolgát. Akhilleusznak például 36 jelzője van a műben. A költő ezeket a jelzőket nagyon tudatosan, az adott személy pontos jellemzésére használta fel.

Az **eposzi vagy homéroszi hasonlatok** szintén fontos szerepet játszanak az eposzban. A bőséges, terjedelmes hasonlatokkal a költő látszólag elkalandozik a tárgytól. Az *Íliászban* több mint kétszáz ilyen részletező, kitérőszerű hasonlat található.

HOMÉROSZ ÉS EPOSZAI

David Gemmel: Trója hősei

(Menelaosz, Parisz, Diomédész, Odüsszeusz, Nesztór, Akhilleusz, Agamemnón)

1. Mit jelent a homéroszi kérdés?
2. Hány város nevezi Homéroszt szülőföldjének?
 - a) 1
 - b) 8
 - c) 4
 - d) 7
3. Milyen érvekkel bizonyítják a kutatók, hogy az *Íliásznak* és az *Odüsszeiának* egy szerzője van? Melyek az eposzi kellékek Homérosz műveiben?
4. Hány alappillérre épül az *Íliász*?
 - a) 4
 - b) 6
 - c) 2
 - d) 9
5. Bizonyítsd, hogy az *Íliász* a haragvó hős története!
6. Milyen Akhilleusz viszonya a közösséghez?
7. Kinek a hatására adja ki Hektór holttestét? Akhilleusz mely jellemvonásai kapnak itt hangsúlyt?
8. Mutasd be az *Odüsszeia* szerkezetét!
9. Miért nevezik az *Odüsszeiát* a cselekvő hős történetének? Bizonyítsd!
12. Készíts táblázatot Odüsszeusz kalandjairól: helyszín – esemény – személyek!
13. Hasonlítsd össze az istenek szerepét a két műben!
14. Hogyan alkalmazta Homérosz a szóban hagyományozott mondananyag összeállításában az eposzi kellékeket?

A KÖZÉPKOR IRODALMA

A LOVAGI IRODALOM

Templomos lovag

A vallásos céllal igazolt keleti hadjáratok létrehozták a lovagság intézményét, emellett nagymértékben ki is tágították a középkori ember világképét. A lovagi ideál volt az európai ember egyik legelső olyan eszménye, amely már ezen a világon kereste és találta meg az élet értelmét, nem csak a másvilágon. A lovagban a középkori felfogás a lelki nemesség, az erkölcsi tisztaság, a becsület és a harci bátorság példáját látta, az igazság fáradhatatlan védelmezőjét tisztelte. Az udvariaság, a testi ápoltság, a vidámság és az udvari szerelem tartoztak még a lovag jellemző vonásai közé. Ez a lovagi kultúra teremtette meg a **lovagi irodalmat**.

A középkori irodalom leggazdagabb termését kétségkívül a *lovagi epika* alkotásai jelentik. A legkorábbi darabok egyidősek a hősi irodalom alkotásaival, szemléletükben és formájukban sokuk rokon is velük. A lovagi irodalom kezdetei a korai francia és német történelemben keresendők. A történetek a frank uralkodók tetteit foglalják össze: Chlodvig, Martell Károly, (III. Kis) Pipin és Nagy Károly korának hősiességét örökítik meg. A hősök nem egyszerűen a testi kiválóság vagy a nemzeti hőseszmény alakjai, hanem a keresztény világrend védelmezői is. A nemzettudat és a nemzetek feletti keresztény szellemiség fonódik össze ezekben az alkotásokban. A lovagideál tehát összetett: egyrészt a hősnek a való világban kell keresnie az élet értelmét, másrészt meg kell felelnie az egyetemes keresztény erkölcsiségnek. A lovag feltétlen híve urának, lovagi-hűbéri eskü kötelezi, a hit védelmezője. Ugyanakkor feltétlen védelmezője az elesetteknek, a gyámoltalanoknak, különösen a női nemnek is.

A *pogány elleni harc*, a *haza védelme* és a *szerelem* – **vitézség**, **bátorság** és **hűség**, mint a legfőbb erények – a tartópillérei ennek az irodalomnak.

Fogalomtár

chanson de geste – a régi francia költészetben ez volt a neve a hosszabb epikus költeményeknek. (Magyarul vitézi ének néven is ismerik.) Ezeknek a tárgya a legtöbbször a Nagy Károly köré fűződő mondakörből származott

A lovagi irodalom virágkora a XI–XIII. század. Alapvető műfajai a **chanson de geste** (e.: sanszon dő zseszt) vitézi ének, hősköltemény, a **lovageposz** és a **lovagregény**. Elsősorban francia és német nyelvű művek maradtak ránk a középkorból. A lovagi epika feltámasztotta és új fénybe öltöztette a korábbi évszázadokból származó hős-

mondákat. A vallásos-hazafias lovageszményt dicsőíti például a francia *Roland-ének* (XII. század). A költeményt már a keresztes hadjáratok lelkesedése hatja át, amely a harci kedvet a keresztény hit szolgálatába állította. Hősei igazi lovagok: az Istenért, a királyért és Franciaországért harcolnak.

A XIII. század folyamán osztrák és bajor földön is számos költemény keletkezett, amely a lovagi eposz modorában ősi germán mondákat adott elő. A legjelentősebb ezek közül a *Nibelung-ének* (1200 körül). Középpontjában *Siegfried* (e.: szigfrid), a szép, fiatal, sárkányölő hős legyilkolása és özvegyének bosszúja áll.

HÁTTÉRINFORMÁCIÓ

Nem kerülhet látókörünkön kívül az Európán kívüli irodalom sem. Elsőként a *Tigrisbőrös lovag* című eposzt kell megemlítenünk, amely fontos határterületen: a közel-keleti s európai kultúrák érintkezési helyén, Grúziában jött létre a XII. század végén. Ez a mű már-már reneszánsz szellemű: a francia és német eposzokban jóformán épp csak felbukkanó újfajta humánumnak, a gondolatszabadságnak, a személyiség kibontakozásának, a nagyon is földi szerelemnek együttvaló, nem valási központú, romantikus kifejezése. Szerzője Sota Rusztaveli.

Az ukrán népnek is megvan a nemzeti hőskölteménye, az *Ének Ihor hadáról* (*Слово о полку Ігоревім*), amelyben a becsvágyó Ihor herceg 1185-ös szerencsétlen hadjáratát énekli meg. A hadjárat, vereség, gyász és megmenekülés ábrázolásán túl a műnek határozott politikai üzenete is van: a testvérharc ellen foglal állást, a nemzeti egység eszméjét hirdeti. A mű Ukrajna első írásos említésének esztendejében, 1187-ben született. Nagy valószínűség szerint ukrain lakos írhatta a Rusz-Ukrajnában történt eseményekről egyházi szláv nyelven, ami a latin nyelv szláv analógiájának is tekinthető. Páratlan ez a hősköltemény abban (a világirodalomban először), hogy nyomban az események után íródott, és mégis érett művészettel. Az *Ihor-éneknek* több, számunkra különösen fontos magyar vonatkozása is van. A szerző hunoknak nevezi a magyarokat. Szó esik a Kárpátokról, a magyar nyílról és a magyar (ugor) lovagról is.

ROLAND-ÉNEK

(részletek)

A kürt

151

Övéi nagy vesztét Roland gróf hogy látta,
Olivér társával ily szókat váltta:
„Társam! Az istenért, mit mondasz minderre?
Hány jó vitéz hevert fegyvertül átverve!

Édes Franciaországunk jut nagy siralomra,
Mert java bárói leölve halomra.
Jaj! Király barátunk, mért nem vagy te itten?!
Mondd, Olivér testvér, őt hogy értesítsem?”

Szól ez rá: „Nem tudom – volna haszna, nem-e,
De inkább a halál, mint futás szégyene!”

158

Melle nagy erejét Roland összegyűjtve,
kínnal, fájdalommal belefűtt a kürtbe.
Világos vér száján nagy sugárban fakad,
halántéka dagad, lüktet, ki is szakad.

De hatalmasan bűg a kürt ajakáról,
a szorosok mélyén mindjárt hallja Károly,
Ném is, meg a frankok a völgytorok alján.
Megszólal a császár: „Roland kürtjét hallám.

Ha fújja, a hadnak, nagy harcban kell lenni!”
Ganelon rá mondja: „Nincs abból semmi.
Hajad s szakállad már őszbe borulának,
de nézlek, ha így szólsz még zsenge pulyának.

Roland dölyfös gögjét nagyon ismered te,
csodálom, hogy Isten eddig elszenvedte.

Noples-t is bevette, lám, parancsod nélkül,
szaracénság kitört a vár belsejébül,

és a hős Rolandra támadott csapatja,
akkor ő a fűről a vért fölmosatta,
azért, hogy sebesen – e harc nyoma vesszen.

Egész nap elkürtöl egy rossz nyulat üzvé,
most is a pairekkel hahotázhat büszkén,
s nincs is ember, aki – őt harcra hívja ki!

No tehát: előre! Mérthogy itt megállasz!?
Francia föld innen: hej, messzi határ az!”

159

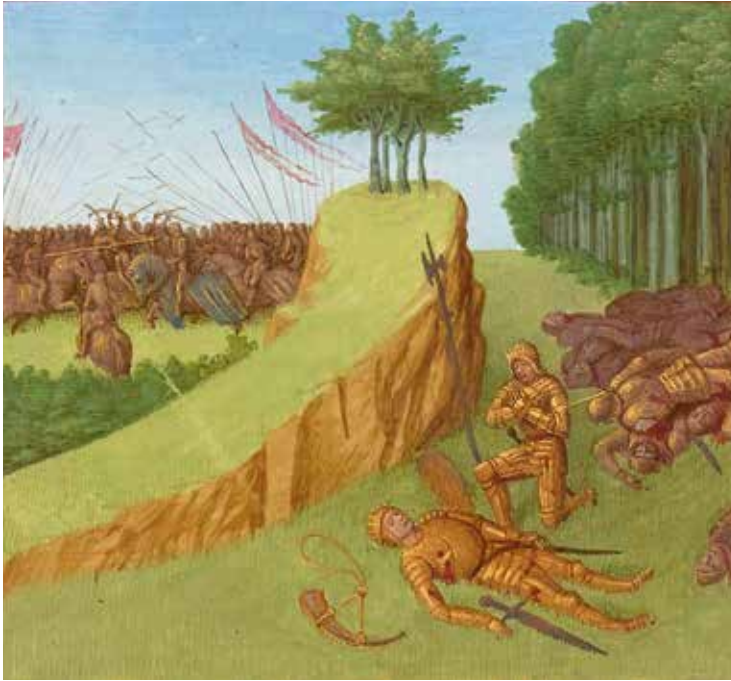
Hős Rolandnak vértül vörösödik szája,
s föl van hasadozva halántéke tája...

Búsan, fájdalommal ömölnek a hangok,
hallja Károly császár, figyelnek a frankok.
Szól a császár: „Búg ma e kürt igen hosszan!”
Mondja Ném: „Zendíti Roland hős kinossan!”

És én úgy vélem, hogy csatának miatta,
de téged is befon, aki őt eladta.
Fegyverezd föl magad, kiáltasd jelszavad,
s öcséd’ megmenteni vidd gyorsan a hadat.
Hiszen most már érted: ő kér segítséget.”

Roland halála

... Érzy Roland, hogy immár halni fog:
agya veleje fülén kicsorog.
Vitézeinek üdvöt könyörög,
magáért meg Szent Gáborhoz rebeg.
Fogja kürtjét, félti hírét, a jót.
Jobbjában kardja, Durandal mered.
Nyilszálltányira a vad parlagok
közt Spanyolország felé támo lyog.
Két szép fa, négy nagy márványkő van ott,
ahol a fennsík csúcsa legnagyobb.
Hanyatt dőlve a zöld fűre lerogy,
elalél, merthogy immár halni fog.
(...)

Ismeretlen szerző: A halott Roland és Nagy Károly

Arcával spanyol föld felé hanyatt
fekszik Roland gróf fenyőfa alatt,
fölidéz különb-különb dolgokat,
sok meghódított országokat,
frank földet, nyelvén szóló társakat,
nevelő urát, nagy Károly királyt,
s kik őt szerették, sok hú franciát,
nem küzdheti le könnyét, sóhaját:
bánja bűnét, kéri egek Urát:
„Atyám, ki nem szólsz hazugságokat,
ki fölserkentéd Lázár hült porát,
és Dánielt is megoltalmazád,

védj engem is, úzd bűneim sokát,
veszélyben köztük lelkemet ne hadd!”
Nyújtja kesztyűjét, hódolást mutat,
kezeből Szent Gábor átveszi azt.

Roland kardjára ejti homlokát,
kezét kulcsolja, lelket elbocsát.

Küldi Isten hozzá arkangyalát
s a tengervésztől védő Szent Mihályt,
Szent Gábor is égből velük leszállt,
viszik gróf lelkét földről mennybe át.

(*Illyés Gyula* fordítása)

Amit a mőről tudnod kell

Keletkezése • Szerb Antal a *franciák nemzeti eposzának* nevezi az 1832-ben felfedezett írást. A XII. század első felében készült, XI. század végi szöveget rögzít. Szerzője egy bizonyos **Tuoldus** (kilétét homály fedi). Valószínűleg vándorénekesek kísérezéssel adták elő. Egy feljegyzés szerint Hódító Vilmos katonái ezt hallgatták az Angliát meghódító nagy csaták előtt.

Témája • Valós történelmi eseményeken alapul. Nagy Károly 778-as – vereséggel végződő – spanyolországi hadjárata. A visszavonuló frank sereg utóhadát, amelyet Roland vezet, a baszk hegylakók a roncesvalles-i szorosban orvul megtámadják. Roland – kürtje, az Olifant, megfújásával – segítségül hívhatná a királyt, de nem teszi, hanem harcol a túlerő ellen. Mikor már emberei jórészt meghaltak, mégis megfújja a kürtöt, de a visszatérő király már csak a haldoklókkal találkozik.

Terjedelme • 4002 sor, ófrancia nyelven íródott. Jellemző motívumok, szimbólumok: a *fenyőfa*, a pogány ősisetség növényi megtestesülése – ehhez siet halála közeledtével Roland. *Hegycsúcs* – a legyőzők felett álló erkölcsiségre utal. *Kesztyű* – Roland a hódolat és a vezeklés jeleként háromszor nyújtja fel kesztyűjét Istennek.

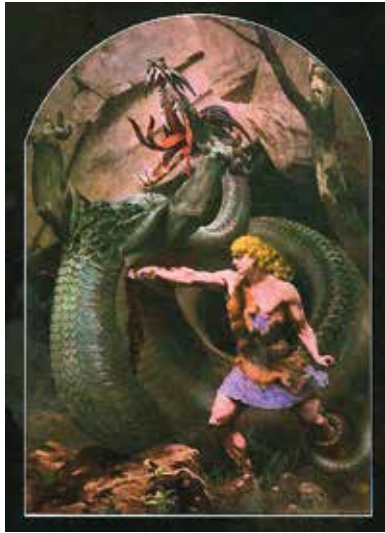
Érdekessége • A germán hősmondák kegyetlen világához képest a *Roland-ének* vitézei sokkal nemesebb lelkűek, boldogabbak, keresztények és romantikusak. Boldogságuk a mértékletesség, a hősiesség, amellyel sorsukkal szembeszállnak. Belső nemességük, hogy nem zsákmányért és nem harci dicsőségért küzdenek, hanem Istenért, a királyért és Franciaországért.

Jelentősége • Egy rég elmúlt világ gondolkodása, magatartása tárul elénk a *Roland-ének*ben, a lovagvilág még őszinte, romlatlan eszményei mozgatják a szereplőket. Az emberfeletti hősiesség lenyűgöző példái mellett a legmélyebb emberi érzések szólalnak meg a költeményben: a hit, a hűség és a barátság, a bajtárs halála feletti fájdalom és a gonoszság gyűlölete. Rolandban testesült meg a középkori emberi ideál: a hűbérurát szeretettel szolgáló harcos lovag. Roland mártírhalála a keresztény lovageszmény egyetemesült példájává vált (Krisztus katonája).

NIBELUNG-ÉNEK

(részletek)

ELŐHANG

Siegfried megöli a sárkányt

Virult Burgundiában egy szép, nemes leány,
különb nem volt nála a föld hajlatán,
Kriemhiltnek nevezték, erélyes, büszke, szép,
Kíért sok hadverő hős áldozta testét, életét.
(...)

Krimhilda, ím, álmod látott, jóslattal terheset:
erős, szép, vad sólymot magasban röptetett,
és két sas széttépte, és nem segíthetett,
nagyobb csapást szívére a földi kín nem mérhetett.

Anyjának mondja álmát aggódással teli,
hallgatja Ute asszony, s csak egyképp fejtheti:
A sólyom, melyet láttál: egy férfi, jó, nemes;
kivánom, Isten óvja: rá titkos balszerencse les.

Miért említesz férfit, édes jó anyám?
Az életet pár nélkül könnyebben élelem ám,
nem vágyom én szerelemre, mélyén gond lakik,
azt akarom: szűz maradjak örökre, mindhalálomig.

De anyja e szókra rávág: Ne mondj ilyet nekem!
Óhajtom és remélem, szíved boldog legyen,
derék lovag szerelme a nőnek üdvöt ad.
Isten ne szánja tőled egy hű vitéz csodálatát.

Nem mondhatok mást, édes szülém,
lemértem már sok asszony megtört tekintetén,
hogy minden szerelemnek zsoldja gyötrelmem,
mindkettő elkerüljön, szivemben békesség legyen.

Kriemhilda tisztasága mátkát megtagad,
gond nélkül így szállt, így tűnt napra nap,
találgatták, ki légyen, kit elfogadni kész,
míg elnyerte végül egy messzi, tündöklő vitéz.

Ő volt a sólyom, kit megjósolt az álma,
s kit néki szánt az anyja, s kinek gonosz halála
sok bosszúvért kívánt, sok testvért, rokont,
s még mennyi anya könnye, még mennyi lovag vére folyt.

HARMADIK KALAND

Derült kedélyű hős volt jó Siegfried s gondtalan.
A hír hozzá is eljött: hogy fenn Burgondba van
a legszebb lány, kin férfi-szív lelje örömét.
Hajh, attól mennyi üdvöt, majd gyász is nyere még!

A lány szépsége híre nagymesszi elhatott;
magasztalák erélyét s a jó indulatot,
mely szűzies szivébe, mindenkit megnyere.
Jött is sok bajnok érte a Gunther földre.

De bár édes szerelmét sokan kérték igen:
igennel nem felelt még a szíve mélyiben
Kriemhilda egynek is, ki vággyal hajolt felé;
Az ég akinek szánta; azt még nem ismeré.

Szemét most rá vetette a Siegelind fia.
Meg sem lehet előtte már másnak állnia:
legméltóbb a legszebbre ő, mindenek felett.
Szép Kriemhilda nem sokára hős Siegfried nője lett.

Hős hívei s baráti váltig tanácsolták:
Hogy keressen magának – hiszen nagy a világ! –
jót, szépet, dúst, kiben csak megnyugthatik szive.
Jó! – mond a bátor ifjú. – Indulok ízibe,

a szép burgundi szűzet, Kriemhildet kérem én;
ő legszebb a világon, hirtől ismerém én;
nincs oly király, se császár, kihez méltatlan ő,
kinek ne volna dícsül e csodabájú nő!

(Weöres Sándor fordítása)

Amit a mőről tudnod kell

Keletkezése • A XII. század végére tehető a közép-félnémet nyelven írt hősi eposz keletkezési ideje. A IV–V. századból való ősi germán történeteket a szájhagyomány őrizte meg a lejegyzés koráig. Az ismeretlen szerző valószínűleg a mai Ausztria területéről származott. Eredeti kézirat nem maradt fenn, de három, némileg eltérő szövegváltozattól rekonstruálható a mű. Babits Mihály meghatározása szerint műfaja regényes lovagi költemény, de rokon a hősi eposzokkal is.

A *Nibelung-ének* három réteget épít egymásra.

1. Ősi mitikus mondai réteg: a bosszú barbár világa, szereplői óriások, törpék, kellékei kincs, bűvös sapka, sárkányviadal.

2. Történelmi mondavilág: a germán mondakör történeteit egészíti ki a hun Attiláról szóló regékkel.

3. Udvari-lovagi réteg: a költő a maga idejének, a lovagvilág fénykorának szellemiségével, erkölcsével itatja át, s az udvari életforma jellegzetes külsőségeivel köríti a történetet: lovagi torna, ünnepek, lakomák, fegyver- és öltözetleírások.

Szerkezete • A *Nibelung-ének* két különböző eredetű részre oszlik:

I. rész: I–XIX. ének	II. rész: XX–XXXIX. ének
<i>Siegfried leánykérése, házassága és halála</i>	<i>Attila és Krimhilda házassága és Krimhilda bosszúja</i>

A két részt Krimhilda személye köti össze. Az eposz a különböző kéziratokban körülbelül 2400 versszakból áll.

A *Nibelung-ének* a két rész egyesítésével jött létre. A történet központi mozgatója a nők tiszteletének és szolgálatának lovagi kötelessége, valamint a vazallusi hűség, a hűbérúr iránti szolgálatkészség.

A történet • A főhős, Siegfried királyfi számos hőstett végrehajtója, igazi lovag. Álruhában érkezik Gunther király udvarába. Legyőzi a Nibelung királyfiakat, megszerzi a kincset. Megöl egy sárkányt, megfürdik a vérében, és sebezhetetlenné válik, csak a válla marad védtelen. Gunther feleségkérőbe küldi Siegfriedet Izlandra Brünhilde királynéhoz. Siegfried Gunther képében kiállja a próbát, és megszerzi urának Brünhildét. Hazatérve jutalmul Gunther feleségül adja Siegfriedhez Krimhildát. De a két nő összevész egymással. Brünhilde Hagenel megöleti Siegfriedet. Krimhilda bosszút esküszik. Hagen javaslatára Gunther békét ajánl Krimhildának, hogy megszerezhesse a Nibelung-kincset, amely Krimhilda nászajándéka volt. Krimhilda beleegyezik, hogy a kincseket Wormsba szállítsák, egy részét azonban idegen lovagoknak ajándékozza. Hagen elrabolja a kincseket, és a Rajnába süllyeszti. Tizenkét év múlva Krimhilda feleségül megy Etzel (Attila) hun királyhoz és férjét is felhasználja a bosszú kivitelezéséhez. Meghívja Gunthert és kíséretét a hunok országába. Azok, bár vonakodnak, mégis vállalják az utat. Velük tart Hagen is. A barátságos fogadtatás azonban csak álca. Hatalmas vérontás zárja a történetet. Krimhilda bosszúja beteljesül, de maga is áldozatul esik. A keresztények és a pogányok együtt siratják halottaikat.

Szereplők • Gunther (Burgundia királya), Gernot és Giselher (Gunther öccsei, burgund lovagok), Krimhilda (az egyetlen lánytestvér, Gunther és Gernot húga, Giselher nővére), Úte (királyné, a négy testvér anyja, özvegyen maradt, mert férje meghal, ezért lesz Gunther a király), Zsigmond (Niederland királya, Siegfried apja), Szigelind (Zsigmond felesége, Siedfried anyja), Siegfried (híres harcos, a *Nibelung-ének* első részének főszereplője, a niederlandi trón várományosa), Hagen von Tronje (Gunther udvarában szolgáló lovag, később ő lesz Siegfried gyilkosa), Lüdeger (a szász uralkodó), Lüdegast (a dán király), Brünhilde (Izland királynője, később Gunther felesége), Etzel (Attila, hun király), Rüdiger von Bechelaren (őrgróf, aki Etzel udvarában él), Dietrich (Etzel lovagja, a valóságban Nagy Teodorich gót király), Hildebrand (Etzel lovagja, Dietrich fegyvertársa).

Verselése • A *Nibelung-ének* négysoros, páros rímű versszakokból áll. A hangsúlyos és hangsúlytalan szótagok szabályos változása adja a verses szöveg ritmusát. Formája a Nibelung-strófa, vagyis négysoros, párosrímű szakaszok. Stílusára jellemző az állandó jelzők, ismétlések, a készülődő tragikus fordulatok előrevetítése. Az eredeti pogány monda és a lovagi környezet ellentéte tükröződik a tartalom és forma ellentmondásában: az amazontermetű és félelmetes erejű Brünhilda megnevezése *szereletre méltó leányka*. Szerb Antal szerint a *Nibelung-ének* stílusára leginkább a „barátságos” jelző illik: a véres történetet a szerző a lehetőségek határain belül megszelídítette.

1. Mikor, és hogyan jött létre a lovagság intézménye? 2. A középkori felfogás milyen példát látott a lovagban? 3. Mit hozott létre a lovagi kultúra? 4. Sorold fel a lovagi irodalom tartópilléreit! 5. Melyek voltak a lovagok kötelességei? 6. Mikorra tehető a lovagi irodalom virágkora? 7. Melyek a lovagi epika főbb művei? 8. Mikor játszódik a *Roland-ének*? Kik a szereplői? 9. Mivel magyarázható, hogy Roland és vitézei az új emberideál megtestesítői? ✨ 10. Nevezd meg a magyar barokk irodalomból azt az eposzt, amelyiknek zárlatában az angyali légió viszi fel a főhőst a mennybe? Hasonlítsd össze a *Roland-ének* és a keresett mű záróképét! 11. Nézz utána a neten, mi a címe a spanyol költészet első jelentős alkotásának! Készíts néhány diából álló prezentációt! 12. Mi a központi mozgatója a *Nibelung-ének*-nek? 13. Kik a főbb szereplői?

14. Kik voltak a *nibelungok*? Nézz utána a neten!

A LOVAGREGÉNY

A lovagi epika harmadik jelentős műfaja a **lovagregény**. A keresztes háborúk második szakaszában a lovageszmény átalakult: a hősiesség mellett egyre nagyobb szerepet kapott az udvari életben is otthonosan mozgó lovag személye. A harc és a háború mellett a *szerelem* lett a történetek *központi témája*. A lovageszmény átalakulásával párhuzamosan tehát a hősi ének és a lovageposz helyére a lovagregény lépett.

A múltban játszódó, valóságosnak hitt történetekben már nem az erkölcsnemesítő cél az elsődleges, hanem a szórakoztatás. Az illúzió a valószerűség helyére lép. Több a kaland, a csodás elem, félelmetes és idillikus jelenetek váltakozása bűvöli a korabeli közönséget.

Bár a középkorban még nem beszélhetünk nemzeti irodalmakról, de a közösnek tekinthető mondakincs feldolgozása már nemzetenként eltérő. A legbabonásabbak az angolok, a legvidámabbak a francia, a legpogányabbak a német szerzők művei.

Fogalomtár

Artur király (vagy Artus) – Wales legendás királya (V. század vége VI. eleje). Alakja már a korai walesi hagyományokban természetfölöttivé nőtt: a pogány időkől örökölt istenek és félistenek tulajdonságaival ruházták fel. A walesiek és bretonok a bajban évszázadokon át várták visszatérését

A breton (kelta eredetű nyelvet beszélő nép) mondakör történeteinek központi alakja **Arthur király**, aki köré számtalan legenda fonódik. Arthur elvesztette a „nagy csatát Nyugaton”, de nem halt meg, hanem tovább él a titokzatos Avalon szigetén, ahol visszatérésének idejét várja. A mondák a XII. századtól terjedtek el Európán szerte. A közvetítő nyelv a francia és a latin volt.

A breton mondakör három pillérét a *Trisztán-monda*, az *Artus királyhoz és a Grálhoz*, illetve a *Kerek Asztalhoz* kapcsolódó történetek adják.

A *Trisztán-történetek* a lovagvilág szentimentális oldalát mutatják: kalandokat és szerelmet. A lovagvilág bátor és vidám jellegéről az Artushoz fűződő történetek szólnak. A kaland életformája, nem pedig célja a lovagnak. A történetekben a kelta mesevilág alakjai kelnek életre. A keltákat, a Brit-szigetek őslakóit az angolszász hódítók szorították ki ősi földjükről, s Wales hegyei között és Bretagne (e.: brótány) sziklás öbleiben húzódtak meg. A kelta mondák a XII. század folyamán terjedtek át Bretagne-ból és Walesből francia és német nyelvterületre.

A középkor talán egyik leghíresebb lovagregénye, a *Trisztán és Izolda* is kelta mondára vezethető vissza. Az első szövegvariánsok a XII. századi ófrancia, provanszál és közép-félnémet változatok. Az irodalomtörténet egy másik álláspontja szerint a *Trisztán-történet* keleti eredetű perzsa história, amely vándormotívumként jutott el és terjedt el Európában.

TRISZTÁN ÉS IZOLDA

(részletek)

Richard Wagner feldolgozásában

(...)

TRISZTÁN

Hagyd a horgonyt,
Az árbocra fel!
A fővitorlát elő!

(Kiragadja a serleget Izolda kezéből)

Jól tudom, bűvös serleg az,
Melyet most nékem felkínálsz:
Az írtól meggyógyult a seb,
De serlegedtől lesz
A gyógyulásom teljes.
Hát jól figyeld az esküszót,
Mit békülésül mondok!
Tudd meg! Trisztán sírig hű,
Ámde átka szörnyű dac!
Csalfa álmok, szívek pokla,
Vágyak gyásza: szent ital!

A múltat altasd el,
Én balzsamom, jövel!

(Iszik)

IZOLDA

Még itt is csalsz?
Hagyd meg felét!

(Kiragadja kezéből a serleget)

Te álnok! Ez békét ad!

(Iszik)

(A varázsital hatása alatt mind szerelmesebben tekintenek egymásra)

IZOLDA

Trisztán!

TRISZTÁN

Izolda!

(Átölelik egymást)

IZOLDA

Hűtlen szerelmem!

TRISZTÁN

Álmaim álma!

A HAJÓSOK

(kórus a színpalak mögött)

Éljen a hős király!

Éljen a hős király!

BRANGÉNE

Végünk! Jaj!

Gyilkolásra rá nem vitt a gyáva szív,

Féltem, szántam,

S még szörnyűbb gyötrelmet így mértem rá!

TRISZTÁN

Csak álmodtam, hogy Trisztán hú volt?!

IZOLDA

Izolda szégyene ködbe hullt?!

TRISZTÁN

Elveszett üdvöm!

IZOLDA

Elveszett üdvöm!

TRISZTÁN

Balgatag ábránd, csalfa szívem!

IZOLDA

Balgatag ábránd csalt meg így!

TRISZTÁN

Izolda! Egyetlenem!

IZOLDA

Trisztán Vágyim vágya!

IZOLDA, TRISZTÁN

Szívünk a mámor hulláma hányja,

Lázverte lelkünk álomba zárja!

Mámoros csóknak végtelen árja

Perzseli ajkunk féktelen lángja!

TRISZTÁN

Láza a szív, éled a tűz!

Izolda! Izolda! Izolda! Izolda!

Rád találtam, Izolda!

Édes egyetlenem! Földi édenem!

IZOLDA

Láza a szív, éled a tűz!

Trisztán! Trisztán!

Poklokban jártam, ím, rád találtam,

Trisztán!

Ím, rád találtam, édes szerelmem!

Földi édenem!

(Széttárják a függönyöket, az egész hajó telve lovagokkal és hajósokkal, akik ujjongva integetnek a közeli part felé)

BRANGÉNE

(az asszonyokhoz, akik intésére feljönnek a hajótérből)

Fel az ékszert, a díszruhát!

(Trisztán és Izolda egymást nézve semmit sem vesznek észre; Brangéne széjjel választja őket)

Ébredjete! Itt vagyunk már!

(Az opera szövegeknyve Jolsvai Nándor fordítása)

Amit a mőről tudnod kell

Keletkezése • 1210 körül írhatta német nyelven alkotója, **Gottfried von Strassburg**. A szerző korai halála miatt egyetlen ránk maradt műve ez a 20 000 soros töredék. A lovagregény alapja egy kelta monda, amelyet két francia nyelvű alkotás is őriz: **Thomas** trubadúr töredéke

és **Béroul** (e.: bérul) verses regénye a XII. század második feléből. Ezek voltak a szerző forrásai is.

Témája • A szerelem, ami újszerű a középkorban. Gottfried a társadalmi morállal szemben a szív természetes érzésének hirdetője. A szerző feltehetően polgári származású, ebből fakad világias gondolkodása, amely szemben áll a középkor aszketikus vallásosságával.

Cselekménye • Az események lineárisan követik egymást. Vázlatosan a cselekményt így foglalhatjuk össze:

- Trisztán születése, gyermek- és serdülőkora, elrablása.
- Kalandok során kerül Marke (Márk) királyhoz, kiderül, ő a király unokaöccse.

- Trisztán – „a szomorúság gyermeke” – legyőzi az ír Morholtot, ám megsérül annak mérgezett fegyverétől. Az ellenszerért Írországba kell mennie.

- Álnéven jut az ír királyné és lánya közelébe, tanítja Aranyhajú Izoldát, meggyógyul. Bár kiderül, hogy ő volt Morholt gyilkosa, a király megkegyelmez neki, hazatér.

- Marke király Aranyhajú Izoldát akarja nőül venni, Trisztánt küldi követségbe.

- Kalandok során Trisztán (legyőzi a pusztító sárkányt) elnyeri ura számára a szép kisasszony kezét, a hajóúton tévedésből isznak a szerelem italából, sorsuk megpecsételődik. Képtelenek a fellángoló szenvedély ellen védekezni.

- Az esküvő után is tart szerelmük, titokban. Trisztánnak menekülnie kell.

- Hogy szerelmét elfeledje, megnősül, Fehérkezű Izoldát veszi el, ám nem szereti. Eddig tart Gottfried története, a befejezés más forrásokból ismert.

- Trisztán ismét halálosan megsérül, csak Aranyhajú Izolda mentheti meg, őt várja haldokolva. Felesége féltékenységében azt hazudja, Izolda nem jön, a várt fehér vitorla helyett – ez lett volna a közelgő Aranyhajú Izolda jeladása – fekete vitorla lobog a hajón. Trisztán ebbe belehal.

- Aranyhajú Izolda a bánatba pusztul bele. Marke király egymás mellé temettette őket, sírjukon két növény indája fonódik össze, az örök szerelmet hirdelve.

Jellemek • A lovagregény jellemei teljesen újszerűek. Nem mitizált alakok, valós emberi tulajdonságokkal felruházott hús-vér szereplők. A középpontban emberi vágyaik, szenvedélyes szerelmük áll. Szerelmükért képesek bármire: csalásra, sőt akár gyilkosságra is. Tetteikben okosak, műveltek, szorgalmasak, alaposak, precízek. Trisztán és Izolda szerelme mellett eltörpül a világ minden gondja, semmivé foszlanak a vallási és a társadalmi kötöttségek: Izolda félrevezeti királyi férjét,

Trisztán megtagadja a hűbérúr iránti lovagi kötelességét. Az egyéni boldogságért vívott küzdelemsorozat széttépi a feudális szokás- és jogrend hálóját.

Üzenete • A mű népszerűségét az okozza, ami üzenete is a lovagregénynek, hogy a mindent elsöprő erejű szerelem megélésének vágya ott bujkál minden emberben.

A *Trisztán és Izolda* népszerűségét bizonyítja, hogy a XVI. században **Hans Sachs** színpadi változatot készített belőle. Később a romantika fedezte fel, és tette újra népszerűvé. Átültették modern német nyelvre, számos feldolgozása ismert: **Wagner** zenedrámája, **Joseph Bédier** regénye, **Thomas Mann** *Trisztán* című novellája, **Balázs Béla** *Trisztán hajóján*, **Jean Cocteau** (e.: koktós) *Örök visszatérés* című filmje.

1. A keresztes háborúk második szakaszában hogyan alakult át a lovageszmény? **2.** Mi a lovagi epika harmadik jelentős műfaja? **3.** Milyen történetek adják a breton mondakör három pillérét? **4.** Nevezd meg a lovagkor leghíresebb regényét! **5.** Foglald össze a *Trisztán és Izolda* keletkezésével kapcsolatos tudnivalókat! **6.** Mit hirdet a mű, és miért újszerű a témája? **7.** Miben másak a jellemek ebben a lovagregényben az eddigiekkel összehasonlítva? **9.** Hogyan vélekedsz az ilyen mindent elsöprő szerelemről? Van-e ilyen a mai világban? ✨ **10.** Arthur király a középkori európai irodalom egyik legjelentősebb alakja, akinek történeteit – társainak, a Kerek Asztal lovagjainak kalandjaival együtt – verses és prózai művek sora örökölte meg. Írj referátumot egy általad választott műről!

11. Nézzétek meg a 2006-ban készült *Trisztán és Izolda* c. filmet erre a linkre kattintva: <https://online-filmek.me/film/3636-trisztan-es-izolda>

IRODALOM A KÖZÉPKORI MAGYARORSZÁGON

A magyar irodalom kezdete a virágzó és hanyatló középkor időszakára (a **XI. századtól a XVI. század elejéig**) tehető. Az európai népek több évszázados irodalmi hagyományaihoz lassan csatlakozott a magyar irodalom. Az írásbeli kultúra első képviselői Magyarországon is a papok, szerzetesek voltak. A feudális államalapítás és a kereszténység felvétele utáni első századokban, művelődéstörténetünk kezdetén a mi irodalmi alkotásaink először a korabeli egyházi irodalom nemzetközi nyelvén, **latinul** íródtak, de a magyar nyelv irodalmi, írásbeli felhasználása is hamarosan nélkülözhetetlenné vált. A tihanyi apátság 1055-ből származó latin nyelvű alapítólevelében például 58 magyar szó (szókapcsolat) és egy mondatrészlet: *Feheruaru rea meneh hodu utu rea*, azaz: *Fehérvárra menő hadi útra* olvasható, s ezek helyesírása már határozott következetességet mutat.

Középkori latin krónikáink • Az Árpád-kori irodalom tehát latin nyelvű volt. A legtöbb középkori műfaj, amely az európai kultúrában megvolt, megjelent a magyar irodalomban is. A kor irodalmának vezető műfaja a *gesta*- és a *krónikairodalom* a XIII–XIV. században indult virágzásnak. Reánk több ilyen latin nyelvű mű maradt ezekből a századokból, melyeket rendszeren azon helyről szoktak elnevezni, hol a kézirat megmaradt, vagy nyomtatásban megjelent. Ilyenek a *Pozsonyi*, *Nagyváradi*, *Dubnici Krónikák*, a *Budai* és *Bécsi Képes Krónika*. Mindezen művek, bár különböző bőséggel, ugyanazt az anyagot tárgyalják, szövegük a legtöbb helyen szóról szóra megegyező. A legbővebb a *Bécsi Képes Krónika*, melyet nemcsak gyönyörű, a középkori miniatúrafestészet remekeihez tartozó képei, hanem a nemzeti hagyományok hű és szép kifejezése teszük nemzeti művelődésünk első rangú kincsévé.

Anonymus: A Gesta Hungarorum egy lapja, 1200

Kálti Márk: A Képes Krónika egy lapja, 1360

Fogalomtár

gesta – latin nyelvű középkori műfaj, a költészetet és a valóságot szórakoztató céllal elegyítő történetírói mű, amely a régmúltat dolgozza fel

krónika – középkori történeti feljegyzés; rendszerint latin nyelvű hosszabb költemény vagy elbeszélés, amely időrendben mondja el az uralkodók tetteit és más eseményeket

A magyarok történetéről szóló első alkotás, a Gesta Hungarorum (A magyarok cselekedetei) 1200 körül született. A Gesta szerzőjéről keveset tudunk, még a nevét sem ismerjük, ezért **Anonymusként** (névtelenként) beszélünk róla. A szövegben Béla király jegyzőjeként (*Bele regis notarius*) és P. mesterként (*P. dictus magister*) mutatkozik be. Anonymus regényes formában beszéli el a honfoglalás és letelepedés történetét. *Gesta Hunnorum et*

Hungarorum a címe Kézai Simon XIII. század végén, 1283–1285 körül keletkezhetett krónikájának. A mű a hunok és a magyarok történetét beszéli el, amely először jegyezte le például a csodaszarvas mondáját. A *Képes Krónika* az Anjou-kori Magyarország udvari kultúrájának legjelentősebb történeti és könyvfestészeti emléke, amely a magyarok történetét a hunok pannóniai megjelenésétől kezdve 1333-ig dolgozza fel. A pergamen lapokból álló kötet Nagy Lajos számára készült. A szöveg írója, **Kálti Márk** az előszó szerint 1358-ban fogott hozzá munkájához.

A *Bécsi Krónikát* véve alapul, de tekintettel a külföldi irodalomra is, írta meg **Thuróczi János** Mátyás királynak már tudósabb korban *Magyarország krónikáját* (1488).

A magyarországi irodalom az európai kultúra szerves része lett. De abban a korban, mikor Magyarországon megszülettek az első írásos művek, Európában már virágzott a lovagi és világi irodalom.

Fogalomtár

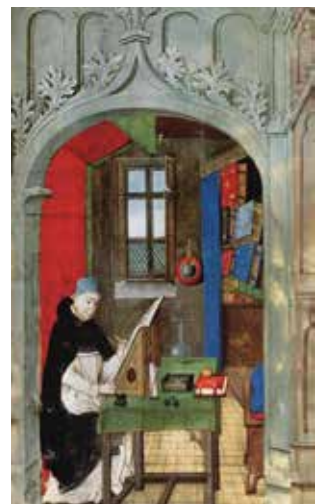
intelem – meghatározott személyhez (ill. uralkodóhoz) intézett erkölcsi célzatú beszéd

királytükör – erkölcsi alapú, tanító célzatú intelem, amely gyakorlati tanácsokat ad az uralkodáshoz

Intelmek • Az Árpád-kori latin nyelvű irodalmi alkotások közül kiemelkedik **Szent István király** *Intelmek* című műve, amelyben a helyes uralkodásra, az uralkodói erényekre tanítja a trónörököst, Szent Imre herceget. E mű alapján véve nem irodalmi műfajú, hanem erkölcsi alapú, tanító célzatú uralkodói „kézikönyv”, úgynevezett

királytükör, melynek hagyományai már az ókorban kialakultak. István király intelmeit a *Corpus Juris* (*Magyar Törvénykönyv*) őrizte meg.

Legendák • A magyar irodalom első emlékei között találjuk az egyházi irodalom emlékeit, a különböző legendákat. Az európai keresztény hagyományban terjedő legendák mellett – ilyen a magyar *Szent Ferenc-legenda* – igen fontosak az *Árpád-házi szentek* (István, Imre, Margit, László, Erzsébet) és a kereszténység első térítőinek – *Szent Gellért* – legendái. A magyarországi legendák nyugati minták alapján készültek. Fellelhetőek bennük *vándormotívumok* – például a szenthez csatlakozó, megszelídülő vadállat is. Szent Gellért nem csak legendahős, maga is író: *Értekezés a három ifjú himnuszáról* című műve önéletrajzi ihletettséggel alkotás.

Kódexmásoló szerzetes

Fogalomtár

huszitizmus – Csehországból kiinduló XIV–XV. századi vallási-társadalmi mozgalom (Husz János nevéből)

kódex – kézzel írott könyv, amit két kemény, bőrrel bevont, kapcsokkal erősített fatáblába kötöttek. A név a latin *codex* szóból származik, aminek a jelentése: fatörzs, fatábla, könyv, irat, jegyzék. Jellemzőségük a fejezetek, bekezdések, bekezdések kezdőbetűjének a díszítése (iniciálé)

Kódexirodalom • Magyarországon hamar megjelentek a különböző szerzetesrendek. Fontos szerepük volt a térítésben, de európai szintű kolostori élet nem alakult ki. Így az irodalmi szerep is hiányzott, ami a nyugat-európai rendekre jellemző volt. Mégis a legtöbb korai irodalmi emlékünkhöz tartozik, s különböző kódexekben (*Jókai-, Thewrewk-, Cornides-, Tihanyi-, Lobkovitz-, Érdy-kódex* stb.) maradt fenn. A magyarországi kódexirodalom kései szakaszában elsősorban a *huszitizmus* hatására meg-

jelentek az első *bibliafordítások* is. Az úgynevezett *Huszita Biblia* csak részleteiben maradt fenn (az *Apor-kódexben*), de a magyar nyelvű írásbeliség kialakulásában döntő jelentőségű. Kódexeink többsége a XV–XVI. századból maradt ránk, tehát egy olyan korszakból, amikor Európában már lehanyatlott a kódexirodalom, és már nálunk is a világi irodalom volt a jelentősebb.

 1. Mi a fő jellemzője a középkori magyar irodalomnak? **2.** Mi volt a vezető műfaj a középkor irodalmában? Mondj példákat! **3.** Mikorra tehető a magyar irodalom kezdete? **4.** Kik voltak az írásbeli kultúra első képviselői Magyarországon? **5.** Milyen műfajok tartoznak a magyar irodalom első emlékei közé? **6.** Mit tudsz a kódexirodalomról? **7. Vitatéma:** *Az a tény, hogy anyanyelvem magyar, és magyarul beszélek, gondolkodom, írok, életem legnagyobb eseménye, melyhez nincs fogható. Nem külsőséges valami, mint a kabátom, még olyan sem, mint a testem. Mélyen bennem van, vérem csöppjeiben, idegeim dúcában, metafizikai rejtélyként.* (Kosztolányi Dezső: *Ábécé a nyelvről és lélekről*) Szerinted mi mindent tehetünk, hogy évszázadok múlva is legyen még magyar nyelv? Milyen tényezők veszélyeztethetik anyanyelvünk hosszú távú megmaradását?

HÁTTÉRINFORMÁCIÓ

I. Szent István király – születési nevén Vajk (970–980 körül – 1038) az első magyar király. Uralkodása alatt a magyar törzsek szövetségéből kialakult fejedelemséget egységes, keresztény magyar királysággá alakította át. Ez 1028-tól az egész Kárpát-medencére kiterjedt. Az általa meghirdetett új politikai irányvonalnak ellenszegülő törzseket fegyverrel vagy békés úton behódoltatta, a lázadásokat leverte. Az ezeréves magyar törvénytár az általa alkotott törvényekkel kezdődik.

Szent István király

Az államszervezet kiépítésével párhuzamosan megszervezte a magyar keresztény egyházat, ezért ő és utódai viselhették az *apostoli király* címet.

SZENT ISTVÁN KIRÁLY INTELMEI IMRE HERCEGHEZ

(részletek)

Mivel megértem s mélyen átérzem, hogy amit csak Isten akaratára megteremtett s nyilvánvaló eleve elrendelése elrendezett mind a kiterjedt égboltozaton, mind az egybefüggő földi tájakon, azt törvény élteni s tartja fenn, s mivel látom, hogy mindazt, amit Isten kegyelme bőséggel adott az élet előnyére és méltóságára, (...) úgy hát én sem restellem, szerelmetes fiam, hogy neked még életemben tanulságokat, parancsokat, tanácsokat, javaslatokat adjak, hogy velük mind a magad, mind alattvalóid életmódját ékesítsed, ha majd a legfőbb hatalom engedélyével utánam uralkodni fogsz. Illik pedig, hogy odaadó figyelemmel hallgatván eszedbe véssd apád parancsait, az isteni bölcsesség intelme szerint, mely Salamon szájából szól: *Hallgass, fiam, atyád intelmére, s ne vedd semmibe anyád tanítását!... Hallgasd hát meg, fiam, fogadd el szavaimat, akkor nagy lesz száma élted éveinek.*

I. A katolikus hit megőrzéséről: *Minthogy a királyi méltóság rangját csakis a hívők és a katolikus hitet vallók nyerhetik el, ezért parancsainkban a szent hitet tesszük az első helyre. ...*

Zichy Mihály: Szent István, Szent Imre és Szent Gellért, 1889

Szent István király az apostoli hit őrzésére, az alattvalóinak való példamutatásra, az eretnekégtől való elfordulásra szólítja fel fiát. Kitér továbbá arra is, hogy a hitet csakis jó cselekedetekkel lehet teljessé tenni.

II. Az egyházi rend becsben tartásáról: *A királyi palotában a hit után az egyház foglalja el a második helyet, az egyház, melynek első ízben a mi fejünk, tudniillik Krisztus vetette el magját, majd az ő tagjai, vagyis az apostolok és szent atyák ültették át, meggyökerezették erősen, s elterjesztették az egész földkerekségen. ...*

A szentegyházat védelmezni kell naponta megújuló szorgalommal, hogy gyarapodjék, és meg ne fogyatkozzon, hiszen aki az egyházat csorbítja, az Krisztus testét csonkítja, és büntetést érdemel, inti fiát Szent István király.

III. A főpapoknak kijáró tiszteletről: *A királyi trón ékessége a főpapoknak rendje, ezért a királyi méltóságban ők kerülnek a harmadik helyre, kedves fiam, ők legyenek főembereid, úgy vigyázz a főpapokra, mint a szemed világára. ...*

Isten felkentjeit tisztelni és megbecsülni kell, nem szabad őket hamis vádakkal bemocskolni és a nyilvánosság elé hurcolni, hiszen csakis így lehet Istentől megáldott az uralkodás.

IV. A főemberek és vitézek tiszteletéről: *Az uralom negyedik dísze a főemberek, ispánok, vitézek hűsége, erőssége, serénysége, szíves-sége és bizalma. Mert ők országod védőfalai, a gyengék oltalmazói, az ellenség pusztítói, a határok gyarapítói. ...*

Szent István figyelmezteti fiát, hogy a főemberek és vitézek *katonák*, és nem szabad őket szolgaságba hajtani. Békével kell uralkodni, hiszen a gőg bárkit letaszíthat a trónról, és a vitézek ereje könnyedén megfoszthatja uralkodói hatalmától a gyűlölködő királyt.

V. Az igaz ítélet és a türelem gyakorlásáról: *A türelem és az igaz ítélet gyakorlása a királyi korona ötödik cifrázása. ...*

Az apró ügyek feletti ítélezés a bírák feladata, mondja fiának Szent István, *Az ő megbízatásuk, hogy a törvény szerint döntsenek.* A nagyszabású ügyekben viszont türelemmel, irgalommal és esküdözés nélkül kell ítéletet hozni.

VI. A vendégek befogadásáról és gyámolításáról: *A vendégek s a jövevények akkora hasznót hajtanak, hogy méltán állhatnak a királyi méltóság hatodik helyén.* Szent István király Róma példáját hozza fel, ahol azáltal váltak egyre dicsőbbé a királyok, hogy *sok nemes és bölcs áradt hozzájuk különb-különb tájakról.* A vendégek különböző nyelveket, szokásokat és fegyvereket hoznak magukkal, amik elrettentik az ellenséget és emelik az udvar fényét. *Mert az egy nyelvű és egy szokású királyság gyenge és esendő.* – írja a király, majd megparancsolja fiának, hogy gyámolítsa a jövevényeket, hiszen nagy kárt szenvedne az ország, ha lerombolná és szétszórná mindazt, amit elődje felépített.

VII. A tanács súlyáról: *A királyi emelvényen a tanács a hetedik helyre tart igényt. A tanács állít királyokat, dönt el királyi sorsokat, védelmezi a hazát, csendesíti a csatát, győzelmeiket ő arat, kergét támadó hadat, behívja a barátokat, városokat ő rakat, és ő ront le ellenséges várakat. ...*

Mivel ilyen nagy a tanács hatalma, csakis a legbölcsebb és legtekintélyesebb emberekből szabad összeállítani, ifjaktól és kevésbé bölcspektől nem szabad tanácsot kérni, inti fiát Szent István király. Természetesen az ifjakat sem kell számúzni a tanácsból, de javaslatokat mindig meg kell vitatni a bölcsekkel.

VIII. A fiak kövessék az elődöket: *Őseink követése foglalja el a királyi méltóságban a nyolcadik helyet. A legnagyobb királyi ékeség, az én tudásom szerint, a királyelődök után járni, a szülőket utánozni. ...*

Az isteni törvényeket is megveti, aki semmibe veszi ősei törvényeit, érvel Szent István király. Az engedetlenséget a pestishez hasonlítja, majd felszólítja fiát, hogy soha ne veszítse szem elől az általa hozott törvényeket, és kétkedés nélkül kövesse szokásait, melyek összeférnek a királyi méltósággal, hiszen ezáltal elnyeri az idegenek dicséretét.

IX. Az imádság megtartásáról: *Az imádság megtartása a királyi üdvösség legnagyobb járuléka, ezért a királyi méltóság kilencedik regulájában pendül meg. A folytonos imádkozás: a bűnöktől megtisztulás és feloldozás. ...*

A király az ősi imákat ajánlja fia figyelmébe, hiszen ezek által válhat csak igazán nagy királlyá. Inti továbbá, hogy imádkozzon a tétlenség és a tunyaság ellen, az erények elnyeréséért, valamint azért, hogy legyőzhesse ellenségeit, és békében élhessen alattvalóival egyetemben.

X. A kegyességről és irgalmasságról, valamint a többi erényről: *Az erények mértéke teszi teljessé a királyok koronáját, és a parancsok közt a tizedik. Mert az erények ura a Királyok Királya, miként égi serege áll kereken tíz karból, úgy életed vitele kerekedjék ki tíz parancsból. ...*

Kéri, sőt megparancsolja fiának, hogy gyakorolja a kegyességet és irgalmasságot, a türelmességet, az erőt, az alázatosságot, a mértékletességet, a szelídséget, a becsületességet és a szemérmességet.

Végül így fejezi be intelmeit:

Mindez, amit fentebb érintettünk, alkotja a királyi koronát, nélkülük sem itt nem tud senki uralkodni, sem az örök uradalomba bejutni. Amen.

Amit a múról tudnod kell

István király kitűnő apa és nevelő is volt. Fia, Imre herceg (1007–1031) nevelését pontosan megtervezte. Már kicsiny korában megkereszteltette. Első nevelői szülei voltak, majd 8 éves korától István király Gelért püspökre bízta fia neveltetését. 16 évesen ismét apja vette a kezébe a

nevelést. Atyja mellett az államirányítás tudományát, a hadvezérséget, a diplomáciát sajátította el. I. István Imre herceg nevelését annak 23 éves korában fejezte be.

A tíz rövid fejezetből álló dokumentum a középkori igényeknek megfelelően erős vallásos tartalommal részletezte az uralkodó feladatait. A vallás szerepének rendkívüli jelentőségét jelzi, hogy a fejezeteknek nem kevesebb, mint fele a keresztény hittel és az egyházzal kapcsolatos kérdésekkel foglalkozik. Szent István nevelői működésének koronájaként intézte intelmeit fiához, leendő utódjához. Azt akarta, hogy ezek az intelmek vezéreljék fiát a kormányzás súlyos gondjai között. Pontokba szedve foglalta össze azt az erkölcsi és gyakorlati tudnivalót, melyet Imrének a sikeres országláshoz feltétlenül figyelembe kell vennie. Az intelmek a következők voltak: *tartsa szem előtt a katolikus hitet; erősítse az egyházi rendet; tisztelje a főpapok méltóságát; szeresse a főembereket és a vitézeket; legyen türelmes minden cselekedetében, ítéleteiben az igazság vezérelje; a jövevényeket kegyesen fogadja, s bánjon velük még kegyesebben; tanács nélkül semmit se tegyen; tisztelje az elődöket és a szokásokat; imádkozzék rendszeresen; legyen mindig erényes.*

A bölcs tanító Szent István így adta át fiának a királyi tudnivalókat, hogy az általa megteremtett keresztény Magyarország tovább épüljön és szilárduljon.

Az intelmek, ahogy már fentebb említettük, a korai középkor egyik gyakran használt műfajában íródott, amely **királytükör** néven vált népszerűvé. A királytükörök egyszerű, ám nemes céllal készültek, ezeket elolvasva kellett az uralkodóknak megérteniük, hogy milyennek kell lenniük.

Az *Intelmei*, *Szent István király intelmei Imre herceghez* a *Corpus Juris Hungaric*ibe felvett első törvény, Szent István első törvénykönyve 1027-ből, a korszak legjelentősebb magyar irodalmi alkotása. Latin nyelvű mű, *Admonitiones (Intelmei)* az eredeti címe. A kor követelményének megfelelően emelkedett hangnemben, rímes latin prózában íródott. Az idők során a szövegnek több, modernebb fordítása is készült, a fentebb olvasott részletek Kuruc Ágnes fordításából valók.

1. Ki volt Szent István király? **2.** Kinek írta intelmeit, milyen céllal? **3.** Foglald össze a *Szent István király intelmei Imre herceghez* főbb pontjait! ✨ **4.** Szent István király Pál apostol szavait idézve ezt írta Imre hercegnek: *...tanúsítsatok mindenki iránt türelmet!* Mire inti ezzel a fiát? Értelmezd! **5.** Fogalmazzatok meg intelmeket a kortársaitok számára! Vitassátok meg az osztályban! **6.** Vlagyimir Vszevolodovics Monomah (1053-1125) Bölcs Jaroszlav unokája, gazdag élettapasztalata alapján 1117 körül írta meg gyermekeinek címzett *Intelmei* c. munkáját. Az *Intelmei* központi tanító része az Isten emberszeretetére és irgalmasságára, a rossz legyőzé-

sére, és a győzelem lehetőségére vonatkozó általános, filozófiai töprengéssel kezdődik. Hasonlítsátok össze a két művet!

A MAGYAR NYELVŰ LEGENDÁK

A legendák kezdetben latin nyelven árasztották el Európát. Később, a XII–XIII. században a középkori néptömegek vallásos mozgalmának hatására anyanyelven szólaltak meg.

A legendák hármas feladatnak tettek eleget: bizonyítékul szolgáltak a „szent” csodáira; megörökítették életük eseményeit; nevelő célzatú, kegyes olvasmányt szolgáltatottak.

Nota bene! Az első magyarországi legendák is latin nyelven íródtak a XI–XII. században Szent Istvánról, Szent Imréről, Szent Lászlóról, Gellért püspökről. **A magyar nyelvű irodalom kezdeteit a XIII. század elejére vagy közepére tehetjük.** Különböző **szent-típusok** jelentek meg az egyes legendákban:

- a keresztény hitért vértanúhalált szenvedő mártírról szól *Szent Gellért legendája*;
- az egyházat védelmező, népet keresztény hitre térítő szentként mutatja be államalapító királyunkat, Szent Istvánt a *Hartvik-legenda*;
- a keresztény lovag eszménye testesül meg a *Szent László legendáiban*;
- az aszketikus élet szépségét hirdeti a *Szent Imre herceg legendája*,
- a legszebb emberi vonásokat: jólelkűséget, segítőkészséget, bátorságot, önzetlenséget hirdeti a *Margit-legenda*;
- a földi életnek, a természetnek, „Isten gyönyörű alkotásának” szeretetét mutatja be a *Ferenc-legenda*.

Istvánt nagy utódja, I. László emeltette oltárra, azaz tette az egyház szentjévé, fiával Imrével és Gellért püspökkel együtt 1083. augusztus 20-án. Szent István ezer éve a magyar államiság szimbóluma. Személyéhez legendák sora kötődik, kis és nagy legendáriuma a szentté avatás előzménye volt. Jobb karja egyházi kultusz tárgya, akárcsak koponyacsontjai. A magyar korona is, melyet a XII. században alakítottak ki, így István nem viselhette, az ő nevéhez kötődik. István fő érdeme a magyarság európai beilleszkedése. Sikerei titka: egyensúlyteremtő képessége. Intelmeinek legtöbbit idézett gondolata: *az egynyelvű és egyszokású ország gyenge és erőtlen*.

Az első magyar szentek legendái közül kiemelkedik *Szent László király (1077–1095) legendája*, melyet valószínűleg az 1192-ben történt

szentté avatása körüli időben írtak. A különleges testi erejével, katonai képességeivel kiemelkedő uralkodó a magyar lovagkor eszménye, mintaképe lett. Alakja népi alakká vált, számos népmonda szereplője, a róla szóló csodás történeteket számtalan templom faliképe örökítette meg.

A különleges képességekkel rendelkező, jámbor, szegény életmódot hirdető szerzetesről, a Ferences-rend alapítójáról, Assisi Szent Ferencről (1182–1226) szól a *Ferenc-legenda*. Halála után két évvel avatták szentté. Életét több latin és olasz nyelvű legenda is feldolgozta. Ezek egyikét 1370 körül magyarra fordították, ennek a magyar fordításnak egy 1440 körül készült másolatát őrizte meg a *Jókai-kódex*, az első olyan középkori kódex, mely teljes egészében magyar nyelvű szövegeket tartalmaz. (A kódexet a magyar állam 1925-ben vásárolta meg Londonban, s mivel ekkor ünnepelték Jókai Mór születésének 100. évfordulóját, a kódexet róla nevezték el.) Újszerű volt Szent Ferenc felfogása a természetről. Természet iránti rajongása jellemzi az állatokhoz fűződő kapcsolatát: a madaraknak prédikál, megszelídíti, szelíd báránnyá változtatja a farkast stb. Szent István királyról három legenda készült és maradt ránk, a nagyobbik (*maior*), a *Szent István király Nagy legendája* (1080), a kisebbik (*minor*), a *Szent István király Kis legendája* (1083), valamint a *Szent István király legendája Hartvik püspöktől* (XII. század eleje). E három legenda közül a legkevesebb problémát a kisebbik legenda okozza, mivel szövegállaga jól elkülönül a másik két legendától, továbbá keletkezési idejét is a kutatás egyértelműen Kálmán király korára helyezi.

A Képes Krónika illusztrációja, I. László magyar király harca a kun vitézzel

Jókai kódex, Buda, 1448

1. Mi a legenda fogalma és műfaja? 2. Mi a legenda formája és szándéka?
3. Mi a legendákban a csodák szerepe? 4. Melyek a legenda műfaj forrásai?
5. Milyen nyelven íródtak a legendák? 6. Mondj példákat legendákra! 7. Milyen különböző szent-típusok jelentek meg az egyes legendákban?

SZENT ISTVÁN KIRÁLY KIS LEGENDÁJA

(1083 után)

(rövidítve)

... Nos, midőn a magyaroknak barbár nemzete a hitetlenségben már régóta tévelygett, s a pogányok szokása szerint hiú és szentségtörő babonákat követett, úgy tetszett az Üdvözítő irgalmának, hogy bűneiknek véget vessen, s ha az ördögi csalatás eloszlik, e nemzetnek legalább maradéka üdvözljön. Mert mint fénysugarat a sötétségből, a boldogságos királyt, Istvánt úgy élesztette; s a katolikus hit igazsága szerint kiművelve a nép megnyerésére alkalmassá tette. István Esztergom városában született, s már gyermekkorában teljességgel átította a grammatika tudománya. ...Apja halála után a még gyermek István a főemberek és a köznép kegyéből dicsőségesen az ország trónjára emeltetvén, lángoló lélekkel kezdte terjeszteni az igazságot, mert ámbár még gyermekéveinek virágjában állt, *nem a száján volt a szíve, hanem szívében volt a szája*. Nem feledve a Szentírást, melyért szerfölött hevült, a megfontoltságot és az igazságot tartotta szeme előtt Salamon szavai szerint: *Ha bölcs hallgatja őket, gyarapítja tudását, az értelmes megtudja, hogyan kormányozzon*. Igazságtalanságot elkövetők és azzal egyetértők nem állhattak meg szeme előtt, hanem minden rendeletében *Isten hű sáfárának* mutatkozván azon kezdett elmélkedni, hogyha a szent keresztségben már újjászületett népről leveszi a fegyelem gyepelőjét, utóbb könnyen visszatér az hiú tévelygésébe. Így az egyház tanai szerint oktatta, rárakta nyakára a fegyelem igáját és törvényeit, s a gonoszság minden mocskát a földig lerontotta. (...)

Nem sok idő múltán betegségbe esett, melytől utóbb testében megfogyatkozott, s mivel a nyavalya hosszan tartó gyöngeséggel nehezedett rá, már lábára sem tudott állni. Látta pedig udvarának négy legfőbb nemese, hogy hosszan és súlyosan betegeskedik, s mert szívük mélyén még mindig hitetlenségben tévelygtek, csalárd tervet kovácsoltak, és megkísérelték leromlott állapotát halálra váltani. Már esteledett, mielőtt a házban meggyújtották volna a világot, egyikük a homály leple alatt vakmerően behatolt, és a gyilkos tettehez egy csupasz kardot rejtett köpenye alá. Alig tette be lábát oda, ahol a király pihent, csakis égi ösztönzésre a penge lehullt, és a földhöz ütődve megpendült. Nyomban felriadt a király és kérdezte, mi az, bár tudta, mi történt. Az az ember megtörve, szorongva bevallotta örült tervét, bánta, közel lépett, térdre esett, a király lábát átkarolta, beismerte,

hogy bűnözött, és kegyelemért könyörgött. A bocsánatért esdeklőt el nem kergette, gonosztettét gondtalanul elejtette, az pedig parancsára cinkosait az árulásban leleplezte. A következő napon a király rendeletére a felkutatott gyilkosokat elővezették, és ő fejükre ítéletet mondott...

(Kurcz Ágnes fordítása)

SZENT IMRE HERCEG LEGENDÁJA

(1110 körül)

(rövidítve)

A nemes Imre herceg előkelő nemzetségből, *mint a cédrus a Libanonról*, Szent Istvántól, Magyarország első királyától származott, erényekkel nagyon feldíszítve ragyogóan tündökölt. Gyermekkorában gondos felügyelettel nevelték. (...)

4. Szent Imre korban előre haladva az erények érdemei által folyton növelte dicsősége tanújeleit.

Megtörtént, hogy mikor egyik éjjel titokban, csupán egyetlen szolgát magához véve imádkozni ment abba az igen ősi és ódon templomba, amit Veszprém városában Krisztus drága vértanújának, Györgynek a tiszteletére építettek, hogy ott imádságba merülve magában azt fontolgassa, milyen még kedvesebb dolgot ajánlhat fel Istennek, hirtelen nagy ragyogással világosság árasztotta el az egész templomot. Isteni hang bent a magasban így szólt: *A legkiválóbb dolog a szüzesség! Lelked és tested szüzességét kívánom tőled. Ezt ajánld fel, ebben a szándékodban tarts ki!* (...)

5. Amikor atyai rendelkezésből nemes, mégpedig királyi nemzetségből származó szüzet jegyezték el Szent Imrével és hoztak hozzá, hogy a két királyi ágból királyi utódok származzanak a jövőre, ő a húsból való népséget – mivel az mulandó – a szüzesség lelki fogadalmá mögé helyezte. Testét böjtökkel sanyargatta, lelkét azonban Isten igéjének kenyerével táplálta, nehogy a test incselkedése úrrá legyen rajta, és felesége szüzességét romlatlanul megőrizte. (...)

7. Kiemelkedő csodái közül azonban felveszünk még egyet elbeszélésünkbe, amit hitvallójáért később, napjainkban méltóztatott Isten kinyilatkoztatni, ámbár ez és a többi megírásuk nélkül is annyira híres, hogy az ezután születő és felnövekvő nemzedék is ismerni fogja ezeket és el fogják mondani fiaiknak.

Volt ugyanis egy Konrád nevű és német nemzetiségű ember, akit bűneinek utálatos terhe annyira nyomasztott, és akkora szegény ért, hogy szinte búzlótt, mint sírjában a negyednapos halott. De mivel az, aki Lázárt feltámasztotta a testben, naponta támasztja fel a bűnösöket lélekben, az említett bűnöst sem hagyta a bűnök mélységében, hanem hogy megtudja, mekkora nyomorúság övezi, lelki szemeit megnyitotta a töredelem útján. Ez aztán Szent Péter helytartójához, Hildebrandhoz jött, aki akkor a római székből ült. Elkövetett bűneinek sebeit felfedte, és elégtétel kiszabását kérve kereste lelke orvosságát. A pápa azonban eladdig nem hallott bűnei sokaságán elámulva, miután a dolgot jól megfontolta, a sebet elégtétel kiszabásával nem gyógyította meg. De mégis, nehogy reményét veszítve kétségek között hányódjék, tanácsával megerősítette a bűnöst. Ezért aztán páncélt adott rá, és azt öt vaslánccal körülkötötte, hogy erősebben tapadjon testéhez. És átnyújtott neki egy levelet, amire gyónását írta, majd viasszal lezárta és saját gyűrűs pecsétjével lepecsételte. Figyelmeztette és buzdította őt, hogy keressen meg minden helyet, ahol szentek nyugszanak, hogy így ott az isteni kegyelem a szentek közbenjárására meglátogassa. Az isteni látogatásnak pedig az lesz a jele, hogy egyszer a láncok elszakadtával a páncél darabokra szakad és a levél semmi írást sem tartalmaz.

Eltávozva tehát ez az ember igen sok szent nyugvóhelyére zarándokolt el. Legutoljára Jeruzsálemben, az Úr sírjához ment, és ott remélt irgalmat attól, aki *meggyógyítja a megtört szívűeket, és bekötözi sebeiket*. De az Úr nem mutatta meg rajta erejét az erős városban, hogy Szent Imre dicséretére és dicsőségére őrizze azt. (...)

Az történt azonban, hogy amikor a nap hatodik órája volt, ez az ember teste túlságos meggyöttréséről és szíve töredelmétől a templomban elaludt. Álmában aztán megjelent Szent István, és így szólt hozzá: *Kelj fel, s Isten előtt ne az én érdemeimben bizakodj, mivel nem vagyok elég ahhoz, hogy érted közbenjárjak. Menj hát fiamnak, Szent Imrének a sírjához, ő legyen a közbenjáród. Ő az, aki szűzi életével tetszett az Istennek, aki nem szennyezte be ruháját, és követi a Bárányt, ahová csak megy. Ő is azok közül való, akik az Isten trónja előtt új éneket énekelnek, amit senki sem tanulhat meg, csak az, aki szűz.* És így még ugyanabban az órában álmából felkelve. Szent Imre sírjához sietett. S amikor ott leborulva imádkozott, a bilincsek széttörtek, és a páncél hirtelen sok darabra szakadva a földre hullott. A templomban sokan csodálkoztak azon, mitől volt ekkora vascsörömpölés keltette zaj.

Miután pedig a dologra fény derült, a papság és a nép összegyülekezett, a pápa pecsétjét, amit ez az ember már régóta hordozott, Fábían kancellár, ezen templom igazgatója feltörte, és a levél belseje kitérült, de benne az írás semmi nyoma sem látszott.

(Csóka J. Gáspár fordítása)

HÁTTÉRINFORMÁCIÓ

Szent László király

I. Szent László (1046–1095) Árpád-házi magyar király. Bátyja, I. Géza után lépett a trónra, utóda Könyves Kálmán volt. I. Béla magyar király és Richeza lengyel hercegnő második fia. Egy gyermekének a neve ismert, ő Szent Piroska, későbbi bizánci császárné. A László név szláv eredetű, a Vladiszlav keresztnévből származik, jelentése: hatalom és dicsőség.

Királyként roppant szigorú, de igazságos törvényalkotó volt, aminek eredményeként megszilárdult a magántulajdon védelme az országban.

Uralkodása idején Magyarország, fennállása óta először, képes volt a hódításra. 1091-ben elfoglalta Horvátországot, miután beavatkozott az ottani belviszályokba.

Erősen keresztény hitű, bátor, harcias király volt. Az ő uralkodása alatt avatták az első magyarországi szenteket: Gellért püspököt, I. Istvánt, András és Benedek remetéket. Őt magát 1192-ben avatták szentté.

SZENT LÁSZLÓ KIRÁLY UTOLSÓ GYŐZELME

Holtában is győzelmes volt Szent László király: halála után kétszáz esztendővel vívta meg utolsó, győzedelmes harcát.

Kétszáz esztendővel a szent király halála után történt, hogy a székelyek hadba szállottak a tatárok ellen. Amikor a székelység felvonult, és a rettenetes tatár hordát meglátta, szívében elkeseredett, és így fohászzkodott:

– Szűz Máriám, segíts meg! Szent László király, harcolj velünk!

És halljatok csodát: az ég meghallgatta a székelyek könyörgését. A pogány tatárok csodát láttak: a székelyek sorai előtt egy hatalmas vitéz jelent meg lóháton, fején aranykorona csillogott, kezében csákányt tartott. A vitéz megsarkantyúzta lovát, szembevágatott a tatárokkal, és csákányával törni-zúzni kezdte őket. Úgy csapott

le rájuk, mint a villám, a legjobb vitézek viasz módjára olvadtak el előtte. A lovas vitéz feje fölött, a magas levegőégben egy gyönyörűsége asszony lebegett, fején aranykorona, ruhája olyan fényes, hogy az emberi szem elkáprázott tőle.

A Jézus hitéért küzdő székelyeket a boldogságos Szűz Mária és mellette Szent László király segítette, így győzték le a pogány sereget.

Mondotta is egy vén tatár, akit fogságba ejtettek:

– Nem a székely, nem a magyar vert meg minket, hanem az a László, akit segítségül hívtak.

A csata idején a nagyváradi templomban is csoda történt: a templom őrre sehol sem találta a szent király koponyáját. Hiába kereste, hiába kutatta, csak a csata után került elő, mintha onnan tért volna vissza. Így győzte le Szent László király holtában is a tatárokat.

(A *Dubnici krónika* nyomán)

HÁTTÉRINFORMÁCIÓ

Szent Gellért püspök

Szent Gellért (977–1046) püspök a korabeli magyar egyházi élet meghatározó alakja. Velencéből jött István király udvarába. A trónörökös Szent Imre nevelője lett, majd Bakonybélben remetéskedett, ahol tudományok művelésével is foglalkozott. 1030-ban Szent István megbízása alapján bencés szerzetestársai segítségével ő szervezte meg a csanádi egyházmegyét. Prédikált, keresztelt, székesegyházat, templomokat épített, iskolát és kolostort alapított. Szent Gellért nagyműveltségű egyházfő volt.

Budapesten, az Erzsébet-híddal szemben a régi Kelenhegy sziklái között áll Jankovics Gyula gyönyörű alkotása, az első magyar vértanúnak, Szent Gellértnek hatalmas bronzszobra. A szobor magasra emelt jobbáiban a szent keresztet tartja a magyarok városa fölé, hirdetvén ezzel, hogy a nemzet a kereszt jegyében született, és annak védelme alatt áll. Gellért volt a magyar nép első nagy térítője.

SZENT GELLÉRT LEGENDÁJA

Péter király uralma ellen 1046-ban a Tiszántúlon lázadás tört ki, amelyhez a pogányság visszaállítását követelőők a békési Vata vezetésével csatlakoztak. Szent Gellért, Beszteréd, Bödi, Benéte és Szónok ispán ... elindultak Fehérvárról Buda felé, hogy ott az oroszok közötti számkivetésből visszatérő Vazul-fiakat, Andrást és Leventét tisztes-

séggel fogadják. Szent Gellért azonban, minthogy alacsony termetű volt, és mert Isten szolgálatában minden erejét teljesen kimerítette, kocsin vitette magát. Mikor a pesti révhez jutottak, íme öt istentelen ember, Vata és cinkosai, eltelve a gonosz szellemekkel, amelyeknek magukat átadták, rárontottak a püspökökre és társaikra, és kövekkel támadtak rájuk. Szent Gellért püspök pedig azokra, akiket kövekkel dobáltak, szüntelenül a kereszt jelét vetette..., a földre térdelve hangosan így kiáltott: *Uram, Jézus Krisztus, ne ródd fel nekik bűnül, mert nem tudják, mit tesznek.* Ám azok ezt látva még jobban megdühödtek, nekitámadtak, és kocsiját felfordították a Duna partjára. Ott leráncigálták kocsijáról, taligára rakták és a Kelenhegyről (a mai Gellért-hegy) letaszították. Mivel pedig még mindig lihegett, mellét dárdával átütötték; ezután egy sziklához vonszolták, és agyvelejét szétloccsantották. Így költözött el Krisztus dicsőséges vértanúja e világ nyomorúságából az örök boldogságra az Úrnak 1047. esztendejében. A Duna ugyan mindig meg-megáradt, arról a kőről azonban, amelyen Szent Gellért fejét összetörték, hét évig nem tudta a vért lemosni...

A következő napon aztán nagy sírással temették el Pesten a Boldogságos Szűz templomában ugyanabban a ruhában, amelyben a vértanúságot elszenvedte, majd Csanádra vitték. Sírja körül egyre több csoda, rendkívüli gyógyulás történt. A spontán módon kialakult népi kultuszt követte a hivatalos szentté avatás 1083. július 26-án, Szent László király kérelmére. Ahány beteg csak a testét érintette vagy vérét a földről felszedte, mindenféle betegségből tüstént kigyógyult.

(A *Képes Krónika* nyomán)

HÁTTÉRINFORMÁCIÓ

Árpád-házi **Szent Margit** 1242-ben született Klissza várában, Dalmáciában, ahová szülei a tatárjárás elől menekültek (IV. Béla király és a görög császár lányának, Máriának a lánya volt). Margit 4 éves korában Veszprémbe, majd 10 évesen a Buda melletti Nyulak-szigetén lévő klostromba került. Két év múlva letette a fogadalmat, s 1261-ben szentelték apácává. Semmi rábeszélés nem tudta visszatéríteni a világi életbe. II. Ottokár cseh király házassági ajánlatát is elutasította.

Margit kitűnt az apácák közül szolgálatkészségével, szeretetével, önsanyargató életmódjával. 1271-ben halt meg a Nyulak-szigetén.

Hadzsy Olga: Szent Margit a Nyulak-szigetén, 1939

MARGIT-LEGENDA

Erős fogadással megfogadta IV. Béla király, ha Isten még egyszer országába visszavezeti, és népét ismét felemeli, egyetlen lányát neki ajánlja, apácának nevelteti. Fogadásáról nem is feledkezett meg, és amikor egyetlen leánya, a kicsi Margit a tizedik évét betöltötte, bizony kolostorba küldte. Ott nevelkedett a király egyetlen leánya, távol az édesanyja jó szavától, távol a díszes és kényelmes palotától.

Ahogy nőtt, növekedett, egyre inkább távolodott a világi hiúságtól, és közeledett az egyházi tanításokhoz. Az apácák klostromában élt a Nyulak-szigetén, amelyet később róla Margit-szigetnek neveztek el.

Híre járt a közeli országokban, de még a távoli tartományokban is, hogy van Béla királynak egy szépséges szép lánya, s egymás után érkeztek a kérők Magyarországra. Megkérte Margitot a cseh király öfelsége, s megkérték sokan mások is, de ő annyira utálta a világi hiúságokat és gyönyörűségeket, hogy hallani sem akart házasságról.

Messze földről jöttek szerzetesek és apácák, de jöttek nagy nemes özvegyasszonyok, nagy uraknak és fejedelmeknek feleségei is, hogy a királykisasszony szent életében gyönyörködjenek.

Mert Szent Margit mindig térdre ereszkedett Jézus és Szűz Mária képe előtt, úgyhogy a sok térdepelés miatt térdének kalácsai megdagadtak és megkeményedtek. Életének minden napján örült, ha magát megalázhatta, és az apácánővéreknek szolgálatot tehetett. Amennyivel felülmúlta őket méltóságával és nemességével, annyival inkább iparkodott magát megalázni előttük.

A nemes magyar király egyetlen lánya, az ország büszkesége ott főzött a konyhán, elmosta a tálakat és a fazekakat, és hordta a tüzelőt. Télen is ő tisztította a halat, ezért aztán kezének bőre meghasadozott, s a vére kiserkedt.

Történt egyszer, hogy Szabina nővér, Donát úr leánya rákot főzött vacsorára a nővéreknek. De főzés közben a fazék a parázs közé esett, és mindenestül kigyulladt. Szabina nővér csak sikoltzott, de nem mert a fazékhoz nyúlni. Akkor lépett be Margit, és kivette az izzó parázs közül. De halljatok csodát: a tűz sem kezét, sem ruháját nem égette meg.

A szent szűz a kolostor ebédlőjében is szolgált: felsöpört, kiszolgálta a nővéreket, s egy falatot sem evett addig, míg a többiek az asztaltól felkeltek. De különben is, hogy magát megalázza, mindenkor a második asztalnál evett, miképpen a szolgálólányok.

Történt egyszer, hogy a szent szűz a nővérek kézmosó vizét, amelyet közösen használtak, ki akarta vinni, de a nagy csebret egyedül

nem bírta. Ezért magához szólított egy nővért, éppen Boboldi ispán lányát, a büszke Csengét. Azt mondta neki:

– Szerető atyámfia, vigyük együtt a moslékos csebret!

Csenge nővér semmit sem szólt, kivitte a csebret Margittal, de amikor az udvarra értek, letette a csebret, és a moslékos vízzel a szent szüzet arcul verte. Margit pedig ezt békességgel elszenvedte, elmosolyodott, és azt mondta:

– Szerető atyámfia, mit művelsz?

Ilyen szeretet és alázatosság élt a szent szűz szívében.

De híre járt egyszerűségének és engedelmességének is. A közedényekkel megelégedett, az étel hitványát válogatta, s panaszát soha ember nem hallotta. Amit a főnökasszony parancsolt, elsőnek teljesítette.

Ha a nővérek közül valamelyiknek atyja, anyja vagy rokona meghalt, a szent szűz mindjárt felkereste, vele sírt, és azt mondta:

– Akarta volna az Úristen, szerető atyámfia, hogy inkább énnekem történt volna, hogy nem tenéked.

Ha pedig a nővérek közül valaki meghalt, a szent szűz addig nem távozott a testétől, míg el nem temették, hanem ott imádkozott a holttest mellett, s úgy megsiratta, mintha rokona lett volna.

Ez a szentséges szűz nagyon szerette a szegényeket, és maga is szegénységben akart élni. Ruhája mindig szakadozott és foltos volt. Néha a sárból vett fel posztófoltokat, és azzal foltozta meg köntösét.

Történt egyszer, hogy IV. Béla király eljött a lányához. Szent Margit nem mert atyja színe elé kerülni, mert erősen rongyos volt a köntöse. Hirtelen elfutott Kandida nővérhez, és megkérte, hogy foltot vessen a köntösére. Kandida nővér nagy munkával foltozta meg, mert a köntös már úgy elrongyolódott, hogy Margit karjának húsa alóla kilátszott. Amikor pedig a főnővér, aki a ruhát osztotta, Margitot meglátta, azt mondta neki:

– Asszonyom, én teneked jobb palástot adok.

De Margit azt felelte:

– Ne úgy tégy, szerető atyámfia! Két hitvány palástot varrj össze, és foltozd meg, azt viselem én.

Fején egyszerű velumot, fátyolt hordott, mint a többi nővérek. De amikor meglátta, hogy a szolgálólányok durva, goromba fejkendőt hordanak, elcserélte a magáéval, és az övét a szolgálóknak adta. A sarui is mind leszakadoztak a lábáról. Amikor mindezt a főnökasszony látta, azt mondta a szent szűznek:

– Ha ezt a te atyád és anyád megtudnák, rajtunk nagy szégyent tennének.

De Szent Margit azt mondta erre:

– Kérlek tégedet, szerető anyám, a Jézus szerelméért, hagyjad, hogy én így tegyek.

A szent szűz ágya csak egy földre vetett gyékény volt, erre néha egy kődarabot tett párnának. Ezen nyugodott a magyar király lánya.

Vezeklőövvel, korbácsolással testét erősen gyötörte, soha pihenést magának nem engedett. Ezért kora ifjúságában nagyon elgyengült, és érezte, hogy halála közeledik. Amikor az egyik nővért elsiratták, azt mondta a főnökasszonynak:

– Én szerelmes anyám, én leszek az első a nővér után, aki meghalok.

És ez így is történt.

Betegségének tizenharmadik napján, huszonkilenc esztendőskorában a szent szűz elnyugodott az Úrban. Legottan a szentséges szűznek az orcája csodálatos fényességgel megfényesedett, s olyan szép világosság támadt a szeme alatt, mintha egész arcát megaranyozták volna.

(Lengyel Dénes: Régi magyar mondák)

Amit a műről tudnod kell

Keletkezése • A Magyarországon írott, illetve a magyar nyelvű legendák közül kiemelkedik a *Margit-legenda*. Első változatát latin nyelven közvetlenül Margit halála után, 1271 körül írták. Ezt 1276 és 1300 között kibővítették. Ezen bővített változat magyar fordítása 1300 és 1320 között készülhetett. Mintegy fél évszázaddal később ezt a magyar nyelvű változatot tovább bővítették. Ennek egy 1510 körül készült másolata maradt ránk. A másolatot leghíresebb középkori kódexmásolónk, **Ráskai Lea** domonkosrendi apáca készítette.

A *Margit-legenda* számos utalást tartalmaz a tatárjárás utáni Magyarország bel- és külpolitikai helyzetére, de a középpontban természetesen Margit cselekedetei állnak. A legenda címe megnevezi az alkotás műfaját és szereplőjét. **Célja:** Margit sorsának bemutatásán keresztül példamutatás, nevelés, tanítás. **Idő:** az eseménysor nem kronologikus. **Alapja:** a legenda magvát jegyzőkönyvek alkotják, ezeket Margit halála után készítették rendtársai vallomásai alapján. Tárgyias leírás jellemzi.

Szerkezete • Kompozíciója nem egységes, négy különálló részből áll.

I. rész. Margit kolostori életmódja. Aszkéta, önsanyargató életet élt, nem akart származása révén előnyökhöz jutni, a legalantasabbnak tartott munkákat is szívesen végezte el (*főz, tálakat mos, halat tisztít, kisöpri a konyhát, fát vág, vizet hord* stb.). Csodának tűnik, hogy volt

bátorsága a tűzbe esett fazekat kivenni a tűzből. Segítőkéz, jólelkű volt, betegársait ápolta. Tizennyolc éves koráig nem fürdött, vasövet és vezeklőövet viselt.

II. rész. Csodatételei. Például a férgek a ruháján gyönggyé változtak, egy sötét szobában világos lett, amikor levette a ruháit, majd újra sötét, amikor visszavette azokat.

III. rész. Az apácák vallomásai. Társai legszebb emberi tulajdonságai alapján már életében szentként tisztelték. Szinte erejét meghaladva ápolta, gondozta az egyik beteg nővértársát.

IV. rész. A papok és világiak tanúságtételei. Például arról, hogyan sanyargatta Margit önmagát, a kor felfogása szerint ugyanis a földi szenvedések jutalma a túlvilági boldogság.

Jelentősége • Az első nagyobb terjedelmű magyar nyelvű prózai írásművünk. Egy olyan személy áll előttünk, aki örök értékű emberi tulajdonságokkal rendelkezik, leszámítva az önsanyargatást, akinek cselekedetei minden korban, ma is mindenhol elismerést és megbecsülést érdemelnek. A legenda stílusa több helyen naturalisztikus, ennek célja Margit alakjának életszerűvé tétele.

Érdekessége • Margit szentté avatása halála után 672 évvel később, 1943-ban történt meg.

1. Röviden mutasd be Árpád-házi Szent Margit életútját! **2.** Ismertesd a *Margit-legenda* keletkezéstörténetét! **3.** Szerkezetileg hány részből áll a *Margit-legenda*, mi a mű célja? ✨ **4.** Nézz utána a neten, miért húzódott olyan sokáig Margit szentté avatása annak ellenére, hogy testvére, V. István király megindította az eljárást X. Gergely pápánál röviddel Margit halála után! Foglald össze néhány mondatban Margit szentté avatásának történetét!

HÁTTÉRINFORMÁCIÓ

Assisi Szent Ferenc (1182–1226) a ferences rend megalapítója; Itália, az állatok, a kereskedők és a természet védőszentje. Ferenc tanulmányokkal töltötte ifjúsága nagy részét. Több nyelven folyékonyan beszélt, köztük latinul is, s a tanulás és a harci játékok mellett szívesen mulatozott ifjú nemes barátai társaságában.

Mikor 1201-ben Assisi hadba indult az ellenséges Perugia ellen, ő is csatlakozott a harcoló csapatokhoz. Nem sokkal később fogságba esett, majd egy év raboskodás után, nagybetegen tért haza szüleihez.

1203-ban egy új, gyökeresen megváltozott emberként tért haza Assisibe. Ezt tetézte súlyos betegsége is, mely mély lelki válságba döntötte.

Jordanes szerint Ferenc 1209. február 24-én, a *Máté evangéliuma* 10:9 sorainak hatására elhatározta, hogy apostoli szegénységben folytatja életét. Durva csuhát vett fel, és mezítláb, anyagi javak nélkül elkezdett a megtérésről prédikálni. Ferenc

F. Sassetta: Szent Ferenc, 1400-as évek

soha nem szenteltette pappá magát, s a közösség, melyet vezetett, egyenrangú testvéreként élt együtt, „fratres minores”-nak, vagyis „kisebb testvéreknek” nevezve magukat.

1209-ben Ferenc a pápa engedélyét kérte egy új rend megalapításához; ezt meg is kapta III. Incétől. A hagyomány szerint a rendjük szabályzatát 1209. április 16-án hagyta jóvá a pápa, s máig ezt a momentumot tekintik a ferences rend hivatalos megalapításának.

A rend tagjait frátereknek, azaz testvéreknek nevezték. Céljuk az apostoloknak adott krisztusi útmutatás szerinti élet volt, mely érdekében szegénységi fogadalmat tettek, és vállalták, hogy életüket Isten szolgálatának rendelik alá.

1226-ban gyógykezelésre ment Rietibe, onnan Sienába szállították, végül hazavitték Assisibe, ahol az első szerzetesközösség lakóhelyén, a Porciunkulában hunyt el.

FERENC-LEGENDA

Szent Ferenc a madaraknak prédikál

A legenda szerint Szent Ferenc Cannarióban prédikálni kezdett a népnek, de előbb megparancsolta a fecskéknek, hogy hallgassanak, míg el nem mondja beszédét. Azok azonnal engedelmeskedtek... Továbbmenve fölemelte tekintetét, észrevette, hogy az úttól nem messze a fákat óriási madársereg lepte el. Egészen elámult a madarak hihetetlen sokasága láttán, és azt mondta társainak:

– Várjatok meg itt, amíg prédikálok húgocskáimnak, a madaraknak.

Letért a mezőre, odament a madarakhoz, és elkezdett beszélni a földön csipegetőkhöz, mire a fákon ülők is mind odasereglettek, valamennyien szép csöndben várták végig a beszédet, s el nem szálltak addig, amíg Szent Ferenc áldásával égnék nem eresztette őket. Amikor Szent Ferenc közöttük sétált, s csuhájával megérintette a madarakat, akkor sem repült el egyik sem.

– Húgocskáim, madarak! Ti igen sokkal tartoztok a Teremtőnek, azért mindig és mindenütt kötelesek vagytok dicsérni őt. Mert kétszeres, sőt háromszoros ruházattal látott el benneteket; szabadságot adott nektek, oda röplhettek, ahová akartok; Noé bárkájában megőrizte fajotokat, hogy ki ne vesszetek. Hálával tartoztok a levegőért, amelynek uraivá tett. Azután gondoljátok meg, hogy se nem vettek, se nem arattok, Isten mégis gondoskodik rólatok. Inni ad a folyókból

és forrásokból, menedéket nyújt a hegyekben és völgyekben, helyet biztosít a fészekrakáshoz a fák lombos ágain. Azután még fenni és szóni sem tudtok, Isten ruház föl benneteket és fiókáitokat. Jótéteményeiből, amelyekkel elhalmozott, láthatjátok, mennyire szeret Teremtőtök. Őrizkedjete tehát, húgocskáim, a hálátlanság bűnétől, s azon legyetek, hogy szüntelenül áldjátok Istent.

Szent Ferenc és a gubbiói farkas

Gubbio városában *egy hatalmas testű, rettegetes és vérengző farkas garázdálkodott, amely nemcsak az állatokat, hanem még az embereket is fölfalta* – olvasható Assisi Szent Ferenc Virágoskertjében. A városiak gyakran mentek ki az erdőbe felfegyverkezve, *mintha háborúba indultak volna, de még így is jaj volt annak, aki egyedül került szembe vele.*

Amikor Ferenc ellátogatott a városba, megszánta az embereket, akik elmesélték neki a történetet.

Egyetlen társával kiment az erdőbe, hogy találkozzon a fenevaddal. Amikor a farkas megpillantotta őt és társát, azonnal nekik támadt vicsorgó fogakkal. Ferenc azonban keresztet vetett a farkas elé, aki erre azonnal megtorpant.

– Gyere ide, farkas testvér! – mondta Ferenc. A farkas engedelmeskedett.

– Krisztus nevében parancsolom, hogy se engem, se másokat ne bántsál.

Majd prédikálni kezdett a farkasnak, amiért irgalom nélkül pusztította Isten teremtményeit, és megígértette vele, hogy többé nem bánt egyetlen állatot vagy embert sem.

Giotto di Bondone:
Szent Ferenc prédikál a madaraknak, 1305–1306

Molnár C. Pál:
Szent Ferenc és a gubbiói farkas

A farkas fejbólintással jelezte beleegyezését. Ferenc ekkor magával vitte a fenevadat a városba, és prédikációt tartott az embereknek és a farkasnak egyaránt, mindkét felet arra kérve, ne háborgassák egymást. Az emberek szóval fejezték ki helyeslésüket, a farkas pedig jobb mancsával esküdött. Attól a naptól kezdve a farkas és az emberek megtartották a Ferenc által kötött egyezséget.

Ferenc, Krisztus hatalmánál fogva sikeresen kibékítette az embert a természettel.

Amit a mőről tudnod kell

Keletkezése • A *Szent Ferenc legendája* a XIV. századi magyar nyelvű irodalom egyik legértékesebb emléke, a középkori laikus-vallásos irodalom egyik (fennmaradt) gyöngyszeme. 1370 körül fordították le magyarra, szövegét egy 70 évvel későbbi kézirat, a *Jókai-kódex* őrzi.

Értelmezése • A szigorú egyházi szemlélettől való lassú eltávolodást leginkább a legenda két legszebb részlete érzékelteti. A madaraknak prédikáló Szent Ferencről szóló jelenet, a nagy olasz misztikusnak a természet szépsége iránti csodálatát, a középkori siralomvölgy-szemlélethez képest oly modern gondolatát tolmácsolja. A kedves naivitással előadott legendarészletben, a természet jelenségeinek megfigyelésén túl, olyan újszerű gondolatok is megjelennek, mint például a madarak szabadságának a kiemelése.

A legenda második része a gubbiói farkas megtéréséről szóló novellisztikus részlet. A népies ízű, kerek történet szerint Ferenc, miután megszelídítette a Gubbio város határában garázdálkodó farkast, megmagyarázza a város lakóinak, hogy a vadállat nem valami eredendő gonoszságból, hanem csak sanyarú körülményei, az éhség kényszere miatt vált rablóvá és gyilkossá; ha azonban a város gondoskodik majd becsületes eltartásáról, „bűneit” elhagyja és senkinek sem fog ártani. A bűn társadalmi eredetének gondolata merőben új az egyházi felfogáshoz képest, s hallgatólagosan az anyagi javaknak a társadalom kivetettjeivel való megosztására buzdít.

Bár a legenda későbbi a *Margit-legendánál*, nyelvállapota jóval archaikusabb. A fordító nagyon ügyelt a latin nyelv szépségeinek visszaadására, ám a magyar nyelvre ráerőltette a latin szerkezeteket.

1. Mit gondolsz Szent Ferencről a történetek elolvasása után? **2.** Hogyan mutatják Ferenc ember- és természetszeretetét cselekedetei, magatartása, gesztusai, az általa használt nyelvi fordulatok? **3.** Hogyan nyilvánul meg cselekedetekben, gesztusokban, szavakban, hogy létrejött a kommunikáció Szent Ferenc és környezete között? ✨ **4.** Tanulságos-e a farkas-legendáink napjainkban is? Miért?

IRODALOMELMÉLETI ISMERET

A legenda • A középkori egyházi irodalom egyik kedvelt műfaja. Ezek a szentek életét bemutató művek általában a céllal készültek, hogy a példának tekintett személy életét, viselkedését, cselekedetét minél több emberrel megismertessék. Ez magyarázza azt, hogy a latin nyelvű legendák mellett viszonylag hamar megjelentek a *nemzeti nyelven* írott legendák is. Nőtt ugyanis az olyan közösségeknek, főleg női szerzeteseknek, apácáknak és vallásos érzületű világiaknak (elsősorban városi polgároknak) a száma, akik latinul már nem tudtak, de igényelték a szent szövegek felolvasását vagy olvasását.

Nota bene! A legenda (olvasnivaló, olvasandó dolog) a középkori irodalom vallási tárgyú kispikái műfaja. Hőse olyan személy, aki a kereszténység szempontjából fontos: például egy szent, egy hős lovag, egy nemes király. Az ő életéről, tetteiről, vértanúhaláláról, csodáiról szólnak a legendák.

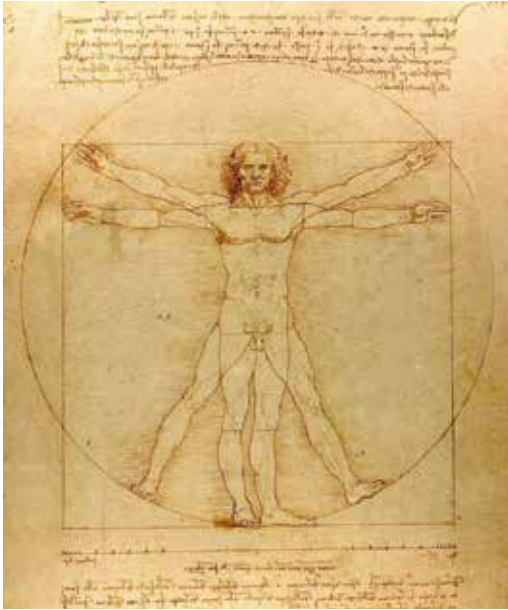
- **Formája** leggyakrabban prózai, de verses változata sem ritka.
- A legenda **szándéka**: példát adni az erényes életre a szentek cselekedeteinek bemutatása által (tanító célzat). A legtöbb legenda izgalmas, a képzeletet megmozgató, érdekesítő „regény”, „novella”, amelyekben már a szórakoztatás halvány szándéka jelentkezik, s a korabeli olvasók igényét elégítette ki.
- A gyakori **csodás elem** (az antik regényekből és a keleti – hindu – mesekincsből vett motívumok) a legendában nem valamilyen külsődleges hatáskeltő eszköz. A csoda legtöbbször valamilyen természeti törvényre rácsúfoló esemény vagy jelenség.

A legendairodalom forrásai • A legenda műfaja valószínűleg azokra az apokrif történetekre vezethető vissza, amelyek Jézus, Mária és a tanítványok életéről szóltak. Már a keresztény ókor idejében megjelent ezek nyomán a szentek, mártírok élettörténetét összefoglaló műfaj. A legendairodalom nagyrészt ezt a hagyományt folytatja, de kibővül egy forrással, a szentté avatás hivatalos egyházi eljárásának jegyzőkönyveivel.

A magyarra fordított nemzetközi legendairodalom legfőbb forrása **Jacobus a Voragine** (1230?–1298) olasz domonkos *Legenda aurea* című gyűjteménye, amelyben több mint 800 életrajz található az egyházi év szerinti beosztásban. Népszerű volt **Petrus de Natalibus** († 1400 u.) olasz püspök *Catalogus Sanctorum* is, mely hasonló beosztás szerint 3153 szent élettörténetét örökítette meg, valamint rajtuk kívül még több más gyűjtemény. Középkorvégi irodalmunk körülbelül 133–140 legendájának zöme ezekből az európai forrásokból, illetve részben a magyar középkor legjelentősebb író-prédikátora, egyúttal az egész kései kolostori irodalom legnagyobb alakja, **Temesvári Pelbárt** (1430–1503) műveinek közvetítésével jutott be a magyar nyelvű kódexekbe.

A RENESZÁNSZ IRODALMA

Nota bene! A reneszánsz az európai kultúrában a középkort követő, főként a XIV–XVI. századot felölelő kultúrtörténeti korszak neve, egyszersmind a rá jellemző korstílus megnevezése. Jelentése: *újjászületés* – az antik kultúra újjászületését jelentette. A reneszánsz művészek az antik alkotásokat, alkotási módszereket tekintették mintának. Az ókor iránti tiszteletre utal a latin nyelv használata is.

Leonardo da Vinci: Vitruvius-tanulmány, 1490–1492 (példa művészet és tudomány ötvözésére a reneszánszból)

A reneszánsz Magyarországon a XV–XVI. században volt jelen. Mátyás király különösen nagy gondot fordított erre az új irányzatra, ő maga is nagyon művelt és tájékozott volt, reneszánsz építészeket és alkotókat hívatott az országba, létrehozta a híres *Corvina Könyvtár*at, a magyar költőket Itáliába küldte tanulni (ezek közé tartozott például Janus Pannonius).

JANUS PANNONIUS

(1434–1472)

A magyar reneszánsz és humanizmus első európai híru költője **Janus Pannonius**. Költői jelentőségét mutatja, hogy életművét magáénak vallja az olasz, a hor-

Orosz István:
Janus Pannonius, 2008

vát és a magyar irodalomtörténet is. Persze, a humanista mintára történő névválasztás (Magyarországi János), a versek motívumai számunkra eldöntik a kérdést. De hogy a probléma felvetődhet, annak legfontosabb oka, hogy Janus klasszikus latin nyelven írta verseit. Ez szigorú értelemben még inkább humanista vonás, mint az anyanyelvű költészet.

Életútja • 1434. augusztus 20-án született

Szlavóniában, nem messze a Drávától Csezmiczen. Eredeti nevén Csezmicei (Cesingei, Kesincei) János, horvát kismanes családból származott. Rokonságban állt Vitéz Jánossal (anyja Vitéz Borbála), Mátyás tudós humanista személyiségével, akinek a nevéhez fűződik a rövid életű pozsonyi egyetem alapítása. Az apa személyét homály fedi, valószínűleg korán meghalt, műveiben nem is találunk rá vonatkozó utalást.

Janus Nagyváradon kezdte iskolai tanulmányait. Nagybátyja, Vitéz János itt volt püspök. Tehetségének és támogatóinak köszönhetően 13 éves korától Itáliában folytathatta iskoláit. 1447-től Ferrarában Guarino (e.: gvarinó) da Verona híres iskolájában tanult, ahol praktikus humanista műveltséget szerzett, melybe beletartozott a poétika és a poézis ismerete is. 15-16 éves korában már költővé érett, messze maga mögött hagyva verselgető társait, s hírnevet szerzett magának Itáliában. 1451-ben a szünetben hazatért, s Váradon kánonoki javadalmat kapott. Az alapiskola befejezése után tanulmányait a padovai és velencei egyetemen folytatta, s 1458-ban az egyházjog doktorává avatták.

A doktori diploma megszerzése után hazatért. Nagybátyja politikai hatalma csúcsán volt ekkor. Janus karrierje is gyorsan ívelt fölfelé. 1459-től pécsi püspök, feudális nagyúr, királyi személynök, Katalin királyné kancellárja.

1465-ben Mátyás követeként Velencében és Rómában tett eleget fontos megbízatásoknak. Mátyás külpolitikai elképzelései azonban idő közben megváltoztak. A magyar király a Közép-Európát egyesítő császárság megvalósítására törekedett. Vitéz János és Janus Pannonius is ellenezte ezeket az elképzeléseket. Mindketten kegyvesztettek lettek. 1471-ben Vitéz János vezetésével királyellenes összeesküvés szerveződött, ugyanis Mátyás a csehországi háborúk miatt súlyos adókat vetett ki a főpapokra. A terv kitudódott, Janus az önkéntes száműzést választotta, Itáliába akart menekülni.

A viszontagságokkal teli úton tüdőgyulladást kapott. Harmincnyolc évesen ebbe halt bele 1472. március 27-én a Zágráb melletti

Medvevárban. Pedig a király megkegyelmezett neki, amit az is bizonyít, hogy Mátyás utasítására hátrahagyott műveit összegyűjtötték egy királyi corvinába. Sírkövére a legenda szerint saját versét vésték, aminek sajnos nem maradt nyoma.

Munkássága • Janus Pannonius költői életművét időrend, hely és műfajok szerint három szakaszra oszthatjuk.

Ferrarai évek (1447–1454): **epigrammák**. E versek tömör, fordulatos, csattanóra épülő, csipkelődő vagy csúfolódó (emberi hibákat tollhegyre tűző) írások. Az iskolai versgyakorlás mellett Martialis (e.: marciális) hatása figyelhető meg a szatirikus epigrammákban. Versei (pl. *Gryllusra*) az iskolai élet és a diáktrefák világába kalauzolnak el. Kritikus hangú, gúnyos, támadó szellemű, rövid, tömör verseivel párhuzamosan a szerelmi költészet példáira is felfigyelhetünk. Ez utóbbiak legremekebb darabjai az úgynevezett **római epigrammák**. Tudomány, költészet, szerelem (egy Ágnes nevű leányhoz írta verseit): ezek töltötték ki a fiatalember életét.

Padovai évek (1454–1458): **panegyricusok, dicsőítő költemények, fordítások**. Dicsőítő költeményeket írt ferrarai mesteréről, Guarinóról. A hálás tanítvány az elismerés és a szeretet rajongó hangján írt tanáráról. Elsősorban tudásáért lelkesedett: a görög nyelv és irodalom elterjesztését tartotta legfőbb érdemének, de erényeiről, bölcsességéről, erkölcsi tisztaságáról is ihletett hangon szólt. Egy új kor eljövetelét várta mesterétől. Ez a *Guarino da Verona* című epigrammája a tanár dicsőítése mellett az egész korszellem, a reneszánsz-humanizmus dicsőítő énekévé vált. Egy gazdag velencei kereskedőről, Marcellóról is írt panegyricust. Ekkor kezdett Plutarkhoszt fordítani.

Magyarországi évek (1458–1472): **elégiák, hosszabb költemények, prózai művek** (beszédek, levelezés). Személyes élmények, érzések, kétségek és bánatok fogalmazódnak meg bennük. Ekkor írt verseiben csődbe jutott életéről, testi-lelki elesettségéről, halálfélelméről, s az emberlét embertelen magányáról vallott. A *Mikor a táborban megbetegedett* (1464), *Saját lelkéhez* (1466), *Az árvíz* (1468) című elégiák csendes szomorúságot, bánatot, fájdalmat fejeznek ki.

1. Milyen kapcsolatban vannak Janus Pannonius életével a következő személyek, helynevek: Magyarországi János, Vitéz János, Mátyás, Ferrara, Padova, Guaroni da Verona, Horvátország? **2.** Hogyan korszakolható Janus Pannonius munkássága? Sorold fel! **3.** Melyik műfajban alkotott az első korszakban? Mondj példákat! Milyen érzéseket szóltaltatott meg ezekben a verseiben? **4.** Mi a panegyricus? Említs példát Janus Pannoniustól! **5.** Melyek a legjellemzőbb darabjai a magyarországi korszaknak?

PANNÓNIA DICSERETE

Eddig Itália földjén termettek csak a könyvek,
S most Pannónia is ontja a szép dalokat.
Sokra becsülnek már, a hazám is büszke lehet rám,
Szellemem egyre dicsőbb, s általa híres e föld!

(Berczeli Anzelm Károly fordítása)

Amit a műről tudnod kell

Keletkezése • 1464–1465 között. Hazájába hazatérve fájóan szembe-sült a feudális állapotokkal. Így magyarsága és humanistasága küzd a versben, ami egész magyarországi költészetére jellemző, még ha a mű egy kivételt is állít látszólagos optimizmusával.

Műfaja • Epigramma. Címe témajelölő, hangulata emelkedett.

Szerkezete • Négy sorból áll az alkotás, rövid, velős bevezetőből, s egy szellemes lezárásból.

Az **1-2. sor:** Itáliát és Magyarországot állítja párhuzamba. Magyarország még kulturálisan elmaradott, de megindult a lassú fejlődés.

A **3-4. sor:** a költő büszkén állapítja meg, hogy ez a felemelkedés neki és alkotásainak köszönhető. Elsőként ő hozta Pannóniába a humanista poézist, s ezzel a maga egyéni dicsőségén kívül hazájának is hírnevet és megbecsülést szerzett.

Verselése • Időmértékes, 2 disztichonból áll (1 hexameter és egy pentameter sor kapcsolata). Reneszánsz stílusban íródott. Humanista vonásai a következők:

- művészi öntudat, a költő büszke alkotásaira;
- az emberközpontú gondolkodás, az egyéniség kiteljesedése;
- érték a művészet.

Az epigrammára jellemző csattanós zárás az egyéni előmenetel és a haza felemelkedésének azonosságát szólaltatja meg. Újfajta hazafiság ez, a szellemi ember sors- és feladatvállalásának kimondása.

Üzenete • Az epigramma azt a humanista felfogást tükrözi, mely szerint a legfőbb emberi tevékenység a szellem, a tehetség kiművelése, a humán tudományok, a költészet ismerete.

1. Mikor írta Janus Pannonius a *Pannónia dicsérete* című epigrammát?
2. Fogalmazd meg a vers témáját! **3.** Milyen költői magatartás szólal meg a *Pannónia dicsérete* című versben? **4.** Sorolj fel reneszánsz, humanista vonásokat Janus Pannonius költészetében! **5.** Tanuld meg az epigrammát emlékezetből!

6. Itália és Magyarország kulturális kapcsolatait később Mátyás király házassága is felélénkítette. Mit tudsz erről? Készíts beszámolót könyvtári és netes kutatás alapján!

EGY DUNÁNTÚLI MANDULAFÁRÓL

Herkules ilyet a Hesperidák kertjébe' se látott,
Hósi Ulyxes sem Alcinous szigetén.
Még boldog szigetek bő rétjein is csoda lenne,
Nemhogy a pannon-föld északi, hús rögein.
S íme, virágzik a mandulafácska merészen a télben,
Ám csodaszép rügyeit zuzmara fogja be majd!
Mandulafán, kicsi Phyllis nincs még fecske e tájon,
Vagy hát olyan nehezen vártad az ifjú Tavaszt?

(Weöres Sándor fordítása)

Herkules (görög. Heraklész) – erényes életével halhatatlanságra emelkedett hős a görög mitológiában; **Hesperidák** – a napnyugta, az éjszaka leányai a görög mitológiában; **Ulyxes** – Odüsszeusz latinósított neve; **Alcinous** – Alkinoosz phaiák király latinósított neve; **Phyllis** – trák királynő

Amit a mőről tudnod kell

Keletkezése • Epigrammaköltészetének egyik legismertebb darabja az *Egy dunántúli mandulafáról* című vers. 1466 márciusában írta Pécs városában. Ihletője egy szokatlan természeti jelenség, egy különös látvány volt: a Mecsek déli lejtőjén, talán a püspöki kertben, téli időben virágba borult egy mandulafa. A nem mindennapi látvány megragadta a költőt, a fácska üde szépsége s a reménytelen virágbontás merészsége szíven ütötte. Nyomban magára, saját sorsára gondolt. A látott jelenséget jelképnek érezte: ő ez a mandulafa, korán virágzott ki, virágai a pannon télben halálra vannak ítélve. Utolsó éveinek jellemző lelkiállapotát és hangulatát tükrözi a vers. Ekkor már kegyvesztett volt Janus Pannonius.

Műfaja, típusa, motívum • Műfaját tekintve átmenet az epigramma és az elégia között. Szerkezete és formája az epigrammáé, hangulata és hangvétele komorabb, panaszosabb, az elégiához idomul. A lételemző vers típusába tartozik. Motívum: a fa, amely a legösszetettebb jelentésű növényi szimbólum, őskép (archetípus). A keleti és a görög mitológiában a fa ismert istenek, istennők – Nut, Héra, Zeusz – növényi megtestesülése vagy földi halandók szimbóluma. Janus Pannonius felhasználta

mindkét változatot. A párhuzam a mandulafa és a költő sorsa között a versszervező erő.

Szerkezete • Az egyetlen strófában három dolog kapcsolódik össze, ez hármas jelentést ad a műnek:

- **valóság:** a látvány megragadja a költőt;
- **jelkép:** saját sorsa hasonló, azonos a fáéval, a feudális és reneszánsz eszmék ellentétesek, a meg nem értettség a költő sorsa;
- **mitológia:** Phyllis (e.: filisz) királylány hiába várta kedvesét, Demophoont (e.: demofóon), öngyilkos lett, s a kegyes istenek mandulafává változtatták.

Verselése, stílusa • Időmértékes verselésben írta Janus Pannonius, 4 darab disztichonból áll. Kifejezőeszközök: megszemélyesítés és költői kérdés. A reneszánsz stílus jegyei: természeti téma, görög mitológiai elemek, költői öntudat.

Üzenete • Fájdalmas felismerni, hogy elképzeléseinkkel, gondolatainkkal egyedül vagyunk, nincs senki, akivel megoszthatnánk őket. Így érezhette magát a költő, amikor kegyvesztett lett, nem volt szellemi társa, magára maradt tudásával, érdeklődésével. A magányos és különleges virágzó fa látványa így juttathatta eszébe saját sorsát és meg nem értettségét – túl korán érkezett újszerű eszméivel.

1. Milyen természeti jelenség adta az ihletet és az ötletet a vers megírásához? **2.** Mi a szerepe az első két sor mitológiai utalásainak? **3.** Találsz-e kapcsolatot a dunántúli télben kivirágzó mandulafa képe és az életrajzból megismert Janus Pannonius-sors között? **4.** A magyar költősors egyik tragikus jellemzője: a meg nem értettség, a korán jötség, a befogadó közeg hiánya. Eddigi tanulmányaid alapján igazold vagy cáfold a megállapítást példák segítségével!

IRODALOMELMÉLETI ISMERET

Az epigramma • Lírai műfaj. Eredetileg sírfelirat. Rövid, tömör, csattanóra épülő, néhány sorból (4-8 sor) álló, általában disztichonokban írt vers. **Két fő része van:** egy *előkészítő szakasz* és a fordulat utáni, *lezáró szakasz*. Két típusa szerint ismerünk magasztos hangvételő, *dicsőítő epigrammákat* (görög típus) és *élcélődő, csipkelődő, humoros hangvételő epigrammákat* (latin típus). A sírversből alakult ki a görög költészetben: tömörségét, pontosságra való törekvését ebből örizte meg. Híres sírfelirat Szimónidész *A thermopülai hősök sírfelirata*:

Itt fekszünk. Vándor, vidd hírül a spártaiaknak:
megcselekedtük, amit megkövetelt a haza.

(*Thewrewk Emil* fordítása)

Janus Pannonius mind a kétféle epigrammát művelte. A magyar költészet jeles epigrammaszerzői még Kazinczy Ferenc (*Tövissek és virágok*), Kölcsey Ferenc (*Huszt, Emléklapra*), Vörösmarty Mihály (*Guttenberg-albumba*).

TUDÁSPRÓBA

A RENESZÁNSZ IRODALMA. JANUS PANNONIUS

1. Mi a reneszánsz?
2. Mit jelent a szó, honnan ered az elnevezése?
3. Mi a reneszánsz kultúra és művészet társadalmi alapja?
4. Mi a reneszánsz világképe?
5. Mit jelent Janus Pannonius neve? Hogy hívták valójában?
6. Hol végezte tanulmányait?
 - a) Angliában
 - b) Itáliában
 - c) Magyarországon
 - d) Franciaországban
7. Mikor tért vissza Magyarországra?
 - a) 1400-ban
 - b) 1402-ben
 - c) 1458-ban
 - d) 1460-ban
8. Miért jelent fordulópontot életében az 1465-ös év?
 - a) visszatért Itáliába
 - b) kegyvesztett lett
 - c) pécsi püspök lett
 - d) megházasodott
9. Születéséhez hasonlóan rejtélyes a halála is. Mit hallottál erről?
10. Szerinted Janus Pannonius
 - a) az első magyar nyelven író költő,
 - b) az első európai rangú költő?
11. Mely versében vall önmaga művészi jelentőségéről?
 - a) Búcsú Váradtól
 - b) Saját lelkéhez
 - c) Pannónia dicsérete
 - d) Mars istenhez békességért
12. Hogyan értékeli saját magát a költő? Idézz a versből!

HÁTTÉRINFORMÁCIÓ

A XV. században a Magyar Királyság Európa egyik jelentős hatalma volt. Luxemburgi Zsigmond, majd Mátyás király uralkodása alatt az ország kulturális szempontból is felzárkózott a legfejlettebb országokhoz. Az ország fővárosa Buda

lett, Mátyás híres királyi udvarával (reneszánsz korszak). Mátyást a Jagelló-házi királyok követték a trónon. Ekkor azonban már fenyegetett a török megszállás, ami a XVI. században véget vetett az ország nagyhatalmi helyzetének és hosszú időre a függetlenségének is.

1526-ban, a mohácsi csatában a törökök legyőzték a magyar nemesi hadsereget, a küzdelemben II. Lajos király és a főméltóságok jelentős része elesett. 1541 után a Magyar Királyság három részre szakadt. A középső török kézre került, a nyugati a Habsburg uralom alatti Királyi Magyarországra és az Erdélyi Fejedelemségre. Ez a helyzet mintegy 150 évre állandósult. A magyar nemesség a török területekről a Királyi Magyarországra, illetve kisebb részben Erdélybe menekült. A török hódoltság alatt maradt magyar jobbágyok az Oszmán Birodalom alattvalói, a budai pasa (vagy basa) és a földbirtokos, katonáskodó török urak (bégek) adófizetői lettek.

A török és a Habsburg területek között végvárak-rendszere alakult ki. A magyar nemesség a törökök elleni végvári katonáskodó életmódra rendezkedett be. A magyar vitézeknek a török túlerővel szemben tanúsított hősiesség helytállására példának említhető Eger, Drégelypalánk, Szigetvár és Esztergom védelme.

A XVI. század közepétől épült várak legfőbb feladatuk a határok, az utak és vízi átkelőhelyek védelme, az ellenség utánpótlásának megakadályozása, a lakosság és értékeinek megóvása volt, tehát az ostromok visszaverése. A portyázás, melyet a törököktől tanultak meg a magyar vitézek, szintén a végvári élet mindennapjaihoz tartozott. A várak kettős szerepe állandó készenlétet igényelt. Ám se az ország, se a birodalom nem volt képes megfelelően ellátni egy ilyen hatalmas rendszert, ezért a katonák nélkülöztek és rablásokra kényszerültek.

A végvári harcok közepette is virágzott a magyar kultúra: a portyázások, ostromok, bajvívások megjelentek a magyar művészetben is. **Históriás énekek** örökítették meg a vitézek hőstetteit, amelyeknek szerzői művelt, írástudó, általában kiöregedett végvári vitézek voltak, és *históriásoknak*, *énekmondóknak* hívták őket.

Az énekmondók legtöbbször egy-egy főúri családnál kerestek pártfogókat. Az Ugocsa megyei Perényiek támogatták például **Ilosvai Selymes Pétert**, aki Toldiról írt *históriás éneket* 1574-ben. Az Ung megyei Homonnai Drugeth Gáspár lantosa, **Görcsönyi Ambrus** Mátyás királyról szerzett *históriás éneket*. A legismertebb énekszerzők egyike, **Tinódi Lantos Sebestyén** Török Bálint udvarában élt és tevékenykedett.

Balassi Bálint, a magyar reneszánsz költőjének verseiben a szerelem, a természet szépsége, a vallásos hit mellett a honvédő harc dicsősége is jelentős, vissza-visszatérő téma. Művelt költő, végvári katona, a honvédő harc hősi halottja – Esztergom ostromában vesztette életét.

Zrínyi Miklós barokk eposza, a *Szigeti veszedelem* saját dédapjának hőstettéről szól, Szigetvárat 1566-ban a végsőig védtek.

Évszázadokkal később is nagy művek születtek a végvári élet bemutatására, ilyen Fekete István *A koppányi aga testamentuma*, Gárdonyi Géza *Egri csillagok*, Jókai Mór *Török világ Magyarországon*.

TINÓDI LANTOS SEBESTYÉN

(1510 körül–1556)

Tinódi Lantos Sebestyén
egy XVIII. századi
festményen

gyűlések, ütközetek színhelyeit, majd tapasztalatait versekbe szedve írta meg. Énekeihez dalmokat is szerzett és lanttal kísérvé, mikor tehette elő is adta őket. A vitézek gyakran csak az ő énekeiből értesülhettek hitelesen a távolabbi országrészek egy-egy nevezetes eseményéről. Felismerte ennek jelentőségét Nádasdy Tamás nádor is, aki 1545-ben a nagyszombati országgyűlésen találkozott Tinódival és ettől kezdve pártfogásába vette a lantos krónikást.

Az 1546 és 1551 közötti viszonylagos béke időszakában régebbi magyar történeteket, vagy külföldi témákat dolgozott

Életútja • Vándorlantos, énekmondó a török idők kezdeti szakaszában. Tinódon (ma Sárbogárd) született, polgári szülőktől származott. Iskoláit Pécsen végezte, tudott latinul és értett a kottákhoz is. Valószínű, hogy kezdetben vitézi pályán volt Török Bálint szolgálataiban. Egy ütközetben megsebesült és további hadi szolgálatra alkalmatlanná vált. 1541-ig élt Török Bálint szigetvári udvarában, művei szerint nagy megbecsülésben. Buda eleste és ura fogságba esése fordulóponthoz jelentett életében. Ekkor lett politikai költővé. Énekeiben ettől kezdve az egyetértést és a török elleni elszánt küzdelem szükségességét hangoztatta.

Néhány évig még ezen a vidéken élt, majd mikor a törökök egyre nagyobb területet foglaltak el a Dunántúlon, Kassán telepedett le. Itt családot alapított és innen járta az ország-

Orlai Petrich Soma: Nádasdy Tamás
nádor és Tinódi, 1855

fel. Az 1552. évi török hadjárat ismét bőséges, megörökítésre méltó eseménnyel szolgált. A palásti csata Tinódi Lantos Sebestyén révén a szépirodalomba is bekerült *Ördög Mátyás vesződelme* címmel (megtalálható a *Cronicaban*).

Tinódi fel is kereste az egyes várostromok színhelyeit és a legapróbb részletekig összeszedte az ostromra vonatkozó adatokat. Számos érdekes mozzanatról csak az ő énekeiből értesülhetünk. Eger diadalmas megvédése után is rögtön a várba ment. Ekkor írta az *Eger vár viadaljáról való ének* és az *Egri históriának summája* című műveit.

Tinódi híre eljutott Ferdinánd király udvarába is, aki 1553. augusztus 23-án Nádasdy ajánlására az *éneklés művészetében és a históriáknak magyar nyelven ritmusokba való ékes foglalásával* szerzett érdemei elismeréseként nemesi rangra emelte és számára címeres levelet adományozott. Jó kapcsolatban volt Dobó Istvánval, és mikor az egri várkapitány erdélyi vajda lett, követte őt Erdélybe. 1555-ben visszatért Erdélyből, majd rövidesen meghalt.

Munkássága • Tinódi mintegy tizenháromezer verssort hagyott ránk, a XVI. századi Magyarország legtermékenyebb szerzője, egy nagyszabású programon tudatosan munkálkodó író volt. Első fennmaradt műve a *Jáson históriája*, 1535 és 1539 között keletkezett Dombóváron. Erdélyben fejezte be az *Erdélyi história* című énekét, amelyben Erdély történelmét beszéli el János király halálától 1551-ig. Műveinek gyűjteményes kiadása 1554-ben jelent meg Kolozsvárott *Cronica* címmel.

Rövid, de eredményekben gazdag pályafutása során írt bibliai epikát, széphistóriát, tudós énekből merítő feddő-oktató éneket, de munkássága gerincét a históriás énekek alkotják.

Tinódi olyan krónikás volt, aki verses formában dolgozta fel korának történelmi eseményeit elsősorban hitelességre és nem művészi értékek közvetítésére törekedve. E „költői hitvallásból” az is következik, hogy Tinódi miért választotta a verses-énekes feldolgozási módot. Csak így remélhette, hogy művei eljutnak a végvári vitézekhez, azokhoz, akikhez elsősorban szólni kívánt, akiket figyelmeztetni akart a török veszélyre. Tinódi korában többségben voltak azok, akik kevés könyvet olvastak, de szívesen hallgattak énekes előadásokat.

Történetíróként Tinódit lényegesen előkelőbb hely illeti a magyar irodalomban, mint költőként. Lényegében teljes egészében feldolgozta Magyarország 1541 és 1552 közötti történelmét. Az általa leírtak minden ellenőrizhető esetben pontosnak bizonyultak.

A *Cronica* Tinódi 29 históriáját tartalmazza 23 dallammal. Tinódi maga így vall céljáról a *Cronica* előszavában:

Ez jelönvaló könyvecskét szörzeni nem egyébért gondolám, hanem hogy az hadakozó, bajvivó, várak-várasok rontó és várban szorult magyar vitézöknek lenne tanúság, üdvesség, tisztösségös megmardásokra, az pogán ellenségnek mi módon ellene állhassanak és hadakozjanak ...

A *Cronicában* történeti tárgyú énekek hosszú sora található, a legvégén pedig egy személyes hangvételű záró darab, melyben a szerző jó bort kér énekeiért cserébe.

Tinódi *Cronicájának* két ajánlása van. Az első a *minden rendbeli tudós olvasó jámboroknak* szól. A *tudós* szó valószínűleg a *literátus* megfelelője, azaz bárki, aki olvasni tud. Ez természetesen valamilyen iskolázottságot is feltételez, de elsősorban a végvári hadakozó vitézeknek szánja művet, tanulságul arra, hogy miképpen kell harcolni a pogány ellenséggel. Érvelése: lélekben az ördöggel, testben a világgal – azaz a pogány törökkel – kell a jó kereszténynek hadakozni.

A második ajánlás Ferdinándnak, Magyarország királyának szól, egészen más hangvételben, hiszen most nem a tudós olvasó jámborokhoz szól, hanem a lehető legmagasabb rendű-rangú olvasóhoz, magához a királyhoz, akiről szólva maga Tinódi állítja, hogy *jól tudom az bölcs fejedelmeknek erkölcsöket, hogy minden újságnak írását örömet látják és olvassák*. Az ajánlás eleje sem szokványos: azért ad hálát az Istennek, mert olyan tehetséggel áldotta meg, hogy a magyar történelem alakjait és eseményeit *ritmus szerent magyar nyelvön énökbe szép nótákkal énökleni tudom szörzeni*. E szokatlan hang kiegészítéséhez még a következő sor is hozzájárul: *Vagy nyereség avagy vesztesség, de róla megemlékezni gyönyörűség*. Amire hivatkozik tehát, az egyrészt a saját énekszerzői tehetségének tudata, másrészt pedig az a történeti tudat, amely a megénekelte eseményektől eltekintve, magának az emlékezésnek – a megéneklésnek, az énekszerzésnek, illetve a mű olvasásának – a gyönyörűségét emeli ki.

A *Cronica* IV. része a *Budai Ali basa históriája*. Ebben az énekben a *vitéz* és *bölcs* jelzőkkel felruházott basa nem egy, hanem nyolc magyar várat vesz be hadjárata során: Drégel csak egy a nyolc közül és korántsem a legfontosabb. Az énekmondó reális képet fest a kis végvár és a túlerőben lévő, harci eszközökkel jól felszerelt törökök egyenlőtlen küzdelméről. Ali basa emberfölénnyel, ágyúkkal, tarackokkal rontja, töri a drégelyi vár falait. A tárgyilagos csataleírásokon is átíz-

zik a krónikás csodálata az önfeláldozó katonák és Szondi György jó *vitézsege* jellemzésében. A vár ugyan elesik, Szondi hősi halált hal az ostromban, de *ott sok terek vesze*. Ez együtt sugallja az egész ország számára a török elleni harc szükségességét, a példaadás erkölcsi erejét.

Tinódi negyvenhat sort ír erről az eseményről, ebbe belefoglalja a két *énökös apród* dolgát is. Az apródokat Szondi György, a vár parancsnoka azzal a kéréssel küldi Alihoz, hogy a török vezér tanítsa őket *vitézségre*. A sikeres ostrom után Ali Szondit szépen, rangjához illően eltemetteti. Minden a korabeli lovagiasság szabályai szerint történik.

A költemény nyelve dísztelen. A szabad ütemezésű tizenkét szótagos sorokat bokorrímek fogják össze. Minden sor egy mondat, a négyes rímek gyakran azonos mondatrészre esnek (legtöbbször állítmány, néha tárgy vagy helyhatározó). Jelzői ismétlődnek – *jó, vitéz, szép* –, nyomatékosító szerepűek, a hírmondó állásfoglalását tükrözik. Ritmusának egyenetlenségét, stílusának kopárságát a lantzene bájos hangzása, a szöveg dallama kiegyenlítette.

Cronica – krónika, történet, az események időrendi elbeszélése;
jámbor – szelíd (ember)

Budai Ali basa históriája

(részlet)

Hallyátok már Ali basa bölcsességét,
Budából hadával gyakran kiütését,
Nyolc várnak, kastélnak romlását, vevését,
Az Ördög hadának bölcsen megkerülését.

(...)

Budai Ali basa

Vitéz Ali basa dolgába bölcs vala,
Drégel vára alatt táborával szálla,
Az vár törésére álgyúkat állata,
Négy álgyúja, hat taraszkjja néki csak vala.

Jó vitéz Szondi György benn porkoláb vala,
Bekefalusi Gergely ő társa vala,
De akkort házához kikéredzett vala,
Az megszálláskoron el-kirekedött vala.

Töretni az basa kezdé Drégel várát,
Ott ám lerontatá egy szép magas tornyát,
Szondi ott elveszté egy vitéz szolgáját,
Jó Zoltai Jánost, meghala torony alatt.

Első ostromot basa nagyot tétete,
Ott sok terek vesze, ő nem sokat nyere,
Ezt tevé Szondi Györgynek jó vitéssége,
Ott meg akar halni, azt ő már elvégezte.

Sőt az várnak falát, tornyát igen törte.
Basa oroszfalui pappal kérette:
Az várat megadná, magát ne vesztené.
„Már késén költ ahhoz!” – Szondi csak eszt izené.

Sok foglya ónéki, kettőt ő hívata,
Két énökös apródgyát előállatá,
Azok előtt ily testamentomot szóla:
Az Ali basának két apródgyát ajánlá.

Ezen igen kéri basát ónagyságát,
Vitésségre tanácsa ő két aprógyát,
És eltemettesse Szondi Györgynek tagját,
Mert majd itt megláttyák az ő szörnyű halálát.

Gyorsan mind az négyet skárláttal ruházá,
Pínnzel kápájokat megtölté, megraká,
Az Ali basának szépen kibocsátá,
Ő minden morháját az közöbre hordatá,

Égeté, elveszté. Istállóba méne,
Jó lovait hegyes tőrrel általveré.
Lelkét az Istennek ajánlá, ígyéré.
Nagy derék ostromát Ali basa kezdeté.

Nagy szép dárda Szondinak kezébe vala,
Sebösölve térdön állván ő vív vala,
Romlott toron alatt általlótték vala,
Az fejét az hegyről alávetötték vala.

Jó Drégelnek vára lón basa kezébe,
Szondinak az testét vivék eleibe,
Fejét keresteté, az testhöz viteté,
Mint oly vitéz embört nagy szépen temetteté.
(...)

tarasz – tarack: rövid csövű ágyú; **porkoláb** – várparancsnok; **testamentomot szóla** – végrendelkezett; **skárlát** – vörös színű (finom posztó); **minden morháját** – minden vagyonát; **közöbre** – középre; **ígyéré** – ígérte

1. Mikor, és ki akarta elfoglalni Drégely várát? **2.** Ki volt a vár kapitánya? Miért vállalta inkább a halált? Keresd meg azt a versszakot, amelyben erről van szó! **3.** Mire kérte Ali basát Szondi György? Jellemezd magatartását! **4.** Milyen vonásait ismerted meg Ali basának? ✨ **5.** Olvasd el Arany János *Szondi két apródja* című balladáját! Miben hasonlít, és miben tér el a két mű? Az összehasonlítás tapasztalatairól, eredményeiről írd beszámoló!

Egri históriának summája

(részletek)

Summáját írom Egör várának,
Megszállásának, viadaljának,
Szégyönvallását császár hadának,
Nagy vígasságát Ferdinánd királnak.

Urak hallyatok szép csuda dolgot,
Mint az úristen ada vígságot:
Mutat hozzátok irgalmasságot,
Az pogánokon álla bosszúságot.

Megírtam bévön históriáját,
Egőr várának ő nagy romlását,
Mast revidedön annak summáját
Megérthetitek ő nagy sok csudáját.

Mikor írának ezörötszázban
Az negyvennyolcban Magyarorszáiban,
Egőr vára lón király számában,
Király megérté, volna pusztaságban.

Az ruszkai vitéz Dobó Istvánt
Egré bocsátá, főtisztartóját,
Zay Ferencöt más porkolábját,
Ezökre bízá jó végháza kulcsát.

Jó király adá Oláh Miklósnak
Az pispökségöt főtanácsának;
Negyvenkilencben akkort írának,
Az vár tartásán megigazodának.

Az ezörötszáz íránk ötvenbe,
Egri sereggel felkészületbe,
Puszta Szolnokot nagy hertelembe
Vevék, épejték minden szükségébe.

(...)

És az Felföldön az Ali basát,
Mint gyorsan megvött sok végházakat,
És ő megverte az király hadát,
Vég Egőr alá készíti nagy hadát.

Gongyok nagy vala ez vitézőknek,
Az jó királnak és az pispöknek,
Itt az uraknak és vármegyéknek
Segétség felől levelet küldének.

Ezt őfelsége el sem hallgatá,
Jó vitézőket Egré bocsátá,
Kiknek az király szép szókat ada,
Kegyelmisségét mindönben ajánlá.

(...)

Az Amhát vala bosszonkodásba,
Ali basára átkozódásba,
Hogy őtet hívta oly biztatásba:
Őt senki meg nem várja végházakba.

Az egrieket barmoknak monta,
Vég Egör várát rossz akolnak monta,
Kik miatt szégyönt ott vallott volna,
Jobb vitézőket házban sem látott volna.

Amhát táborát hamar indítá,
Minden hadával onnat kiszálla,
Nagy dicséretöt egriekről szólla,
Ferdinánd királ nagy örömet halla.

Az vitézők mert zászlót köldének,
Az jó királnak kedvesök lőnek,
Követők tőle ajándékot vőnek,
Magát ajánlá minden vitézinek.

Már meghallátok revid summáját,
Egri szállásnak históriáját,
Azon imádgjuk mennyei atyát;
Tőlünk se vonnya nagy irgalmasságát.

Egröt minékönk éltig megtarccsa,
Több végházakkal megszabadícsa,
Az pogán kéztől megoltalmazja,
Körösztýén népet igaz hitben tartccsa.

Nagy históriát az ki szörzötte,
Ez summáját es azon jegyzötte,
Nevét versfőben megjelöntötte,
Ezörhatodfélszázháromban szörzötte.

ÁMEN

summája – összefoglalása, *itt*: elbeszélése a történetnek

Amit a mőről tudnod kell

Tinódi Lantos Sebestyén magyar nyelven írt művei, az *Eger vár viadaljáról való ének története* és az *Eger történetének összefoglalója* nélkül elképzelhetetlen Gárdonyi Géza *Eger csillagokja* vagy Csiffáry Gergely munkája az 1552-es egeri várvédő hősök névsorával kapcsolatban.

Keletkezése • Tinódi nem sokkal a harcok után, 1552 telén tartózkodott az egeri várban, ahol a maga szemével figyelhette meg az ostrom során súlyosan megsérült falakat, bástyákat és palánkokat, a romba dőlt épületeket, a félig megsemmisült, egykor híres szépségű székesegyház maradványait, és személyesen találkozott, beszélgetett az egeri hősökkel, első kézből átveve az ostrom és a várvédők történetét. Sok egeri hős nevére és sorsára vonatkozóan csak az ő tudósításából szerezhetünk adatokat. Több esetben Tinódi művei adnak segítséget a modern régészeti kutatásoknak is a mai napig. Fenti művei nem elsősorban irodalmi jelentőségűek, a részletek bemutatása, a haditudósítás minél hitelesebb előadása volt a célja kortársai és az utódok részére, amit a korszak igényeinek megfelelően szórakoztató formában, lehetőleg mindenki számára közérthetően szeretett volna továbbítani. Az 1553-as év első felében, Kassán fejezte be az Eger ostromáról szóló énekeit.

Műfaj • Históriai ének.

Szerkezete • *Eger történetének összefoglalója* 115 versszakos mű, de csak egy kivonata az eredeti, az *Eger vár viadaljáról való ének* című, nem kevesebb, mint 450 versszakos hosszú énekének.

Jelentősége • Mindenre kiterjedő részletessége és alaposága segítette, hogy az egriek tanúságtétele a kitartás és hazaszeretet mellett szerte a világban ismert legyen.

Nézzétek meg a YouTube-on a teljes történeti éneket erre a linkre kattintva: <https://www.google.com/search?q=Summ%C3%A1j%C3%A1t+%C3%AD-rom+eger+v%C3%A1r%C3%A1nak!>

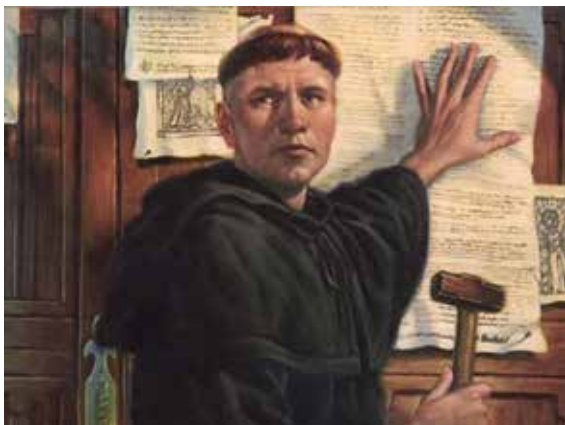

IRODALOMELMÉLETI ISMERET

Történeti ének • Verses epikai műfaj, a balladánál nagyobb lélegzetű, sok száz soros történeti költemény jelenbeli vagy a közeli múltból merített, országos jelentőségű esemény (csaták, várvívás) feldolgozása verses formában. A *történet* szó történetet jelent.

Többségüket lant- vagy hegedűkísérettel adták elő, illetve a kíséret feltehetően a dallamot segítette, játszotta. A történeti énekek dallamai, ritmusai kapcsolatot mutatnak a népzennel.

A REFORMÁCIÓ KORA

Luther Márton a wittenbergi vártemplom kapujára szögezte ki 1517-ben a 95 pontos vitairatát

Nota bene! A XVI. század második fele a magyar irodalom jelentős korszaka. E korszak irodalma nagy részben a **reformáció** (*hitújítás* a XVI. században, Nyugat-Európában a katolikus egyház hibáinak bírálatával és hibáira való válaszként indult mozgalom) terjedésével függ össze. A Magyar Királyság három részre szakadása, és a nemzeti újraegyesítő törekvések kedveztek a reformáció tér-

hódításának a magyarság egésze körében. Az új vallás ettől kezdve a katolikus Habsburgok elnyomó politikájával szembeni „nemzeti ügyé” vált. A reformáció nagymértékben hozzájárult a magyar nyelv és irodalom kora újkori látványos kibontakozásához is. A prédikátorok ugyanis arra törekedtek, hogy a nép nyelvén hirdessék vallásuk tanítását. Különösen felvirágoztak a *prédikációs, hitvitázó művek, a bibliamagyarázatok*. A *Bibliát* is ebben az időszakban fordította magyarra **Károli Gáspár** gönci prédikátor.

A reformáció korában a latin nyelv használata illusztris területekre szorult vissza (pl. a diplomáciára és a kolostori tudományos életre). Ez a fordulat irodalmunk életében létfontosságú volt; az írásbeli magyar szépirodalom megszületése előtt hárult el a legjelentősebb akadály. A korszakváltás első jelentős eredménye a magyar anyanyelvi irodalom úttörőinek, **Sylvester János**nak, **Heltai Gáspár**nak és **Bornemisza Péter**nek a munkássága és életműve volt, a magyar nyelvű reneszánsz első csúcsteljesítménye – és rögtön a végpontja – pedig **Balassi Bálint** költészete.

HELTAI GÁSPÁR

(1510–1574)

Heltai Gáspár reformátor, protestáns lelkész, szépíró, műfordító és nyomdász. A magyar késő reneszánsz irodalom kiemelkedő képviselője, az európai színvonalú magyar széppróza egyik megteremtője.

Heltai Gáspár

Életútja • Születésének pontos helye nem ismert. Családneve alapján következtetnek arra, hogy a Szeben megyei Heltauban (Nagydisznód) látta meg a napvilágot, mint egy erdélyi szász polgárcsalád gyermeke.

Több jel is arra utal, hogy fiatal korában katolikus papként működött, de 1543-ban már az evangélikus wittenbergi egyetem hallgatói között találjuk, tehát ekkora már áttérhetett a lutheránus felekezetre. A következő évben tért vissza Magyarországra. Kolozsvárott telepedett le ahol, mint szász lelkész működött egészen haláláig.

Heltai német anyanyelvű volt, magyarul csak 1536-ban tanult meg, de ennek ellenére minden munkáját ezen a nyelven publikálta. Amikor áttért az evangélikus felekezetre, megnősült és a patrícius polgári életforma szerint rendezte be életét. A lelkészkedés mellett több vállalkozásba is belefogott.

1550-ban Hoffgreff Györggyel közösen nyomdát alapított Kolozsváron, majd az 1560-as évek elején papírmalmot létesített. 1552-től pedig kizárólag magyar és latin nyelvű kiadványokat tett közzé. Ugyanis a magyarok számára dolgozó könyvkiadási vállalkozás ekkoriban hiányzott. Nem volt egy olyan műhely, amely rendszeresen el tudta volna látni őket magyar nyelvű írásokkal. Heltai kiadványait jórészt maga írta, fordította vagy szerkesztette, olyan következetes nyomdai helyesírással, hogy műveinek és kiadványainak elterjedése nagy szerepet játszott a magyar helyesírás szabályozásában. Heltai Kolozsvárott halt meg, valószínűleg 1574-ben.

Munkássága • Heltai is, akárcsak több kortársa katekizmus-kiadással kezdte 1550-ben. Közben elindította hatalmas műfordítói vállalkozását is: a teljes *Biblia* részenkénti magyar megjelentetését. Valóságos művei azonban munkásságának jelentéktelenebb részét alkotják, egyedül a *Biblia*-fordítás általa készített részei jelentősebbek. Széprózai és értekező munkái sokkal értékesebbek és színvonalasabbak.

Első klasszikus magyar nyelvű prózai alkotása a *Száz fabula* 1566-ból. Fabulái, bár klasszikus témákhoz igazodnak, a reformáció tanait hirdetik, erkölcsi nemesítő mesékké formálódnak. Ezekbe beleszővi saját eszméit és véleményét a világról.

Első magyar világi témájú novelláskönyve a *Ponciánus császár históriája*, mely művészi igényű szórakoztató reneszánsz mű. Énekeskönyvet is megjelentetett 1574-ben *Cancionale* címen, benne többek

között közli Tinódi Lantos Sebestyén és más lantosok, hegedősök történeti tárgyú műveit. Heltai 1565-ben sajtó alá rendezte Bonfini művének a Hunyadi Mátyásra vonatkozó – addig kiadatlan – negyedik részét, *A nemes Hunyadi Mátyás története* címen. Ezek csattanós végű történetek, melyek számos Mátyás-anekdota és monda népszerűsítéséhez járultak hozzá. 1571 után egy átfogó történeti kiadványsorozat terve foglalkoztatta. Ennek három kötetéből csak az első, a *Chronica az magyaroknak dolgairól* (1574) készült el, amely a történeti események elbeszélésében a mohácsi (1526) vészíg halad. A második rész a mohácsi csata utáni történet összefoglalása lett volna, a harmadik pedig egy magyar nyelvű világkrónika. E két utóbbi Heltainak halála miatt azonban már nem készült el.

Utolsó műve, a *Magyar Krónika (Chronica az magyaroknak dolgairól)* a fabulák mellett a legjelentősebb. Krónikáját annak a rétegnek szánta, akik múltjuk eseményeiről nem tudtak latin nyelven olvasni. Forrása az 1568-ban kiadott Zsámboki-féle teljes Bonfini-kiadás volt. Heltai magyar történetének központi hőse Mátyás király, számára ő a tökéletes uralkodói ideál.

SZÁZ FABULA

Szórakoztatva tanító történeteket szinte minden protestáns író írt, ezek tárgya azonban bibliai vagy az egyházzal kapcsolatos volt. A reneszánsz világiasság voltának lehet a következménye, hogy Heltai a prédikátori oktatás érdekében már az olvasók érdeklődését jobban kielégítő hétköznapi történetektől sem riadt vissza. Ezt bizonyítja leg híresebb munkája, a *Száz fabula* (1566) is.

Ebben a könyvében Heltai Aiszóposz (magyarosan Ezópus) (e.: ezópusz) állattörténeteit dolgozta fel. Heltai most sem műfordítást készített. Az eredeti német szöveget alapanyagként használva, önállóan formálta meg magyar nyelven a történeteket. A meseszöveget követő „értelmezések” az író eredeti szerzeményei, közöttük és a meseszövegek között nincs stílustörés. A német eredetiben a mese csak szűkszavú példázat, ezzel szemben Heltai igyekezett olvasójában minél erősebb érzéki, érzelmi, hangulati hatást kiváltani. Így ugyanis hatásosabb az értelmezésben megfogalmazott tanítás. Kerülte az elvont fogalmakat, ahol csak tehette, konkrét érzékelhető kifejezéseket használt, szívesen élt képekkel, szólásokkal vagy találó hasonlatokkal.

A kötet előre haladtával a mesékbe egyre több reális elem nyomult, a környezetrajz is fokozatosan megjelent bennük. Mindeközben a fabulák szerkezetileg is teljesen új formát kaptak, olykor új, önálló

elbeszélésekké váltak (30., 55., 59., 61. mese). Heltai az állatmeséktől eljutott a reális, emberi történetekig, ezek a rövid elbeszélések jellem- és emberformálása vezetett el a magyar széppróza első eredeti novellisztikus ábrázolásáig a nemes ember és az ördög történetének elbeszélésében (99.).

Az elbeszélői kedv növekedésével a mesék társadalmi mondanivalója egyre jobban az előtérbe került. Az eredeti mesék az ember sorsát, viselkedését példázzák, az állatszereplők emberi erényeket és bűnöket elevenítenek meg, ennél fogva kitűnő alkalmat adtak erkölcsi és társadalmi tanulságok levonására. Heltai kiaknázta a lehetőséget, aktualizálta, konkretizálta is mondanivalóját.

A farkasról és a bárányról

Második fabula

Egy farkas, igen szomjú, elméne innya a patakra. Midőn ijutt volna, alátekénte a patakon nagy messze, és láta ott egy báránt, hogy innék a patakból. Alásiete ez okaért a bárányhoz, és mondá annak:

– Miért zavarod fel a vizet énnékem? Miért nem hagysz innom?

Mondá a nyavalyás bárány:

– Hogy zavaríhattam volna fel a vizet tenéked, holott ide alá ittam légyen, te kedig tova fel, honnég aláfoly ide a víz!

Mondá a farkas:

– Micsoda? Lám szömbe mersz szökni velem?! Miért szidogatsz?

Mondá a bárány:

– Jaj, nem szidlak, jó uram.

Mondá a farkas:

– Mind te, mind szüleid és minden nemzed ellenségim voltak énnékem. Az apád is ugyanezen bosszúságot művelé rajtam hat hólnappal ezelőtt!

Mondá a bárány:

– E világon sem voltam én akkor!

Mondá tovább a farkas:

– Mindenütt kárt téssz! Vetésemet sem tartatom meg miattad, mert mindenütt elrágod!

Felele a bárány:

– Hogy-hogy rághatom el vetésedet, holott nincsen fogam?

Megbúsulván a farkas, monda:

A farkasról és a bárányról, XIX. századi metszet

– Pokol érne okadásoddal! Bezzeg megfűzetsz!
És ottan megfojtá s megövé.

ÉRTELME:

E fabulával írta meg Ezópus e világi dúsoknak és kegyetleneknek hamisságát és kegyetlenségét, hogy nem gondolván sem az Istennel, sem annak igazságával, a szegény ártatlanokat minden ok nélkül megnyomorítják. Dühös nevet költnek az ebnek, csak hogy megölhesék. Vagy ötte meg a hájat, avagy nem, de pálcát keresnek neki.

Heltai Gáspár fabuláját (meséjét) XVI. századi eredeti szöveg alapján olvashattátok. A négy évszázaddal előbbi nyelv némileg eltér a maitól. Így beszéltek akkor elődeink. Bár nagyjából megérthetitek a történetet, néhány szava, kifejezése magyarázatra szorul.

ijutt – ivott; **kedig** – pedig; **honnég** – ahonnan; **szömbe mersz szökni velem** – ellenkezel velem; **minden nemzeded** – itt: minden felmenőd, elődöd, rokonod; **megbúsúlván a farkas** – feldühödött a farkas; **okadásoddal** – indokoddal

1. Mi volt a vétke a kisbáránynak a farkas szerint? **2.** Hogyan bizonygatta igazát a farkas? **3.** Hogyan védekezett a bárány? **4.** Milyen emberi tulajdonságokat jelképez a farkas és a bárány? **5.** Mit jelent Heltai értelmezésében az a kifejezés, *pálcát keresnek* a farkasok az ártatlanoknak? **6.** Fogalmazzátok meg közösen a mese üzenetét! Elavult-e a mese mondanivalója napjainkban? ✨ **7.** Olvassátok el La Fontaine *A farkas és a bárány* verses meséjét! Van-e közös vonása Heltai Gáspár és La Fontaine meséjének?

8. Rajzoljátok le a történetet! Rendezetek rajzversenyt!

IRODALOMELMÉLETI ISMERET

Fabula • A *fabula* (latin eredetű szó, jelentése 'kitalált történet, mese') többnyire rövid, s valamely erkölcsi tanulságot tartalmazó, gyakran állatokat szerepeltető, versben vagy prózában írt tanmese, amiben az állatok emberi tulajdonságokkal vannak felruházva. A tanmese olyan jellemvonásokat bírál vagy tesz nevetségessé, mint az irigység, kapzsiság, torkosság, bujaság, hamisság, álnokság stb. A történet minden esetben hasznos mintákat szemléltet.

Szerkezetét tekintve általában két részből áll: magából a történetből és az ebből leszűrendő tanulságból. Főleg Indiában terjedtek el fabulák, de gazdag a görög és a római irodalom is Aiszóposz, Phaedrus (e.: fédrusz) Babriosz költeményeinek köszönhetően. Legismertebbek az állatmeséi a francia La Fontaine-nek. A magyar irodalomban Heltai Gáspár mellett Pesti Gábor és Fáy

András nevét kell megemlítenünk. Az ukrán irodalomban többek között Leonyid Hlibov, Jevhen Hrebinka, Mikita Hodovanec, Petro Hulak-Artemovszkij alkotott ebben a műfajban.

BORNEMISZA PÉTER

(1535–1584)

Haranghy Jenő:
Bornemisza Péter
portréja

Bornemisza Péter a magyar protestantizmus egyik legnagyobb alakja volt, a feudális urak bátor ostromozója, szigorú társadalomkritikus, énekszerző. Nagy hatású prédikációs gyűjteményeivel a régi magyar próza kiemelkedő és egyik első képviselője, elindítója.

Életútja • Bornemisza Péter nemesi rangú, de polgári életmódot folytató család sarjaként született Pesten 1535. február 22-én.

Szüleit Pest török kézre kerülésekor, 1541-ben elvesztette, és ezután felvidéki rokonai nevelték. Kassán volt diák, de 18 éves korában egy Habsburg-ellenes élű diákcsíny miatt börtönbe csukták, majd amikor sikerült megszöknie, a Felső-Tisza vidékére menekült. Járt Huszton és Ungváron is. 1557-ben elbúcsúzott

hazájától, és külföldre ment. Előbb Padovában tanult, majd a humanista filológia egyik fellegrárában, Bécsben. 1558-ban itt készült Szophoklész-átdolgozása, a magyar *Elektra*. Ezzel megalapozta a magyar drámafordítást, sőt a magyar nyelvű drámaírást is, mert fordításában eredeti megoldásokat alkalmazott. Később Wittenbergben a reformáció eszméinek harcosa lett.

A hatvanas évek elején hazatért, és világi értelmiségiként próbált boldogulni. 1564-ben prédikátor lett Balassi János zólyomi udvarában, és egyúttal a két Balassi-fiú, Bálint és Ferenc nevelője. Mikor 1569-ben Balassi Jánost koholt vádak alapján letartóztatták, Bornemisza Julius Salm gróf szolgálatába szegődött. Előbb Galgócon, majd a Salm-uradalom központjában, Semptén működött mint prédikátor. A környék protestáns papjai nemsokára szuperintendensükké (egyházi főfelügyelő, a protestáns püspök) választották. 1576–1577 között szörnyű tragédia érte. Pestisben meghalt a felesége és négy gyermeke.

1578-ban perbe fogták az *Ördögi kísértések* című művének kiadása miatt. Bécsben járván elfogták, de sikerült megszöknie a börtönből. Bátor, szókimondó prédikációi miatt élete végéig sokszor zaklatták.

Hátralévő éveiben Rárbokon dolgozott énekgyűjteményén és a koráb-
ban már öt kötetben kiadott prédikációinak egykötetes kiadásán.

1584-ben Rárbokon halt meg.

Munkássága • Bornemisza Péter műveltségében és munkásságá-
ban szerves egységbe olvadt a humanizmus és a reformáció. Hívó és
harcias protestáns prédikátor volt a katolikus és királyi Bécs hatósu-
garába tartozó Felvidéken, és emiatt viszontagságosabb sorsú, mint
kelet-magyarországi és erdélyi társai. Ugyanakkor náluk többet szí-
vott fel magába a humanista tanításokból, és mint sokoldalú, ellenté-
tektől és kétségektől tépett reneszánsz embert erősen foglalkoztatta
saját és mások lelkivilága.

Tudatosan törekedett a magyar nyelvű költészet, dráma és próza
művelésére. Bár versei kevésbé fontosak, tőle származik a magyar
nyelvű világi lírai vers első remeke egészen fiatal korából. A *Siralmas
énnéköm...* kezdetű, gyönyörű szép *Cantio Optimát* (Nagyon szép ének)
valószínűleg akkor írta, amikor 1557-ben búcsúznia kellett Husztnak
várától. Más világi verséről nem tudunk, fennmaradt többi lírai műve
mind vallásos tárgyú ének és későbbi keletű. Ezeket ő maga minő-
sítette *prédikáció gyanánt oktató* szerzeményeknek, és kevésbé jelen-
tősek. Az énekeket mindenesetre gyűjtötte is, és 1582-ben ő adta ki
Énekek három rendben címen a leggazdagabb protestáns énekgyűjte-
ményt, amely 276 énekszöveget tartalmazott, részben korábbi énekes-
könyvek anyagát, részben még kiadatlan énekeket.

1567-től gyűjteni kezdte prózában írt prédikációit, a *Postillákat*, és
1573–1579-ig öt kötetben, több mint 7000 lapon adta ki őket. Erkölc-
si tanításaiban kemény szavakkal ostromozta a harácsoló, dőzsölő, erkölcs-
telenül élő magyar főurakat, akik hagyták, hogy pusztuljon az ország.

A *Tragédia magyar nyelven* című prózai *Élektra*-átdolgozását Bor-
nemisza a bécsi tanulmányai idején, 1558-ban készítette. Szophok-
lész drámája valójában csak mintául szolgált számára, hogy magyar
nyelvű és aktuális érvényű művet hozzon létre. A latin nyelvű utószó-
ban így fogalmazta meg a tragédia alapkérdését: *Vajon akkor, midőn
a haza durva rabságban senyved, szabad-e erőszakkal szembe szállni
a zsarnokkal, vagy pedig biztonságosabban arra kell-e várni, hogy az
idő hozza meg az orvosságot és az enyhülést?*

Bornemisza prózájának újdonsága, jövőbe mutató eredetisége az
1578-ban megjelent *Ördögi kísértések* című műve. Ez a könyve bot-
rányt váltott ki, a korabeli viszonyok alapján joggal. Az emberi
gonoszság, az ördögi kísértések természetrajzát, vagyis modern szóval
inkább lélektanát ábrázolta-elemezte benne valóságos esetek, *mostani
lőtt példák* és személyes tapasztalatok alapján. Történetei nem olyan

kerek és leíró elbeszélések, mint például Heltai Gáspár fabulái, hanem inkább csak a lényeg előadására szorítkozó esetvázlatok, az okfejtés gondolatmenetéhez igazodó rövid beszámolók.

Bornemisza Péter volt Heltai Gáspár mellett a magyar széppróza másik megteremtője. Míg azonban a Heltai kezdeményezte naivabb, tárgyiasabb, regényes elbeszélő prózának jó ideig nemigen akadt méltó folytatója, Bornemisza önvallomásos a XVII. századi memoárírodalomban magas színvonalon folytatódott.

 1. Milyen jelentősége volt irodalmunkban annak, hogy elterjedt Magyarországon a reformáció? 2. Bornemisza Péter a humanista műveltség birtokában volt, hasonlóan a száz évvel előtte élő Janus Pannonius. Mi a legnagyobb különbség köztük? 3. Mi a jelentősége annak, hogy magyarra fordította Szophoklész tragédiáját? 4. Milyen élete volt Bornemisza Péternek? Miért utazott húszévesen külföldre? 5. Miért üldözték hol a főurak, hol a bécsi udvar emberei? ✨ 6. Bornemisza Péter 1578-ban a következőket jegyezte le: *Mikor még Bécsben tanuló ifjú voltam, ijesztettek sokképpen, hogy ne prédikálnék. Egyfelől félttem, másfelől égett a szívem, és talán az oldalamon is kifakadt volna, ha az számot fel nem tátottam volna.* A XX. századi költő, Csanádi Imre így írt *Bornemisza Péter* című versében: *Mitévő légyen, nyelvén akinek / szavak dagadoznak? / fojtja torkába: oldalán is ki / sebbel fakadoznak, – / feltátja száját, félvén is hősen / támad a Gonosznak!* Miben hasonlít ez a vers Bornemisza eredeti szövegére? Mit jelent a bátorság: nem félni, vagy félve is merni és cselekedni?

SIRALMAS ÉNNÉKÖM

Siralmas énnéköm tetüled megváltom,
Áldott Magyarország, tőled eltávoznom,
Vajjon s mikor leszön jó Budában lakásom!

Az Fölföldet bírják az kevély nímötök.
Szerémségöt bírják az fene törökök,
Vajjon s mikor leszön jó Budában lakásom!

Engömet kergetnek az kevély némötök.
Engöm környülvettek az pogán törökök,
Vajjon s mikor leszön jó Budában lakásom!

Engöm eluntattak az magyar urak,
Kiúzték közölök az egy igaz Istent.
Vajjon s mikor leszön jó Budában lakásom!

Legyön Isten hozzád, áldott Magyarország,
Mert nincsen tebenned semmi nagy uraság.
Vajjon s mikor leszön jó Budában lakásom!

Ez éneköt szörzék jó Husztnak várában,
Bornemisza Pétör az ő víg kedvében,
Vajjon s mikor leszön jó Budában lakásom!

vajjon – lesz-e még; **Fölföld** – Felföld, Észak-Magyarország; **Szerémség** – történeti-földrajzi régió az egykori Magyar Királyság, illetve a mai Horvátország és Szerbia területén; a Duna és a Száva között elterülő nagytáj; **eluntattak** – *itt*: megcsömörlik, undorodik valamitől

Amit a múról tudnod kell

Fogalomtár

jeremiáda – a XVI–XVII. századi magyar protestáns költészet műfaja: a nép szenvedését panaszoló siralomének. A bibliai Jeremiás próféta nevéből, panaszos, siránkozó hangvételű verses műfaj. Az elnevezés az *Ószövetség* egyik kanonikus, általában – tévesen – Jeremiásnak tulajdonított nagy prófétai könyvére (*Síralmak könyve*) utal, mely Jeruzsálem pusztulását panaszolja, s rendszerint ennek hangvételét követi minden jeremiád is. Hangulata komor, mondanivalója egyszerre vallásos és hazafias

Magyarország történetét a XVI. században a folyamatos háborúskodás jellemezte (pl. a század végén zajló tizenöt éves háború), így a lírai költészetben is számos háborús témájú vers született. E művek nagyrészt két csoportra oszthatók: a Balassi költészetében is felbukkanó katonanékek, vitézi énekek, másrészt az egyházi irodalomból megismert *jeremiádák* hazafias változatai. A katonanékek szerzői minden valószínűség szerint maguk is végvári vitézek voltak, a hazafias jeremiádákat pedig prédikátorok szerezték.

Keletkezése • Bornemisza lírai költészetének legjelentősebb darabja ez a búcsúének, egyetlen világi tárgyú költeménye is egyben. A vers 1555-ben keletkezett Huszt várában. A költőnek menekülnie kellett, mert a török és a Habsburg császár egyaránt haragudott rá lázító magatartása miatt. A börtön elől Lengyelországba szökött.

Bornemisza saját életének keserűségét fogalmazta meg költeményében. A lírai én fájdalmas panasa azonban a kor általános élettényeit is magába foglalja. A búcsúzás beszédhelyzete Janus költészetére emlékeztet és élményalapja lesz Balassi Bálint lírájának. Az idegenbe induló ember fájdalmas kiáltásaként hat a szakaszáró sorok (refrén) retorikája.

Ugyanakkor az országot megszálló (*nímötök, törökök*) ellenség és a belső bajok együttes hatása a Magyarországért könyörgő költői magatartás.

Műfaja • Dal, ezen belül búcsúvers, témáját tekintve a népi bujdosó énekekhez áll legközelebb. A vers alcíme: Nóta: *Mindönök meghallják, és jól megtanulják ...*

Nótáról, azaz énekről beszél Bornemisza, és nem véletlenül. Ebben a korban a vers még együtt keletkezett és együtt élt a dallammal. Minden verset énekelt formában adtak elő. Bornemiszánál válik el először a dallam és a szöveg, bár még megadja azt a dallamot, amire lehet énekelni a szöveget.

A költő nemcsak a búcsúzás miatti fájdalmaról ír, hanem azt is elmondja, hogy miért kellett elhagynia a szülőföldjét. A vers bámulatos formai tökélyvel szólaltatja meg egy ide-oda hányódó, üldözött, magányos fiatalember legszemélyesebb érzéseit.

Szerkezete • A vers hat strófából áll. Mindegyik versszak vége egyforma: *Vajjon s mikor leszön jó Budában lakásom!* Ez a refrén. A refrénben említett *lakásom* szó nem a mai értelemben vett lakást, házrészt jelent, hanem az ottélést, tartózkodást. Vagyis a költő azon töpreng, mikor élhet újra Budán!

Miért fontos ez? Ha Bornemisza újra otthon élhet, az egyrészt azt jelenti, hogy az ország megszabadult a hódítóktól, s azok őt többé nem üldözhetik, másrészt pedig szabadon gyakorolhatja mindenki a saját vallását.

A török hódoltság idején a *három részre szakadt országban* (2. versszak) az igazi magyarnak, az igazi hazafinak nincs maradása. Aki szót emel a szabadságért, a törökök és a németek fosztogató magatartása miatt, annak menekülnie kell.

Ebben a korban azonban már a választott vallása, a *református vallás* miatt a katolikus magyar főurak is üldözik (4. versszak).

Az utolsó versszakban líránk egyik fejlődésének két sajátosságát láthatjuk.

A reneszánsz korától törekedtek arra a költők, hogy nevük fennmaradjon az utókor számára. Az írásbeliség azonban nagyon kezdetleges szinten állt, nem volt könyvnyomtatás, a legtöbb ember írni-olvasni sem tudott. A versek a népdalokhoz hasonlóan szóban terjedtek, így viszont elfelejtődhetett a költő neve. Ezért a szerzők beleszórták verseikbe a nevüket, a keletkezés helyét és idejét.

Verselése • A versszakok első két sora felező tizenkettes, a refrén 6/7 osztású tizenhárom szótagú ütemhangsúlyos (magyaros) verselésű sor. Rímképlete: aab ccb.

1. Mikor, és milyen alkalommal írta Bornemisza a *Siralmas énnéköm...* című búcsúverset? 2. Kitől, és mitől búcsúzik a költő? Milyen érzelem uralkodik a versben? 3. Szerinted Bornemisza csak a panaszát sorolja a versben, vagy vádol is valakit? 4. Milyen veszélyekre hívja fel a figyelmet a hazáját elhagyni kényszerülő költő? 5. A versszakok harmadik sora végig azonos. Hogy nevezzük az ilyen ismétlődő sorokat? ❄️ 6. Az elválás fájdalma és a visszatérés vágya mellett megfogalmazódik ebben a költeményben a XVI. századi Magyarország történelmi állapota. Írj erről! 7. Hogyan kapcsolódik vidékünkhöz a költemény? Bizonyítsd!

BALASSI BÁLINT

(1554–1594)

Az első magyar nyelven író európai hírű költőnk, a reneszánsz költészet és a régi magyar irodalom legnagyobb alakja **Balassi Bálint**. Önmagát *Pallas és vitéz Mars* fiának mondta. Az antik istenek nevével való humanista játék Mars említésekor a harci vitézkedésre, Pallas esetében pedig a tudósköltészetre utalt. Balassi önmeghatározása találó. Az újabb kutatások egyértelműen bizonyítják, hogy valóban tudatos művész volt, egyike a kor legműveltebb embereinek. Kilenc nyelven értett, ismerte az antik poétikát és poézist, az újlatin humanista költői törekvéseket, az európai líra fejlődéstörténetét, a kor köz- és népköltészetét.

Ismeretlen szerző:
Balassi Bálint

Életútja • 1554. október 20-án Zólyom (Zvolen) várában született Magyarország egyik leggazdagabb, legbefolyásosabb családjában. Apja, Balassi János tudta nélkül az ötvenes évek végéig, Ferdinánd uralkodása alatt semmi sem történt Magyarországon. Anyja, Sulyok Mária az egri hős, Dobó István sógornője. A főrendi származás, az óriási vagyon indokolja azt a küzdelmet, melyet a költő szinte egész életében vívott, hogy elismertsége, körülményei ősei nevéhez méltóak legyenek. Tizenegy éves korától a híres prédikátor-író, a zólyomi vár udvari papja, Bornemisza Péter nevelte és oktatta a tudományokra, majd Nürnbergben folytatta tanulmányait. Életrajzírói feltételezik, hogy megfordult valamelyik német egyetemen, sőt Padovában is.

Életének sorsdöntő fordulata 1569-ben következett be, amikor apját hűtlenség vádjával letartóztatták. Ettől kezdődően a család és Balassi élete állandó konfliktusokból, viszálykodásból, perekből állt. A család előbb Lengyelországba menekült, s követte őket a fogságból megszökött Balassi János is. Apját 1572-ben felmentették a vádak alól, de a család sosem nyerte vissza az udvar bizalmát. Balassi Bálint 1575-ben részt vett az Erdély elleni hadjáratban, ami kudarcba ful-

ladt. Fogságba esett. A művelt, fiatal költőt, aki jó zenész és táncos volt, Báthory István fejedelem udvarába fogadta, nem szolgáltatta ki a török szultánnak, s lengyel királlyá választása után magával vitte Lengyelországba. A Habsburg-udvar szemében ez egyet jelentett a felségárulással. Hogy apját és családját megszabadítsa az örökös zaklatástól, otthagya lengyelországi nyugodalmas és gyönyörűséges életét.

Mire 1577-ben, apja halála után hazatért, a rokonság, s főleg nagybátyja és gyámja, Balassi András nógrádi főispán a családot minden vagyonából kiforgatta. Ezt követően szinte egész életében pereskedett vagyona visszaszerzéséért, többségében sikertelenül. 1578-ban Pozsonyban megismerkedett Ungnád Kristófné Losonczy Annával, a „halhatatlan kedvessel”. A Júlia-szerelem akkor kezdődött, amikor Balassi elvesztette vagyonát. Anna viszont apja örököséként gazdag volt. Vagyonához és rangjához megfelelően a legmagasabb körökhöz tartozott. Nem vette komolyan Balassi udvarlását. Csaknem egy évig tartott a kapcsolat, de felhőtlenül boldog ez a viszony csak az első három hónapban volt. Aztán az asszony kiadta a költő útját. Mégis ennek a kapcsolatnak köszönhető a magyar költészet első szerelmes versciklusa.

1579-ben hadnagy lett Egerben. Négy évig szolgált itt, élte a végvári katonák életét jelesen vitézkedve a törökökkel. 1582-ben távoznia kellett innen. 1584-ben házasságot kötött unokatestvérével, Dobó Krisztinával, Eger híres kapitányának, Dobó Istvánnak a leányával. 1585-ben fia született, de a gyermeket törvénytelennek nyilvánították. Hosszú és gyötrelmes küzdelmek után eladta meglévő vagyonát. Végő elkeseredésében ismét Lengyelországba ment.

Sokáig tartotta magát az a nézet, hogy a *Célia-versek* ihletője Szárkány Anna volt. A legújabb kutatási eredmények (pl.: Kószeghy Péteré) azonban ezt nem tartják valószínűnek, s azt feltételezik, hogy Balassi feleségéhez írta őket.

1591-ben, nagybátyja halála után tért vissza újra Magyarországra, s megpróbálta visszaszerezni birtokait. Az udvar azonban maradék vagyonától is megfosztotta. Balassi földönfutó, lókereskedő, szerelmi botrányok megvetett figurája lett.

1593-ban, a tizenöt éves háború kezdetekor ismét katonának állt. 1594. május 19-én halálos sebesülést szerzett Esztergom ostrománál: mindkét combját ólomgolyó járta át. A súlyos, de nem halálos seb elfertőződött, néhány nap múlva vérmérgezést kapott. A költő embertelenül szenvedett. Utolsó szavai ezek voltak: *A te katonád voltam, Uram, és a Te seregdedben jártam*, május 30-án este halt meg.

Munkássága • Balassi, hányatott sorsa ellenére, mindvégig hű maradt a költészethez, az irodalomhoz. Művészete és élete különös egységet alkot. Első munkáját még nürnbergi diákévei alatt fordította (*Beteg lelkeknek való füves kertecske*, 1572, Krakko), szüleinek szánva vigaszul.

Balassi 33 éves korában költeményeit versciklusokba osztotta, témakörök szerinti bontásban: *istenes* versek, *szerelmes* versek, egyéb (*vitézi*) költemények. Harminchárom vers a házassága előtt írt költeményeket tartalmazza, középpontjában az *Anna-versekkel*. Ezt zárja a *Kiben bűne bocsánatáért könyörgett, melyben ifjúságától búcsúzik*. A ciklus második felében a házassága utáni versek találhatók, középpontban a *Júlia-versekkel*. Az utolsó vers a *Búcsúja hazájától*. A mai irodalomtudomány az összeállított versgyűjteményt **Nagyciklusnak** nevezi.

Irodalmi munkásságának eredménye egy dráma: *Szép magyar komédia* és mintegy száz lírai költemény. Drámai műve *Thisisnek Angelicával Sylvanusnak Galatheával való szerelmükről szép magyar comedia* 1589-ben keletkezhetett és Júlia meghódítására irányuló utolsó kísérletnek tekinthető. Benne egy egészen új műfajt honosított meg a magyar irodalomban, a **reneszánsz szerelmi komédiát**.

Lényeges eltérések vannak a Losonczy Annához fűződő szerelem két ciklusa: *Anna-versek* és *Júlia-versek* között, de még nagyobb a különbség e ciklusok költeményei és az úgynevezett *Célia-ciklus* versei között. Balassi szerelmi lírája az utóbbi ciklusban érte el legmagasabb fokát. Az *Anna-versekben* az elképzelt, eszményített nő iránti sóvárgás fogalmazódott meg. A *Júlia-versek* kifinomult stílusa, tökéletes ritmikája, újszerű strófaszerkezete, szimmetrikus reneszánsz kompozíciója, egy belső érzelmi fejlődésmenetet tükröző összefüggés-rendszere ezt a versciklust költészetének jelentős részévé teszi, *Magyar Daloskönyv*-nek is nevezzük Petrarca *Daloskönyvének* mintájára. A *Célia-verseket* egy feltételezett későbbi szerelem ihlette. Ezek a versek a viszonzott szerelemről, a boldogságról szólnak. Kifinomult műgond, játékos könnyedség, az érzéki hatásokra való törekvés jellemzi őket. Balassi a reneszánsz ember öntudatával a szerelmet az emberi élet egyik legfőbb értékének tekintette.

Balassi Bálint az *istenes költészet* megteremtője is. Az istenes líra a középkori vallásos líra és a reneszánsz kori protestáns énekköltészet hagyományain alapul, de sok szállal kapcsolódik a kora vallásos történelmihez. Balassi istenes költészetére a későbbi századokban sok magyar költő (Ady Endre, József Attila) épített.

Vitézi énekei, tavaszénekei új oldalról mutatják meg a költőt. Ezekben a versekben egyszerre jelen vannak a reneszánsz-humanista filozófia (panteizmus) és a magyar költészetben e korban divatossá váló, népi elemeket is tartalmazó *katonanépek* hatása. A végvárakban élő, állandóan hadra fogható vitézek, katonák körében alakult ki ez a műfaj. A vitézi énekek témája: a végvári szabad élet, a nélkülözés, a kalandozások, portyák, az állandó veszélyek.

1. Miért foglal el jelentős helyet a magyar irodalomtörténetben Balassi Bálint? **2.** Említs öt helyszínt Balassi életéből! Mi történt ezeken a helyeken? **3.** Ki a „halhatatlan kedves”? Mikor, és hol ismerkedtek meg? **4.** Hogy hívták a feleségét? Miért futott zátonyra a házassága? **5.** Mikor, és hol halt meg Balassi Bálint? **6.** Hány éves korában, és hogyan osztotta ciklusokra verseit? Felfedezhető-e tudatosság ebben? **7.** Sorold fel szerelmi lírájának sajátos vonásait! **8.** Milyen hagyományokra épül Balassi istenes költészete? **9.** Melyik ciklushoz tartoznak a vitézi élet mozzanatait megéneklő költemények? **10.** Készíts néhány kockás prezentációt Balassi Bálint végvári katonáskodásáról!

Balassi Bálint hazafias költészete

BÚCSÚJA HAZÁJÁTÓL

Óh, én édes hazám, te jó Magyarország,
Ki keresztyénségnek viseled paizsát,
Viselsz pogány vérrel festett éles szablyát,
Vitézlő oskola, immár Isten hozzád!

Egriek, vitézek, végeknek tüköri,
Kiknek vitézségét minden föld beszéli,
Régi vitézséghez dolgotokat veti,
Istennek ajánlva legyetek immár ti!

Ti is, rárószárnyon járó hamar lovak,
Az kiknek hátokon az jó vitéz ifjak
Gyakorta kergetnek, s hol penig szaladnak,
Adassék egészség már mindnyájatoknak!

Fényes sok szép szerszám, vitézlő nagy szépség,
Katonatalálmány, újforma ékesség,
Seregben tündöklő és fénlő frissesség,
Éntülem s Istentül légyen már békesség!

Sok jó vitéz legény, kiket felemeltem,
S kikkel sok jót tettem, tartottam, neveltem,
Maradjon nálatok jó emlékezetem,
Jusson eszetekbe jótétemről nevem!

Vitéz próba helye, kiterjedt sík mező,
S fákkal, kősziklával bővös hegy, völgy, erdő,
Kit az sok csata jár, s jó szerencse leső,
Legyen Isten hozzád, sok vitézt legelő!

Igaz atyámfia s meghitt jó barátim,
Kiknél nyilván vadnak keserves bánatim,
Ti jutván eszembe hullnak sok könyveim,
Már Isten hozzátok, jó vitéz rokonim!

Ti is, angyalképet mutató szép szüzek,
És szemmel öldöklő örvendetes menyek,
Kik hol vesztettetek, s hol élesztettetek,
Isten s jó szerelem maradjon véletek!

Sőt te is, óh, én szerelmes ellenségem,
Hozzám háládatlan, kegyetlen szerelmem,
Ki érdemem - - - - -

Ti pedig, szerzettem átkozott sok versek,
Búnál kik egyebet nékem nem nyertetek,
Tűzben mind fejenként égjete, vesszete,
Mert haszontalanok, jót nem érdemletek.

Amit a műről tudnod kell

Keletkezése • A *Búcsúja hazájától* Balassi talán legszebb hazafias költeménye. A sajnos csak töredékesen megmaradt mű 1589-ben, Lengyelországba indulásakor íródott. A vers jelentőségét nemcsak költői szépsége adja, hanem az a tény is, hogy ezzel a költeménnyel zárja a *Maga kezével írt könyvéből* ciklusát. A vers latin címének magyar fordítása: *Búcsút mond hazájának, barátainak és mindazoknak a dolgoknak, amelyeket nagyon szeretett*. A búcsúvers típusába tartozik, címe témajelölő. A *Nagyciklus* 66. verse ez. Műfaja elégia.

A búcsúzás lelkiállapota alkalmat teremt a költőnek arra, hogy számot vessen mindazzal, amitől meg kell válnia.

Szerkezete • A tíz strófából álló versben a költő hazája emlékét és addigi életének egy-egy mozzanatát idézi fel: ami történt vele, amit átélt, ami közel állt hozzá, akiket szeretett, amit önmagában már értékelt. Ebből a költeményből hiányzik a jövő biztató reménye: a költő útja a meghasonlottságból a teljes bizonytalanságba vezet.

1-6. vsz.: minden versszak megszólítással kezdődik, s életének egy-egy élményét bontják ki. A haza eddig hiányzott a költő szótárából, a szülőhaza csak most szépül *édes hazává, jó Magyarországgá*, most, mikor már hazátlanná vált. Az első versszakban a korabeli Magyarország történelmi hivatását fogalmazza meg, azt, hogy hazája a kereszténység pajzsa. Magyarország, mint a kereszténység védőbástyája gondolat már a XV. században előfordul. Az értékrend csúcsán a haza szolgálata áll. Ezután az egri vitézekről búcsúzik: *Egriek, vitézek, végeknek tüköri*, kiknek vitézségéről az egész világ hallott. A további versszakokban sorra veszi mindazon személyeket, tárgyakat, melyektől fáj elválnia – a lovak, fegyverek, a táj, katonabarátai. Az egyes versszakok felépítése azonos, három sor felsorolás után a negyedik sor köszöntést, jókívánságot tartalmaz.

7-10. vsz.: fokozatos értékvesztést mutat, amikor rokonaitól, szerelmeitől búcsúzik. Életrajzából tudjuk, hogy rokonai tették földönfutóvá, ők semmizték ki minden vagyonából. S az *angyalképet mutató szép szüzek, ... hol vesztettetek, s hol élesztettetek*. Az utolsó előtti csonkán maradt versszak Júliához, Losonczy Annához szól, nevének említése nélkül. A hozzá fűződő érzés kettősségét az *én szerelmes ellenségem, / Hozzám háládatlan, kegyetlen szerelmem, ...* ellentétes értelmű jelzős szerkezettel fejezi ki.

Balassi mindenre és mindenkire *áldást* kér, a búcsú gesztusát kiegészíti Isten kegyelmének kérésével az itt hagyottakra. A búcsú véglegesnek tűnik, egyetlen mondatában sem utal a visszatérés, a remélt találkozás lehetőségére. Verseitől is búcsút vesz, de szemben az előzőekkel, költeményeit *megátkozza*. E versnek az adja meg különös értékét az életműben, hogy a *maga kezével írt* kötete ezzel záródik.

1. Foglald össze a *Búcsúja hazájától* című elégia jelentőségét! **2.** Életének milyen mozzanatait idézi fel a költő a versben? **3.** Mi az az értékrend, amit

Balassi ebben a költeményben kifejtett? **4.** A versben a búcsúzás lelkiállapotának megfelelően a múlt idejű igék uralkodnak. Miért kivétel ez alól az első és az utolsó versszak? **5.** A versszakok a költő életének egy-egy élményét bontják ki. Figyeld meg, hogy az első sorok szinte összegzik a további sorokat! **6.** Mondd el, mi a refrén szerepe az érzelmek kifejezésében, a gondolitritmus erősítésében! **7.** Kövesd a versben az érzelmek hullámmzását! Keress példát a büszkeség, a fájdalom, a gyönyörködés, a

megbocsátás, a szemrehányó keserűség, a ragaszkodás kifejeződésére! **8.** A költemény egy részlete kifejezi a török elleni honvédő harc jelentőségét. Melyik ez a részlet? A gondolatot egy költői kép érzékelteti. Mit fejez ki ez a költői kép? ✨ **9.** Balassinak ez a verse csonkán maradt az utókorra: hiányzik a 9. versszak egy része. Olvassátok el figyelmesen a verset, s próbáljátok kiegészíteni a hiányos sorok gondolatait!

Hazafias és vitézi költészet

A korabeli európai humanista költészetben a vitézi ének ismeretlen volt, csak a mi irodalmunkban lett, lehetett lírai témává a hazáért és a kereszténységért vívott harc. A XVI. században eddig csak históriás énekek szóltak a katonákról, ezek epikus anyagát alakítja át Balassi vitézi énekeiben.

A versek témája: a végvári vitézek dicsérete, a vitézi élet bemutatása.

Balassi maga is katonáskodott, tehát alapos, pontos és hiteles – nem szépített a tényeken – képet tudott festeni a végek életéről. Felismeri Magyarország történelmi szerepét, felelősséget érez a hazáért, a kereszténységért, a török visszaszorításáért.

A vitézi énekek témája: a végvári szabad élet, a nélkülözés, a kalandozások, portyák, az állandó veszélyek. Balassi vitézi énekei közül csak négyet tekinthetünk szorosabban véve e témába tartozónak: *Kiben örül, hogy megszabadult a szerelemtől*, a *Széllal tündökleni...*, *Borivóknak való* és az *Egy katonaének – A végek dicsérete*.

EGY KATONAÉNEK

(In laudem confiniorum)

Vitézek mi lehet ez széles föld felett szebb dolog az végeknél?
Holott kikeletkor az sok szép madár szól, kivel ember ugyan él,
Mező jó illatot, az ég szép harmatot ad, ki kedves mindennél.

Ellenség hírére vitézeknek szive gyakorta ott felbuzdul,
Sőt azon kívül is, csak jó kedvéből is vitéz próbálni indul,
Holott sebesedik, öl, fog, vitézkedik, homlokán vér lecsordul.

Véres zászlók alatt lobogós kópiát vitézek ott viselik,
Roppant sereg előtt távol az sik mezőt széllal nyargalják, nézik
Az párduckápákkal, fényes sisakokkal, forgókkal szép mindenik.

Jó szerecsen lovak alattok ugrálnak, hogyha trombita riadt,
Köztök ki strázsát áll, ki lováról leszáll, nyugszik reggel, hol virradt,
Midőn éjten éjjel csataviseléssel mindenik lankadt s fáradt.

Jost Amman rajza: Magyar huszár a XVI. században

Az jó hírért névért s az szép tisztességért ők mindent hátra hadnak,
Emberségről példát, vitézségről formát mindeneknek ők adnak,
Midőn, mint jó sólymok mezőn széllal járnak, vagdalkoznak,
futtatnak.

Ellenséget látván, örömmel kiáltván ők kópiákat törnek,
S ha sulyosan vagyon az dolog harcokon, szólítatlan megtérnek,
Sok vérben fertezvé arcul reá térvén űzöt sokszor megvernek.

Az nagy széles mező, az szép liget, erdő sétáló palotájok,
Az utaknak lese, kemény harcok helye tanuló oskolájok,
Csatán való éhség, szomjúság, nagy hévség s fáradság mulatások.

Az éles szablyákban örvendeznek méltán, mert ők fejeket szednek,
Viadalhelyeken véressen, sebekben halva sokan feküsznek,
Sok vad s madár gyomra gyakran koporsója vitézül holt testeknek.

Ó végbelieknek, ifjú vitézeknek dicséretes serege!

Kiknek ez világon szerte-szerént vagyon mindeneknél jó neve,
Mint sok fák gyümölcsével sok jó szerencsékkel áldjon isten mezőikbe!

In laudem confiniorum (lat.) – A végek dicsérete; **kópia** – kopja, szűrőfegyver; **párduckápákkal** – itt: párduckabőrrel borított nyeregben; **szerencse** – zsákmány; **hadnak** – hagynak; **fergezvén** – fürödve; **arcul reá térvén** – szembefordulva vele, visszafordulva

Amit a műről tudnod kell

Balassi Bálint nemcsak költő, hanem kiváló katona is volt. Szám-talan török elleni csatában részt vett, jól ismerte a végvári katonák mindennapi életét. Talán tisztelgésképpen keletkezhetett 1589-ben az *Egy katonaeének* című költeménye, melynek alcíme magyarul *A végek dicsérete*. A verset lengyelországi bujdosása után írta. Honvágy gyötri, emlékei megszépülnek. Balassi tulajdonképpen a XVI. századi históriás énekek epikus anyagát olvasztja lírává, s emeli fel a tudós reneszánsz költészet szintjére.

Témája, műfaja • A hazáért és a kereszténységért vívott önfeláldozó harc. Katonaének, elégia. A búcsúvers típusába tartozik. Főcíme témajelölő, alcíme műfajjelölő. Számmisztika: 3 × 3 strófa, 3 pillér, köztük 3-3 szakasz.

Szerkesztési elv • A harmónia és a szimmetria rendje, törvényszerűsége, a mellé- és fölrendeltség érvényesül a vers felépítésében. A vers hárompillérű verskompozíció, 9. strófa.

1. vsz.: 1. pillér: állítás – a vitézekről a vitézekhez szól, a végvári vitézi élet a legszebb dolog a világon, s a természet szépsége is a katonákat illeti.

2-4. vsz.: bizonyítás – a végvári élet mozzanatos képei jelennek meg, s megfigyelhető egy időbeli folyamat is (készülődés a harcra – a szívek felbuzdulnak, harc – *öl, fog, vitézkedik*, éjszakai harc – *éjten éjjel csatavisseléssel* és pihenés – *mindenik lankadt s fáradt*). Az igék mozgalmasságot érzékeltetnek.

5. vsz.: 2. pillér: a költemény **erkölcsi parancsa**, a legnagyobb érték, az emberség és a vitézség (humanista világnézet) fogalmazódik meg: *Emberségről példát, vitézségről formát mindeneknek ők adnak*. **A katonaeélet a legmagasabb eszmény:** ők védik a kereszténységet és a hazát.

6-8. vsz.: a végvári élet újabb képei (nélkülözés, veszélyeztetés, hősi halál), a harc emberpróbáló keménységei olvashatók. A 8. versszakban eufemisztikusan sejteti az élet körforgását is: *Sok vad s madár gyomra*

gyakran koporsója vitézül holt testeknek. A nemes célért mindenről lemondanak.

9. vsz.: 3. pillér: a patetikus felkiáltás *Ó végbelieknek, ifjú vitézeknek dicséretes serege!* és az érzelmi azonosulás ódai emelkedettségű **vallo-mássá** teszi az utolsó strófát. Búcsúzóul pedig áldást, szerencsét, dicsőséget kíván a költő a végek katonáinak.

Verselése • Ütemhangsúlyos, magyaros, strófászerkezete teljes Balassi-strófa, azaz a három sorból szerkesztett versszak minden sora a belső rímek által három egységre tagolódik. Emellett az egész vers háromszor három, tehát kilenc strófából áll. De nemcsak a külső, hanem mélyebb, belső kompozícióban is hármas szerkesztési elv valósul meg.

Kifejezőeszközök • Szinekdoché, jelzők, kérdés, ellentét, hasonlat, felkiáltás. Retorikai felépítése a versnek: állítás – bizonyítás: érvek ↔ ellenérvek – összegzés.

Érdekessége • Balassi, tudjuk, jól ismerte ezt az életformát, eszményíti azt, de versében magát nem sorolja a vitézek közé. Az is nyilvánvaló, hogy általa a XVI. századi Magyarországon felértékelődött és tovább hagyományozódott a középkori lovagi, vitézi értékrend.

1. Melyik ciklushoz tartoznak a vitézi élet mozzanatait megéneklő költemények? **2.** Milyen kompozíciós elv érvényesül az *Egy katonaének* című versben? **3.** Az *Egy katonaének* első versszaka egy kérdéssel indul: milyen is a *végvári élet* a vers alapján. Találsz-e ellentmondásokat? **4.** Melyik mondat hordozza a legnagyobb erkölcsi és gondolati súlyt? **5.** A vitézi élet milyen összetevői adják meg az életforma értékét? ✨ **6.** A versben az óda műfajára jellemző módon váltakozva szerepelnek konkrét példák és általános megállapítások. Mely strófákban találunk a vitézi élet részleteit tárgyaló leírásokat, és hol vannak annak egészére vonatkozó kijelentések? **7.** A három pillér között Balassi életképet fest, pontosabban mozgalmas életképek sokaságát adja. Hasonlítsd össze a vers első és második felében található pillanatképeket! Milyen hangulati különbség fedezhető fel? Milyen történet sor bontakozik ki belőlük? **8.** Hol érzékeljük a versben, hogy a tudós költő és a gyakorló katona élménye együtt van jelen? ✨ **9.** Figyeld meg a lírai én nézőpontját! Fejtsd ki véleményedet a kívülállás és az azonosulás kérdéséről! **10.** Tinódi Lantos Sebestyén és Balassi Bálint kortársak voltak. Milyen értékrendi rokonságot láatsz a két szerző között? Művek segítségével igazold állításaidat! **11.** *Az jó hírért, névért s az szép tisztességért ők mindent hátra hadnak...* Vajon mi is mindent hátra hagynának a *hírnévért* és a *tisztességért*? Hogyan változott e két eszményhez fűződő viszonyunk napjainkra Balassi kora óta? Milyen értékeket tartunk ma a legnagyobbra? **12.** Állíts össze listát a versbeli katonák felszereléséről! Írd mindegyik eszköz mellé, hogy mit adnának helyette ma egy katonának!

13. Hallgassátok meg a verset Szabó Gyula előadásában itt!

<https://www.google.com/search?q=egy+katona%C3%A9nek+youtube&rlz>

Balassi Bálint szerelmi lírája

A MAGYAR DALOSKÖNYVBŐL

Illusztráció a *Hogy Júliára találta, így köszöne neki* c. vershez

Balassi Bálint alkalmas volt a magyar szerelmi líra megteremtésére, a reneszánsz ember öntudatával a szerelmet az emberi élet egyik legfőbb értékének tekintette. Fiatalkori udvarló költeményei s az 1578-ban keletkezett boldog-boldogtalan *Anna-versek* még csupán a későbbi nagy költő szárnypróbálgatásai voltak. Művein

Petrarca hatása érezhető. A költemények ugyan nem hozták meg a várt szerelmi diadalt, Balassi viszont nagy költői tudatossággal versciklussá, *Magyar Daloskönyvvé* szervezte verseit. Júlia szerelme ezzel párhuzamosan egyre elérhetetlenebbé vált számára. A *Júlia-költemények* kifinomult stílusa, tökéletes ritmikája, újszerű strófaszervezete (ekkor alakult ki az úgynevezett Balassi-strófa), szimmetrikus reneszánsz kompozíciója ezt a versciklust költészete csúcspontjává avatta.

1578-ban szerelmes lett Balassi, választottja pedig egy férjes asszony, Losonczy Anna volt. 6 évig tartott a szerelem, verseiben Júliának nevezte Losonczy Annát. Nagyon sok művének ihletője Anna, igazi lovagi szerelem (udvari szerelem) fűzi hozzá, ő volt az egyetlen igaz szerelme. Mikor szerelemükre fény derült, Balassit kitiltották a királyi udvarból. Az egyik legismertebb Júlia-vers a *Hogy Júliára találta, így köszöne neki*.

HOGY JÚLIÁRA TALÁLTA, ÍGY KÖSZÖNE NEKI

Ez világ sem kell már nékem
Nálad nélkül, szép szerelmem,
Ki állasz most énmellettem;
Egészséggel, édes lelkem!

Én bús szívem vidámsága,
Lelkem édes kívánsága,
Te vagy minden boldogsága,
Véled Isten áldomása.

Én drágalátos palotám,
Jóillatú, piros rózsám,
Gyönyörű szép kis violám,
Élj sokáig, szép Juliám!

Feltámad a napom fénye,
Szemüldök fekete széne,
Két szemem világos fénye,
Élj, élj, életem reménye!

Szerelmedben meggyúlt szívem
Csak tégedet óhajt lelkem,
Én szívem, lelkem, szerelmem,
Idvöz légy, én fejedelmem!

Juliámra hogy találék,
Örömben így köszönék,
Térdet-fejet néki hajték,
Kin ő csak elmosolyodék.

Amit a műről tudnod kell

Keletkezése • A *Hogy Júliára talála*, így köszöne neki a *Júlia-versek* egyik kései darabja, a *Balassi-kódex*, vagy másképpen a *Magyar Daloskönyv* 39. verse. Valószínűleg egy váratlan találkozás ihlette a vers megírását: 1588-ban Pozsonyban találkozott a költő – ahogy ő fogalmaz – egy *kapu közben* a szerelmével. Műfaja: virágének (a költő a szeretett nőt virággal azonosítja). Címe témajelölő.

Szerkezete • Az egész vers elragadtató, ujjongó bókók halmaza. A költemény első és utolsó versszaka a váratlan találkozás élményét, az üdvözlést, és annak hűvös fogadtatását mutatja be. A költemény többi része egyetlen hatalmas méretű szerelmi vallomás.

1. vsz.: konkrét élethelyzet: a költő találkozik szerelmével, és örömét kifejezve a kor szokása szerint üdvözlő őt boldog felkiáltással: *Egészséggel, édes lelkem!* A költő értékrendjét fejezi ki, Júlia nélkül értelmetlen a világ.

2-4. vsz.: metaforák (*drágalátos palotám, jóillatú piros rózsám*) és köszöntések sora (*szívem vidámsága, lelkem édes kívánsága*). Mindennel azonosítja a szeretett nőt, ami a testnek és a léleknek jó, felhasználja a reneszánsz főúri világ mozzanatait, részleteit, a természet képeit, amit belőlük a legértékesebbnek vél.

5. vsz.: himnikus halmozás az eszményített nőről: *szívem–lelkem–szerelmem–fejedelmem*. Az imákból kölcsönzött üdvözlés (*idvöz légy*) még magasabb szintre emeli a verset. Ez a versszak összefoglalása az előző négynek.

6. vsz.: a záró versszakban a vers idősíkjá megváltozik: jelen idő helyett Balassi múlt időt használt. A szerelmes „lovag” és az úrnő között végtelen a távolság, a *térdet-fejet* hajtó Balassi esdeklő szavaira Júlia csak egy fölényes, hideg mosollyal válaszol.

Kifejezőeszközök, motívumrendszer • Négy versszakon keresztül metaforák halmozásával fokoz a költő, találkoznak jelzőkkel, ismétléssel, felkiáltással és megszemélyesítéssel is. Motívumait a lovagi költészetből

(*térdet-fejet néki hajték*), a népköltészetből (*kis violám, édes lelkem*) és a keleti, török költészetből (*szemüldek fekete széne, jóillatú piros rózsám*) meríti.

Érdekessége • Balassi előtt a magyar irodalomban a Júlia nevet senki sem használta.

1. Milyen alkalom ihlette a *Hogy Júliára talála, így köszöne neki* című verset?
2. A költeményt az 1. és a 6. strófa életképi keretbe foglalja. Vajon megtörtént eseményről van szó, vagy a szerelmi vers egyik hagyományának átvételéről?
3. Milyennek képzelitek el a vers alapján Júliát? 4. Hogyan, hányféleképpen szólítja meg a költő Júliát? Milyen érzést fejez ki, és hogyan jellemzi általuk az imádott nőt?
5. Tanuld meg a verset emlékezetből!

6. Rajzold le a találkozást!

IRODALOMELMÉLETI ISMERET

Balassi-strófa • Balassi költészetében tűnik fel egy korábban ismeretlen felépítésű vers, melyet a költőről **Balassi-versnek** vagy **Balassi-strófának** nevezünk. A Balassi-strófát kétféleképpen szokás írni. Az egyik változat szerint ez egy **9 sorból** álló versszak, melyben a sorok kétüteműek, szótagszámuk: 6 – 6 – 7 – 6 – 6 – 7 – 6 – 6 – 7. Jellemzőes a vers rímelése is. A három 7 szótagos sor egymáshoz rímel, a 6 szótagos sorok pedig három páros rímet alkotnak. Rímképlete tehát: a – a – b – c – c – b – d – d – b.

Ó nagy kerek / *kék ég*,
Dicsőség / *fényesség*,
Csillagok / *palotája!*
Szép zölddel / *béborult*,
Virágokkal / *ujult*
Jó illatú / *föld tája!*
Csudákat / *nevelő*
Gallyákat / *viselő*
Nagy tenger / *morotvája!*

A Balassi-strófát gyakran **3 sorba** írták. Ilyenkor 19 szótagos sorok követik egymást, melyek egymással rímelnek: a – a – a (bokorrím). A hosszú sorok 6 ütemből állnak, s a sorokat belső rímek tagolják:

Vitézek / mi *lehet* // ez széles / föld *felett* // szebb dolog az / *végeknél?*
Holott / kikeletkor // az sok szép / madár *szól* // kívül ember / ugyan *él*;
Mező jó / *illatot*, // az ég szép / *harmatot* // ád, ki kedves / *mindennél*.

Balassi Bálint hatására a XVII. század költői gyakran használták ezt a versformát, s a XVII–XVIII. század népköltészetében is általánossá vált.

A BAROKK

Nota bene! A barokk a reneszánszhoz hasonló történeti és stílus kategória, mely az európai művelődés történetében a reneszánszt követő nagy korszak egész kultúrájának, művészetének és irodalmának legfőbb jellemzője. Egész Európát tekintve a barokk elsősorban a XVII. századra érvényes. Kezdeteit nagyjából a XVI. század utolsó harmadára, elhalását a XVIII. század elejére tehetjük.

Nevét több nyelvből is származtatják: a görög 'baros' szó súlyos-ságot, túltelítettséget jelent, a latin 'verucca' szemölcsöt, és a túlburjánzásra utal, a portugál 'barucca' szabálytalan alakú igazgyöngyöt jelöl. Az olasz 'barocco' szó jelentése: kagyló, furcsa, nyakatekert gondolkodás. Ez utal a barokk túldíszített, dagályos stílusára. Eleinte elítélő, gúnyos értelemben használták azokra a művészeti alkotásokra, amelyeket mértéktelennek, túldíszítettnek, bizarrnak tartottak. A stílusmegnevezés azonban hamarosan elvesztette gúnyos értelmű mellékizét és alkalmazni kezdték a reneszánszt követő korszak művészetére, irodalmára, majd a korszak egészére. A barokk világkép jellemzői: a túlvilág-központúság, hinni és elhíttetni a vallás tanait az ész érveivel szemben.

A reneszánszhoz hasonlóan a barokknak is kialakultak európai központjai. A kezdeti szakaszban Itáliáé, Rómáé a vezető szerep, majd később Spanyolország (a képzőművészet, építészet, irodalom terén) és Németalföld (építészete, festészete révén) vált a barokk központjává. A barokk szorosan, bár nem elválaszthatatlanul kapcsolódik az ellen-reformációhoz, a katolikus egyház megújulási mozgalmához.

A barokk művészet stílusjegyei • A vallásos elmélyültség és az érzéki hatáskeltés kettősségéből vezethetők le a barokk stílusjegyek.

- A nagy méretek kedvelése (monumentalitás), minden hullámzik, csavarodik.
- A mozgás ábrázolására való törekvés: erő, szenvedély, lendület.
- Pátosz, a hősiesség kultusza, ugyanakkor a tetszelgés, az érzéki hatásokra való törekvés.

- A csodálatos, különleges, meghökkentő, fantasztikus megragadása figyelemfelkeltés céljából.
- Színpadiasság (a modern színpad a barokk kor szüleménye).
- A túldíszítettség a lenyűgöző hatás elérésére.

A magyar barokk • A magyar művelődéstörténetben is létezik a reneszánsz és barokk között egy átmeneti korszak, melyet nevezhetünk késő vagy hanyatló reneszánsznak, illetve **manierizmusnak**. Ez a korszak időben nehezen határozható meg, valójában a **Balassi utáni magyar irodalomra használjuk** ezt az elnevezést. A XVII. század közepétől már barokról beszélünk – bár már az 1600-as évek kezdetén született alkotások egy részét is barokk alkotásnak tekinthetjük.

Osztályalapja • Magyarországon a barokk osztályalapját a katolikus (vagy rekatolizált, azaz katolikus hitre térő) feudális arisztokrácia és a megyei nemesség alkotta. Az utóbbinak sikerült önálló politikai erővé is válni.

Korszakai • Magyarországon a barokk kb. **1600** és **1772** (a reneszánsz és a felvilágosodás) közé tehető. Egyes irodalomtörténetek négy korszakra bontják a magyar barokkot.

I. 1600–1640	II. 1640–1690	III. 1690–1740	IV. 1740–1772
<i>Kora barokk</i>	<i>A barokk fénykora</i>	<i>Kuruc kori költészet, a kiteljesedés, a „misztikus barokk”</i>	<i>Késő barokk, a rokokó irodalom korszaka</i>
Pázmány Péter, Nyéki Vörös Mátyás	Zrínyi Miklós, Gyöngyösi István, Apáczai Csere János, Tótfalusi Kis Miklós	Bethlen Miklós, II. Rákóczi Ferenc, Bethlen Kata	Mikes Kelemen, Faludi Ferenc

A barokk korszakolásának alapját a reneszánszhoz hasonlóan történelmi és művelődéstörténelmi szempontok határozzák meg. A **kora barokk** korszakban még számottevő a reneszánsz művészet és szellemiség hatása. A **második szakasz** történelmi-történelmi szempontból jelentős: ebben az időben még nem dőlt el egyértelműen Magyarország sorsa. A három részre szakadt ország keleti részén lévő Erdélyi Fejedelemség virágzó kultúrája, önálló politikai szerepvállalása **Bethlen Gábor** (1613–1629) és **I. Rákóczi György** fejedelemsége idején (1630–1648), illetve a magyarországi politikai törekvések, ország-

Mária Terézia osztrák császárné és magyar királynő

egyesítő elképzelések (Zrínyi Miklós tervei, a Wesselényi-összeesküvés – 1671, Thököly Imre magyarországi fejedelemsége – 1678–1683) és a törökök kiűzésének (1699) kora ez, melynek zárófejezete a Rákóczi-szabadságharc (1703–1711).

A **harmadik szakasz** történelmi alapvona: a függetlenség, illetve a modernizálódás és a polgárosodás lehetőségének elvesztése után az ország Habsburg Birodalomba való tagozódása, az abszolút monarchia rendszerének kiépülése. A jezsuita rend virágkora.

A **negyedik szakasz** történeti hátterét **Mária Terézia** uralkodása (1740–1780) adja.

Ez egyben a felvilágosodás, illetve a klasszicizmus eszméinek megjelenési kora is.

Az irodalmi barokk jellemzői • Stílusára a szenvedélyesség, a pátosz jellemző, a túlfűtött érzelmeket bonyolult, dagályos, többszörösen összetett mondatokban tárja az olvasó elé. Gyakoriak a szóképek, különösen az egymással ellentétes költői jelzők, a metafora különböző fajtái, az allegória, a jelképek halmaza. Nem teremtett az irodalmi barokk új műfajt, a régieket formálta a kor ízlésének megfelelőre: az eposzt, a drámát, később a regényt. Szerkezetében eltér a reneszánsz művek szigorú szabályoknak megfelelő követelményeitől.

A magyar barokk irodalom első nagy képviselője **Pázmány Péter**, legnagyobb alakja **Zrínyi Miklós**, legolvasottabb szerzője saját korában **Gyöngyösi István** volt. A népies barokkban, például a kuruc kor verseiben stíluskeveredés jött létre.

ZRÍNYI MIKLÓS

(1620–1664)

Nemzeti irodalmunk egyik büszkesége, a magyar barokk kiemelkedő alakja, költő, prózaíró, államférfi és hadvezér, a XVII. századi magyar történelem jelentős alakja **Zrínyi Miklós**. Irodalommal csak a törökkel való csaták szünetében foglalkozott. Hírnevét írói művészete örökítette meg, de ő mégis hadvezéri sikereire, török elleni harcaira volt elsősorban büszke.

Életútja • 1620. május 1-jén született Csáktornyán dalmát eredetű főnemesi családban. Apja, Zrínyi György Habsburg-hű főnemes, 1626-ban halt meg. Édesanyja Széchy Magdolna. Mivel korán árvaságra jutott, öccsével, Péterrel együtt neveltetésüket, mint a korszak

Jan Thomas:
Zrínyi Miklós,
XVII. sz. közepe

sok más főúri árvájáét – a király, II. Ferdinánd által kinevezett gyámi tanács irányította. Ennek megfelelően Habsburg-hű, katolikus neveltetésben részesültek. Nevelőjük Pázmány Péter lett.

Zrínyi Miklós a grazi, a bécsi és a nagyszombati jezsuita intézetekben tanult. Kiemelkedő műveltségre tett szert, a magyar és horvát nyelven kívül tudott latinul, németül, olaszul és törökül. 1636-ban itáliai tanulmányúton járt, ahol megismerkedett az ottani gazdag kultúrával, kereskedelmi ismereteket is szerzett, és elmélyült a politikai érdeklődése.

1637-től Csáktornyan élt, ahol főúri udvart tartott. Innen irányította birtokai gazdálkodását és a török elleni folyamatos, napi küzdelmet. Első felesége Draskovich Mária Eusébia volt, akinek korai halála után Löbl Mária Zsófiával kötött újabb házasságot.

Zrínyi az 1640-es évek közepére felismerte, hogy Bécsnek nem áll érdekében a magyar fegyveres erők összefogása, egy fegyelmezett ütőképes nemzeti haderő felállítása. 1647-ben horvát bán lett, a déli végek főparancsnoka. Az 1650-es években nyíltan szembehelyezkedett a Habsburg-politikával, a magyar főúri ellenzék egyik vezetője lett. Az 1652–1653. év szüntelenül hadakozással telt. Foglalkoztatta a magyar, Habsburgoktól független, nemzeti királyság gondolata is.

Az 1663-ban meginduló török előrenyomulás kezdetén Zrínyire bízta a magyar haderők főparancsnokságát. 1664 telén a Dráva mentén újabb hadi sikereket ért el (téli hadjárat), de a császári hadvezetés (Montecuccoli tábornokkal az élen) a már visszafoglalt területeket is újra török kézre juttatta, és 1664 augusztusában megkötötte a magyarok számára előnytelen vasvári békét. Az elkeseredett magyar főurak egy része – köztük Zrínyi Miklós – ekkor kezdte azt a szervezkedést, amely később a Wesselényi-összeesküvésbe torkolt.

Zrínyi váratlan halálával (halálos vadászbaleset csáktornyai birtokán, a kursaneci erdőben 1664. november 18-án) a szervezkedő nemesség elvesztette vezéralakját. A mai napig

Zrínyi Miklós halála (Német rézmetszet)

tartja magát az akkori közhangulatban gyökerező elképzelés, hogy Zrínyi egy Bécsben szőtt merénylet áldozata lett. A merénylet-hipotézis nemcsak a történeti hagyományban, hanem irodalmukban is tovább élt: egyik legismertebb irodalmi feldolgozása Jókai Mór *Erdély aranykora* című regényében szerepel. Bethlen Miklós *Önéletírásában* örökítette meg ezt a szomorú eseményt.

Munkássága • Zrínyi magát elsősorban katonának tartotta, aki nemcsak *pennával*, hanem *szablyával* szerezte meg hírnevét és szolgálta hazáját. Írói, költői munkássága a legnemesebb értelemben vett nemzetszolgálat.

Hadtudományi munkáinak nevelő, tanító célja volt. A korszerű hadviselés gyakorlati kérdéseit tárgyalja a *Tábori kis tracta* című művében, melyet 1646-ban kezdett írni és 1651-ben fejezett be. Az ideális hadvezérről elmélkedik a *Vitéz hadnagy* (1650–1653) című művében.

Politikai nézeteit *Mátyás király életéről való elmélkedések* című államelméleti értekezésében (1656) foglalta össze. Számára Mátyás király az eszményi nemzeti király, aki határozott, bölcs uralkodó és hadvezér egyszerre.

1651-ben jelentette meg Zrínyi Bécsben gyűjteményes kötetét – *Adriai tengernek Syrenaia, groff Zrini Miklos* –, melyben szépirodalmi munkái, lírai versei (pl.: *Idillium, Fantasia poetica, Feszületre*) és legnagyobb irodalmi alkotása, a *Szigeti veszedelem* olvashatók.

Az 1660-as években politikai röpiratban, a *Ne bántsd a magyart!* – *Az török áfium* (ópium, mérge) *ellen való orvosság*, a nemzetet szólítja meg – az európai politikai helyzetből következően a magyarságnak nincs más lehetősége a török kiszorításáért vívott küzdelemben, mint hogy összefogja a maga erőit, nem várva segítségre sem Nyugatról, sem a Habsburgoktól.

1. Milyen állomásait jelzik Zrínyi Miklós életpályájának a következő földrajzi nevek: Csáktornya, Graz, Bécs, Nagyszombat, Itália? 2. Ki volt Zrínyi nevelője? 3. Hogyan halt meg Zrínyi? 4. Sorold fel Zrínyi Miklós főbb műveit! ✨ 5. Melyik művének szállóigévé vált sora: „*Ne bántsd a magyart!*”?

SZIGETI VESZEDELEM

(részlet az I. énekből)

1. Én az ki azelőtt ifju elmével
Játszottam szerelemnek édes versével,
Küszködtem Viola kegyetlenségével:
Mastan immár Marsnak hangassabb versével,

Zrínyi Miklós,
a szigetvári hős

2. Fegyvert, s vitézt éneklek, török hatalmát,
Ki meg merete várni, Szulimán haragját,
Ama nagy Szulimánnak hatalmas karját,
Az kinek Európa rettegte szablyáját.
3. Músa! te ki nem rothadó zöld laurusbul
Viseled koszorúdat, sem gyöngé ágbul;
Hanem fényes mennyei szent csillagokbul
Van kötve koronád, holdból és szép napbul;
4. Te, ki szűz Anya vagy, és szülted Uradat,
Az ki örökkén volt, s imádod fiadat
Ugy mint istenedet és nagy monarchádat:
Szentséges királyné! hívom irgalmadat.
5. Adj pennámnak erőt, úgy irhassak mint volt
Arról, ki fiad szent nevéjért bátran holt,
Megvetvén világot, kiben sok java volt;
Kéért él szent lelke, ha teste meg is holt.
6. Engedd meg, hogy neve, mely mast is köztünk él,
Bűvöljön jó híre valahol nap jár-kél,
Lássák pogány ebek: az ki Istentől fél.
Soha meg nem halhat, hanem örökkén él.

Isten megharagszik a magyarokra

(...)

10. De sok feslett erkölcs, és nehéz káromlás,
Irigység, gyűlölség és hamis tanácslás,
Fertelmes fajtalanság és rágalmazás,
Lopás, emberölés, és örök tobzódás.

(...)

15. Téjjel-mézzel folyó szép Pannóniában
Megtelepítém őket Magyarországbán,
És meg is áldám minden állapotjában,
Meghallgatám, segítém minden dolgokban;
16. Sőt vitéz szüvel is megáldottam őket,
Úgy hogy egy jó magyar tizet mást kergetett,

Sohul nem találtak oly nagy ellenséget,
Az ki, mint por szél előtt, el nem kerengett.

17. Szentséges lölkömet reájok szállattam,
Az körösztyén hütre fiam által hoztam,
Szent királyokkal is megajándékoztam,
Békességet, tisztességet nekik adtam.
18. De ők ennyi jókért; ah, nehéz mondani!
Ah, háládatlanok, és merték elhadni;
Nem szégyenlik Isteneket elárulni,
Ellenemre minden gonoszban merülni.
19. Ah, bánom, ennyi jót hogy ü vélek töttem,
Nem-é viperákat keblemben neveltem?
De immár ideje velek esmertetnem:
Én vagyok ama nagy boszuálló Isten.
20. Eredj azért, arkangyal, szállj le pokolban,
Válassz egyet az haragos fúriákban,
És küldjed el aztot szultán Szulimánban,
Juttassa magyarokra való haragban.
21. Én pedig töröknek adok oly hatalmat,
Hogy elrontja, veszti az rossz magyarokat,
Mind addig töri iga kemény nyakokat,
Míg nem esmerik meg elhették urokat.
(...)

Küszködtem Viola kegyetlenségével – Violának nevezi későbbi feleségét, akihez verseit írta; **Mars** – a rómaiak hadistene; **Músa** – török szultán, Szulimán elődje; **szüvel** – szívvel; **sohul** – sehol; **penig** – pedig

Zríni kirohanása

(részlet a XV. énekből)

54. Zríni jól esmérvén életének végét,
Ötszáz bátor vitézt számlál maga mellett;
Minthogy nem türheti immár égő tüzet,
Kiviszi magával azért mind ezeket.

55. És az várbul kimegyen nagy bátor szüvel,
Előtte törökök futnak szerte széllél;
Az piacon megáll, és szörnyü szemével
Nézi hogy hon vagyon pogány sok sereggel?
56. Ily kegyetlenül jön oroszláný barlangbul,
És ily szörnyen fénylik cométa magasbul:
Ez nagy országokra kár nélkül nem fordul,
Szörnyü jüvendőket hordoz hatalombul.

Johann Peter Krafft: Zrínyi kirohanása Szigetvárból, 1825

57. Így félnek törökök Zríni látásátul.
Mert tudják nagy veszélyekre rájuk burul.
Zríni piacon is nem maradhat lángtul,
Azért lassan ballag az külső kapubul.
58. Hon vattok ti mostan világrontó népek?
Hon vattok földemésztő szörnyü seregek?
Hon török, hon tatár, sötét szerecsenek?
Hon vattok három világgrul kevert népek?
(...)
62. De nem csinál pompát Zríni törököknek,
Nem mutatja vesztég sokáig ezeknek
Ő vitéz fegyverét: de mégyen ellenek;
Ötszáz halál mégyen háta után ennek.

63. Itt fegyver fegyverrel találkozik öszve,
Vitéz is vitézzel kapcsolódik közbe;
Vér, jajgatás és por megy égben keverve,
Török dárda, kopja, szablya elegyedve.
64. Halál formára jár bán törökök között;
Mint az lángos harap, ha nádiban ütközött.
Mint az sebes vizár, ha hegyből érkezett:
Oly kegyetlenségben Zríni most öltözött.
(...)
66. Száz szablya, száz csida Zríni paizsára
Egyszersmind is esik, mint kúeső házra;
De ő ezt az folyhót, minden csudájára,
Tartja csak egyedül törökök kárára.
(...)
73. Itten kezd hullani török, sok, számtalan,
Itten sebesedni mindenféle pogány.
Ki nagy Allát, ki Mahometet kiáltván.
Vérekben feküsznek az földet harapván.
(...)

Zríni halála

101. Mikor bán visszanez, meglátja távulrul
Elmaradt serege török kard miatt hull,
Mint pásztor nyájához, ő hamar megfordul,
És így szól hozzájok nagy hangos torkából:
102. „Eddig éltünk vitézek, tisztességejért,
Annak, ki körösztván holt szabadságunkért:
Ma meghaljunk örömet, és jó hirünkért
Vitézül meghaljunk azért mindezekért.
103. Ahon nyitva látom Istennek országát,
Ahon jól esmérem nagy Eloim fiát!
Esmérem, esmérem az Isten angyalát,
Rothadatlan ágbul tart nekünk koronát.”
104. De török számtalan körülvék seregét,
Messzirül jancsárság lüvik vitézeket:

Nem merik próbálni mert karddal ezeket,
Senki várni nem meri az ő kezeket.

105. Mind ennyi között is egy jajgatás nincsen,
Mert nagy vigasággal s örömmel hal minden.
Az mely helyen állnak, ugyanazon helyben
Bocsátják lölköket Isten eleiben.

106. Nem mér az nagy bánhoz közel menni senki,
De jancsár-golyóbis Zrínit földre veti:
Mellyében ez esett, más homlokát üti,
Vitézivel együtt az földre fekteti.

107. Angyali legió ott azonnal leszáll,
Dicsérik az Istent hangos muzsikával.
Gábrriel bán lelkét két tized magával,
Földről felemeli gyönyörű szárnyával.

108. És minden angyal visz magával egy lelket,
Isten eleiben így viszik ezeket.
Egész angyali kar szép muzsikát kezdett,
És nékem meghagyák szómnak tegyek véget.

109. *Vitézek Istene! ime az te szolgád
Nem szánta éretted világi romlását;
Vére hullásával nagy bötüket formált,
Ily subscribálással néked adta magát:
Ő vitéz véérért vedd kedvedben fiát.*

cométa – üstökös; **Mint az lángos harap, ha nádban ütközött** – mint a tűz pusztít, ha nádban kiütött; **csida** – dzsida, lándzsa; **Alla** – Allah, a törökök istene; **Mahomet** – Mohamed, a mohamedánok prófétája; **rothadatlan** – romlatlan; **körülvék** – körülvették; **legio** – légió, sereg; **Gábrriel** – az arkangyalok egyike; **két tized magával** – huszadmagával

Amit a múról tudnod kell

A *Szigeti veszedelem* (*Obsidio Sigetianae*, 1645–1646) kétségtelenül a Zrínyi-életmű – és a magyar barokk – legjelentősebb alkotása. Igazi barokk eposz, mely a kor európai irodalmának reprezentatív műfaja.

Keletkezése • Az eposz keletkezéséről maga Zrínyi Miklós az olvasóhoz intézett szavai alapján (*egy télben történt véghöz vinnem munkámat*), és ugyanitt az időbeli utalásból kiindulva (*énnekem is 100 esztendővel az után történt írnom Szigeti veszedelmet*) sokáig 1645–1646 telére tették az eposz keletkezését. Újabb kutatások szerint Zrínyi már 1645 telén elkezdte, a munka legnagyobb részét 1648 telén végezte és csak 1648 tavaszán fejezte be.

A *Szigeti veszedelem* tárgya röviden az, hogy miképp engesztelte ki a szigetvári Zrínyi Miklós a romlásnak indult magyarokra haragvó Istent, hősi önfeláldozásával.

A mű alapvetően a történelmi hitelességre épül, de a történelmi emlékek, tények Zrínyi számára csak a keretet jelentik. A valóságos személyek (Zrínyi, Szulimán, Rustán stb.) mellett számos kitalált (Radivoj) vagy több alakból összegyúrt hős (Deli Vid, Farkasics) szerepel a műben. Történelmi szempontból hiteles a mű fő eseménye is – Szigetvár 1566-os ostroma (a mű sorainak száma is épp ennyi!) –, de Zrínyi már a bevezetőben jelzi, hogy a *fabulákkal keverte az históriákat*, s hogy a történetíró szempontja nem azonos a költőével: *Zrínyi Miklós kezének tulajdonítottam Szulimán halálát: horvát és olasz crónikákból tanultam, a törökök maguk is így beszélnek, vallják. Hogy Istvánfi és Sambucus másképpen írja, oka az, hogy nem úgy nézték az magános való dolognak keresését, mint az országos dolognak historia-folyását.* Történelmi tény, hogy a szultán nem Zrínyi keze által esett el (ezzel maga a szerző is tisztában van), ez a mondat ugyanakkor árulkodik az alkotó koncepciójáról, céljáról.

A mű történelmi alapkoncepciója • Az eposz nem történelmi eseményt megörökítő mű, hanem történelmi célatosságú, koncepciózus alkotás. A valós történelmi esemény eposzi méretűvé és jelentőségűvé nő Zrínyi kezében. Nem titkolt célja, hogy dédapja történetével azt az összefogást példázza, melyre a maga korában látott igazán szükségét, ezért is ajánlja művét a magyar nemességnek (dedikáció). A szigeti hős egész Magyarország és a keresztény Európa védelmezője, vitézei pedig az összefogás, a hazájukért meghalni kész hősök seregét alkotják. A szerző korának legnagyobb feladata: a törökök kiűzése Magyarországról, Európából. A mű befejezése is e koncepció létét igazolja: a csatát ugyan elvesztik a vár védői, mégis ők a győztesek.

Témája, helyszíne, ideje • Szigetvár 1566-os ostroma Szulimán által, Zrínyi dédapjának hősies helytállása. A cselekmény helyszíne változó, de főleg Szigetvár. A műben az 1566. augusztus 5-től szeptember 8-ig tartó eseményeket dolgozza fel Zrínyi.

Szerkezete • Fokozásra épül, szimmetrikusan tagolható.

I. egység: I-IV. ének	II. egység: V-XIII. ének	III. egység: XIV-XV. ének
<i>Előkészítés</i>	<i>Bonyodalom</i>	<i>Kifejlet</i>
A török hadat indít Magyarországra és Szigetvárnak tart.	<ul style="list-style-type: none"> • V-VII. ének: a török támadása és veszteségei. • VIII-IX. ének: a török ijedsége, Zríni reménye. • X-XI. ének: a rendszeres ostrom és ennek visszaverése. A X. ének, az ostromének a szerkezeti <i>tetőpont</i>. • XII-XIII. ének: újabb csüggedés s a visszavonulás terve. 	Végső ostrom, kirohanás és hősi halál.

A mű kezdő énekében (10. versszak) Zrínyi felsorolja a magyarság bűneit, s ebben jelöli meg a török támadás okát: *De sok feslett erkölcs, és nehéz káromlás, / Irigység, gyűlölség és hamis tanácslás, / Fertelmes fajtalanság és rágalmazás, / Lopás, emberölés és örök tobzódás.*

A **bonyodalom** lényege a vár ostroma, amelyben Zríni felkészül a védelemre, leveleket ír a fiának és elbúcsúzik tőle.

A török követséget küld a várba, hogy megadásra szólítsa a védőket. A magyarok válaszul kicsapnak a törökre, és az Almás-patak mentén meglepik őket. A sokszori eredménytelen ostrom miatt a törökök már visszavonulásra gondolnak, ám elfogják Zríni segélykérő levelét vivő postagalambot, és a szultán kiadja a parancsot a végső rohamra.

A **tetőpont** a vár eleste. A pokol seregei a törökök oldalán, az angyali seregek a szigetváriak mellett szállnak harcba. Zríni és csapata kirohan az égő várból.

A **zárójelenet**ben teljes pompájával száll alá a főangyal és az angyali sereg. A végkifejletben Zríni megöli a török hőst, Delimánt, majd a szultánt, végül maga is elesik. A hazájáért hősi halált halt várkapitányt és húsztársát az isteni megbocsátás jeleként az angyalok hada az égbe emeli.

Az eposz utolsó szakasza ötsoros, egy sorral több tehát, mint szokásos. Nem csoda, hiszen játszi ötlettel a földre hulló vért aláírássá minősíti át benne a költő, s ez az aláírás egy olyan okiratot hitelesít, amely-

ben a mártír felajánlotta magát istenének. A ráadásként odafüggesztett ötödik sor a dédunokát, magát a költőt is belefoglalja ebbe a vérrel megpecsételt szerződésbe. *Vitézek Istene! ime az te szolgád / Nem szánta éretted világi romlását; / Vére hullásával nagy bötüket formált, / Ily subscribálással néked adta magát: / Ő vitéz véérért vedd kedvedben fiát.*

Az eposz 15 éneke összesen 1566 strófából áll, ezzel is utal Zrínyi Miklós, a költő a szigetvári várostrom évére.

Eposzi kellékek (eposzi állandók) • Zrínyi bőséggel merít irodalmi forrásokból, de az ókori és reneszánsz szerzőkhöz hasonlóan büszke erre, s nem is szolgálai utánzásról van szó.

Vergilius *Aeneida* az eposz indításának – **propozíció** (*Fegyvert, s férfiut éneklek... – Fegyvert s vitézt éneklek...*) – alapja. Kiemeli a szigeti hős erkölcsi és katonai nagyságát, rendkívüli voltát: egyedül ő mert szembe szállni *ama nagy Szulimánnak* egész Európát rettegésben tartó hatalmával.

Az **invokációban** (segélykérés) a költők általában a Múzsákhoz könyörögnek, hogy adjanak erőt és ihletet az íráshoz. Mivel Zrínyi Miklós, a szigetvári hős a kereszténység nevében is harcol a pogány török ellen, ezért a költő Zrínyi fohászát a Szent Szűzhöz, Magyarország védőszentjéhez intézi: *...Te, ki szűz Anya vagy, és szülted Uradat, ...Adj pennámnak erőt, úgy irhassak mint volt.*

Az eposzi hagyományoknak megfelelően Zrínyi is felvonultatja a két sereget – **enumeráció** –, s bár nem következetesen, de az eposzi jelző – **epitheton ornans** – (pl.: *vakmerő Delimán, vitéz Farkasics, szép Juranics*, de a *Deli Vid* névalak is ide sorolható) eszközeit is alkalmazza.

Az egyik leglényegesebb eposzi kelléke Zrínyinek a **csoda, csodás elem** és a drámától kölcsönzött **deus ex machina**. A mű eseményeinek, a szereplők sorsának alakulásában meghatározó az égiek szerepe: a keresztény Isten úgy rendelkezik, hogy a bűnbe esett magyarokra támadjanak rá a török Szulimán seregei. Az eposz főhőse, Zrínyi Miklós **emberfeletti** tulajdonságokkal rendelkezik, aki méltó ellenfele a világbíró Szulimánnak. Imája (a kereszt háromszor meghajlik) nemcsak a cselekmény befejezését vetíti előre, egyben csoda is, isteni kinyilatkoztatás, a mártírium – **imitatio Christi** – elfogadása. A csodás elemek sorát a történet befejezésében az angyali seregek megjelenése zárja. Természetesen a csodák közé tartozik a *végzetes véletlen*, a postagalamb elfogása is.

Az eposzi kellékek közül találkozhatunk a műben az **in medias resszel**, a dolgok közepébe vágó kezdettel (a vár ostroma) és főként a harc bemutatására alkalmazza és a törökverő Zrínyi nagyságát emeli ki Zrínyi az **eposzi** vagy **homéroszi hasonlatokkal** (például, amikor vízi óriáshoz hasonlítja a vérben gázoló bánt).

Mitologikus, misztikus szerepe van a műben a tizenhárom szám-
nak: 13 szakasznyi Zríni imája, Alderán beszéde a kereszt hatalmáról
szintén 13 szakasznyi, s a mű cselekménye szempontjából döntő fordulat
(postagalamb) a XIII. énekben következik be.

Zrínyi művét **peroráció** (utóhang) zárja, melyben munkájának érté-
keivel, az irodalmi halhatatlansággal szemben katonai, vitézi erőit
hangsúlyozza.

Verselése, rímképlete • A *Szigeti veszedelem* formai sajátosságai-
ban jelentősen eltér a mintaművektől, hiszen nem időmértékes-hexame-
teres formában íródott. Verselése magyaros-ütemhangsúlyos. Négyütemű
tizenkettes – szabálytalanul osztható tizenkettes. Ez a barokk aszim-
metriát jellemzi. Rímképlete: bokorrím a a a a. Ezt *Zrínyi-versnek* is
nevezzük.

Barokk jegyek az eposzban • Barokk stílusban íródott. A barokk
eposz jellegzetességei:

- monumentalitás, a nagy terjedelem, XV énekből áll;
- mozgalmas csataképek;
- célja a meggyőzés;
- patetikus hang, a hősiesség magatartás magasztalása;
- Zríni hősi halált hal, sorsa párhuzamos Jézus sorsával;
- valóság és látomás keveredése (pl.: a csatában angyalok is részt vesznek).

Az eposz célzata, saját korának szóló figyelmeztetés a művészet erejé-
vel: a szigeti vitézek erőit, szilárd egységével, erkölcsi fölényével és
kitűnő hadvezérré megmenthető az ország, ki lehet űzni a törököt még
egy maroknyi sereggel is.

A *Szigeti veszedelem* nemcsak Szigetvár sorsát mutatja be, hanem
Magyarország, sőt Európa lehetséges elvesztését is. Zríni és vitézei fel-
tartóztatják a törököt, maga a szultán is meghal Zríni kezétől. Ezál-
tal megmenekül az ország és Európa, a dicsőségesen küzdő magyarság
Istentől elnyeri bocsánatát.

Szereplők • Az eposz alakjait két nagy csoportra oszthatjuk: a
keresztyének és pogányok táborára. Amazokat a szeretet, ezeket a gyűlö-
let érzelme egyesíti; mindkét tábor pedig a hősiesség és bátorság jellem-
vonásában találkozik.

■ **Zríni Miklós várkapitány:** a történet legárnyaltabb, legsokolda-
lúbb alakja a főszereplő. Jellemében három fő vonást találunk: a *vallásos
mély hitet, a hazafiságot és a hősiességet*. E három vonás összefolyik,
egymást táplálja, de mindegyik oly színezettel van rajzolva, hogy saját-
ságos egyéni és nemzeti mellékvonást tüntet föl. Zríni teljes tudatában van
annak, hogy nemcsak hazáját, hanem az egész kereszténységet szolgálja.

Ezért imádkozik a fészülethez, mielőtt harcra indulna, ezért ajánlja fel életét Istennek a kereszténység érdekében. E lélekállapot mindenütt megtalálható az eposzban. Ő már előre tudja Istentől, hogy meg fog halni a harcban és biztos benne, hogy a végzetnek ellen nem állhat, mégis küzd és harcol, nem hogy megmeneküljön a haláltól, hanem, hogy a gondviselés által ráruházott küldetésnek eleget tegyen. Igazi keresztény bajnok, athleta Christi, aki a harcokban csak mitikus hősökhöz, héroszokhoz hasonlítható.

E három fő vonáshoz még új, mellékes vonások is járulnak, melyek azokat részint megelevenítik, részint a hőst más oldalról is megvilágítják. Ilyen a *fia iránti szeretete*, akit a várból eltávolít, mert még amúgy is gyermekifjú lévén, a védelemben nem használhatja, másfelől meg akarja menteni nemzetsége fenntartására.

Utolsó gesztusa (javainak elpusztítása, ünnepi ruhájának felvétele) az anyagi világtól, az anyagi értékektől való lemondás teátrális megnyilvánulása. Nem egyéni sikerre tör: nemes küldetést teljesít, s az isteni kinyilatkozás kiválasztottá teszi. Példája a hit diadala is.

■ **Szulimán:** Zríni sok tekintetben méltó ellenfele – Szulimán. Ő is bölcs, kiváló, tekintélyes hadvezér. Ő már öreg ember, a csatában részt nem vehet. Ugyanakkor jelleme egyoldalú, lélektani motiváltságát a düh, a gyűlölet, a kegyetlenség határozza meg. Szulimán azonban csupán „eszköz”: nem saját akaratából választja sorsát, az isteni szándék eszköze csupán. Hogy az egyszerű végvári kapitány minden szempontból felette áll a fél világot birtokló ellenfelének, azt haláluk bizonyítja. Az ajkán Jézus nevével eleső Zríni lelke a mennybe jut, az ellenfele keze által elvesző szultán átkozódva zuhan a pokolba.

Mellékszereplők • Közülük kiemelkedik a két párbajhős alakja. Kettejük között az indulatokban, az érzelmi motivációkban van lényeges különbség. **Demirhám** féktelen, haragvó, bosszúálló alkat, **Deli Vid** parancsnokhoz méltó, tisztességesen harcoló vitéz katona.

Egyensúlyteremtő alakja a történetnek **Delimán**. Akhilleuszi lázadás, tragikus-lírai szerelme, hősiessége a török oldalon is megjeleníti a vitézi értékeket. Jellemző, hogy a valódi emberi értékek (szeretet, bajtársiasság, önfeláldozás, hűség) hordozói a szigetvári katonák (**Farkasics, Juranics, Radivoj**), végső soron vállalják a sorsazonosulást hadvezérükkel. A nőalakok (**Cumilla, Borbála**) ábrázolásában Zrínyi lírai eszközöket alkalmaz, s így az ő megjelenésük ellenpontozza a férfialakok szükségszerű egyoldalúságát.

1. Az 1566 soros mű rövid részleteiből is kiderül, milyen nagyszabású és sorsdöntő harcot mutat be Zrínyi eposza. Mivel indul az eposz? 2. Olvasd el a 2. versszakot! Mivel érzékelteti a költő a várvédő Zríni harcának jelentőségét?

3. Miért haragudott meg az Isten a magyarokra? Bizonyítsd ezt! 4. Hogyan ábrázolja a költő Szulimánnak és hadainak erejét? Mi következik abból, hogy Zríninek és a várvédőknek ilyen hatalmas ellenfelük van? 5. A Zríni kirohanását ábrázoló részlet költői túlzásokkal mutatja be a várkapitány kivételes hősiességét. Milyen hasonlatokkal teszi a költő emberfelettivé Zríni erejét? 6. Zríni utat tör az ellenség soraiban a szultánhoz, hogy személyesen megküzdhessen vele. Roppant erejét jelzi, hogy a rettegett török császárt egyetlen kardcsapással derékban kettészakasztja. Melyik elbeszélő költeményben találkoztl hasonló csatajelenettel tanulmányaid során? 7. A két vezér közül Zríni bizonyult erősebbnek, vitézebbnek. Mi következik ebből az egyenlőtlen küzdelemre nézve? 8. Zríni szavakkal is kimondja, hogy örömetest kész meghalni a tisztességért, a szabadságért, s a jó hírért. Melyik költő szavaira emlékeztet ez a Zrínyi előtti időkből? 9. Párviadalban Zríni legyőzhetetlen: távoli golyók végeznek vele. Mit érzeltet ezzel a költő? 10. Zríni és húsz vitéze elpusztul. Az angyalok az égbe emelik a hősöket. Mit jelent ez? 11. A csatavesztésből erkölcsi győzelem lett. Magyarázzátok meg, miért! 12. A barokk stílus mely jegyeit viseli magán az eposz? Milyen eposzi kellékekkel találkoztlatok a műben? ✨ 13. Olvasd el az *Utószó* részletét, melyben a költő kijelenti, hogy nemcsak pennával, azaz tollal harcol a törökkel, hanem *bajvívó szablyával* is! Hogyan függ ez össze az eposzró Zrínyi alakjával? Hogyan emlegeti őt az utókor? 14. **Vitatéma:** Aktuális-e napjainkban is a kereszténység és az iszlám szembenállása?

A KURUC KÖLTÉSZET

Nota bene! A vitézi költemények, bujdosó- és szegénylegény-énekek összességét nevezzük **kuruc költészetnek**.

Eredetileg a *kuruc* szó *kereszttest* jelent. A kereszt jelével harcoló és a török kiűzéséért fegyvert fogó katonákat nevezték így. Később, amikor az osztrákok hadjáratokat indítottak az országban, s a törökök elkergetése helyett a magyar falvakat pusztították és a protestánsokat üldözték, a *kuruc* szó jelentése megváltozott. A földönfutóvá lett végvári katonák, hajdúk, az üldözött protestáns prédikátorok, a földjükről elmenekült parasztok, bujdosó szegénylegények nevezték így magukat.

Az ő ajkukon terjedtek tovább és születtek az újabb kuruc énekek. Mivel az énekek szerzőit nem ismerjük, s a dalok sokáig íratlanul terjedtek szájról szájra, a **kuruc költészetet** a **népköltészet részének** tekintjük.

Korszakai • A kuruc kor a **XVII. század hatvanas éveitől a XVIII. század közepéig** terjedő időszak. Három nagyobb egységre bontható a történelmi események kronológiája alapján:

1662–1703	1703–1711, a szabadságharc ideje	1711-től a század közepéig
-----------	--	-------------------------------

A vitézi költészet Zrínyi fellépésével egy időben új virágzásnak indult, s a törökellenes gyűlölet mellett később egyre inkább hangot kapott benne a Habsburg-terjeszkedés elleni tiltakozás is. A XVII. század 70-es éveitől pedig a XVIII. század közepéig tartó korszak történelmi-társadalmi eseményeit végigkísérte egy meglehetősen bő áradású, főként névtelen szerzőktől származó, kéziratos énekeskönyvekben terjedő és fennmaradó, rendkívül változatos műfajokat létrehozó költészet.

A kuruc kor a Bocskai felkeléssel kezdődik (a kuruc költészetnek ekkor még kevés nyomát találjuk), Thököly Imre szabadságharcával lobban fel újra, majd a XVIII. század elején II. Rákóczi Ferenc szabadságharcával bontakozik ki, és a bujdosók történetével, Törökországban érvégét 1758-ban, amikor Mikes Kelemen az utolsó levelét megírja.

Mivel a Habsburgok kíméletlenül üldözték a protestánsokat, a kuruc mozgalomnak és költészetnek kezdetben protestáns felekezeti jellege volt.

A versek jelentékeny részét protestáns papok írták, de ezekben a vallásos színezetű alkotásokban is kifejeződött a Bécs elleni harcos állásfoglalás.

A török kiűzéséig (1699-ig) állandóan születtek újabb törökellenes vitézi énekek, később azonban ezek összeolvadtak a kuruc költészettel, mint ahogy a volt végvári katonák is többnyire kurucokká lettek. A kuruc vitézi költészet a Rákóczi-szabadságharc éveiben bontakozott ki a leggazdagabban. Két ága van e kor költői termésének: az egyikben a *győzelem* és *reménység* hangja zeng, a másikban a *vereség* és a *kiábrándulás fájdalma* szólal meg. Mindezeket összegezve négy fő egységre osztjuk a kuruc irodalmat:

Pankotai Sándor: Kuruc vitéz, 2011

Szegénylegény-énekek	Kuruc költészet	Bujdosó-énekek	A száműzött kuruc írástudók irodalmi működése
A XVII. század közepén és végén – a Thököly-felkelés előtt, alatt és után	A Rákóczi-szabadságharc alatt	A szabadságharc bukása után	

Műfajok • A korszak költészete változatos műfajú. Nemcsak a kuruc költészetre, az egész korszakra általában jellemzőek az alábbi műfajok:

- szerelmes dalok;
- táncdalok, toborzók, katonadalok;
- alkalmi dicsőítő, búcsúztató, sirató énekek (latinul is);
- csúfolódó énekek (pl.: asszonycsúfolók);
- tréfás-moralizáló énekek, illetve feddőénekek (pl.: a részegesekről, fukarokról);
- buzdító énekek, politikai versek (törökök, németek ellen);
- gyászénekek (az országot, egy-egy települést sirató énekek);
- bujdosó, búcsúzó énekek.

Kéziratos daloskönyvek • A művek egy részét kéziratos daloskönyvek őrizték meg (*Thoroczkai Zsigmond énekeskönyve*, 1695 után, *Szentesi-daloskönyv*, 1704 körül, *Furuglyás-énekeskönyv*, 1764 körül). Kéziratos formában terjesztették őket, és legtöbbjük teljes mértékben folklorizálódott, a népköltészet részévé lett.

A kurucság, „kurucosság” a társadalom különböző szintjein összefonódott az ellenállás, a függetlenség, a szabadság és nem utolsósorban a magyarság, a hazafiság fogalmaival. Némi vallásos színezetet is kapott (kuruc–labanc, protestáns–katolikus), mely természetesen nem minden esetben valós szembeállítás.

A kuruc költészet folklorizálódása, stilisztikai és formai sajátosságai és meghatározó, a szövegek tartalmában megnyilvánuló értékrendje, eszmeisége okán már a XIX. században irodalomtörténeti jelentőségűvé vált. A reformkor romantikus költői e kor költészetében vélték felfedezni a magyarság valódi, ősi költészetét. A versek, dalok tartalmából következtek többek között a *magyar karakter* alapvonásaira. Bizonyos értelemben a kuruc költészet egyfajta misztifikációját hajtották végre, melyre a két korszak párhuzamai is okot szolgáltatnak. A korszak „mitologizálódása”, heroizálódása már a Rákóczi-szabadságharc bukása után megkezdődött.

Hatása • A nem tudatos misztifikáció mellett voltak kísérletek a *tudatos hamisításra* is. A legismertebb „késő kuruc” költő, a történetíró és politikus **Thaly Kálmán** (1839–1909), aki az általa gyűjtött kuruc kori versek mellett közölte saját műveit. Ekkor az aktív Habsburg-gyűlölet újra felszínre hozta a kuruc költészetet. Ő volt a Rákóczi-kor történetének legnagyobb kutatója. A balladák és dalok, amelyeket ő a „nép ajkáról” jegyzett le, búsongó zenéjünkkel csakhamar oly népszerűek lettek, mint Petőfin kívül semmi más költői alkotás,

iskolát alapítottak, többen utánozták hangjukat. Thaly halála után kiderült, hogy a legszebb, a legnépszerűbb kuruc költemények nem a XVIII. századból valók, hanem maga Thaly Kálmán költötte őket. De az utókor semmilyen tekintetben sem ítélné el őt ezért. Thalynak semmi egyéni előnye nem származott abból, hogy verseit nem saját neve alatt adta ki, ellenkezőleg: van valami mélyen alázatos, középkorias vonás abban, hogy a személyes dicsőségről lemond, hogy géniusza legjava alkotásaival is imádott történelmi ideáljának, Rákóczinak a dicsőségét szolgálja. *Verseinek olyan történelmi igazságuk van, mint a jó történelmi regénynek, amely sokkal több, egészségesebb, megközelíthetőbb történelmi igazságot mond el a korról, mint az adathalmazó tudományos munkák tömege... Ha Thaly versei nem is igazi kuruc kori költemények, Thaly megírta azokat a verseket, amelyeket egy egykorú költőnek kellett volna megírnia, ha akadt volna abban az időben egy Thalyhoz hasonló arányú tehetség.* (Szerb Antal). A későbbi korok magyar irodalmában leginkább Kölcsey Ferenc, Arany János költészetét ihlette meg a kuruc költészet. Thaly versei nagy hatással voltak Ady Endrére, tömör, expresszív stílusával újított. Ady szívesen verselgetett kurucos, tehát thalys modorban.

CSÍNOM PALKÓ

(részlet)

Pataky László: Kútnál (Kurucok), 1884

1. Csínom Palkó, Csínom Jankó,
Csontos kalabérom,
Szép selymes lódingom,
Dali pár pisztalyom.

2. Nosza rajta, jó katonák,
Igyunk egízséggel!
Menjen táncba ki-ki köztünk
Az ő jegyesével!
3. Ne bánkódjék senki köztünk,
Menjünk az Alföldre,
Megrontatik kezük által
Az labonc ereje!
4. Szabad nekünk, jó katonák,
Tisza-Duna közi,
Laboncságnak mert nincs sohult
Ottan semmi közi.
5. Darulábú, szarkaorrú
Nyomorult nemzetség
Fut előttünk, retteg tőlünk,
Nyomorult németiség!
(...)
16. De gyűlölöm, mert nyomorú
Mégis kevélységre,
Ládd, majd feldől, mégis indul
Magyarok vesztire.

Pankotai Sándor: Ütközet, 2011

17. Kicsírázott eb-agyara
Az magyar cipóra,
De megváslik foga bele,
Lészen még oly óra!
(...)
29. Az vitéz kurucnak
Van szabott dolmánya,
Sarkantyús csizmája,
Futó paripája.
30. Az gyalog kurucnak
Van frissen járása,
Mint Pelagus lónak,
Van sebes futása.
31. Vitéz karja lábaiban
Karmazsin csizmája,
Gyönggyel fűzött az bocskora,
Ezüstös kapcája.
32. Hátán cifra farkasbőre,
Kurta kis dolmánya,
Nyakában függ gyönggyel fűzött
Csontos kalabéra.
33. Fényességgel mind berakva
Aranyas szablyája
Nyusztal bélett az süvege,
Csillagos forgója.
34. Patyolat az kuruc,
Gyöngy az felesége,
Hetes vászon az laboncság,
Köd az felesége.
(...)
39. Az laboncság takarodjék
Nemes országunkból,
Hogy végtire szalagszíjat
Ne fogjunk hátakból!

kalabér – karabély (rövid csövű puska); **lóding** – puskaporos tarsoly; **labonc** – labanc, Habsburg-zsoldban szolgáló német katona; **kicsírázott eb-agyara** – ahogy a növény csírája, úgy nőtt ki az agyara; **dolmány** – testhez álló, csípőig érő, zsinóros kabát; **Pelagus** – Pegazus, a költészet szent lova; **karmazsin** – sötétpiros; **kapca** – a bocskor betétje; **hetes vászon** – csak hetenként váltott, tehát szennyes vászon

Amit a mőről tudnod kell

A kezdeti kuruc lelkesedés teremtette meg a vitézek tánccalait. Ilyen a *Csínom Palkó*, mely a kuruc katonaélet képeinek laza sorozata. Ebből az énekből a vidám bizakodás, a győzelmi reménykedés s az ellenséget megvető hetyke fölény árad.

Szerkezete • A dal 39 strófájában tulajdonképpen egyetlen ellentét bontakozik ki. Négy részre tagolható:

I. bevezető szakasz: 1-4. vsz.: a kurucok szépségét, vitézségét dicséri, a tánca szólítás után az indulóban levő vitézeket serkenti;

II. labanccsúfoló rész: 5-14. vsz.: majd tíz strófán keresztül a *darulábú, szarkaorrú nyomorult németséget* csúfolja;

III. a kurucok vitézsége: 15-25. vsz.: a kurucok harci dicsőségének emléke szólal meg, később egy kuruc lovasroham képei elevenednek meg. A 26. strófától a 34. versszakig a lovas és gyalogos vitézek dicséretéről szól az ének, most már a horvát katonákkal is szembeállítva a kurucokat. Az utolsó szakaszok a labancokhoz húzó parasztok ellen izgatják a katonákat.

IV. a kurucélet nehézségei: 35-39. vsz.: a vers egy kívánsággal, egyben fenyegetéssel zárul.

Verselése • A szöveg nyolc- és hat szótagú sorokból felépülő négy-soros szakaszainak ritmikai tagolását a dallam határozza meg. A szövegre az ellentétek, párhuzamok mellett a humor, a gúny a jellemző.

Kifejezőeszközei • A költői szemléltetés szép példáit találhatjuk ebben a versben. Egyik ilyen eszköze a metafora (összevont hasonlat: a mondatból eltűnik a *mint* kötőszó, s az egymáshoz hasonlított dolgok azonosak lesznek: *darulábú, szarkaorrú németség*).

1. Mit nevezünk kuruc költészetnek? Mit jelent a *kuruc* szó?
2. Milyen egységekre bontható a kuruc kor költészete?
3. A kuruc költészetnek milyen műfajait ismered?
4. Magyarázd meg, miért része a népköltészetnek a kuruc költészet!
5. A *Csínom Palkó* c. vers (illetve táncdal) ismeretlen szerzője szembe állítja egymással a kuruc vitézeket és a labancokat. Melyik rész mutatja be a kurucokat, s melyik a labancokat?
6. Milyen eszközökkel szépíti meg a vers a kurucokat, s milyen szavakkal csúfolja a labancokat?
7. Hány szótagú sorok vannak egy-egy versszakban?
8. Fejtsd meg a következő metafora jelentését: *Kicsírázott eb-agyara / Az magyar cipóra, ...!*

RÁKÓCZI-NÓTA

Jaj, régi szép magyar nép!
Az ellenség téged mikép
Szaggat és tép!
Mire jutott állapotod,
Romlandó cserép.
Mint egy kedves eleven kép,
Voltál olyan szép,
Magyar nép!
De a Sasnak körme között
Fonnyadsz mint a lép.
Szegény magyar nép,
Mikor lész már ép?
Megromlottál, mint cserép.

Jaj, hát szegény magyar nemzet
Jóra mikor lép?
Jaj, Rákóczi, Bercsényi
Magyarok híres vezéri,
Bezerédi!
Hová lettek magyar népnek
Vitéz vezéri,
Nemzetünknek hírszerzői,
Fényes csillagi,

Greguss Imre: Rákóczi lovon, 1900

Ocskai?
Az ellenség mindenfelől
Őket emísztí,
Úzi, kergeti,
Búval epesztí.
Közinkbe sem eresztí.

Jaj, hát szegény nemzetünket
Miképp mellyesztí!
Jaj, országunk, jószágunk,
De főképpen mi magunk
Mint nyavalygunk;
Az idegen nemzetségnek
Rabjai vagyunk.
Jaj, naponként mind elfogyunk,
Jót ne is várjunk,
Kívánjunk,
Mert hatalmas, diadalmas
Nemzet van rajtunk.
Jaj, meg kell halnunk,
Meg nem maradunk,
Nagy ellenség közt vagyunk,
Bizony méltán ezek miatt
Kesergünk, sírunk.

Országunknak, magunknak,
Jaj minden maradékinknak!
Mindazoknak,
Kik e földön nagy ínségben
Így nyomorkodnak.
Özvegyek panaszolkodnak,

Árvák zokognak;
Magoknak
Siralommal ártatlanok
Halált okoznak,
Úgy siránkoznak
És fohászkodnak.
Bánatjuk nem apadnak,

Mert hazánkból az ínségek
El nem távoznak.

Tenger rajtunk a fegyver,
Mert a német rajtunk hever,
S igen ver.
Mutogatja magát mint egy
Híres gavallér,
Nemzetünket hajtó pillér.
Nem szán, mint hóhér.
Akit ér,
Addig veri, meddig neki
Mindent nem ígér.
Látod mely kövér,
Bőrében sem fér,
De mégis mind többet kér,
Alig vagyunk országunkban
Miatta kenyér.

Nézz reánk, Úr, a mennyből!
Ments meg, kérünk, minket ily
csúf
Ellenségtől,
Ki a híres magyaroknak
Véréből épül.
Ne hagyd ily dühös ínségtől
Rút ellenségtől,
Némettől
Gyaláztatni, mocskoltatni
Az írigyeketül.
Ily dölyfös néptől,
Kínzó eszköztől,
Megfosztatni nevétül,
Mindenkoron győzedelmes
Dicsőségétül!

sas – *itt:* a császári címer kétfejű sas madara; **mellyeszi** – kopasztja, tépi; **pillér** – *itt:* hajcsár

Amit a műről tudnod kell

A kuruc kor költészetének legértékesebb, legszebb darabjai a **bujdosóénekek**. A Rákóczi-szabadságharc után keletkezett énekek több típusba sorolhatók. Egy részük emléket állít a kornak, a fejedelemnek, a név szerint ismert és névtelen hősöknek: *Rákóczi kesergője*, *Rákóczi-nóta*. Egy másik részük a bujdosás gyötrelmeit, a hazátlanságot, az üldözöttséget, fenyegetettség érzését, állapotát megéneklő személyes hangú, lírai vallomások, panaszok: *szegénylegény-énekek*, *bujdosóénekek*.

Régi históriás énekeink hangját folytatják ezek a kuruc énekek. Őrzik Balassi honvédő költészetének sajátosságait. A protestáns prédikátorköltők bujtogató, vádoló és ostorozó hangvételét is átvették.

Keletkezése • A *Rákóczi-nóta* valószínűleg a XVIII. század 30-as éveiben keletkezhetett, amikor a szabadságharc már múlttá vált. Erre utal a hangsúlyos múltidejűség: *Jaj, régi szép magyar nép!, Hová lettek ..., a Közinkbe sem ereszti* sor pedig a bujdosóvá lett száműzöttekre vonatkozik. Szintén a későbbi keletkezést bizonyítja az árulóvá lett Ocskay a *magyarok híres vezéri* közt említése is, akit pedig annak idején éppen

árulásáért végeztek ki, emlékét azonban már megtisztította az eltelt két-három évtized.

Témája • Az ismeretlen szerző a német katonai megszállás alatt sínylődő magyar nép panaszát jajgatja el. A nemzet kifosztottságát, pusztulását mutatja be ritka költői erővel, a szenvedéseket sorolja fel, és a reménytelen jelennel szemben a szabadságharc dicsőséges emlékét idézi. Az utolsó versszak – később keletkezhetett – imádság formájában kér segítséget a mennybéli Úrtól, hogy mentse meg a magyarságot a csúf, rút ellenségtől. A költemény jajongó siralomjellegét nagymértékben fokozza a 15 soros strófákban tizenkétszer felcsendülő azonos rím monotóniája s a *jaj* indulatszó a versszakok kezdetén.

A vers szövege és dallama a XVIII. század közepétől terjedt el, és szinte himnuszként élt. A szabadságharc betiltott hangszerével, táróगतó kísérettel játszották. Szövege és dallama évtizedekig nem jelenhetett meg nyomtatásban. Első nyomtatott közlésére **Erdélyi János** (1814–1868) költő, filozófus vállalkozott az 1848-as szabadságharc idején. A vers ihlette Liszt Ferenc *Rákóczi-indulóját*.

1. A kuruc költészet hazafiasságára jellemző, hogy a szabadságharc után született *Rákóczi-nóta* szinte első nemzeti himnuszunk módján terjedt a nép körében. Milyen képek érzékeltetik a vers elején az ország romlását? **2.** Kit jelképez a sas? Mire utal a ...*Sasnak körme között / Fonnyadsz mint a lép?* **3.** Kiket sorol fel a *Rákóczi-nóta* a magyarok vezetői közül? Mit tudsz róluk? **4.** Kiknek a sérelmeit sorolja fel a szöveg? Melyik az a versszak, amelyben a legtöbb panasz hangzik el? Mivel fejezi ki a nóta a legmélyebb siralmat, bánatot? **5.** Tanulj meg a *Rákóczi-nótából* egy részletet!

HÁTTÉRINFORMÁCIÓ

Kárpátalja – a kuruc szabadságharc bölcsője

(részlet)

... A Kárpátok bérceinek friss fuvallata, a kristálytisztá vizű, rohanó patakok csobogása nemcsak a honfoglalás emlékét őrzi. A törökvilág által szétszakított ország egyesítésére tett törekvések legdicsőségebbikének volt tanúja itt minden fa és bokor, hegy és szikla, csermely és folyó. A megszámlálhatatlan pusztítástól agyongyötört, s egykorvolt szépségüket már csak részleteikben sejtető várak, kastélyok, templomok a kuruc kor dicsőségét hirdetik még ma is. De nemcsak a munkácsi, az ungvári, a huszti vár volt a szabadságharc bázisa, hanem az itt élő nép, a beregi-ugocsai parasztok és a fejedelem *gens fidelissimája* (a leghűségesebb nemzete) – a ruszinok talán még a váraknál is erősebb támaszai voltak Rákóczinak. E táj minden zegzuga Rákóczi talpasainak szellemét, kitartását, a mindent túlélni képes szívósságát, a haza és az ősök emlékéhez fűződő hűségét hirdeti még ma is. (...)

Kárpátalja ugyanis a kuruc szabadságharc bölcsője.

1703 márciusában a beregi-ugocsei kurucfelkelők követei, Papp Mihály és Bige György a lengyel földön bujdosó II. Rákóczi Ferencnél jártak és felkérték, álljon a felkelők élére. A fejedelem elfogadta a felkérést, és májusban az újabb küldötteknek, akiket Esze Tamás vezetett, piros selyemből varrott toborzózászlót és felhívást adott át. A tiszaháti felkelőket a fejedelem saját hadinépének tekintette. Május 21-én Tarpán és Váriban, 22-én pedig a beregszászi piactéren toborozták a legényeket. Ezekre az eseményekre emléktáblák hívják fel a figyelmet.

Na, de keljünk most útra e vidéken. Először az Ung folyó völgyét célozzuk meg.

Ungvár a mai Kárpátalja székhelye. Bercsényi Miklós, a szabadságharc egyik fő szervezője, Drugeth Krisztinával kötött házassága révén Ung vidékének birtokosa, majd Ung vármegye örökös főispánja lett. Átala vált az ungvári vár híressé. A szomszédos munkácsi uradalom birtokosát, a fiatal Rákóczit a közös vadászaton beoltotta a szabadság és függetlenség eszméjével. A szabadságharc kibontakozása idején, 1703. szeptember 17-én a nagybereznai ruszin Beca Ivan az Ung völgyében toborzott „gubás hada” elfoglalta Ungvár városát, és félelmi ostrom után, 1704. március 16-án a várat is bevette. Így vált Ungvár és a vár a szabadságharc egyik legfontosabb támaszpontjává. A fejedelem 1707-ben az év nagy részét az ungvári várban töltötte. Intézte a kuruc szabadságharc diplomáciai ügyeit, fogadta a külföldi követeket, a hadvezéreit. Ungvár várának a kuruc szabadságharcban betöltött szerepére utal az a tény is, hogy csupán Munkács vára volt képes tovább ellenállni a császáriaknak. 1711. május 15-én gróf Pálffy János, a császári seregek fővezére, ostrommal foglalta el. (...)

Munkács várát Zrínyi Ilona tette halhatatlanná, amikor az osztrák túlerővel szemben 1685 és 1688 között hősiesszen védelmezte. Erről Herczeg Ferenc a *Pro Libertate!* című művében így írt: *Minden héten egyszer magára vette a páncélját, hogy gyermekei és Radics várkapitány kíséretében körüljárja a várfalakat. Nem kérdésből tette, hanem okos számításból, hogy a várórségben a lelket tartsa, és az ellenséggel tudassa rendületlen elszántságát.*

Három év folyamán már három császári generális hagyta ott katonai hírét az alváros békalencsés árkában. Most hol Caraffa marsall, hol Caprara tábornok törte a várat. A császáriakat mérhetetlenül felbőszítette a hétről hétre ismétlődő kihívás. Valahányszor Zrínyi Ilona megjelent a vár fokán, valóságos golyózáport zúditottak feléje. A tudat, hogy egy szép asszony ellen bömböltetik útegeiket, arcukba kergette a szégyen pírját és a szégyen a dühöngésig szította haragjukat.

Ebben a pillanatban is sűrűbben morogtak odalent az ágyúk. Egy-egy füstlabda elbúgott Rákócziék feje fölött, olykor egy mélyebben járó teke megzökkengette lábuk alatt a falat.

Az asszony ajkán ott mosolygott a Zrínyiek, a kereszténység legvitézesebb katonáinak harcias büszkesége. Gyermekei görcsösen fogták a kezét és szakadatlanul édesanyjuk arcát nézték, mintha annak látásából merítenék a biztonság érzetét.

A várbeli hajdúk és pattantyúsok a süvegüket lengették és köszöntve suhogtatták kardjukat asszonyuk felé. Íme, köztük járt a bátorság és győzelem egy tündérszép nő képében! Ez némileg kipótolta száraz kenyerek mellől a hiányzó szalonnát. Szilaj kiáltás hullámozott végig a bástyákon és szökdejt föl a tornyokra:

– *Vivát Rákóczi! Vivát a szabadság!*

A vár feladása után sem hosszú időre hátrált meg a kurucmozgalom, mivel 1703-ban már újabb csatározásokra került sor. 1703 júniusának elején még a szatmári főispán katonáival rátámadt a kuruc legényekre. A kuruccsapat szétszéledt az erdőben, de később összeverődve Esze Tamással az élen folytatták útjukat, és június derekán végre a Vereckei-hágónál találkoztak Rákóczi Ferencel. A rosszul felfegyverzett, de annál lelkesebb kuruclegényeket a fejedelem itt, a Latorca völgyében tanította meg a hadviselés legelemibb szabályaira. Az idő sürgetése miatt a gyakorlatozás élesbe fordult. 1703. június 26-án birtokukba vették Munkács városát és a Rákóczi-birtok fő udvarházát, a Fejér-házat. A Nagyságos Fejedelem Munkácson hadba szólító felhívást tett közzé. A császári Montecuccoli-ezred, amely korábban eltávozott Munkácsról, visszafordult és felvette a harcot a felkelőkkel. Június 28-án a fejedelem féltve gyengén felszerelt, harci tapasztalattal még egyáltalán nem rendelkező csapatát, heves harcok árán, saját testi épségének kockáztatásával a biztos menedéket nyújtó hegyekbe vonta vissza csapatát.

1704 februárjában Rákóczi kurucái ostrommal vették be a munkácsi várat. A következő években Demoiseux, francia hadmérnök a fejedelem felkérésére korszerűsítette a vár védrendszerét. Ez a vár volt a szabadságharc és egyben Rákóczi utolsó támasza. Az 1711. május 1-jei majtényi fegyverletétel után több mint két és fél hónappal, július 23-án került a vár császári kézbe. (...)

(Kovács Sándor)

MIKES KELEMEN

(1690–1761)

A kuruc kor irodalmába nem csupán ismeretlen szerzőktől származó énekek tartoznak. A szabadságharc bukása után, a száműzetésben maga a fejedelem, II. Rákóczi Ferenc is megírta latin nyelven az emlékiratait. Apródja, **Mikes Kelemen**, aki mindenható vele tartott, levelek formájában örökítette meg a száműzöttek életét.

Életútja • Az erdélyi Zágonban, Háromszék megyében született 1690 augusztusában református székely köznemesi családban. Édesapja, Mikes Pál Thököly Imre híve volt, 1691-ben a császáriak elfogták és Fogaras várában halálra kínozták.

Özvegyen maradt édesanyja 1695-ben újra férjhez ment a katolikus vallású Boér Ferenchez, és fiával együtt katolikus hitre tért. 1700-tól a kolozsvári jezsuita kollégiumban tanult. 1707-ben apai nagybátyja – az anya akarata ellenére – Rákóczi udvarába helyezte el az ifjút. Tizenhét éves korától kezdve mint belső inas, majd mint kamarás önzetlen hűséggel szolgálta II. Rákóczi Ferenc fejedelmet.

1707 nyaratól a fejedelem és kísérete többnyire a munkácsi várban tartózkodott. Gyakran látogattak át Ungvárra Bercsényi Miklóshoz, ami felesége, Drugeth Krisztina révén akkor az ő birtoka volt. Az ungvári uradalmat még Károly Róbert király adományozta a XIV. szá-

Ismeretlen XVIII. századi
mester műve:
Mikos Kelemen

zadban az olasz származású Drugetheknek, Krisztina volt a család utolsó sarja. Halála után Bercsényi újra nősült, Csáky Krisztinával kötött házasságot, akinek udvarhölgyébe, Zsuzsikába szeretett bele Mikos Kelemen.

A Rákóczi-szabadságharc bukása után Mikos követte urát Lengyelországba, ahol másfél évig tartózkodtak, majd 1712-től Franciaországban XIV. Lajos udvarában éltek. Mikos itt ismerkedett meg a könnyed, csevegő levél műfajával. 1717 őszén követte urát a törökországi Gallipoliba, majd Jenikőbe és 1720-tól a török porta Rodostóba telepítette a bujdosókat. Amíg a fejedelem élt, nem kért kegyelmet, nem akarta elhagyni urát. 1741-ben fogalmazott

meg először kegyelmi kérvényt, amit Mária Terézia elutasított. *Törökországból nincs hazatérés* – írta ekkor egyik levelében. A fejedelem halála után ő lett a magyar menekültek előljárója. 1758-ban már csak ő élt a száműzöttek közül.

Távollétében a labancok halálra és teljes vagyonekrobzásra ítélték. Soha nem térhetett vissza hazájába. Elmagányosodottan halt meg 1761. október 2-án pestisben.

Munkássága • Mikos látóköre, ízlése sokat fejlődött még a versailles-i udvarban. Törökországban is kereste a francia diplomaták, követek társaságát. A törökországi tartózkodás hosszú évtizedei alatt szabad idejét az irodalomnak szentelte. Műfordítással is foglalkozott, többkötetnyi könyvet fordított franciából magyarra.

1717-ben, Törökországba érkezésük után kezdte el a P. E. grófnőnek címzett **fiktív levelek** sorozatát. Eredeti címe: *Constantinapolyban Groff P. E. írott levelei M. K.* Nyomtatásban először 1794-ben Szombathelyen jelent meg. Kiadója Kultsár

A fejedelem háza Rodostóban

István író, lapszerkesztő volt, ő adta a műnek a *Törökországi levelek* címet.

Mikes Kelemen leveleiből kiviláglik, hogy a művelt és erkölcsös ifjúságban látta a nemzet letéteményesét, az ország jövőjének zálogát. Hazafiság, műveltség, morál – elválaszthatatlanul összetartoznak. A tanulás, a munka erkölcsi és társadalmi kötelesség.

TÖRÖKORSZÁGI LEVELEK

(részletek)

37. levél

Rodostó, 28. maji 1720.

... A város elég nagy és elég szép, a tengerparton lévő kies és tágas oldalon fekszik. Az is való, hogy Európának éppen a szélyin vagyunk... Akármely felé menjen az ember, mindenütt a szép mező. De nem pusztá mező; mivel itt mindenütt a földet jól megmívelik... szőlőhegyek vannak...

... Gyapotat pedig sohult annyit nem vetnek, mint itt, és a gyapotból való kereskedés itt igen nagy...

A város felől azt mondhatom, hogy ezen a földön elmondhatni egy szép városnak, amely nem olyan széllyes, mint hosszú. De akármely szép házak legyenek itt a városokon,

nem tetszhetnek szépeknek; mivel az utcára nem hadnak ablakokat, kivált a törökök azért, hogy a feleségek ki ne láthassanak – micsoda szép dolog az irígység! A piaca a városnak igen bőv – a sokféle szárnyas állat, gyümölcs, kerti vetemény itt olcsú...

Már eleget beszélttem a városról, és a földjéről; hanem már a mi házunknál lévő szokásról kell szólni, és az időtöltésről. A való, hogy egy klastromban nincsen nagyobb rendtartás, mint a fejedelem házánál...

Ami pedig a mulatságot és az időtöltést illeti, a sokféle, és kiki a maga hajlandóságát követi. A fejedelem minden héten lóra ül kétszer, és estig oda vadászunk... Itt az idegen senki házához nem mehet. Kivált az örmények inkább féltik a feleségeket, mintsem a törökök... elítélheti kéd, hogy itt a lakosokkal semmi üsmeretség nem lehet, nem is vesztünk semmit; mert itt ki szócs, ki szabó. Valami főrenden lévő

emberek itt nincsenek, akikhez mehetnének. Török urak vannak, de unalmas dolog törököt látogatni: egyik a, hogy törökül nem tudok; másik a, hogy ha az ember hozzájuk megyen, elsőben: no, ülle – azután egy pipa dohányt ad, egy findzsa kávét – hatot vagy hetet szól az emberhez, azután tíz óráig is elhallgatna, ha az ember azt elvárná. Ők a beszélgetéshez, nyájassághoz éppen nem tudnak. Minden mulatásunk tehát abban áll, hogy Bercsényi úrhoz megyünk vagy ebédre, vagy vacsorára – ott mégis nevetünk a kis Zsuzsival...

Amit a múról tudnod kell

A képzelt levelezőtársnak ebben a levélben a bujdosók mindennapjairól szól, de a leírt megfigyeléseket, tapasztalatokat mindig személyes érzelmek járják át, s így válnak ezek a tudósítások eleven, élményszerű leírásokká. A tréfálgató hangnem ellenére már az első sorokból kiolvasható a szülőföld utáni örök sóvárgás fájdalma: ... *úgy szeretem már Rodostót, hogy el nem felejthetem Zágont*. Életük egyhangúságának bemutatásához távolról közeledik. Kitér minden fontos és kevésbé jellemző dologra, tapasztalataira. Rodostó fekvésének, kies környékének bemutatása közben leírja a török szőlőművelés módját, beszél a gyapot-termesztésről, felvillantja a város sajátos jellegét, például, hogy nincsenek utcára nyíló ablakok, lakosainak szokásait.

A bevezetőnek szánt részeket a következő fordulattal hagyja ott: *Már eleget beszéltem a városról és a földjéről; hanem a mi házunknál lévő szokásról kell szólni és az időtöltésről*. A szigorú napirendről, a *klastrombéli rendtartásról* és a ritka szórakozási lehetőségekről panaszkodólag ír. Az ottani szokások miatt például nem találkozhat helybéli asszonyokkal, azok elszaladnak az idegen elől: *Nem törődöm rajta, mert közönségesen az örmény asszonyok olyan fejérek, mint a cigánynék*. Csevegő társalgást kedvelő egyéniségének nem kedvez, hogy *főrenden lévő emberek itt nincsenek*, a törökök látogatása pedig igen unalmas dolog: *Ők a beszélgetéshez, nyájassághoz éppen nem tudnak*. A bujdosók minden mulatsága abból áll, hogy néha elmennek Bercsényiékhez vagy ebédre, vagy vacsorára.

Az utolsó bekezdésben még egyszer összegezi a levél fontosabb témáit: *micsoda városban telepítettetek le bennünket; annak micsodás lakosi vannak, micsoda környéke; itt micsodás szokást tartunk*. Záradékol ezt kiegészíti saját napirendjének közlésével.

Rodostó, 8. április 1735.

Amitől tartottunk, abban már benne vagyunk. Az Isten árvására téve bennünket, és kivéve ma közüllünk a mi édes urunkot és atyánkot, három óra után reggel. Ma nagypéntek lévén, mind a mennyei, mind a földi atyáinknak halálokat kell siratni. Az Isten mára halasztotta halálát urunknak azért, hogy megszentelje halálának áldozatját annak érdemével, aki ma megholt érettünk. Amicsoda életet élt, és amicsoda halála volt, hiszem, hogy megmondották nékie: ma velem lesz a paradicsomban. Hullassuk bővséggel könyveinket, mert a keserűségnek ködje valóságosan reánk szállott. De ne azt a jó atyánkot sirassuk, mert őtet az Isten annyi szenvedési után a mennyei lakadalomban vitte, ahol a gyönyörűségnek és az örömnök pohárából itatja, hanem mi magunkot sirassuk, kik nagy árvaságra jutottunk. Ki sem lehet mondani, micsoda nagy sírás és keserűség vagy on itt miközöttünk még csak a legalábbvalón is. Ítéld el, ha lehet, micsoda állapotban írom ezt a levelet, de mivel tudom, hogy örömet kívánnád tudni, mint esett szegénynek halála, mind téntával, mind könyhullatásimmal leírom, ha szinte azáltal megszorítom is keserűségemet.

Úgy tetszik, hogy az utolsó levelemet az elmúlt holnapnak 25-dik napján írtam vala. Azután szegény mind nagy bágyadtságokat érzett, igen keveset, de másként mindent a szokás szerént vitt végben, abban a gyengeségiben is az esztergájában dolgozott első aprilisig. Aznap pedig a hideg erősen jött reá, és annál inkább meggyengítettette. Másnap jobbacskán volt. Virágvasárnap a gyengeség miatt nem mehetett a templomban, hanem a közel való házból hallgatta a misét. A mise után amely pap odavitte neki a szentelt ágat, térden állva vette el kezéből, mondván, hogy talám több ágat nem fog venni. Hetfűn jobbacskán volt, kedden hasonlóképpen, még a dohánt is megkívánta, és dohányzott. De azt csudálta mindenikünk benne, hogy ő semmit halála órájáig a háznál való rendben el nem mulatott, se meg nem engedte, hogy őérette valamit elmulassanak. Mindennap szokott órában felöltözött, ebédelt, és lefeküött, noha alig volt el, de mégis úgy megtartotta a rendet, mint egészséges korában. Szeredán délután nagyobb gyengeségben esett, és csak mindenkor alutt. Egynehányszor kérdeztem, hogy mint vagy on, csak azt felelte: én jól vagyok, semmi fájdalmat nem érzek. Csötörtökön igen közel lévén utolsó végihez, elnehezédék, és az urat magához vette nagy buzgósággal. Estve a lefekvésnek ideje lévén, kétfelől a karját tartották, de maga ment a hálólházában. A szót igen nehéz volt már megérteni. Tizenkét óra felé étszaka mind-

nyáján mellette voltunk. A pap kérte tőle, ha akarja-e felvenni az utolsó kenetet? Intette szegény, hogy akarja. Annak vége lévén, a pap szép intéseket és vigasztalásokat mondván neki, nem felelhetett reája, noha vettük észre, hogy eszin van. Azt is láttuk, hogy az intéskor a szemeiből könnyhullatások folynak. Végtire szegény, ma három óra után reggel, az Istennek adván lelkét, elaluvék, mivel úgy holt meg, mint egy gyermek. Szüntelen reá néztünk, de mégiscsak azon vettük észre általmenetelít, amidőn a szemei felnyíltak. Ő szegény árvaságra hagyta bennünket ezen az idegen földön. Itt irtóztató sírás, rívás vagyon közöttünk. Az Isten vigasztaljon meg minket.

Amit a múról tudnod kell

Amitől tartottunk, abban már benne vagyunk: Az Isten árvaságra téve bennünket, és kivéve ma közüllünk a mi édes urunkot és atyánkot, három óra után reggel. E mondatokkal kezdődik az első rész záró levele, a 112. levél, mely II. Rákóczi Ferenc haláláról tudósít. Különössége az, hogy Mikes számára a maga teremtette szerep most egyáltalán nem lenne kötelező érvényű. A játék komollyá, valósággá válik, de a vérbeli író tudja, hogy szerepét nem adhatja vissza. Megtartja tehát a keretet: *...tudom, hogy örömet kívánnád tudni, mint esett szegénynek halála ...*, udvariasan elnézést kér zaklatottsága miatti összeszedetlenségéért. A forma azonban itt valóban csak keret, s a tudósítói, tájékoztatói szerep most arra alkalmas, hogy teljes őszinteséggel nyíljon meg a levélíró.

A levél kulcsszava az *árvaság*. Aki meghalt, nem kell sajnálni *mert őtet az Isten annyi szenvedési után a mennyei lakadalomban vitte*, akik itt maradtak, azokat érte iszonyú veszteség: *...magunkot sirassuk, kik nagy árvaságra jutottunk*. Megrázó őszinteséggel úgy ír a fejedelemről, mint mindannyiuk szeretett apjáról, de hangsúlyt kap Rákóczi nemes viselkedése, nagysága is. Mikes kiemeli Rákóczi roppant önfegyelmét, a szigorú napirendet haldoklása alatt is be kellett tartani.

A levél maga is keretes szerkezetű, a bevezető sorok és a levél zárata is a fejedelem haláláról szólnak. Mesteri módon köti össze a szerző a valóságos eseménysort – Rákóczi végnapjainak történéseit, haldoklása a nagyhét napjaira esett – a húsvét valóság adta párhuzamával. A fejedelem szenvedéstörténete virágvasárnap kezdődik, Jézus Jeruzsálembé vonulásának ünnepnapján, s nagypéntek reggelén, Krisztus halála napján hal meg: *Ma nagypéntek lévén, mind a mennyei, mind a földi atyáinknak halálokat kell siratni*. A párhuzam őszinte bizakodással tölti el a szerzőt, talán ezért is hangsúlyozza saját és társai reménytelen fájdalmát, szomorúságát *ezen az idegen földön*.

A befejező részben egybemosódik a politikai és az életbeli, evilági számkivetettség tudata. Mélyebb értelmet nyer az a létállapot, amelybe a rodostói magyarok, Rákóczi árvái mindnyájan belekerültek, vagyis a bujdosás állapota. Az itt maradtokban még inkább erősödött a honvágy mind a szülőháza, mind az égi, mennyei otthon után: a *földi téreken való bujdosás*, az *evilági lét*, a *mulandóság* irányába tolódott el. Az őszinte gyász miatt *irtozatós sirás*, *rivás vagyon* közöttük. A levélben a *sírni* ige és szinonimái ismétlődnek legtöbbször. A legfőbb írói eszköz a halmozás és az ismétlés. Ez a levél a felindulás hevében, nem sokkal a fejedelem halála után keletkezett.

1. Milyen kapcsolatban vannak Mikessel a következő évszámok, nevek és helyszínek: Háromszék, Zágon, 1690, Thököly Imre, Boér Ferenc, Kolozsvár, II. Rákóczi Ferenc, Munkács, Ungvár, 1712, 1717, 1720, 1741, 1761? **2.** Mikor, és hol kezdte el írni leveleit? Kinek címezte azokat? **3.** Összesen hány levelet írt, és milyen témákat tárgyal bennük? **4.** Melyek a levélírás Mikes által alkalmazott eszközei? **5.** Jellemezd a bujdosók életét Mikes levelei alapján! ✨ **6.** Olvasd el a 42., 118., 186. és 207. levelet! Milyennek ismered meg a szerzőt? Elemezd a humor szempontjából a szövegeket! Hogyan függ össze a műfaj, a stílus, a hangnem és a szöveg jelentése? **7.** Olvasd el Lévay József *Mikes* című versét (151.o.)! Mi a véleményed erről a vallomásról?

TÖRTÉNELEM AZ IRODALOMBAN

Minden nemzet, kultúra birtokol olyan történeteket, melyek megőrzésével, ismétlésével saját identitását erősíti. Ezen történetek egy részét képezik azok, melyek a nemzet történetéről vagy történelméről szólnak. A múltról való tudásunk és az arról való elbeszélés módja alakítja nemzeti identitásunkat.

A történelmi tárgyú művek különös helyet foglalnak el irodalmunkban. A mitikus magyar őstörténeti és a magyar történelmi események, történelmi szereplők közül önálló regényekben dolgozták fel például Attila, II. Béla, Mátyás király, II. Lajos, Báthory István, Zrínyi Ilona, Thököly Imre és II. Rákóczi Ferenc alakját, a nyugat- és dél-európai „kalandozások”-at, a tatárok betörését, a Hunyadiak történetét és Buda 1686-os visszafoglalását. Külön csoportot alkotnak az erdélyi századok múltjának regényes feldolgozásai is. De megjelenik a magyar történelem a regényes életrajzokban, az önéletrajzi regényben, az eposzban, az elbeszélésekben és a lírában is. A feldolgozás módja rendkívül változatos, és rendszerint az adott kor felfogásához igazodik. Gyakori a szerelmi szál, a különféle kalandok, intrikák és költött alakok szerepeltetése. A külföldi szerzők szemléletmódja kisebb-nagyobb mértékben különbözik attól, ahogyan a magyar írók, történészek

ábrázolják a történelmi eseményeket, személyeket. Megváltoztatják a történelmi légkört, egyéni nézőpontból, eltérő ideológiai színezettel láttatják a folyamatokat, s a saját közönségük feltételezett elvárásaihoz igazítják a jellemzést és a cselekmény menetét. Az alábbiakban két más-más korban élő költő II. Rákóczi Ferenc fejedelem- és Mikes Kelemen-ihlette verset fogtok olvasni. Ez a két elégikus és mégis lelkesítő, nagy múltat idéző költemény választékosságával, szemléletes-ségével, szabatos arányosságával, mondanivalójával, vagyis esztétikai hibátlanságával már-már remekműveknek is mondhatók.

LÉVAY JÓZSEF

(1825–1918)

Ellinger Ede: Lévy József, 1862

Lévy József költői életművéről, művészi tehetségéről, morális emberi magatartásáról korai indulásától 93 éves korában bekövetkezett haláláig mindig mindenki csak jókat, elismerőket, nagyra becsülő szavakat írt és mondott – és 106 évvel a halála után, miközben arculata egészével változott meg a világ, miközben régi értékek bizonyultak értéktelenné, és üldözött eszmék igazultak meg, ha újraolvassuk Lévy József verseit, még mindig csak olyasféle jelzőkkel illelhetjük, mint „jó költő”, „hibátlan költő”, „jó ízlésű költő”, „vonzó, rokonszenves, tisztességes, emberséges, színvonalas ember”. Lévy a legjobb színvonalon volt annak a művésztípusnak a megtestesítője, amely semmiben nem módosítja a véleményeket, de pontosan kifejezi, megfogalmazza korának és körének tényleges hangulatait.

Íljan a reformkor példás haladó romantikusa, 1848–49-ben őszinte forradalmár-hazafi, az elnyomatás éveiben a közbánatokat, majd a közreményeket megfogalmazó elégikus és mégis bizakodó, a kiegyezés után lelkes hatvanhetes liberális, aki érzelmesen őrzi a kossuthi eszméket; akadémikusként türelmes az ellentétes esztétikai és politikai nézetek iránt:

közhivatalnokként pedig országos példaképpen emlegetik lelkiismeretességét is, szolgálatkész-ségét is, hivatalos fogalmazványainak szokatlanul szép, világos, szabatos stílusát is.

Életútja • Borsodi *kurtanemes* családban született 1825. november 18-án. Az apáról az ismerősök úgy emlékeztek, mint életbölcsességgel teljes, vidám emberről, akitől a falubeliek mindig hasznos tanácsokat kaphattak; az anya meg éppen arról volt nevezetes, hogy

Fogalomtár

kurtanemes – kisbirtokos parasz-tok, akik birtokadománnyal nem járó nemesi oklevéllel rendelkeztek, ami nemcsak adómentesség tette őket, hanem az arra is lehetőséget adott, hogy tehetségesebb fiaik kitörjenek a paraszti életformából. Gúnyosan „hétszilvafásnak”, „bocskoros nemesnek” is hívták őket

szerette a költészetet, és gyermekeinek Vörösmarty-, Czuczor- és Garay-verseket olvasott fel.

Lévay tehát otthon szerezte a műveltség igényét és a költészet szeretetét; az ilyen fiút érdemes iskoláztatni. 1836–1846 között a közeli Miskolcon, majd Késmárkon, a kuruc emlékek színhelyén egyszerre hallgatott jogot, és készült a tanári pályára. 1847-ben Miskolcon joggyakornok lett.

Szemere Bertalan írnokaként részt vett az 1848-as pozsonyi országgyűlésen. A forradalom alatt végig Szemere mellett maradt, csak Aradon váltak el.

A bukás után hazament a szülői otthonba. De, amikor Haynau rémuralma után kiderült, hogy személy szerint nem üldözik, egy időre visszatért Pestre, ahol a Kemény Zsigmond szerkesztette *Pesti Napló* munkatársa volt. 1852-ben visszament Miskolcra, a református gimnázium magyar-latin szakos tanára volt 1865-ig. Tanítványai később úgy emlékeztek vissza rá, mint varázsos szavú, lelket izgató, elmét fejlesztő, nagyszerű pedagógusra. Költeményeit pedig szeretettel várták az olvasók, és általánosan elismerte a kritika. Telibe találta a közhangulatot elégikus hangjával és nemzeti múltidézésével. Előbb a Kisfaludy Társaság választja tagjának, majd a Tudományos Akadémiának levelező, később rendes, idős korára tiszteletbeli tagja. Közben összebarátkozott Arannyal is, Tompával is. Gyulai Pál pedig az egyik legjobb barátja lett. Lelkes, hazafias költeményeket írt, ekkor születik leghíresebb verse, a *Mikes*. Helyzete szerint akár az irodalom vezérkarában lehetne a helye, ezt azonban nem is igényelte sosem. Pontosan tudta magáról, hogy nem irányító egyéniség, példás önkritikával mindig is valahol a második sorban látta a maga helyét. Tudta, hogy alkata szerint a meghitt kis világ, a család, a szelíd emlékek, a nemzeti közös hagyományok poétája. Mindig is gyengéd szeretettel őrizte negyvennyolc emlékét, de praktikus józansággal kívánta a kiegyezést, amelyre egyre nagyobb volt a lehetőség. Ezért is vállalt már 1865-ben újra közhivatalt. Megyéjét szolgálta. 1867-től kezdve a miskolci megyeházán Borsod vármegye főjegyzője. Példamutató vidéki főhivatalnok: maga a testet öltött liberalizmus.

A világháború végső évében, 1918. július 4-én halt meg. Végakaratának megfelelően a sajozsentspéteri református temetőben, szülei mellett helyezték örök nyugalomra.

Munkássága • Bár korának népszerű és elismert művésze volt, mára elfeledte az utókor. Költészetére a keresetlen egyszerűség jellemző, amely nem azonos sem a petőfieskedő, Szabolcska-féle népieskedéssel, sem a parlagiassággal. A vidéki élet apróbb-nagyobb örömei-

nek megéneklése volt a célja, a kordivatot sosem követte, a magyaros (rímes, pergő ritmusú, ütemhangsúlyos) versformákat használta. 1852-ben jelent meg első verseskötete, *Lévay József költeményei* címmel, amely a már eddig is népszerű költőt országos hírűvé tette. Hatvan évig tudta tartani az esztétikai színvonalat: a mértéktartó arányosságot, a választékosságot, a tetszetős és fülnek mindig kellemes verszeneiséget, vagyis a legjelentéktelenebb mondanivalónál is a hibátlanságot. Költészete a közhangulatnak megfelelően idillikus hangot öltött. De közben igen tevékenyen részt vett a közkultúrát fejlesztő műfordítói munkákban is. Öt Shakespeare-t, két Molière-t és számos költőt (Longfellow-t, Béranger-t, egy egész kötetnyi Burnst) fordított igen jó színvonalon, Seneca *Vigasztalásait* is tolmácsolta. 1898-ban látott napvilágot *Lévay József újabb költeményei* című kötete.

Része volt minden elismerésben, két ízben is kapott magas kitüntetést, és nyugdíjba vonulása előtt még megyéje alispánjának is megválasztották. Hetvenéves fővel ment nyugdíjba. Alkotóereje teljességében volt. Ekkor kezdte írni szomorkás elégiáit a vénülésről, majd az elérkező öregségről. De lelkének harmóniája zavartalan. Sose volt különösképpen vallásos, de mindig erőt és vigaszt adott zavartalan istenhite, belső harmóniával vette tudomásul az ifjúság múlását és az öregség elérkezését. Erről szól öregkorának legszebb költeménye, az *Aratás*. Költői és műfordítói munkája mellett írt néhány egészen kitűnő arcképtanulmányt Aranyról, Tompáról és Deák Ferencről.

1909-ben még új verseskötete jelent meg *A múzsa búcsúja* címen. Hanem, ami következett, már merőben távoli, érthetetlen volt az aggastyán poétának, hiszen találkoznia kellett Adyékkel és a *Nyugattal*. De ő ezt a nemzedéke számára érthetetlen új hangot nem kárhoztatta. Akárcsak barátja, Gyulai Pál, ő sem tekintett rosszindulattal a mást akaró modernekre. És át kellett élnie az első világháborút is. De ez már olyan élmény volt, mint a bibliabeli apokalipszis érthetetlen zűrzavara. Összhangba kövesedett, vénséges lelkéhez már nem tudott elhatolni a káosz. Halála után hét évvel, 1925-ben jelent meg *Lévay József utolsó versei: 1909–1918* című verseskötet.

MIKES

Egyedül hallgatom tenger mormolását,
Tenger habja felett futó szél zúgását –
Egyedül, egyedül
A bujdosók közül
Nagy Törökországban! ...

Hacsak itt nem lebeg sírjában nyugovó
Rákóczinak lelke, az eget csapkodó
Tenger haragjában!

Peregnek a fákról az őszi levelek,
Kit erre, kit arra kergetnek a szelek
S más vidékre száll a
Csevegő madárka
Nagy Törökországból ...
Hát én merre menjek, hát én merre szálljak,
Melyik szögletébe a széles világnak
Idegen hazámból?!

Zágon felé mutat egy halovány csillag,
Hol a bércek fején hókorona csillog
S a bércek aljában
Tavaszi pompában
Virágok feslenek...
Erdély felé mutat, hol minden virágon
Tarka pillangóként első ifjúságom
Emléki röpködnek!

Liezen-Mayer Sándor: Rákóczi Rodostóban, XIX. század

Ah! mért nem szállhatok hozzád, szülőföldem,
Mikor minden bokrod régi ismerősem!
Mért vagy szolgaságban,
Gyászos rabigában
Oly hosszú időkig!?
Ha feléd indulok, lelkem visszatartja
Az édes szabadság bűvös-bájos karja.
Vissza, mind a sírig.

Itt eszem kenyerét a török császárnak,
Ablakomra titkos poroszlók nem járnak
Éjjeli setétben
Hallgatni beszédem
Béarulás végett...
Magános fa vagyok, melyre villám szakad,
Melyet vihar tördel, de legalább szabad
Levegővel élhet.

S egyedül hallgatom tenger mormolását,
Tenger habja felett futó szél zúgását –
Egyedül, egyedül
A bujdosók közül
Nagy Törökországban.
Körülöttem lebeg sírjában nyugodó
Rákóczinak lelke, az eget csapkodó
Tenger haragjában.

Amit a műről tudnod kell

Keletkezése • Az 1852-ben megjelenő *Lévay József költeményei* c. kötet legismertebb verse. Mikes Kelemen különös élete megragadta a költő képzeletét, szívvel-lélekkel elmélyedt a rokonszenves bujdosó sorsában, s Mikes mélabúját, sóhajtásait, vágyait és gyötrelmes hontalanságát szívbe markoló művészettel szólaltatta meg.

Műfaja • Elégikus hangulatú keretes vers. Az első és utolsó szakasz azonossága szép keretbe foglalja Mikes lelki vergődését. Az érzelmi-hangulati líra csoportjába sorolható.

Témája • Az író művészi tolla alatt megelevenedik Mikes Kelemen alakja. Szinte látjuk a morajló tenger partján a hontalanság fájdalmában vergődő bujdosót; úgy rémlik, mintha elhagyatottságáról, hazavágyó-

dásáról és szabadságszeretetről szóló fájdalmas vallomását hallanánk. Rákóczi bujdosói közül már csak Mikes Kelemen él, egyedül hallgatja a tenger mormolását, szomorú magányában hazagondol kedves szülőföldjére, ötven évi távollét után is eleven képként él benne Zágon, de nem szállhat haza, mert hazája rabságban sínylődik, s ha elindul, a szabadság visszatartja. Úgy érzi, mintha Rákóczi lelke lebegne körülötte. A szabadság érzése a szabadság hősének, rajongva szeretett urának emlékét idézi fel.

Szerkezete • A vers hat nyolcsoros versszakból, szakaszból áll. Szerkezetileg három részre tagolható. Az 1. szakasz a bevezetés, az utolsó a befejezés, a középső négy a tárgyalás. Az első és utolsó szakasz a keret, amely magában foglalja Mikes lelki vergődését.

Az első és az utolsó szakaszt összehasonlítva azt tapasztaljuk, hogy ugyanazt fejezik ki: Mikes egyedül hallgatja a tenger mormolását. De érdekes különbséget is észlelhetünk! Az elején talán Rákóczi lelke is vele van, a végén pedig ott lebeg körülötte. Mikor Mikes kiöntötte lelke fájdalmát, és hitvallást tett a szabadság mellett, akkor közvetlen közelségben érezte a szabadság hősének szellemét, s ez erőt öntött csüggedő lelkébe. A közbülső négy szakaszban jut kifejezésre mindez: ősz van, a fák hullatják leveleiket, a madarak más vidékre szállnak, csak Mikes nem mehet sehova. Eszébe jut kedves szülőföldje, Zágon, de nem szállhat oda, mert hazája rab. Tovább eszi tehát a török császár kenyerét, de legalább szabad, mert nem lesnek utána a kémek.

Előadásmódja, kifejezőeszközök • Mi teszi ezt a költeményt annyira elevenné? Lévay József Mikes helyzetébe képzelettel magát, s úgy adja elő mondanivalóját, mintha Mikes beszélne. Mikes izgatott lelkiállapotának kifejezésére alakzatokat használ: szóismétlés: *Egyedül hallgatom ... egyedül*; kérdés, félkiáltás és szóismétlés: *Hát én merre menjek, hát én merre szálljak*; felkiáltás és kérdés: *Ah! mért nem szállhatok hozzád, szülőföldem ...* stb. A szemléletességre is találunk szép példákat: meg személyesítés: *Kit erre, kit arra kergetnek a szelek, Zágon felé mutat egy halovány csillag, / Hol a bércek fején hókorona csillog*; hasonlat: *Magános fa vagyok...*

Rímelve • Egy versszak nyolc sorból áll. Vizsgáljuk meg, mely sorok rímelenek egymással! Az 1. sor rímelt a 2-vel, a 3. a 4-vel, az 5. a 8-vel, a 6. a 7-vel. Rímelhelyezése: a a b b c d d c. Lévay költeményének első fele páros rímű, a második fele öllelkező rímű.

1. Készítsd el Lévay József életrajzvázlatát! **2.** Milyen költeményben gyönyörködtünk a mai órán? **3.** Mi a tárgya? **4.** Ismertesd röviden a szerkezetét! **5.** Mit jegyeztél meg a költemény előadásmódjáról, kifejezőeszközöiről? **6.** Milyen a rímképlete? ✨ **7.** Írjatok rövid fogalmazást egy mély élményetekről *Amikor legtávolabb voltam távol a szüleimtől* címmel!

VÁRI FÁBIÁN LÁSZLÓ

(1951)

Vári Fábán László ahhoz a nemzedékhez tartozik, amelyik szakítani akart a merev dogmatizmussal és gyökereit keresve eljutott a nemzeti identitástudat (azonosság) felismeréséhez, később vállalásához. Ezt a gondolkodást és szemléletet azonban az akkori ideológia és kultúrpolitika nem tűrte el, és a Forrás-csoport a tiltások, a megkülönböztető eljárások következtében az 1970-es évek elejére szétszóródott.

Életútja • 1951. március 16-án született a Nagyszőlősi járáshoz tartozó Tiszaújlakon munkáscsaládban. Iskoláit szülőhelyén és Nagyszőlősön végezte. A középiskola elvégzése

után, 1968-ban felvették az Ungvári Állami Egyetem bölcsészkarára, magyar nyelv és irodalom szakra.

Az egyetemen kapcsolódott be az 1967 őszen alakult Kovács Vilmos szellemi irányításával működő Forrás Stúdió munkájába. Több társával: Benedek Andrással, Balla Gyulával, Fodor Gézával, Zseliczki Józseffel és másokkal együtt tevékenyen részt vett egy új és modern irodalmi, művészi és társadalmi szemlélet kialakításában. Fő fórumuk a *Kárpátontúli Ifjúság* című lap volt, amely néhány éven át szívesen közölte verseiket és más publicisztikai írásaikat. Később bekapcsolódott az első kárpátaljai magyar polgárjogi mozgalomba.

A hetvenes évek elejétől azonban Vári Fábán Lászlóra és társaira a polgárjogi mozgalomban való részvétel miatt „belső száműzetés” várt. Írásait éveken át nem közölték sem a helyi lapokban, sem az antológiákban. 1972-ben meg kellett tanulmányait szakítani, mert besorozták a szovjet hadsereg németországi hadseregcsoportjába sorkatonai szolgálatra. A szovjet hadseregben való nemzetiségi létet később *Tábori posta* című regényében elevenítette fel.

Leszerelése után, 1975-től egy ideig a beregszászi vasgyárban dolgozott. Levelező tagozaton folytatta tanulmányait az egyetemen. 1978-ban kapott diplomát. 1976-tól Mezőváriban kapott tanári állást, magyar nyelvet és irodalmat tanított 25 esztendőn keresztül, majd a Beregszászi II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskolán oktatott. Jelenleg kétlaki életet él, ingázik Vári és Magyarország között.

Munkássága • Kényszerű hallgatása alatt is alkotott. Sok szép, később megjelent versét a hetvenes években írta meg. A nyolcvanas évek közepétől kezdett újra rendszeresen publikálni a helyi lapok-

ban, antológiákban és több magyarországi folyóiratban is. A *Sugaras utakon* (1985) című almanach öt versét közölte; az *Évgyűrűk* (1987) és ennek további két kötetében (1988–1989) tíz költeménnyel szerepelt. Legtöbb verse (16) az M. Takács Lajos szerkesztette *Vergődő szél* (1990) című kárpátaljai antológiában jelent meg.

Költészetéről Balla D. Károly a következő elismerő szavakat írta: Versei nemcsak hogy *kiállták az idő próbáját, hanem a legáltalánosabb (ha tetszik: összmagyar) szempontból nézve is magas nívón reprezentálják poézisünknek azt az ágát, amelyet népi gyökerűnek és nemzeti elkötelezettségűnek szokás nevezni. E versei alapján Vári Fábián László minden engedmény nélkül besorolható abba a kortársi vonulatba, amelyet Ágh István, Bella István, Buda Ferenc, Csoóri Sándor, Farkas Árpád, Mezey Katalin, Nagy Gáspár, Szepesi Attila, Utassy József – és folytathatnám – neve fémjelez.*

Első verseskötete 1991-ben *Szép históriák* címmel jelent meg. Folkloristaként a kárpátaljai magyar népballadák és népdalok szakmailag elismert gyűjtője és tudományos rendszerezője lett. Gyűjtésének teljes anyaga *Vannak ringó bölcsők* 1992-ben jelent meg az Intermix Kiadó gondozásában. A népköltészetben való elmélyülés hasznosan segítette költői világának fejlődését is. Ez a világ lett lírájának meghatározó forrásvidéke. Olyan forrás, amelyből egy sajátos hangvételő és hangulatú lírát tudott teremteni. Ugyanebben az évben jelent meg a *Kivont kardok közt* címmel második verseskötete. 2001-ben kerültek ki a nyomdából versei és műfordításai *Világtalan csillag* címen. 2002-ben látott napvilágot válogatott verseinek gyűjteménye a *Harminchárom év*. Legutóbbi verseskötete, a *Fecskehajtó idő* megjelenési ideje 2004.

A 2002–2010 között írott versei, valamint a Penckófer Jánossal készített életinterjú a *Jég és korbács* című kötetben láttak napvilágot. Önéletrajzi regénye, a *Tábori posta: szovjet mundérban Poroszföldön* 2011-ben jelent meg.

Vári Fábián László klasszicizáló törekvéseivel és eljárásaival a magyar líra legszebb, legértékesebb hagyományaihoz és forrásaihoz visszanyúlva teremtett egy egyéni karakterű, sajátos hangulatú és hangszerelésű modern költészetet. Az utóbbi időben nagyon termékeny, alkotásai az egyetemese magyar költészet javához, maradandó értékei közé tartoznak.

A folklorista • A népköltészetrel egyetemistaként találkozott 1969-ben, amikor is kötelezően folklór anyagot gyűjtött évfolyamtársaival. Eközben ismerkedett meg a magyar költészet ősi és tiszta forrásaival, a XVI. századi prédikátorköltészet és a kuruc mozgalom hagyományaival. A gyűjtés sikerei annyira magával ragadták, hogy

1971-től céltudatosan, a rendszerezés és a kiadás szándékával kezdte el felkutatni és feljegyezni a kárpátaljai magyar népballadákat. *Újabban ruszin népballadákat fordítok, mert fontosnak tartom, hogy a magyar olvasó megismerje annak a ruszin közösségnek a költészetét, amely évszázadok óta velünk él. Soha nem voltak velünk ellenséges viszonyban, mindig szabadságküzdelmeink mellé álltak, és talán eljön az idő, amikor alkalmunk lesz a közös jövőnkön gondolkodni* – vallja Vári Fábián László.

Közreműködik Kárpátalja helytörténeti köteteinek szerkesztésében, összeállításában, értékelésében, gyakran az ő elő- vagy utószavával jelennek meg egyes helytörténeti monográfiák.

Jelenleg a Magyar Írószövetség Kárpátaljai Írócsoportjának és az *Együtt* című folyóirat szerkesztőbizottságának az elnöke.

ÚTBAN TÖRÖKORSZÁG FELÉ

(1717. szeptember 17–21.)

Mindkét hazából kiárvulva,
csak hitünkben töretlenül,
lelkünk holdfehér vásznaira
Isten árnyéka nehezül.
Alattunk reménnyel ringó gályán
pogány föld felé futunk,
hol a Patróna glóriáját
ölti magára jó urunk.

Otthon zsibbadást hord az ájer,
a vetést véreső veri,
elhullatják virágaikat
az akasztófák ágai.
Hatalmas hittel hisszük mégis:
hamarost lesz majd visszaút,
és a tengertől visszakapunk
lobogót, várfalat, falut.

Vágyódik ezért a szemgolyó
a gyertyafényhomály után,
verejtékezve áll a kéz
a körbevándorló kupán.
S mikor minden vérlobbanást

testmeleg indulat hevít,
daccal reccsenti szét a szó
a fogak porcelánjait:

Drinápoly

Hasítsd meg, Uram, az eget,
kell most nagyon az áfium! –
Végtagjainkba szegeket
veret az evangélium.
S mert Pilátus kezeit mossa,
álmain csak átsuhanunk,
de az árbockeresztről újra
feléd fordul ábrázatunk...

Fogalomtár

Drinápoly – mai neve Edirne. Törökország nyugati részén található, legfontosabb nevezetessége a Szelim-mecset, amely Törökország minaretjének köszönheti hírnevét

Eljő, ím, újbórn ünnepe is,
Úr asztalánál nem várnak ránk.
Szánk szögletéről csöndes
pataokban
szakadni kezd a Miatyánk...
Ármányos félhomály szállja meg
a hajósok szemgödreit.
Sodorják felénk a fellegek
Drinápoly karcsú tornyait.

Amit a műről tudnod kell

Keletkezése • 2002-ben a *Világtalan csillag* című, válogatott verseket, műfordításokat és saját gyűjtésű kárpátaljai ruszin népballadák magyar fordítását közreadó kötetében olvasható az *Útban Törökország felé* című vers. Megjelenésekor a már ötvenéves költő gyakorlatilag a

kilencvenes évek elejéig hallgatásra ítéltetett. A Tiszahát vidékén is sokáig csak a beavatottak által ismert és elismert Vári Fábián László a kommunista rendszer bukása után tesz szert ismertségre szülőföldjén és az anyaországban.

Jó érzés a gyakran „modernkedő” mai magyar líra közepette Vári Fábián László kristálytisza közösségi üzeneteit és versdallamait olvasni. Témaválasztásával, mondanivalójával és formarendszerével a magyar költészet legszebb hagyományait folytatja. Szemléletének alakulására minden bizonnyal nagy hatással volt a szülőföld történelmének emlékezete, a munkácsi vár, a vezérlő fejedelem gyermekkori fészke és a huszti várrom, amely több szép versének is ihletője volt.

Címe • Rákóczi fejedelem önkéntes száműzetésbe vonulását idézi. Mivel az osztrákok folyamatosan kérték Rákóczi kiadatását, illetve kiutasítását, és egy spanyol–osztrák háború veszélye is fennállt, a fejedelem elfogadva III. Ahmed szultán meghívását. 1717 szeptemberében Törökországba indult mintegy 40 fős kíséretével, mint tudjuk, vele tartott Mikes Kelemen is. A verscím alatt lévő dátum, a szeptember 17–21. az út kezdetét jelöli. A történelmi múlt megidézése létfontosságú erővel hat.

Témája • A vers a mai határon túli magyarok sorsát állítja párhuzamba Rákóczi és kísérete sorsával. Az azonosságtudat, a kisebbségi léthez, helyzethez való illeszkedés, azzal való határozott azonosulás, értékrendi elkötelezettség, a tájegységhez, szülőföldhöz való tartozás vállalása és megvallása, a megmaradás.

Szerkezete • Öt egyenként nyolcsoros strófa. Az első versszakban elindul a hajó hányódása a tengeren (kényszerű útra kelés), az utolsóban feltűnnek Drinápoly tornyai (lehetséges, de nem vágyott megérkezés). A hajó metafora jelentése itt: a kényszerből idegenbe szakadt lélek vívódása, hányattatása, a haza iránti szeretet, ragaszkodás a megváltozott létállapotban.

A vers nemcsak a kor hangulatának és költészetének felidézésével kelt varázslatot, hanem elsősorban azzal, hogy a nagyságos fejedelem keserű száműzetésébe a szétszóródott magyarság otthontalansága, szorongó fájdalma és *föl-fölhorgadó* reménye is behallik: *Mindkét hazából kiárvulva, / csak hitünkben töretlenül, / lelkünk hófehér vásznaira / Isten árnyéka nehezül.* Megjelennek a versben a mindennapok, a hétköznapi emberi sors, a kisebbségi léthelyzet nehézségeinek metaforikus, nagy erejű képei: *Otthon zsibbadást hord az ájer, / a vetést véreső veri, / elhullatják virágaikat / az akasztófák ágai.* A kisebbségi sorsban a szerző meglopottnak érzi magát, akitől elvették a hazáját, önmeghatározásának legfőbb összetevőit, aki kiárvulva, pogány földön kénytelen boldogulni. A reménytelenségben is megbúvik azonban a remény, az örök bizakodás,

vágyakozás egy tisztább világ, jobb léthelyzet iránt: ... *a tengertől visszszakapunk / lobogót, várfalat, falut. / Vágyódik ezért a szemgolyó / a gyertyafényhomály után, / verejtékezve áll a kéz / a körbevándorló kupán.*

A költemény hangulata a sorsvesztettség érzése mellett sem bele nyugvó, nem megalkuvó. A költő heves indulattal viseli sorsát, és ilyen dacos indulattal szól a vers is: ...*daccal reccsenti szét a szó... , patakban szakad a Miatyánk...* Kifosztottság és remény kettőse van jelen a versben: ...*Hasítsd meg, Uram, az egeket, / kell most nagyon az áfium! – / Véhtagjainkba szegeket / veret az evangélium.* Elég egy szót, egy szó szerkezetet felvillantania, hogy egyszerre idézzon fel hangulatot, emberi és nemzeti sorsot.

A vers zárata nem bizakodó, egy lehetséges énképvesztés riasztó képe merül fel: *Ármányos félhomály szállja meg / a hajósok szemgödreit. / Sodorják felénk a fellegek / Drinápoly karcsú tornyait.*

Verselése, kifejezőeszközök • Háromütemű kilences és kétütemű nyolcas sorok váltakozása (páratlan sorok kilencesek, rímelő páros sorok nyolcasok). Rímelése: félrímek. Képi világ: hajó metafora: ringó gálya, hajós metafora: a költő maga. Alliterációk: *a vetést véreső veri... , Hatalmas hittet hisszük mégis... , Szánk szögletéről... , szakadni kezd...* Az 1., 2. és 5. versszak kijelentéseket tartalmaz, a megtört, szomorú lelkiállapot így jelenik meg. A 3. és 4. versszakban felkiáltás, ki nem mondott gondolat található, ez a vers kulminációs pontja érzelmi szempontból, a zaklatott érzelmi állapot kifejezése.

Üzenete • A költő verssorai nemcsak keserű üzenetet hordoznak, hanem a verszenéből kihalló misztikát, ősi sámánkodást és zsoltáros könyörgést is a megmaradásért. Varázslat ez, szinte mi is utazunk *jó urunkkal, a reménnyel ringó gályán.* És higgyünk benne: *hamarosan lesz majd visszaút.*

1. A kárpátaljai magyar irodalom melyik nemzedékének képviselője Vári Fábán László? Nézz utána a neten! **2.** Hogyan alakult élete a hetvenes években? **3.** Milyen kötetei jelentek meg az utóbbi időben? **4.** Röviden fogalmazd meg, mi a jelentősége folklorisztikai gyűjtőmunkájának! **5.** Mi segítette költői világának fejlődését? **6.** A töretlen szabadságvágy, a jövőbe vetett hit és bizakodás hogyan fogalmazódik meg az *Útban Törökország felé* című versben? ✨ **7.** Mit jelent számodra a kisebbségi lét? Gondolataidat írd le! **8.** Hasonlítsátok össze a *Mikes* és az *Útban Törökország felé* c. verseket, beszéljétek meg, melyik vers milyen hatással volt rátok! **9.** Nézzetek utána a neten, milyen jelentős kitüntetésekben részesült Vári Fábán László az utóbbi évtizedben!

10. Nézzétek meg a YouTube-on Ferenczi Attila előadásában Vári Fábán László versét erre a linkre kattintva: <https://www.google.com/search?>

A FELVILÁGOSODÁS KORA ÉS A KLASSZICIZMUS

Nota bene! A felvilágosodás nyugat-európai kiindulópontú szellemi, kulturális, **filozófiai mozgalom, egyben kultúrtörténeti korszak volt a XVII. század vége és a XIX. század eleje között.** A mozgalom hordozója a polgárság volt, de több társadalmi réteg törekvéseit fejezte ki, amelyek a gazdasági, politikai és kulturális egyenjogúsításért küzdöttek. A felvilágosodás szakítani kívánt a feudalizmus uralkodó ideológiájával, a római katolikus egyház által uralt vallással. Reformok útján kívánta átformálni a társadalmat és a gazdaságot, terjeszteni akarta a tudomány eredményeit, azaz a *világosságot*, és mindezzel fel akarta szabadítani az embert mint egyént, egyéniséget. Végso soron azonban a feudális társadalmi rend megdöntését, a polgári forradalmak, a kapitalizmus győzelmét készítette elő.

A felvilágosodás irodalmi törekvései a kor társadalmi-filozófiai kérdéseinek kiszolgálását célozták meg. Ilyen értelemben tehát a barokkban megtapasztalt, szinte öncélú monumentalitás és elkápráztatás idejétmúlt alkotói szándékká vált. Helyébe a nevelés és gyönyörködtesítés művészi gyakorlata lépett. A kor irodalma tehát a társadalomtudományokkal és filozófiai nézetekkel érintkezett, amely az irodalom jellemző tematikájára is óhatatlanul hatást gyakorolt. Ennek következtében az irodalmat formáló alkotók szerepe is megváltozott: a közéletre és a közgondolkodásra közvetlenül is hatni akaró művészek független alkotóként közéleti szerepet is betöltöttek.

Fogalomtár

klasszicizmus – a XVIII. század második felétől a XIX. század elejéig uralkodó stílustörténeti korszak és korstílus. Neve a latin *classis* szóból ered, melynek jelentése 'osztály'. Olyan művészeti irányzat, amely a múlt, főként az ókori görög-római alkotásokban megvalósuló eseményeket, szabályokat, hagyományokat tartja követendő példának

A felvilágosodás korának két uralkodó stílusirányzata volt: a **klasszicizmus** és a **szenimentalizmus**.

A klasszicizmus szellemi hátterét a felvilágosodás korában kialakult polgári kultúra adta, amely természetességre, a jelenségek észszerű magyarázatra törekedett. A polgári gondolkodás érdeklődésének központjába az emberi megismerés kérdései, az **ész** és az **érzékelés** viszonya került. A klasszicizmus filozófiai hátterének megalapozója

Descartes (e.: dekárt) műve, az *Értekezés a módszerről*. Tőle származik a *Gondolkodom, tehát vagyok* (*Cogito, ergo sum*) híres mondás is.

Descartes a megismerés módszerül a tudományos kételkedést, az emberi észből való kiindulást ajánlja. Az emberi ész korlátlan megismerő képességét emeli ki, hangsúlyozza a vallásos, misztikus gondolkodással szembeni felsőbbrendűséget. Az ebből kinövő filozófiai irányzatot **racionalizmus**nak nevezzük (*ratio* = ész, értelem).

A klasszicizmus esztétikája a racionalizmusra épül, normatív irányzat, aprólékosan kidolgozott szabályokat követ, ebből következően meglehetősen merev. A klasszicizmus mintái: a császárkori Róma művészete és Arisztotelész *Poétika* című műve, illetve annak átértelmezése.

A FRANCIA KLASSZICISTA DRÁMA

A klasszicista dráma • A francia klasszicizmus XVII. századi csúcspontja a **klasszicista dráma**. A klasszicista szabályok itt kezdtek megmerevedni. A klasszicista dráma szabályai: a shakespeare-i elvek és a fantázia tagadása, a mértéktartás. De a legfőbb elv az antikvitásból átvett **hármasság** volt, a **tér**, az **idő** és a **cselekmény egysége**. A szabály az volt, hogy a cselekmény **egy** szálon fusson, **24 órán belül** (maximum 36) történjen, és **egyetlen helyen** játszódjék. A francia klasszicista dráma kiemelkedő alkotói: **Corneille** (e.: kornéj) *Cid* (e.: szid), **Racine** (e.: rászín) *Phaedra* (e.: fédra) és **Molière** (e.: molier).

A francia klasszicista színházak a király vagy a főurak védnöksége alatt álltak, akik a színpadról nézhették az előadást. A színház zárt épület, a színpadot függöny választotta el a nézőtértől. Kevés díszletet alkalmaztak, a női szerepeket nők játszották, nem volt jelmez.

Nota bene! A **dráma** az epika és a líra mellett a harmadik nagy műnem. Lényege – az epikához hasonlóan – a **cselekmény**. Erre utal a szó eredete is, görögül a *dran* szó jelentése: **cselekedni**. Arisztotelész, ókori görög filozófus, a dráma lényegét az **emberi cselekedetek**, a cselekvő ember **utánpótlásában** látta. De akkor mi a különbség az epika és a dráma között? Az, hogy míg az epika **elbeszél** egy történetet, addig a dráma **párbeszédekkel megjelenít** egy **itt és most éppen előttünk játszódó** történetet. Az epikus művekben mindig találkozunk egy elbeszélővel, akinek a szavai elénk tárják az eseményeket, aki egy kicsit helyettünk lát és hall. A dráma viszont nem csupán valakinek a lelkében vagy emlékezetében, hanem a **néző** vagy olvasó előtt a szereplők között zajlik le.

A dráma általában egy olyan időszakot jelenít meg, amikor valami rendkívüli esemény felborítja a hősök megszokott életét. Lényege tehát a **szereplők között most változó viszonyrendszer, amely egy alaphelyzetből (szituációból) bontakozik ki.**

A drámában többnyire kétféle közlésforma jelenik meg: **dialógus** (párbeszéd), amikor a szereplők egymással beszélnek, vagy **monológ** (magánbeszéd), amikor egy szereplő, aki többnyire egyedül van a színpadon, hangosan mondja el gondolatait.

Sokan a dráma lényegéhez tartozónak vélik a **konfliktust**, vagyis a szereplők szavakban és tettekben kifejeződő szembenállását, összeütközését (a helyzetben lévő feszültséget) is. Látni fogjuk, hogy Molière Harpagonjával valóban szembe kerülnek és összecsapnak gyermekei és szolgálói. Ugyanakkor vannak olyan drámák is, amelyekben a személyek közötti konfliktus nem ilyen egyértelmű, és nem is játszik ennyire meghatározó szerepet.

A drámának többféle műfaja alakult ki az idők során, a legrégebbi változatai a **komédia** és a **tragédia**. A komédia az a dráma, amelyben a komikum jut meghatározó szerephez.

Arisztotelész szerint a komédia a kortársainknál *hitványabbak utánzása, nem a rosszaságé, hanem a csúfságé, amelyhez hozzátartozik a nevetséges is. A nevetséges ugyanis valami hiba, vagyis fájdalmat és így kárt nem okozó csúfság...* Azaz a komédia témája többnyire valamilyen negatív tulajdonság leleplezése a komikum eszközeivel.

A francia klasszicizmus drámairodalmában Corneille és Racine tragédiái után új korszak következett. Az új korszak műfajváltást, a vígjáték megjelenését hozta, és egy korszakalkotó művész, **Molière** nevéhez kötődik.

MOLIÈRE (JEAN-BAPTISTE POQUELIN)

(1622–1673)

Életútja • Párizsban született 1622. január 15-én **Jean-Baptiste Poquelin** (e.: zsan batiszt poklen) néven jómódú polgári családban. Apja udvari kárposztos volt. Ezt a címet Molière örökölte apjától és időnként gyakorolta is a vele járó teendőket. Édesanyját korán elvesztette. Iskoláit a jezsuitáknál végezte. Kitűnően megtanult latinul és eredetiben olvasta a nagy római szerzőket (Plautust, Terentiust). Jogot és filozófiát hallgatott Lyonban. Húszévesen itt szerzett jogi diplomát. Rövid ideig apja mellé szegődött, de már ekkor foglalkoztatták a színház, a dráma művészet kérdései. Ekkoriban ismerkedett meg a híres

Charles-Antone Coywet:
Molière, 1734

színésznővel, Madeleine Béjart-ral (e.: mádlen bezsár). Apja akarata ellenére színésznek állt. 1644 Béjart társulatával és barátaival együtt színtársulatot szervezett, az Illustre Théâtre-t. Művésznevét is, melyen az egész világon ismerik, ekkortól használta. A színház egy év után megbukott, Molière-t az apja váltotta ki az adósok börtönéből. Ezt követően 13 éven át Dél-Franciaország városaiban élte vándorszínészként életét. Ez idő tájt írta első bohózatait, melyek nem maradtak fenn (más műveinek sem maradtak fenn kézíratai).

A vándorszínészkedés alatt szerezte meg azon dramaturgiai és színészi tapasztalatait, melyekre majd életművét építette. A legfontosabb ezek közül az, hogy a komédia demokratikus műfaj, a nevelés nem függvénye a származásnak, sőt a műveltségnek sem.

Pályájának fordulatát Corti herceg és a király öccsének támogatása hozta. Lehetőséget kapott arra, hogy társulatával együtt 1658-ban a Louvre-ban (e.: luvr) a király, XIV. Lajos előtt játszhassanak. Nagy sikert aratnak Molière egy bohózatával, az igazi áttörést azonban a *Kényeskedőknek* (1659) a bemutatása hozta. Ettől kezdve Molière a király egyik kedvence, sőt kegyence. Párizsban játszik és rendez, többek között a versailles-i királyi ünnepeket (pl. *Az elvarázsolt sziget gyönyörei*, 1664) is.

Negyvenévesen (1662) feleségül vette régi barátnőjének lányát, a 19 éves Armande Béjart (e.: armand bezsár) színésznőt. Ellenségei (és irigyei, voltak szép számmal) azzal vádolták meg, hogy saját lányát vette nőül. A király mentette ki azzal, hogy első gyermekük keresztapja lett. Házasságuk 1671-re megromlott.

Műveinek jelentős részét a király megrendelésére írta, s élete végéig élvezte az uralkodó kegyeit is – persze a király színészének szerepe kicsit az udvari bolondéhoz hasonló, számos téma tabu volt a szerző számára, s véleményét sokszor nyilván csak rejtetten, metaforikusan fejthette ki. Évente írt új darabokat.

Molière haláláig nagy munkakedvvel dolgozott, játszott, rendezett, s bár mindvégig élvezte a király kegyét, 1672-ben nem őt bízták meg a versailles-i ünnepek rendezésével. Az erős munkatempó – több mint 30 színművet írt – aláásta a tüdőbeteg Molière egészségét. A *Képzelt beteg* az életmű záródarabja. A negyedik előadáson a főszereplőt alakító író rosszul lett, de végigjátszotta a darabot. Az európai dráma-

vészet egyik legnagyobb drámaköltője még aznap éjjel, 1673. február 17-én meghalt.

Munkássága • Kezdő íróként olasz komédiákat dolgozott át, s a főszerepeket maga játszotta. Első nagy párizsi sikerét prózában írt egyfelvonásos darabjával, *A kényeskedőkkel* (1659) érte el. Ebben a korabeli divathóbortot, a túlzottan finomkodó társalgási stílust gúnyolta ki. Az előkelő szalonok tagjai, természetesen, megsértődtek. Az író támadások keresztútjába került, de XIV. Lajos jól mulatott a vígjátékon, s pártfogásába vette. Szinte évente jelentkezett újabb művekkel: 1661 – *Férjek iskolája*; 1662 – *Nők iskolája*; 1664 – *Tartuffe* (első változat); 1665 – *Don Juan*; 1666 – *A mizantróp* (Embergyűlölő); 1667 – *Tartuffe* (második változat, *Az imposztor* címen); 1668 – *Amphytrion*, *Dandin György*, *A fősvény*; 1670 – *Az úrhatnám polgár*; 1671 – *Scapin furfangjai*; 1672 – *Tudós nők*; 1673 – *Képzelt beteg*.

Molière általában a **klasszicista drámai hagyományokat** követte. Tartotta magát a hármas egység szabályához, műveinek alapszerkezete az öt felvonás, melyből az első három funkciója a bevezetés, előkészítés (expozíció), a negyediké a tetőpont (krízis), az ötödiké a megoldás (szerencsés végkifejlet).

Az európai vígjátéki hagyományok követésében Molière elsősorban a **commedia dell'arte**-ra épített, de az ókori szerzők (Plautus, Terentius) művei is forrásul szolgáltak.

A vígjátéki hagyományoknak megfelelően alkotásai jelen idejűek. Tökéletesen ötvözte a komédiák alapkaraktereit (szerelmesek, a tudós, a szolgálólány stb.) korának jellegzetes embertípusaival. Többek között **típusteremtő** ereje tette műveit jelentőssé és időtállóvá.

Fogalomtár

commedia dell'arte – hivatásos színjáték, itáliai, népi eredetű és jellegű rögtönzött színjátéktípus. Virágkorát a XVI–XVIII. században élte. Előadói hivatásos vándorszínész-társulatok voltak, melyeknek színészei a társulatok vezetőinek irányításával közösen dolgozták ki az előadás néhány oldalas cselekményvázlatát, amely dialógusokat nem tartalmazott, azokat az előadók alkalomról alkalomra szabadon rögtönzték, miként a zene- és táncbetéteket, akrobatamutatványokat és bűvésztrükköket is

1. Határozd meg tézisszerűen a felvilágosodás lényegét! **2.** A XVII. században Franciaországban a barokkal párhuzamosan fejlődött egy másik irányzat. Mi a neve? **3.** Mi állt a polgári gondolkodás középpontjában? **4.** Mi a racionalizmus, min alapszik? **5.** Sorold fel a francia klasszicista dráma főbb szabályait! **6.** Milyen kapcsolatban vannak Molière-rel a következő évszámok, fogalmak, nevek, helyszínek: Párizs, Jean-Baptiste Poquelin, udvari kárpitós, 1642, Lyon, Dél-Franciaország, Madeleine és Armande Bójárt, XIV. Lajos, 1658, 1662, *Képzelt beteg*, 1673? **7.** Melyek Molière legismertebb drámái?

A FÖSVÉNY

(részletek)

I. felvonás

Első jelenet

Valér szerelmes Harpagon leányába, Elizbe. Valér, Harpagon titkára, hogy elnyerje szerelme apjának támogatását, megpróbál úgy viselkedni, hogy természete és viselkedése mindjobban hasonlítson Harpagonéhoz. Abban bízik, ha sikerül hosszú kutatás után megtalálnia elveszettnek hitt szüleit, Harpagon is megenyhülne irányában, és ha szükségesnek látszik, ő maga folytatja szülei felkutatását. Eliz azonban arra kéri az ifjút, hogy ne menjen sehova, csak azzal foglalkozzon, hogy apjának, Harpagonnak a tetszését elnyerje.

VALÉR: Láthatta, hogyan kezdtem hozzá, hogy milyen ügyeskedéshez, hízelgéshez kellett folyamodnom, amíg szolgálatába léphettem, s ma is milyen álarc alatt játszom meg, hogy természetem és gondolkodásom olyan, mint az övé; mennyit színészkedem, hogy tessen neki, hogy felém hajlítsam. Bámulatosan haladok. A tapasztalat vezet rá, hogy az emberek megnyerésére a legjobb út az, ha pontosan olyanoknak mutatkozunk előttük, amilyenek ők; ha szó szerint az ő elveiket visszhangozzuk; ha tömjénezzük a hibáikat, és csináljanak bármit – tapsolunk hozzá. Mese az a veszély, hogy a sok tán még a hízelgésből is megárt, és hogy vigyázni kell, ne legyen kirívó a játék; hízelgés dolgában néha épp a legeszesebbet lehet legegyszerűbben lépre csalni. Kellő magasztalással körítve, a legképtelenebb dolgot, a legbolondabb gombát is beveszi. Az őszinteség ugyan belesántul egy kicsit ebbe a mesterségbe, amelyet most űzök, de ha el akarunk érni valamit az embereknél, mégiscsak hozzájuk kell igazodnunk. S ha már csak így lehet megnyerni őket, ez nem azoknak a hibája, akik hízelegnek, hanem azoké, akik elvárják a hízelgést.

Eliz biztatja szerelmét, hogy apja mellett próbálja meg bátyját, Cléante-ot is megnyerni ügyüknek. Valér véleménye szerint azonban a két férfi természete olyannyira elüt egymástól, hogy kettejüket egyszerre megnyerni szinte lehetetlen. Arra biztatja Elizt, hogy bátyjával próbáljon meg ő beszélni, de szerelmük titkáról csak annyit mondjon el, amennyit feltétlen szükségesnek talál. Cléante boldogan újságolja testvérének, hogy szerelemre lobbant a mostanában szomszédukba költözött lány iránt. Marianne-nek hívják, és nincs nála édesebb teremtés a földön. Özvegy édesanyjával él, akit odaadóan ápol. Anyagilag azonban nagyon nehéz helyzetben vannak, és apja garasoskodása miatt semmivel nem tud segíteni a lánynak. Minden-

képpen beszélnie kell az apjával, hogy támogatná-e házassági szándékát. Harpagon betegesen félti a pénzét, a világon semmi más nem érdekli, csak az anyagi javak és a gyarapodás. Cselédeit alig fizeti, rongyokban járnak, betegesen retteg attól, hogy meglopják.

Negyedik jelenet

HARPAGON: Annyi bizonyos, nem kis gond nagy summa pénzt tartani a háznál. Az a szerencsés, aki minden vagyonát jó kamatra adja ki, s csak annyit hagy magánál, amennyi épp a konyhára, miegymásra kell. Az ember igazán nem tudja, az egész házban hol található valami biztos rejtekhelyet. Mert ami engem illet, a pénzesládákat én kétkedéssel nézem, nem bíznám soha rájuk magam. Valamennyi valószínűs nyílt tolvajcsalétek, legelőször mindig azoknak esnek. De hány mégis a hab, okos dolog volt-e azt a tegnap visszkapott tízezer tallért a kertben elásnom. Tízezer tallér aranyban a háznál olyan összeg... *(A két testvér halkán beszélgetve most lép be)* Jóságos ég! Csak nem árultam el saját magamat! A buzgalom egészen elragadott, azt hiszem, nagyon is hangosan töprengtem itt magamban... Mi kell?

CLÉANTE: Semmi, apám.

HARPAGON: Régóta vagytok itt?

ELIZ: Épp hogy ideértünk.

HARPAGON: De hallottátok...

CLÉANTE: Mit, apám?

HARPAGON: No, csak... azt...

ELIZ: Mit?

HARPAGON: Amit az imént mondtam.

CLÉANTE: Semmit sem hallottunk.

HARPAGON: Dehogynem, dehogynem.

ELIZ: Már tessék megnyugodni.

HARPAGON: Látom én jól rajtatok, hogy egypár szó mégiscsak megütötte a fületeket. Merthogy épp azon füstölögtem, milyen bajos is manapság pénzhez jutni, és azt mondtam, az a szerencse fia, akinek tízezer tallérja is van a háznál.

CLÉANTE: Nem akartuk megszólítani, attól tartottunk, hogy háborgatjuk.

HARPAGON: Mégis, jó hogy megmondom ezt itt nektek, nehogy valamiképp félremagyarazzátok a dolgot, s a végén még azt képzeljétek, hogy azt mondtam, hogy nekem van tízezer tallérom.

CLÉANTE: Mi hasznunk volna belőle?

HARPAGON: Tízezer tallér: nekem igazi istenáldása volna!

CLÉANTE: Kötve hiszem!

HARPAGON: Nagyon kapóra jönne.

ELIZ: Olyan dolog ez...

HARPAGON: Nagyon rám férne.

CLÉANTE: Szerintem...

HARPAGON: Helyrehozna egy kicsit.

ELIZ: De hisz...

HARPAGON: Abbahagyhatnám végre a panaszt, hogy milyen nehéz idők járnak.

CLÉANTE: Én istenem, apának nincs oka panaszra: mindenki tudja, hogy épp elég jómódú.

HARPAGON: Micsoda? Jómódú, én? Hazudik, aki olyasmit beszél. Szemenszedett kitalálás, aljas gazemberek terjesztik.

ELIZ: Ne ingerlődjék úgy fel.

HARPAGON: Szép dolog, hogy saját gyermekeim árulnak el, és támadnak hátba.

CLÉANTE: Micsoda hátbatámadás az, ha valaki azt mondja, hogy apa jómódú?

HARPAGON: Az, az! Az effajta szóbeszéd, meg ahogy ti a pénzt szórjátok, az lesz az oka, ha egy szép napon majd betörnek hozzám, és abban a hiszemben, hogy a bőröm alatt is pénz van, elmetszik a torkomat. (...)

CLÉANTE: Házasságról szeretnék beszélgetni, apa.

HARPAGON: Én is éppen házasságról szeretnék beszélgetni veletek.

ELIZ: Ah! Papa!

HARPAGON: Mit visongsz? A szó ijeszt meg, vagy maga a dolog?

CLÉANTE: Mindketten okkal félhetünk a házasságtól azok után, ahogy apánk azt alkalmasint elképzei. Attól tartunk, hogy szívünk nem hajlik majd apa választására.

HARPAGON: Csak türelem, türelem. Nincs semmi okotok ijedezni. Tudom jól, mi kell mindkettőtöknek. Egyőtök sem fog panaszkodni, ha meghallja, mi a szándékom. De hogy az elején kezdjük, mondd csak ismersz valami Marianne nevű fiatal lányt? Itt lakik nem messze tőlünk.

CLÉANTE: Ismerem, apa.

HARPAGON: (*Elizhez*) És te?

ELIZ: Hallottam hírét.

HARPAGON: Milyenek találod azt a lányt, fiam?

CLÉANTE: Elragadó, kedves teremtés.

HARPAGON: A külleme?

CLÉANTE: Csak úgy árasztja az illedelmességet, az erényességet; ragyog róla a kellem-szellem.

HARPAGON: Modora, viselkedése?

CLÉANTE: Csak bámulni lehet, igazán.

HARPAGON: Nem gondolod, hogy egy ilyen lány megérdemelné, hogy komolyan foglalkozzék vele az ember?

CLÉANTE: De mennyire, apa.

HARPAGON: Hogy alkalmas feleség lenne?

CLÉANTE: Nagyon alkalmas.

HARPAGON: Hogy minden jel szerint jó háziasszony lesz belőle?

CLÉANTE: Semmi kétség.

HARPAGON: Hogy aki elveszi, meg lehet majd elégedve vele?

CLÉANTE: Bizonyára.

HARPAGON: Van egy kis nehézség. Aggaszt, hogy hozomány dolgában nincs annyija, amennyit elvárhatna az ember.

CLÉANTE: Ó, apám, mit számít a hozomány, ha derék leányról van szó.

HARPAGON: Bocsánatot kérek, bocsánatot kérek. Mégis meg kell mondani, ha az ember nem kap is annyi hozományt, amennyit remélt, valahogy más módon még pótolhatja.

CLÉANTE: Magától értetődik.

HARPAGON: Hát örülök, hogy nincs ellentét köztünk, mert erényességével, kedvességével ez a lány egészen meghódította a szívemet, és elhatároztam, hogyha valami hozományt mégis adnak vele, feleségül veszem.

CLÉANTE: Ö... ü?

HARPAGON: Tessék?

CLÉANTE: Azt tetszett mondani, hogy... hogy elhatározta, hogy...

HARPAGON: Hogy feleségül veszem Marianne-t.

CLÉANTE: Kit? Ki? Kicsoda?

HARPAGON: Én, én, én, őt! Mi bajod van?

CLÉANTE: Hirtelen szédülés fogott el; kimegyek.

HARPAGON: Majd elmúlik. Eredj a konyhába, igyál gyorsan egy pohár jó friss vizet. Így vagyunk ezekkel a mi vékonydongájú ficsuraeszkáinkkal; olyan lábon állnak, mint a naposcsirkék! Hát ezt határoztam el, kedves leányom, ami az én dolgomat illeti. Bátyádat illetően épp ma reggel ajánlottak egy özvegyasszonyt, neki azt számom. Téged pedig, téged Anzelm úrhoz adlak.

ELIZ: Anzelm úrhoz?

HARPAGON: Hozzá. Meglett, nyugodt, eszeérett ember, alig múlt ötven, legendákat beszélnek a vagyonáról.

ELIZ: *(bókolva)* Engedelmevel, atyám, nem óhajtok férjhez menni.

HARPAGON: *(visszabókol)* Engedelmeddel, kislányom, angyalkám, én meg azt óhajtom, hogy férjhez menj.

ELIZ: Bocsánatot kérek, apám.

HARPAGON: Bocsánatot kérek, lányom.

ELIZ: Tisztetem, becsülöm Anzelm urat, de, engedelmevel, sose megyek hozzá feleségül.

HARPAGON: Tisztellek, becsüllek, de, engedelmeddel, hozzá fogsz menni, mégpedig már ma este.

ELIZ: Már ma este?

HARPAGON: Már ma este.

ELIZ: Nem fog megtörténni, atyám.

HARPAGON: Meg fog történni, leányom.

ELIZ: Nem.

HARPAGON: De igen.

ELIZ: Nem, ha mondom.

HARPAGON: De, ha mondom.

ELIZ: Ilyesmire nem kényszeríthet.

HARPAGON: Ilyesmire is kényszeríthetlek.

ELIZ: Inkább megölöm magam, de ilyen férj nem kell.

A lány kétségbeesetten tiltakozik, végül elfogadja apja javaslatát, hogy ügyükben Valér legyen a döntőbíró. Eliz abban reménykedik, hogy szerelmese majd kitalál valamit, azonban csalódnia kell. Valér, hogy ne bősztse fel Harpagont, színleg neki ad igazat, hiszen az előtt az érv előtt, hogy az öregúr hozomány nélkül veszi el a lányt, mindenkinek meg kell hajolnia. Valér megnyugtatja Elizt, hogy az esküvőt mindenképpen megakadályozzák, majd kitalál valamit.

V. felvonás

Harpagon csendbiztost hívat, hogyha kell, tartóztassa le az egész várost, csak kerítse elő a tízezer aranytallérját. Előkerül Jakab, aki eddig még nem is tudott a ládikó eltűnéséről. De kapóra jön neki, hogy megfizessen mindeért Valérnak, és őt vádolja a ládikó ellopásával. Mikor megjelenik Valér, rátámad Harpagon, hogy visszaélt bizalmával, és megsértette a házat. Valér beismeri a bűnét, de azt nem fogadja el, hogy visszaélt volna Harpagon bizalmával. Azt hiszi, hogy Harpagon rájött arra, hogy szerelmesek egymásba Elizzel, és a férfi azzal vádolja, hogy elcsábította a lányát. Párbeszédük ebben a félreértésben folyik. Közben megérkezik Eliz kérője, Anzelm úr is és Marianne, jelen van a csendbiztos, Fruzsina, Jakab és az írnök. Valér, bár már elmondta, hogy szerelmes Elizbe, Harpagon nem veszi tudomásul, csak a pénze érdekli. Valér elmondja, hogy másképp fognak beszélni,

ha megtudják, hogy ki ő. Ha Anzelm úr ismerős Nápolyban, akkor nyilván tudja, hogy ki volt Dom Thomas d'Alburcy, akit egész Nápoly ismert és tisztelt, az ő apja. Anzelm úr azonban nem hisz neki, hiszen akit apjaként emleget, az tizenhat évvel ezelőtt egy hajótörésben feleségével és két gyermekével életét vesztette. Anzelm úrnak igaza van, de azt meg ő nem tudja, hogy a hétéves fiú egy szolgával együtt megmenekült. A hajóskapitányt meghatotta a sorsa, és fiaként nevelte fel az árvát. Mostanában tudta meg, hogy apja mégsem halt meg, és mindenütt őt kereste, csak itt meglátta a szépséges Elizt, és szerelmes lett bele. Anzelm úr bizonyítékot akar szavai hiteléül. Valér megmutatja azt a rubingyűrűt, mely apjáé volt, és egy agát karperecet, melyet még az anyja csatolt a csuklójára. A szavaiból Marianne rájön, hogy Valér a testvére. Tehát az édesanyjuk is életben van. Szavaiból kiderül, hogy a hajótörésből ők is megmenekültek, bár sorsuk kezdetben nem alakult olyan szerencsésen. Kalózkodtak fel őket, tíz évig rabszolgaságban sínylődtek, és egy szerencsétlen véletlen segített abban, hogy szabadok legyenek. Bár elmentek Nápolyba, vagyonukat eladták, apjukról semmi hírük nem volt. Így Genovába költöztek, ahol megpróbálták megmenteni maradék vagyonukat, de kegyetlen rokonaik miatt onnan is el kellett menekülniük, így kerültek ebbe a városba.

Ötödik jelenet

(...)

ANZELM: Ó, ég, íme, hatalmad jelei! Ímé, bizonyosságát adod, csak rajtad áll, hogy csodák essenek! Öleljetek át, gyermekeim, egyesítsétek örömtöket apátok örömeivel.

VALÉR: Kegyelmed – apánk?

MARIANNE: Akit édesanyám annyiszor elsiratott?

ANZELM: Igen, leányom, igen, fiam, én vagyok Dom Thomas d'Alburcy, akit az ég kegye szintén kimentett a habokból minden nála levő vagyonával. Több mint tizenhat esztendeig mindnyájatokat halottnak hittelek, s hosszú bolyongásom után már azon voltam, hogy új családalapításban keresek vigaszt, nászra kelek egy bájos és éretnyes hajadonnal. Nápolyban életemet még mindig veszély fenyegette volna; lemondtam hát, hogy oda valaha is visszatérjek, s minthogy mód kínálkozott ottani vagyonom áruba bocsátására, itt telepedtem meg, Anzelmnek neveztetvén magam, hogy emléket is távol tartsam tőlem annak a másik névnek, amelyet annyi gyász és viszontagság közt viseltem.

HARPAGON: Ez itt a maga fia?

ANZELM: Az enyém.

HARPAGON: Akkor magán hajtatom be a törvénnyel azt a tízezer tallért, amit ellopott tőlem.

ANZELM: Ó? Lopott? Magától?

HARPAGON: Igenis, ő.

ANZELM: Ki mondja ezt?

HARPAGON: Jakab, a főzőmindenesem.

VALÉR: Te mondtad?

JAKAB: Tetszik látni, hogy semmit se mondok.

HARPAGON: De igen. Itt a csendbiztos úr. Előtte vallotta.

VALÉR: Képesnek tart ilyen alávalóságra?

HARPAGON: Képes vagy nem képes, én vissza akarom a pénzem.

Hatodik jelenet

CLÉANTE: Ne gyötrődjék, apa, és ne vádoljon senkit. Új hírt hozok ebben a dologban. Azért jöttem, hogy értésére adjam, ha nem ellenzi, hogy Marianne-t elvegyem, visszakapja a pénzét.

HARPAGON: Hol van?

CLÉANTE: Azon ne kínlódjék. Jó helyen van, azért felelek. Minden csak tőlem függ. Csak azt mondja meg, mire határozza el magát. Választhat: vagy nekem adja Marianne-t, vagy elveszti a ládikát.

HARPAGON: Semmit sem vettek ki belőle?

CLÉANTE: Semmit. Gondolja meg, hajlandó-e aláírni a szerződést, és csatlakozik-e Marianne édesanyjának beleegyezéséhez; mert ő szabad választást enged neki kettőnk között.

MARIANNE: Maga még nem is tudja, hogy anyám beleegyezése már nem elegendő. A Gondviselés visszaadta itt álló bátyám mellé apámat is: tőle kell megkérnie.

ANZELM: Gyermekeim, az ég bizonyára nem akadályul hozott vissza közétek. Harpagon uram, csak nem lepődik meg, hogy egy fiatal lány az apja helyett inkább annak fiát választja. Rajta, ne mondasson magának olyat, amit fölösleges hallania, kövesse példámat, s egyezzek bele a kettős nászba.

HARPAGON: A ládikámtól akarok tanácsot kérni, előbb azt lássam.

CLÉANTE: Mindjárt meglátja épen és hiánytalanul.

HARPAGON: De se hozományra, se kiházásításra nincs semmi pénzem.

ANZELM: Amiatt ne fájjon a feje, nálam majd akad rá.

HARPAGON: Elvállalja a két házasság költségeit is?

ANZELM: Elvállalom, el. Így már rendben van?

HARPAGON: Rendben, föltéve ha az esküvőre csináltat nekem egy öltözet ruhát.

ANZELM: Meglesz. És most örülünk a boldogságnak, hogy ilyen szép napot értünk.

CSENBIZTOS: Hohó, uraim, hohó! Csak lassan, lassan, kérem! És az én írásaimért ki fizet?

HARPAGON: Semmi szükségünk a maga írásaira.

CSENBIZTOS: Gondolom. De azért én sem dolgozhatom ingyen.

HARPAGON: (*Jakabra mutatva*) Fizetés fejében odaadom ezt: fölakaszthatja.

JAKAB: Hajaj, itt igazodjék el az ember. Ha igazat mondok, megbotoznak, ha lódítok, föl akarnak akasztani!

ANZELM: Harpagon uram, bocsássa meg neki ezt a botlást.

HARPAGON: Akkor kifizeti a csendbiztost?

ANZELM: Ki. De gyerünk végre anyátok látni, hadd osztozzon örömünkben.

HARPAGON: Én meg hadd lássam végre kedves ládácskámat!

Amit a műről tudnod kell

Keletkezése • A *fösvény* Molière egyik legérettebb alkotása, a klaszszicizmus szabályainak megfelelő, de prózai formájú – így saját korában kevésbé sikeres és befejezetlennek tekintett mű. 1668-ban mutatták be Párizsban. A komédia megírásához Molière három forrást használt fel: az ókori komédiákat, az olasz *commedia dell'arte* rögtönzött, és a francia *farce* (vásári komédia) műveit. A műben a jellemkomikum van előtérben.

Témája • A pénz imádatának torzító hatása, ennek bírálata – már más műveiben is megjelent. A fösvénység motívumának azonos tünetekkel – szorongás, gyanakvás, vagyonféltés, elmagányosodás – ábrázolt kórképe minden korban foglalkoztatta az alkotókat, a komé diairodalomban ez az egyik leggyakrabban kipellengérezett hiba, mert a problematika örökké aktuális.

Helyszíne • A mű a hármas egység klasszszicista követelményének megfelelően egy helyen, Harpagon párizsi polgár házában, egyetlen nap alatt játszódik; egyetlen család tagjai (és a személyzet) között bonyolódik. A cselekmény egységét a középponti jellem, a házassági pletyka adja.

Szerkezete • Az ötfelvonásos prózában írt mű 32 jelenetből áll. Meghatározza a szerkezetet, hogy Molière csak azokat a részleteket emeli ki (nagyítja fel), melyek Harpagon – minél több oldalról történő – nevetségessé tételét szolgálják. Igazából minden mozzanat Harpagon jellemét, helyzetét, szándékait minősíti.

A darab **expozícióval** indul, mely az első felvonás kezdő három jelenetét teszi ki, amelyben megismerjük Harpagon házát, a szereplőket,

valamint egymáshoz való viszonyukat. Valér eltűnt családja után nyomoz, de Eliz iránti szerelme miatt Harpagon titkárának áll; házasságkötésüknek csak a zsarnok apa fősvénysége az akadály. Cléante ugyanúgy szerelmes és ezt meg is osztja hűgával, de az ő házasságának is apja fősvénysége állja útját, mivel egy szegény lány a kedvese.

A felvonás negyedik jelenete, valamint a második és a harmadik felvonás tartalmazzák a **bonyodalmat**, melyben kiderül a fősvény apa házassági szándéka, és az, hogy mindkét gyermekét ki akarja házasítani (egy pénzes özvegyasszonnyal, illetve egy gazdag, meglelt nemes úrral) még aznap este. Az ügyben döntőbírónak felkért, szerepet játszó Valér Harpagonnak ad igazat Elizzel szemben.

A történet a negyedik felvonásban éri el a **tetőpontját**, melyben kibontakoznak, kiéleződnek a szereplők közötti konfliktusok, ellentétek. Ekkor tisztázzák a fiatalok egymás között a helyzetet, és tagadja ki Harpagon a fiát. Marianne is megjelenik, aki szegény, özvegy anyja helyzetének javításáért kész Harpagonhoz feleségül menni, pedig mást szeret.

A **megoldásra** az utolsó felvonásban kerül sor, és elsősorban Anzelm úr megjelenésével kapcsolható össze, aki rég elveszett, ám megkerült apaként végül mindent rendbe hoz.

Szereplők • A szereplők többféleképpen is csoportosíthatók. A középpontban a két család áll, de fontos mellékszereplők a szolgálók, valamint a városi polgárok is, elsősorban Simon, a pénzközvetítő, valamint Fruzsina, a házasságszerző. A következő szereplőkkel találkozhatunk a vígjátékban: Harpagon – Cléante és Eliz apja: szerelmes Marianne-ba; Cléante – Harpagon fia, Marianne szerelmese; Eliz – Harpagon lánya, Valér szerelmese; Valér – Anzelm fia, Eliz szerelmese; Marianne – Cléante szerelmese, Harpagon választottja; Anzelm – Valér és Marianne apja; Fruzsina – házasságszerző; Simon – pénzközvetítő; Jakab – Harpagon szakácsa és kocsisa; Fecske – Cléante inasa; Claude asszonyság – Harpagon cselédje; Zabszár és Keszeg – Harpagon szolgálói; a csendbiztos és a csendbiztos írónoka.

Molière komédiáinak egyik legjelentősebb újítása a jellem bevezetése, ezért is nevezik darabjait jellemvígjátékoknak. A pszichológia XVII. században született tudománya alakította ki a közönség igényét arra, hogy olyan könnyedén meghatározható, körülírható típusok jelenjenek meg a színpadon, akiknek cselekedetei egyértelműen következnek személyiségükből. Molière műveiben különösen egyértelmű a jellem, hiszen az már a dráma címéből – *A fősvény* – kiderül, hogy milyen jellemvonás a gúnyolódás tárgya.

■ **Harpagon:** kapzsi, szeretetre képtelen, 50-es éveiben járó férfi, akit egyedül a pénz érdekel. Igazából minden mozzanat Harpagon jellemét, helyzetét, szándékait minősíti; a 32 jelenetből 22-ben a színen is megjele-

nik, de a többiben ugyanúgy ő áll a középpontban, mivel róla beszélnek, az ő fősvénységét emlegetik. Harpagon elsősorban fősvény, másodsorban özvegy és csak legvégül apa: a mű szerkezetében is ilyen alárendeltségben jelennek meg a motívumok – a pénzimádat legyőzi szerelmi, illetve már elpusztította apai érzéseit. Harpagon ugyanakkor nem egyértelműen komikus figura, alakjában legalább olyan sok a tragikus, mint a komédiába illő vonás. Molière értelmezése szerint a pénzimádatnak ez a foka egyszerre nevetséges, ez jelenti Harpagon személyiségének komikus oldalát, ugyanakkor beteges is, ez a történet tragikomikus eleme. Ahogyan kincseiről beszél, ahogyan a mű végén ládikóját szeretettel magához öleli, az már valamiféle szerelmi viszonyra utal. Cselekedeteit ez a különös szerelem mozgatja, mániakusságából, rögeszméjéből számos komikus szituáció fakad, de azzal is tisztában van, hogy pénze hatalmat biztosít számára, amivel vissza is él.

Jellemét tovább árnyalja az ironikus befejezés. Miután Harpagon eléri, hogy ne kelljen hozományt adnia gyermekei házasságához, s kicsi-kar magának egy új ruhát is, ezzel a mondattal zárja a történetet: *Én meg hadd lássam végre kincsesládikámat!* Illyés Gyula tömör megfogalmazásával: *Érzelem éppúgy nincs benne, akár az aranyában.*

■ **Anzelm:** Marianne és Valér apja, Harpagon szöges ellentéte, a fiatalok érzelmeit, szándékait tiszteletben tartja, tehát a józanságot, a természetességet képviselő apa képét jeleníti meg benne az író.

1. Mikor írta Molière *A fősvény* című darabot? **2.** Mi a témája? Megfelel-e a hármas egység szabályának? **3.** Kik a szereplői a vígjátéknak? Hogyan csoportosíthatók a szereplők? **4.** Milyen ember Harpagon? Szerinted zsarnokosodik a családján? Bizonyítsd! **5.** Milyen áldozatra kész Cléante Marianne-ért, Valér Elizért? **6.** Értékelj a mű befejezését, megoldását! ✨ **6.** Írj más befejezést a műnek! **7.** Gyűjts rokon értelmű szavakat a *fősvény* szóhoz!

8. Nézzétek meg az 1980-ban készült *A fősvény* c. vígjátékot erre a linkre kattintva: <https://port.hu/adatlap/film/tv/a-fosveny-l-avare/movie-64338!>

IRODALOMELMÉLETI ISMERETEK

A komédia (vígjáték) • A komédia a vígjáték ókori elnevezése (görög *komosz* – *gúnydal* szóból), olyan drámai műfaj, melyben kisszerű emberek, kicsinyes emberi tulajdonságok ütköznek össze egymással, illetve a körülményekkel. Megoldása többnyire szerencsés, de legalábbis nem tragikus. A komikus hős egy tipikus ember, tipikus hibákkal és tévedésekkel, titka vagy jelleme a mű végén általában lelepleződik.

Típusai: A komikum megjelenési módja szerint beszélhetünk *helyzet-* és *jellemkomikumról*, valamint *nyelvi komikumról*.

• **Helyzetkomikum:** az esemény hőse külső körülmények alakulása folytán válik nevetségessé. Ilyenek a váratlan események (váratlanul hazatérő férj), tévedések (személyek összetévesztése, ruhacsere, álöltözet) vagy szándékos megtévesztések, cselszövészek, beugratások. Hatása gyakran úgy érvényesül, hogy a szerző, a közönség szövetségese, mindenről tudósít, így a publikum előtt ismert lehet mindaz, amit a hős vagy környezete nem tudhat. Gyakran csattanóval zárul.

• **Jellemkomikum:** a komikus helyzet hőse saját tulajdonságai vagy külső megjelenése miatt válik nevetségessé. A komikus hős gyakran rabja valamely szenvedélynek, mely gátolja természetes viselkedésében, például falánk, iszákos, fősvény, vagy megjelenése, viselkedése, öltözködése, testi, illetve beszédhibája révén válik humorossá. Lényege az adott embertípus és környezete, világa közötti meghasonlás. E meg nem felelés magyarázatát a figura észszerűtlenségeinek, hibáinak, bűneinek lelepleződésekor a figurában találjuk meg.

• **Nyelvi komikum:** szinonimákra, szójátékokra, kétértelműségekre, burkolt célzásokra, komoly szövegek gúnyos idézésére épül. A komikum rendszerint a valóság és a látszat ellentétén alapszik, amely meglepetést keltve lelepleződik.

A monológ • A dráma olyan része, amely segítségével a mű szereplője feltárhatja a közönség előtt azokat a gondolatait, amelyeket a többi szereplőnek nem tud, vagy nem akar megvallani. Jelentése: *magánbeszéd, belső beszéd*. Fajtái:

- Nyíltan a közönséghez szól, a nézőket akarja tájékoztatni.
- A szereplő habozását mutatja be, logikus érveket sorakoztat magának egy elhatározás mellett vagy ellen.
- Lélektani alapon jeleníti meg a hős belső vívódását.

A drámában a monológot helyettesíthetik a bizalmassal folytatott párbeszéddel is. A modern drámákban a narrátor veszi át ezt a szerepet.

A monológ önálló műfajként is előfordul, ilyen az egyszemélyes dráma (pl. Gogol *Egy őrült naplója*).

A MAGYAR FELVILÁGOSODÁS

A felvilágosodás Magyarországon a XVIII. században terjedt el. Magyarország osztrák fennhatóság alatt állt. Az osztrák uralkodó a felvilágosodott abszolutizmus elveit követi. **A felvilágosodás magyar hívei az elmaradottság leküzdését, a kulturális haladás igényét, a magyar nyelv művelődésének feladatát sürgették.** Mária Terézia 1760-ban magyar nemzeti testőrséget állított fel Bécsben. Megszervezték az első magyar írói társaságot. II. József felvilágosodott abszolutizmusa idején még könnyebben terjedhettek a modern gondolatok. **Kazinczy Ferenc** ismerte fel, hogy egyetlen út maradt: a **nyelvművelés**. Kibontakozott az irodalmi-szellemi élet. 1784-ben Pestre helyezték a Pázmány Péter által alapított egyete-

Csorna Károly: Felvilágosodás, 1901

kát leghívebben a *harc*, a *küzdelem*, a *per*, a *vita* szavakkal jellemezhetjük. A bécsi testőrírók, a különféle szerzetesrendek tudós papjai, a szabadkőműves páholyok tagjai, a nemesi kúriák lakói, a diákkönképzőkörök tanárai és tanulói mind-mind arra törekedtek, hogy alkalmassá tegyék nyelvünket a művészetek és tudományok művelésére. A gyakran személyeskedésig fajuló vitákban formálódott anyanyelvünk. Bár nagy formátumú életművek is születtek, a küzdelem eredményeit – letisztult formában – majd a reformkor költőóriásai hasznosítják.

Nota bene! A magyar *felvilágosodás* a XVIII. század uralkodó szellemi áramlata. Lényege: a polgárság harca a fejlődést gátló feudális rend ellen. Legfontosabb eszméi: az ész fontossága, az emberi egyenlőség hirdetése és az érzelmek szabadsága.

A magyar felvilágosodást mint művelődéstörténeti korszakot 1772-től 1825-ig jelöljük. Az időpontok **Bessenyei György** *Ágis tragédiája* című drámájának, illetve **Vörösmarty Mihály** *Zalán futása* című eposzának megjelenésére utalnak. Ezt az ötvenévnvi időszakot vágja ketté Martinovicsék kivégzése, a magyar írók bebörtönzése és a hosszabb-rövidebb időre történő elhallgattatása. Ennek értelmében a magyar felvilágosodás irodalma két szakaszra osztható:

I. szakasz: 1772–1795	II. szakasz: 1793–1825
--------------------------	---------------------------

Magyarországon a több évszázados függés következtében nem volt számottevő a polgárság, éppen ezért az új világszemlélet iránt első-sorban néhány nagy műveltségű főúri család és főleg közép- és kisnemesiség értelmiségivé való rétege lehetett fogékony. Ez a réteg ugyanakkor érdekelt volt a rendi társadalom fenntartásában is. S mivel végeredményben az uralkodó osztály tagjai lettek a „felvilágosodot-

tak”, a nyugati polgárság forradalmi eszméi szükségszerűen át is alakultak: *a felvilágosodás magyar hívei az új gondolatokból leginkább az elmaradottság leküzdését, a mindenáron való kulturális haladás elodázhatatlan igényét vették át.* A magyar felvilágosodás jelentősebb képviselői: **Bessenyei György** (1747–1811), **Csokonai Vitéz Mihály** (1773–1805), **Batsányi János** (1763–1845), **Verseghy Ferenc** (1757–1822), **Szentjóbi Szabó László** (1767–1795).

CSOKONAI VITÉZ MIHÁLY

(1773–1805)

A felvilágosodás korának egyik legnagyobb és legműveltebb magyar költője **Csokonai Vitéz Mihály**. Olvasottsága által be volt ágyazva az irodalmi múltba, a barokkba és a rokokóba. Csokonai azoknak a költőknek a körébe tartozik, akik műveikkel gyakran járultak hozzá az őket közvetlenül körülvevő közösségek szórakozásaihoz, ünnepeihez. De akik – ugyanakkor – a mindenkori olvasókra számítva is írtak, ily módon remélték biztosítani maguk számára a halhatatlanságot is.

Életútja • 1773. november 17-én született Debrecenben. Apja, Csokonai József, egy református lelkész fia, Győr-ből költözött át Debrecenbe. Borbély-sebész (felcser) volt, s szorgalmas munkával tekintélyes vagyont gyűjtött. Édesanyja Diószegi Sára. Az apa korai halála (1786) és a különböző kezességi perek bonyodalmi következtében az özvegynek két fiával együtt el kellett hagyniuk addigi házukat és a Darabos utca egyik kicsi nádfedeles házában húzták meg magukat. Az édesanya kosztos diákok tartásával tudta csak biztosítani megélhetésüket.

Csokonai 1780-tól a Debreceni Református Kollégium diákja lett. Már az elemiben és a gimnáziumban is kitűnt rendkívüli emlékezőtehetségével. Nagyon fogékony diák volt. Bámulatos nyelvtelenségének köszönhetően öt nyelvet sajátított el: a latint, görögöt, németet, franciát és az olaszt. De ismerkedett az angollal, a héberrel és a perzsával is. 1788-tól a főiskolai tagozat hallgatója, majd teológushallgató lett. 1790 körül diáktársaival olvasótársaságot, önképzőkört szervezett. 1792-től levelezett Kazinczyval. Tanárai már-már a jövő professzort látták benne, s mint főiskolai hallgatót 1794-ben a gimnáziumi poétaosztály vezetésével bízták meg. Műveltségéről, olvasottságáról legendák keringtek. Ebben az időben nőtt nagy költővé, ekkor születtek legkiválóbb filozófiai költeményei.

1795 májusában húsvéti *legáció*ba küldték Halasra és Kecskemétre. Az ünnepi szolgálat után nem tért vissza Debrecenbe. Dugonics Andrást és Virág Benedeket látogatta meg Pesten, kapcsolatokat

Fogalomtár

legáció – teológiai főiskolai hallgató kiküldése főbb ünnepekkor, hogy a falvakban prédikáljanak, és adományokat gyűjtsenek a kollégium számára

keresett más írókkal. Itt szemtanúja volt a Vérmezőn Martinovicsék kivégzésének. Hazatérve nem jelentkezett azonnal a kollégiumban, s a legációban gyűjtött pénzzel (70 forint) sem tudott elszámolni. Már korábban is merültek fel ellene panaszok sajátos pedagógiai

módszerei, az istentiszteletek kerülése és különböző szabályszegések miatt. Azt is rováására írták, hogy az egyik professzorról tanítványaival gúnydalokat énekeltetett a Nagyerdőn. Június 15-én az esti istentiszteleten egy tanárait sértő búcsúbeszédben fordult „ötödfélszáz tanuló társaihoz”, és bejelentette kilépését. A június 20-án összeülő iskolaszék távollétében örökre kizárta a kollégiumból, s a diákokat eltiltotta a vele való érintkezéstől. A nagy reményekkel kecsegtető életpálya derékba tört.

Debrecenből útja Sárospatakra vezetett, ahová jogot ment tanulni, de 1796-ban abbahagyta tanulmányait. Ezzel lezárult deákpályája, diplomát nem szerzett. Ezt követően megkezdte négyéves dunántúli „tudós koldulását”. Nyáron Pálóczi Horváth Ádám költőbarátjánál Balatonfüreden időzött. Ekkor írta meg *A tihanyi Ekhóhoz* első változatát. Ősszel Pozsonyba sietett abban a reményben, hogy mecénásokra lel az ott megnyíló országgyűlés (diéta) nemesi résztvevői között. Novemberben-decemberben kiadta egyszemélyes verses hetilapját, a *Diétai Magyar Műzsát*, melyben régebbi költeményei mellett közreadott néhány olyan alkalmi verset is, amelyben a főurak előtt tisztelgett. A lapszámokat nem tudta eladni, a kiadó börtönnel fenyegette meg. Végül Széchenyi Ferenc gróf mentette meg az adósok börtönétől.

1797-ben Komáromban találjuk, a franciák ellen készülõ nemesi bandériumok zászlóavató ünnepségén. Újraéledtek itt pozsonyi reményei, verses folyóirat kiadását tervezte *Nyájas Műzsa* címmel, ebből azonban semmi sem lett. Igazi mecénásokra itt sem lelt, de megismerkedett Vajda Juliannával (Lilla), egy jómódú kereskedő lányával. Eleinte kölcsönös és boldog szerelem bontakozott ki köztük, legalábbis versei erről tanúskodnak. A költő joggal érezhette magát „víg poétának”. Csokonai a házasság alapjaként megpróbált biztos polgári állást szerezni. Mire visszatért Komáromba, Juliannát szülei egy gazdag dunaalmási kereskedőhöz adták férjhez. Szerelmének elvesztése toda-

tosította benne társadalmi száműzöttségét, reményeinek végleges összeomlását.

Komárom után néhány évig a Dunántúlon bolyongott: Keszthelyen, Kaposváron, Nagybajomban vendégeskedett barátoknál, ismerősöknél. 1799-től egy évig a csurgói gimnáziumban volt helyettes tanár. Lelkesen vágott bele a pedagógiai munkába. Jegyzeteket készített diákjai számára. Mikor helyettesítési ideje lejárt, 1800 februárjában gyalog vágott neki az útnak, hogy hazatérjen Debrecenbe. Különböző álláshe-lyekért folyamodott, sikertelenül.

Az 1802. július 11-i hatalmas debreceni tűzvészben Darabos utcai kis házuk nagy része is elpusztult. A család a teljes nyomor szélére sodródott. Öröklött betegsége, tüdőbaja is egyre súlyosbodott: kedély-állapota végleg elkomorult, emberkerülővé vált. 1804. április 15-én Nagyváradon Rhédey Lajos gróf feleségének temetésén felolvasta a *Halotti versek* című filozófiai költeményét. A temetésen megfázott, tüdőgyulladást kapott, s nyomban ágynak esett. Harminckét éves korában, 1805. január 28-án halt meg Debrecenben. Temetésén a kol-égiumi diákság is részt vett, amelyet első életrajzírója, kortársa és barátja, Domby Márton rendezett.

Fogalomtár

manierizmus – kb. 1530-tól 1600-ig tartó stílustörténeli korszak elnevezése, amely a reneszánsz és a barokk korszakot kötötte össze. A fogalom az olasz *maniera* szóból ered, melynek magyar jelentése *mód*, *manír*, de később *modorosság*ot is jelentett. Olaszországból indult ki, Németalföldön, Franciaországban és Németországban terjedt el

rokokó – 1720–1735 és 1770–1780 között virágzó irányzat, díszítőrendszer. A *rokokó* szó *kagylót* jelent. Elemei: rafinált, finomkodó erotika, egzotikum, báj, kecsesség, játék, tréfa, kicsinyítés, intimitás, könnyedség és mesterkélttség

Munkássága • Csokonai Vitéz

Mihály az újrakezdések költője volt. Költészete rendkívül széles skálán mozgott. Fellelhető verseiben a kor valamennyi művészeti törekvése. A különböző stílusirányok nem egységbe forrasztva, hanem egymás mellett és után élnek nála.

Debreceni ifjúsága, egyszerű származása közvetlen érintkezésbe hozták a **népivel**, a **népköltéssel**, melynek művészi lehetőségeit az elsők között fedezte fel. Csokonai költészete a Gyöngösi-féle **barokkos hagyományból** indult el, a poétai órák tananyagán és versgyakorlatain keresztül magába szívta a **klasszicizmus iskolás változatát**, felhasználta költészetében a *manierizmus* bizonyos elemeit. De ott van lírájában az olasz irodalomból

ellessett *rokokó* a maga kellemvilágával, kecses, miniatúr formáival és sajátos örömkultuszával. Élete vége felé hangot kapott költészetében a

Fogalomtár

szentimentalizmus – érzelmeség: irodalmi irányzat a XVIII–XIX. század fordulóján, amely a polgárság érzelmi lázadását fejezte ki a fennálló társadalmi rend ellen, a személyiség szabad érzelmi kibontakozására törekedett

rousseau-i *szentimentalizmus* panaszos hangja, magányba menekülő kiábrándultsága, halálvágya is.

Költészetében négy korszakot különböztetünk meg:

I. 1785–1790: a **KÉSZÜLŐDÉS IDŐSZAKA:** a népiesség jegyében születtek helyzetdaltai: *Szegény Zsuzsi, a táborozáskor, Szerелеmdal a csikóbőrös kulacshoz.*

II. 1790–1794: a **FELÍVELÉS KORSZAKA:** bekapcsolódott az irodalmi nyilvánosságba, művei jelentek meg hírlapokban, s megcsillant előtte egy kötet kiadásának a reménye. Megírta *A méla Tempefőit*, mely összegezte addigi útját, és *A vidám természetű poétát*, mely egy új életprogram és szemléletmód jelentkezése volt: a boldogság énekese akart lenni. Tulajdonképpen ars poeticának is tekinthető. Programjának megvalósításában a szerelem antik görög költője, Anakreón a mintaképe, akinek le is fordította verseit. Erre az időszakra esett a Lilla-szerelem felemelő reménykedésének időszaka, illetve a „nemzeti költő” programjának meghirdetése.

III. 1798–1805: A **LILLA-SZERELEM MEGHIÚSULÁSA:** a veszteségélmény jegyében csak a megtörtség és a menekülés fogalmazódott nagy verssé (*A Magányossághoz, A tihanyi Ekhóhoz*). Halhatatlan művek sorában távolította el magától korai műveinek boldogságélményét (*A pillangóhoz, A Reményhez*).

IV. 1803–1805: az **ÚJ UTAK KEZDETE:** nagy hangsúllyal kötődött az Árpád-eposz tervéhez. A mű azonban nem jutott tovább a kezdeményeknél, a költő halálával ez is kettétört.

Költészetének rétegei, a deákos klasszicizmus • Egész életét és költészetét meghatározták a Debreceni Református Kollégiumban töltött évek. Itt bontakozott ki kivételes költői tehetsége, itt szerezte meg korát meghazudtoló műveltségét; több nyelven beszélt, írt, *született östehetség*, **poeta natus** volt. Formakészségéért, verseinek zeneiségéért társai *Cimbalomnak* nevezték. Ugyanakkor rendkívül tudatos, az esztétikai tudományokban jártas *tudós költő* – **poeta doctus** is, aki gyakran zárkózott el könyvei, jegyzetei világába.

A poétai órákon két verstípuson gyakorolták a költészet mesterségét, ez a **sententia** (e.: szentencia) és a **pictura** (e.: piktúra) volt. *Pictura:* a természet ábrázolása, természeti kép bemutatása, innen eljutni valamiféle gondolat felé. *Sentencia:* az antik költők bölcs gondolatainak, tanításainak részletező kifejtése a retorika szabályai szerint.

E két verstípus vegyítéséből, határainak elmosódásából nőtt ki a 90-es évek első felének nagy filozófiai lírája, melyben egyértelműen, nyílt bátorsággal szólaltatta meg Csokonai a felvilágosodás legfőbb gondolatait. A kor hírlapi ismertetéseiből biztosan, de valószínűleg más forrásból is ismerte Rousseau fontosabb műveit. Tanulmányozta Voltaire alkotásait is, jobbára barátja, Nagy Gábor magyar nyelvű kivonatai alapján. A *Nagy Francia Enciklopédia* sem volt ismeretlen a számára.

Kiemelkedő alkotásai e témakörben a *Konstancinápoly* és *Az estve*. E két vers egyúttal a felvilágosodás két fő irányzatát is képviseli. A *Konstancinápoly* Voltaire egyházellenességét, csipkelődően szellemes gunyorosságát és optimista racionalizmusát visszhangozza, *Az estve* pedig Rousseau felfogását: a romlott társadalommal szemben a természet, a természetes állapot idilli harmóniáját hirdeti.

Kazinczy Ferenc többször elmarasztalta Csokonait „mázolásai” (rokokója) és „vastagságai” (nyersége, népiessége) miatt, s az ő tekintélye, valamint Kölcsey szigorú bírálata két évtizedre kirekesztették a költőt az irodalmi köztudatból. Sokáig csak a debreceni református diákköltészetre hatott. (Ezt örökölte meg Jókai is az *És mégis mozog a föld* című regényében.) Később a *Nyugat* nagyjai: Ady, Móricz, Tóth Árpád fedezték fel benne elődjüket – az utóbbira már elégikus hangneme hatott elsősorban.

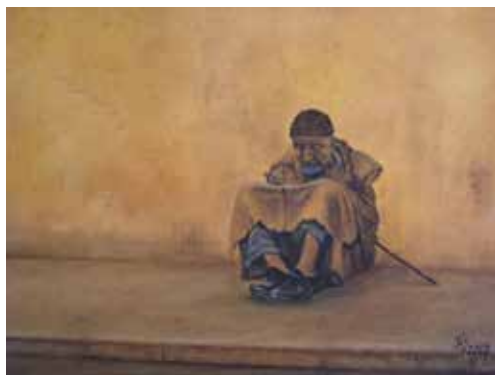

1. Milyen kapcsolatban vannak Csokonaival az alábbi helységnevek: Debrecen, Pest, Sárospatak, Pozsony, Komárom, Curgó, Nagyvárád? **2.** Hogyan korszakolható Csokonai költészete? **3.** Melyik két verstípusban kellett gyakorlatoznia Csokonaiéknak a költészeti osztályban Debrecenben? **4.** Magyarázd meg a *poeta natus* és *poeta doctus* jelentését! ✨ **5.** Olvasd el Ady Endre *Vitéz Mihály ébresztése* és Tóth Árpád *Invokáció Csokonai Vitéz Mihályhoz* című versét! Miben érzi rokonnak Csokonait Ady, és miben Tóth Árpád?

ZSUGORI URAM

Esmérek én egy vént. – Ki az? – Neve nincsen:
Régem eladta már aztat is a kincsen;
Sőt míg bírt is véle, magában tartotta,
Mert mondani másnak ingyen sajnállotta. –
Hol lakik? – Ott látszik, ama kapu megett,
Egy ház, melyet náddal önnönmaga szegett.
Van két palotája a Piac-utcába,
De azt a rácoknak adta árendába;
Maga e kunyhóba éhezvén kucorog,

S elméjébe mindig a drágaság forog.
 Ül pénzes ládáján sovány ábrázattal,
 Tisztelvén a Mammont örök áldozattal.
 A bús gond béesett orcájában hever,
 Mérget kedveltető kincseiből kever.
 Oly sárgák orcája sovárgó gödrei,
 Mint aranyára vert királyok képei:
 Mint a sírból feljött halott útálsága,
 Amelyről minden húst a párka lerága.

Ismeretlen szerző műve: Zsugori uram

Most is azért sóhajt és dül-fül magába,
 Mért nem adhatja az áert árendába.
 S öszvekalkulálván saját számadását,
 Nyögve kárhoztatja szörnyű pazérlását.
 Gyász idő! – így kiált, vádolván az eget, –
 Lám, csak egy rövid nap mennyit elveszteget,
 Ma csak harminc arany jött bé a kasszába,
 Mégis kilencven pénzt adtam ki hiába.
 Azonba mely szörnyű károm következe: –
 Itt jajgat, s fejére kulcsolódik keze –
 Mely szörnyű kár! egy szél pénzem elrablotta,
 Lantornás ablakom ketté szakasztotta! –
 Úgy tűnődik; s talám azt is sajnálja ő,
 Hogy a versbe ingyen s potomra jött elő.

rácok – szerb iparosok, kereskedők; **árenda** – haszonbér; **Mammon** – a pénz megszemélyesített hatalma, a gazdagság, a mohóság, a nyereségvágy jelképe, a régi asszíroknál a bőség istene; **útálság** – utálatosság; **párkák** – az ókori hitrege szerint a sors istennői, akik az

élet fonalát fonják és elvágják; **áer** – levegő; **kalkutál** – számlál; **pazérlás** – pazarlás; **lantornás ablak** – olajos pergamenből készült ablak

Amit a mőről tudnod kell

Keletkezése • Jó néhány vers esetében megfigyelhető, hogy Csokonai az iskolai gyakorlatokra készített verseit később átdolgozta. Az *Egy Fősvénynek leírása* című vers még a költő iskolai évei alatt készülhetett, minden bizonnyal 1785-ben, 12 éves korában. A költő ismert a városban egy uzorást, és bemutatta annak külsejét és belső tulajdonságait. Később ráébredt, hogy nem csak egyetlen zsugori van a világon, ezért a címből elhagyta az *egy* szót. Így már nem egy konkrét emberről írt, hanem egy típusról: *A Fősvény*. 16 éves volt ekkor. A végső változat 1796-ban keletkezett. A cím már egy beszélő nevet tartalmaz: *Zsugori uram*. A valóságban azonban nem egy személyhez kötődik, hanem általánosítja valamennyi hasonló típusú embert. Ez a változat a költő 21 éves korában készült. Műfaja: jellemkép – egy embertípust mutat be egy életkép keretében. Formája: vers.

Témája • Szomorú tapasztalata volt Csokonainak az uzorásokkal. Mind gyermekkorában, mind felnőtt korában ki volt nekik szolgáltatva. Az irántuk érzett megvetését, gyűlöletét és tehetetlenségét fogalmazta meg ebben a versben.

Szerkezete, elemzése • A 32 soros költemény egy ember bemutatásába sűríti a fősvénység jellemzőit. Célja, hogy nevetségessé tegye ezt a tulajdonságot. A takarékoság erény, de ha valaki túlzásba viszi, és zsugori lesz, az már nem az. Zsugori uram pénze révén megengedhetné magának a jó életet, de ő mindent feláldoz a vagyonszerzés érdekében. Minden gondolata a pénz körül forog, annak rabjává válik.

A versben nemcsak külső jellemzést kapunk róla, hanem gondolkodását is megismerjük. A pénzgyűjtés életcéljává válik, tönkreteszi személyiségét, környezetét is. A haszon keresése miatt a valódi értékeket veszíti el az életéből.

Megismerjük a versből Zsugori uram külső tulajdonságait: sovány, beesett arc, sárga bőr, és belső jellemvonásait: irigy, bús, fősvény. A jellemvonásokat a költő így mutatja be: *Úl pénzes ládáján sovány ábrázattal*.

A vers legfőbb stíluseszköze a gúny, ami nem más, mint egy személy vagy jelenség hibáinak erősen túlzott bemutatása: *Esmérek én egy vént. – Ki az? – Neve nincsen: / Régen eladta már aztat is a kincsen... .*

Zsugori uram alakjában a betegesen harácsoló, zsugori ember tulajdonságai jelennek meg. Csokonai nem egy személyt, hanem egy társadalmi réteget (kereskedő, polgár, nemesség) bírál gúnyosan, szatirikusan.

1. A *Zsugori uram* jellemkép. Zsugori uram milyen embertípus tulajdonságait viseli? 2. Miért nincs neve a vers főszereplőjének? 3. Hogyan mutatkozik meg a fősvénység Zsugori uram külső megjelenésében, illetve a házán? Gyűjtsd ki az erre utaló kifejezéseket! 4. A rengeteg pénzt összekuporgató vén szinte koldusszegényen él. Vajon a szegénysége teszi őt nevetségessé, vagy valami más? Nevetségés lehet-e a szegénység önmagában? 5. Milyen képtelen pénzszerzési lehetőségen töri a fejét? ✨ 6. A vers hőse mit tart az élet legfontosabb értékeinek? Te hogyan vélekedsz erről? 7. A verses jellemrajz túlzásokkal, ellentétekkel, jelzőkkel teszi nevetségessé a zsugoriságot. Keress példákat mindegyikre! Melyiket tartod a leghatásosabbnak? Miért? 8. Szerinted lehet-e másokkal jó az, aki saját magától is sajnálja az ételt, s állandóan csak az üzleti hasznon töri a fejét? 9. Gyűjts szólásokat, közmondásokat a fősvény emberről! 10. Főhősünk még azt is sajnálja, ...*hogya versbe ingyen s potomra jött elő*. Mit jelent ez? Értelmezd! 11. **Vitassátok meg**, hogy miért szükséges takarékoskodni, de miért nem érdemes fősvénynek lenni! Mit tartotok szükségesnek, mit túlzásnak! ✨ 12. Hasonlítsd össze Molière fősvényét és Csokonai zsugoriját! Mi a hasonlóság, és mi a különbség közöttük? Írd le két oszlopba! 13. Készíts képzeletbeli életrajzot Zsugori uramról! Te hogyan mutatnád be eddigi életét? Miért lett ilyen ember?

A REMÉNYHEZ

Alfons Mucha: Tavasz, 1896

Földiekkal játszó
Égi tünemény,
Istenségnek látszó
Csalfa, vak *Remény!*
Kit teremt magának
A boldogtalan,
S mint védangyalának,
Bókol úntalan.

Síma száddal mit kecsegtetsz?
Mért nevetsz felém?
Kétes kedvet mért csepegtetsz
Még most is belém?
Csak maradj magadnak!
Biztatóm valál;
Hittem szép szavadnak:
Mégis megcsalál.

Kertem nárcisokkal
Végig ültetéd;
Csörgő patakokkal
Fáim éltetéd;
Rám ezer virággal
Szórtad a tavaszt
S égi boldogsággal
Fűszerezted azt.

Gondolatim minden reggel,
Mint a fürge méh,
Repkedtek a friss meleggel
Rózsáim felé.
Egy híjját esmértem
Örömmnek még:
Lilla szívét kértem;
S megadá az ég.

Jaj, de friss rózsáim
Elhervadtanak;
Forrásim, zöld fáim
Kiszáradtanak;
Tavaszom, vígságom
Téli búra vált;
Régi jó világom
Méltatlanra szállt.

Óh! csak Lillát hagytad volna
Csak magát nekem:
Most panaszra nem hajolna
Gyászos énekem.
Karja közt a búkat
Elfelejténém,
S a gyöngykoszorúkat
Nem irigyleném.

Hagyj el, óh Reménység!
Hagyj el engemet;
Mert ez a keménység
Úgyis eltemet.
Érzem: e kétségbe
Volt erőm elhagy,
Fáradt lelkem égbe,
Testem földbe vágy.

Nékem már a rét hímetlen,
A mező kisült,
A zengő liget kietlen,
A nap éjre dűlt.
Bájos lágú trillák!
Tarka képzetek!
Kedv! Remények! Lillák!
Isten véletek!

hímetlen – sivár

Amit a múról tudnod kell

Csokonai Vitéz Mihály az érzelmek, a szerelem, a boldogság és a sóvárgás költője volt, aki igazság szerint mindig boldogtalan volt a szerelemben. A magyar irodalom egyik legszebb verse, *A Reményhez* is nagy feltékenységekről és mély szenvedélyről árulkodik.

Csokonai Vitéz Mihály reformált és teremtett, felrázta a magyar költészetet, miközben tisztelettel meghajolt a magyar, a nyugat-európai és a keleti irodalmi hagyományok előtt. 1797 márciusában ismerkedett meg Vajda Juliannával, Lillával, egy gazdag komáromi kereskedő leányával. A boldognak induló szerelem keserű fordulatából született meg a *Lilla-*

ciklus. Csakhogy Julianna a költő számára, mint feleség egész kapcsolatuk alatt elérhetetlen maradt, Csokonai bizonytalan egzisztenciája miatt. Hogy mennyire voltak erősek ezek az érzelmek? Julianna, azaz Lilla egész életében, mint múzsa hordozta a szerelmi beteljesülés ígérését és annak elvesztését. Csokonai képzelete pedig szinte erősebb volt – szerelmi vonatkozásban is – a valóságnál: tudott alakokat teremteni magának, pótléklul a valósággal szemben, ahol sohasem talált magához igazán méltó partnert.

Keletkezése • A *Reményhez* című vers 1798-ban született, és 1803-ban jelent meg, amikor Csokonai sajtó alá rendezte a *Lilla-verseket*. Ezt az elégiát tette a ciklus legvégére. (A kötet egyébként csak halála után, 1805-ben látott napvilágot.) Témája: a teljes emberi sors, az egész élet, a füstbe ment nagy lehetőségek és remények. A szerelem lett volna a költő legutolsó menedéke, de ezt is el kellett veszítenie. Műfaja elégia.

Szerkezete • A költemény a versszerkesztés mesterműve, megszólítja benne a Remény allegorikus alakját. Az ilyen megszemélyesítés a rokokó költészetben is gyakori költői fogás volt.

1. vsz.: a csalódás keserősége uralkodik: a mély csalódás keserű hangján szólal meg, elutasítja magától a Reményt, ne hitegesse többé: *Csak maradj magadnak!...*

2. vsz.: visszaidézi a boldog korszakot: még inkább a rokokó játsszi, vidám könnyedségű verseire emlékeztet, de jelen van az átélt csalódás fájdalma is. Az elveszett boldogságot jelképező virágos kertben van valami a rokokó kertekből, de még több a magyar valóságból, Lilláék komáromi kertjéből, amelynek *jázminos lugasában* kacérkodott a költő Lillával, miközben a leány *barna szép hajával Zefir susogva játszott...* A *kert* ebben a versben az életet jelenti, melynek virágai a reménység állapotában kinyílnak és pompáznak, a remény elvesztésekor pedig elhervadnak. Ez is allegorikus ábrázolás. A vidámságot – a pergő ritmuson kívül – a jelzők árasztják magukból a leggyönyözőbbben (*csörgő patak, égi boldogság, fürge méh, friss meleg*).

3. vsz.: a veszteség miatti fájdalom szólal meg: elején a *Jaj!* jelzi a hangulati fordulatot, aztán a második versszak vidám kerti képének pontos **ellenképe** következik: az elveszett boldogság panasza, mert a szerelem még kárpótolhatta volna művészi vágyainak kudarcaiért, a *gyöngykoszorúk* (itt a hírnév és a dicsőség jelképe) elvesztéséért.

4. vsz.: a fáradt lemondás, búcsú az élettől: összefoglalja az eddigi motívumokat, s tulajdonképpen az első versszakot folytatja: újból elhessenti magától a reménykedést, a két gyönyörű sorral érzékelteti csalódásának súlyát, elfáradását az élet megpróbáltatásaiban: *Fáradt lelkem égbe, / Testem földbe vágy.* Még néhány véglegesen sivár, dísztelen téli kép az elpusztult rokokó-kertből: *hímetlen rét, kietlen liget,*

kisült mező – s végül felejthetetlenül fájdalmas felkiáltásokban hangzik el a „víg poéta” lemondó búcsúzója: *Kedu! Remények! Lillák! / Isten véle-tek!* A költő talán maga sem hitte ekkor, hogy ez a búcsú egy éltre szól: ezután már valóban kevés vidám verset írt, s újabb szerelem sem ejtette meg.

Versszervező erő • Ellentét a tartalom és a forma között: **lemondó, fájdalom** ↔ **könnyed vidám dallamra** írva. Hangneme elégikus. Kifejezőeszközök: megszólítás, megszemélyesítés, metaforák, jelzős szerkezetek, hangszimbolika. Verselése időmértékes, a spondeusokkal változó trocheusok (tehát a két hosszú és egy hosszú – egy rövid szótagból álló verslábak) lüktetésével érzékelteti a költő minden hangulatát. Rímelés: a keresztrímek négysoronként váltják egymást: abab cdcd efef ghgh. Strófaszerkezet: a 16 soros versszakok különösen mivesek, cizelláltak. Ennek a bonyolult, összetett strófaszerkezetnek a kialakulása összefügg azzal a ténnyel, hogy Csokonai a szöveget egy már kész, adott dallamra írta, melynek szerzője Kossovits József volt.

Bár a vers témája a szomorúság, a csalódottság, a klasszicizmus szabálya, hogy a világ harmonikus és derűs, az érzelmeket egyensúlyban kell tartani a műalkotásokban. Éppen ezért a súlyos témát játékos formák teszik elviselhetőbbé. Ilyen eszközök:

- a vidám, játékos hangzású szavak: *nevetsz, kecsegtetsz, csepegtetsz, fürge, friss*, melyek hangzása játékos a magas magánhangzóktól: az 1. versszak 42 szavából 23 magas hangrendű, 4 vegyes hangrendű és csak 5 mély.

- játékos hangzású mássalhangzók: cs, c, sz: *nevetsz, kecsegtetsz, csepegtetsz, nárcisz, csörgő*.

Üzenete • A természet örök körforgása, illetve a szerelem boldogító és elemésztő ereje közötti párhuzam törvényének hiteles ábrázolása ez a vers. A szerelem hatalmasabb az embernél, de emberek nélkül mégsem létezhet.

1. Milyen a vers hangulata? 2. Kit szólít meg a lírai én? Milyennek látatja őt? 3. Milyen érzést fejeznek ki az első szakasz kérdései? 4. Vesd össze a második és harmadik szakasz képét a kertről! Miben különböznek? 5. Mi fejezi ki, hogy Lilla elvesztése a legnagyobb szomorúság? 6. Hasonlítsd össze az első és negyedik szakasz Reményhez intézett felszólítását! Melyiket érzed erősebbnek, és miért? 7. Mi fejezi ki a lírai én halálvágyát a negyedik szakaszban? 8. Mitől, kitől búcsúzik a záró sorokban? 9. Milyen két allegóriára épül a vers? 10. Keress a szövegben olyan kifejezéseket és mondatokat, melyek miatt elégiának nevezhető a vers! 11. Milyen párhuzam, illetve ellentét fedezhető fel az elégia szerkezetében? Mely sorokban, képekben, rímpárokban érzel rokkoló hatást? ✨ 12. A *remény hal meg utoljára* – tartja a mondás. Értelmezd a jelentését és a lírai én lélekállapotát ennek ismeretében!

IRODALOMELMÉLETI ISMERETEK

Jellemkép • Olyan lírai mű, amely egy-egy érdekes, **zsánerszerű vagy tipikus alakot állít a középpontba, és ennek külső-belső képét, alakrajzát adja néhány élesen megrajzolt vonással.** Az életkép egyik válfaja. A magyar irodalomban Csokonai (*Zsugori uram*), Vörösmarty (*Petike*) és Petőfi (*Pató Pál úr, A magyar nemes*) kedvelte.

Irónia • Görög eredetű szó – *tettetést* jelent. Egy sajátos nézőpontnak, a bíráltnak jellegzetes, finom módszere. **Dicséretbe burkolja a negatív vélekedést, de oly módon, hogy valamely nyelvi elem, illetve szövegösszefüggés utal a fordított jelentésre.** A gúnyos (ironikus) ábrázolás egyik módszere a nevetséges, rossz vagy rút tulajdonságok eltúlzása. Csokonai például túlzásokkal jellemzi Zsugori uramat: *Oly sárgák orcája sóvárgó gödre, / Mint aranyjára vert királyok képei: / Mint a sírból feljött halott útálsága, / Amelyről minden húst a párka lerága.*

Alliteráció • Tágabb értelemben szókezdő hangok, szűkebb értelemben a szókezdő mássalhangzók feltűnő gyakoriságú ismétlődése. Rövidebben: **a szó eleji hangok összecsengése.** Az *Ómagyar Mária-siralomban: Keserve sen kízzatol / Vas szegekkel veretel.*

Költői szövegekben a hangfestés stíluseszköze, például az esti hangulat érzékeltetésére Csokonai Vitéz Mihály: *Az estve c. versében: A vadak, farkasok ülnek szenderedve, / Barlangjában belől bömböl a mord medve.*

Elégia • Az ókori görög költészetből származó lírai műfaj. A dalnál és az epigrammánál rendszerint **nagyobb lélegzetű költemény, mely lemondó, fájdalmas hangon emlékezik meg jelentős múltbéli dolgokról.** Sajátossága, hogy éppen a lemondás, a búcsúzkodás vagy a szomorkás emlékezés által teszi ünnepélyessé, naggyá és jelentőssé azt, amiről, vagy akiről szól. Kitűnő példája az elégiának Csokonai *A Reményhez* című verse.

Allegória • Görög eredetű szó *allos* – *más*, általában olyan kép, mely másst jelent, mint amit közvetlenül ábrázol. **Egy hosszabb gondolatsoron, esetleg egész művön keresztül vitt metafora, megszemélyesítés, melyben a kifejezendő gondolat, fogalom kettős értelemben jelenik meg.**

Az allegóriát különösen azokban a korokban kedvelték az alkotóművészek, mikor a politikai hatalom üldözései miatt nem mondhatták el nyíltan a gondolataikat. Az allegória mindig megszemélyesít (még az elvont gondolatot is) és mindig eleven jelenetet ad elő, amelyben történik valami. A költemény allegorikus képekben fejt ki mondandóját.

Csokonai *A Reményhez* című versében a Remény-allegória és a kert-allegória gyönyörűen foglalja össze a verset a záró szakaszban.

Híres Tompa Mihály *A madár fiaihoz* allegóriája. Petőfi *Föltámadott a tengerre* a népek forradalmát festi háborgó tengerként.

BERZSENYI DÁNIEL

(1776–1836)

Barabás Miklós:
Berzsenyi Dániel, 1835

Berzsenyi Dániel a magyar klasszicizmus betetőzője és az érzelemgazdag verseivel a romantika előfutára. A hazafias ódaköltészet első jelentős alakja a magyar irodalomban. Költészetére a latin Horatius munkássága és a német romantika hatott leginkább. A klasszicizmus mértéktartása és a romantika érzelemgazdagsága éles ellentétben állnak egymással, így Berzsenyi költészetében is megfigyelhető ez a kettősség. Ő az első *sokértelmű költőnk*. Csokonainál csodálatra méltó a könnyed elegancia, Berzsenyinéél a súlyos nemzeti gondok csendje kísért. Költészete és személyisége tipikus átmeneti jelenség. Ő a **niklai remete**.

Életútja • 1776. május 7-én született Egyházashetyén (Vas megye, Kemenesalja) egyetlen gyerekként. Apja jogvégzett, de gazdálkodó ember volt. Erőtlen fiát ő tanította, nevelte otthon. Már izmos fiúként 1788 őszen került a soproni evangélikus líceum előkészítő osztályába, s közel 7 esztendőt töltött itt. Összeütközésekbe került az intézet szokásaival. 1793-ban meg is szökött Sopronból, beállt katonának, de hamarosan innen is elmenekült.

Apjával egyre romlott a kapcsolata, nem is hazament, hanem Niklára a nagybátyjához. 1794-ben édesanyja meghalt, aki a villámhárító volt apa és fia között, mégis visszatért Sopronba, ahol 4 évig élt együtt az apjával. 1795-ben félbeszakította diákpályáját, nem szerzett érettségit. Sokat olvasott, beszélt latinul, németül, költő mintaképe Horatius volt.

Apjától való „menekülésként” 1799-ben elvette a tizennégy éves Dukai Takách Zsuzsannát, egy gazdag nemes család lányát, a költőtárs Dukai Takách Judit unokatestvérét. Felesége birtokán, Sömjén mellett telepedtek le. Berzsenyiből önellátó, kiváló gazda lett.

1804-ben Niklára költöztek, az ekkor még csak titokban író költő gazdag nagybirtokosként élte a falun megrekedt földesurak szokványos életét. Felesége műveletlensége miatt egyedüli barátja a magány és az elmélkedés volt. Társtalan, magának élő, befelé forduló magányos lélekké vált. Kettős életet élt: napközben szürke, hétköznapi, tisztes földbirtokos, éjszaka sötétben, a gyertyafénynél író költő.

1803-ban Kis János soproni evangélikus lelkész (későbbi püspök, aki szintén írt verseket) és egyik gyermekének keresztapja rajtakapta írás közben, felfedezte benne a költőt és három művét azonnal el is küldte Kazinczynak, aki lelkesedett értük. Hosszantartó levelezés

kezdődött közöttük. 1808-ban a Berzsenyi 77 versből álló kötettervét elküldte Kis Jánosnak, aki eljuttatta Kazinczynak nyomtatás céljából, de a mester különböző okok miatt visszatartotta.

Életformája és költői becsvágya tragikus ellentmondásba került. Magányossága, melankóliára hajlamos természete és változó egészségi állapota nagyon sérülékennyé tette. 1816-tól majdnem minden évben volt valami betegsége. Ebben az állapotban olvasta Kölcsey szigorú, néhol igazságtalan recenzióját. A recenzió a *Tudományos Gyűjtemény* 1817. júliusi kiadásában jelent meg *Berzsenyi Dániel versei* címmel. Berzsenyi a kritikát nem érezte megalapozottnak vagy megérdemeltnek, és lekicsinylőnek találta azt. Személyes támadásnak érezte, és Kazinczy Ferencet érezte mögötte. Legfőbb céljává az vált, hogy Kölcseynek méltó választ adjon. A „méltó” válasz 1825-ben jelent meg *Észrevételek Kölcsey recenziójára* címmel a *Tudományos Gyűjtemény* szeptemberi kiadásában – nyolc évet töltött előkészítésével. Kölcsey a klasszicizmus esztétikai követelményeire támaszkodó kifogásait a romantika nevében utasította vissza: ő olyan költő, akit nem lehet a „hellenisztika” szabályai alapján megítélni. (1825-re már Kölcsey is megváltoztatta korábbi irodalmi-esztétikai nézeteit.)

1830-ban kapcsolatot teremtett Széchenyi Istvánnal. Röviddel ezután az Akadémia filozófiai osztályán első vidéki rendes taggá választották. Székfoglalója három év múlva jelent meg *Poetai harmonistica* (1833) címmel. Utolsó éveiben gyógyfürdőkben kúrálta magát. 1836. február 24-én halt meg Niklán. Az Akadémián Kölcsey búcsúztatta gesztelő gyászbeszéddel (*Emlékbeszéd Berzsenyi Dániel felett*).

Munkássága • Életműve vizsgálata sokféle nézőpont alapján történhet, de az áttekinthetőség szempontjából a műfaji elrendezést követjük. Ennek alapján Berzsenyi pályája a következő szakaszokra bontható.

Ódák	Elégiák	Episztolák
<i>A magyarokhoz I.</i> <i>A magyarokhoz II.</i>	<i>Búcsúzás</i> <i>Kemenesaljától</i> <i>A közelítő tél</i> <i>Levéltöredékek</i> <i>barátnémhoz</i>	<i>Dukai Takács Judithhoz</i> <i>Vitkovics Mihályhoz</i> <i>A Pesti Magyar</i> <i>Társasághoz</i>

Már húszéves korától írt verseket, de gondosan elrejtette őket családja és barátai elől. Terméketlen költőnek tekinthető, hisz műveinek száma 137. Alkotásainak nagy része 1803–1813 között született, amikor az irodalmi élet Magyarországon halott volt, csak nagy magányos

alkotók voltak, köztük Berzsenyi is. Mivel Pest volt az új irodalom központja, erről az irodalomról semmit sem tudott, hisz teljesen más világban élt. Versei pontos sorrendjét nem ismerjük, mert nem datálta őket.

Pályájának korai szakaszában versei két csoportra oszlanak: **szerelmes** versekre és **hazafias** ódákra. Kazinczy az ódaköltő posztját jelölte ki számára. A nemzeti lét és nemlét kérdése, a régi dicsőség és a törpe jelen önkínzó szembeállítás, a nemzet pusztulásának víziója a „nagyyszerű” halál réme egész reformkori költészetünknek visszatérő témája.

1813-ban jelent meg az első kötete.

Versei között kevésbé sikerült szentimentális dalai (*Lollihoz, Chloe, Szerelmes bánkódás, Fannim emléke* stb.), filozofikus-gondolati költeményei (*A megelégedés, Osztályrészem, Magányosság, A melancholia* stb.) arról vallanak, hogy bár egyénisége küszködik a nemesi-birtokosi lét szűkös lehetőségeivel, mégis ez a létforma a menedék számára. Nézete szerint a béke, a kultúra, a műveltség az emberi boldogság alapjai.

Korai ódáira a klasszikus, maradandó emberi értékek (bölcesség, erény, harmónia) hirdetése jellemző (*Fohászkodás, A tizennyolcadik század, Horatiushoz* stb.). Ódáinak egy másik csoportja a napóleoni háborúk idején keletkezett, ezek a magyar nemesi összefogás és az önfeláldozó hazafiság dicsőítésével a magyar líra nemzeti-közöségi témájú költeményeinek sorát gazdagítják (*A felkölt nemességhez, Az ulmai ütközet, A magyarokhoz* stb.).

Költeményeinek nagy csoportját az igazán megrendítő *elégiák* alkotják (*Búcsúzás Kemenesaljától, Levéltöredék barátnémhoz, A közéleti tél* stb.). Elégiái a létösszegzés, a magányérzésből táplálkozó *rezignáció*, a melankolikus hangulatok versei. Érdekesség, hogy Berzsenyi epikus műveket nem alkotott, kivéve *A remete* című románcát.

Nyilvános költői fellépése után már nem írt sok verset, és egyfajta *költői szerepváltás* következett be: alaposabban megismerkedett a felvilágosodás tanaival, episztoláiban és epigrammaiban közösségi költőként szólalt meg, a ráció és a tudomány kultuszának eszméit hirdette (*Kazinczy Ferenchez, 1809; Napoleonhoz, 1814; Dukai Takács Judithhoz, 1815; Vitkovics Mihályhoz, 1815; A Pesti Magyar Társasághoz* stb.). 1816-ban megjelent verseinek bővített és javított kiadása.

1825-ben látott napvilágot válaszcenzúrája: *Észrevételek Kölcsey recenziójára*. Berzsenyi ideje nagy részét a tudományoknak szentelte, amint ezt számos tanulmánya is mutatja. Kiadta *A versformákról* című művét, majd 1829 és 1834 között *Kritikai leveleket* is írt. Aka-

Fogalomtár

rezignáció – lemondás, a sorsba való belenyugvás, beletörődés

sztoicizmus – ókori görög-római filozófiai irány, követőjére a megpróbáltatásokat nyugodtan viselő; egykedvű, nyugodt magatartás jellemző

déimai székfoglalójában a klasszicizmus esztétikai elemeit részesítette előnyben a romantikával szemben: e szerint a világban az egyetlen állandó dolog a harmónia. 1833-ban írta meg *A magyarországi mezei szorgalom némely akadályairul* című művét is.

Költészetében is a személyiségében élő ellentmondás fogalmazódik meg.

Lírájának az ókor, az *antik világ* a mércéje, embereszménye a spártai-római jellem, eszméiben a *sztoicizmus* dominál, ami műfaji és formai tisztaságra való törekvésében is megnyilvánul.

A KÖZELÍTŐ TÉL

Hervad már ligetünk, s díszei hullanak,
Tarlott bokrai közt sárga levél zörög.
Nincs rózsás labirinth, s balzsamos illatok
Közt nem lengedez a Zephyr.

Nincs már symphonia, s zöld lugasok között
Nem bűg gerlice, és a füzes ernyein
A csermely violás völgye nem illatoz,
S tükrét durva csalét fedí.

A hegy boltozatán néma homály borong.
Bíbor thyrusain nem mosolyog gerezd.
Itt nemrég az öröm víg dala harsogott:
S most minden szomorú s kiholt.

Oh, a szárnyas idő hirtelen elrepül,
S minden míve tűnő szárnya körül lebeg!
Minden csak jelenés; minden az ég alatt,
Mint a kis nefelejcs, enyész.

Lassanként koszorúm bimbaja elvirít,
Itt hágy szép tavaszom: még alig ízleli
Nektárját ajakam, még alig illetem
Egy-két zsenge virágait.

Itt hágy, s vissza se tér majd gyönyörű korom.
Nem hozhatja fel azt több kikelet soha!
Sem béhunyt szememet fel nem igézheti
Lollim barna szemöldöke!

labyrinth (görög) – útvesztő, lugas; **Zephyr** (görög, e.: zefir) – a szelek istene; **symphonia** (görög) – összhang, több hangnak kellemes hatású együttzengése, *itt*: madarak dala; **füzes ernyein** – fűzfák lombjai alatt; **durva csalét (táj)** – a lehullott száraz falevél, avar; **thyrusain** – szőlővesszőin; **jelenés** – múltó tünetény

Amit a műről tudnod kell

Keletkezése • Ez a klasszikus elégia az életmű egyik legszebb darabja. A vers végleges változata 1810-ben született. Eredetileg *Az ősz* címet adta versének, de Kazinczy tanácsára megváltoztatta. Valóban, *A közelítő tél* jelzős szókapcsolat hatásosabb, sejtelmesebb az egyszavas, túl egyszerű ősznél, és érzelmileg többet előlegez a vers hangulatából. A cím alapján leíró versre gondolunk, de a verset elolvasva észrevesszük, hogy több ez, mint tájleírás. Ez az ellentét eredményezi a feszültséget a cím és a versszöveg között.

Témája • Az idő múlása, az öregedés folyamata. Az évszakok az emberi élet korszakait szimbolizálják. Műfaja elégia, azaz lehangoló, szomorú hangulatú lírai költemény.

Szerkezete • A világosan áttekinthető, logikus gondolatmenet alapján a vers három egységre tagolódik. Ebben is a klasszicista stílus-

irány mutatkozik meg. A horatiusi hagyományokat követi a tájleírás és mondanivaló kettőssége. A költeményt a klasszicizmushoz kapcsolja nyelvezete is: a görög eredetű szavak használata, a rímtelen időmértékes verselés.

I. 1-3. vsz.: a vers tájleírással kezdődik, őszt idéznek a sorok. A költő a negatív tájfestés eszközével él. A hervadást, hiányt, értékvesztést érzékelteti. Ezt jelzik a tagadószók és a létige tagadó formája. A 3. versszak végén a költő összefoglalja a volt és van ellentétét. Szembeállítja az öröm és bánat érzését is, ezzel saját életérzésére utal.

II. 4. vsz.: filozofikus gondolatot fogalmaz meg hatásos képi elemekkel. A *szárnyas idő* metafora egyszerre hordozza az elérhetetlenség, a gyors repülés képzetét, s majd a *tűnő szárny* szókapcsolat ehhez a mulandóság élményét társítja. Az elégikus magyar költészet legszebb részlete az *Oh, a szárnyas idő hirtelen elrepül*. Ettől a sortól befelé fordul és az élet mulandóságáról, a pusztulásról elmélkedik. Az élet múlását egy nefelejcs hervadásához hasonlítja. Ebben önmaga életének rövidegét és mulandóságát látja.

III. 5-6. vsz.: a mulandóság törvényének személyessé tétele, az elégikus lélekállapot ábrázolása. A lírai én magára vonatkoztatja a 4. versszak filozofikus általánosítását. A természet megújul, de a gyönyörű kort, az elmúlt ifjúságot nem hozhatja vissza az eljövendő tavasz sem. Az emberi életút visszafordíthatatlan, egy életszakasz megismételhetetlen. A *béhunyt szem* a szerelmi-érzelmi halált jelenti. Az emberi élet legfájdalmasabb felismerését fogalmazza meg a verszárlat: a halál elkerülhetetlen, a szerelem csupán a múlté: *Itt hágy, s vissza se tér majd gyönyörű korom. / Nem hozhatja fel azt több kikelet soha!*

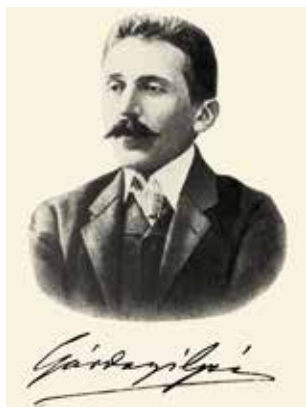

1. Állapítsd meg, hogy az alábbi adatok, nevek milyen kapcsolatban állnak a költővel: Egyházashetye, Sopron, Nikla, Dukai Takách Zsuzsanna, Sömjén, Kis János, Kazinczy Ferenc, Kölcsey Ferenc! **2.** Milyen szakaszokra bontható Berzsenyi pályája? Nevez meg verseket! **3.** Hogyan válik Berzsenyi elégikus költővé? Milyen tényezők játszanak közre ebben? **4.** Vizsgáld meg *A közelítő tél* című verset! Hogyan kapcsolódik a cím és a vers szövege egymáshoz? **5.** Mi a témája és a műfaja? **6.** Hogyan épül fel a vers? Elemezd a szerkezeti egységek alapján! **7.** Berzsenyi a költeményben mindhárom idősíkot szembesíti egymással. Hogyan jellemzi a múltat, a jelent és a jövőt. Bizonyítsd állításodat a versből vett idézetekkel!

A REGÉNYEK VILÁGA

GÁRDONYI GÉZA

(1863–1922)

Gárdonyi Géza fotója,
1900

A maga korában Jókai és Mikszáth mellett **Gárdonyi Géza**, az *egri remete* volt az olvasók körében a harmadik legnépszerűbb író. Hagyományszerető alkotó volt, akit szenvedélyesen érdekelt a nemzeti múlt, a falusiak élete és a nép nyelve. Stílusa ezért olyan egyszerű és bárki számára érthető. Azt vallotta, amit Arany János: a nemzet a köznépből felemelkedő, tehetséges emberek által tehető naggyá.

Életútja • Agárdon született. Apja, Ziegler Sándor, német származású géplakatos. A szabadságharc idején Bécsből Magyarországra költözött, s fegyverkovácsként szolgált Kossuthot. Ez az örökség sokat jelentett az írónak.

Egerben végezte a tanítóképzőt, hat évig tanított különböző falvakban: Karádon, Devecseren, Sárváron, Dabronyban. Gyakran összeütközésbe került az egyházi hatóságokkal. Huszonkét éves korában megházasodott, feleségül vette a dabronyi pap tizenhat esztendőös unokahúgát. De frigyük nem tartott sokáig. Sikertelen házassága egy életre összeharagította a női nemmel. Gárdonyi később az újságírói pálya mellett döntött, egy ideig Pesten, majd 1897-től haláláig Egerben, a politikától és a közélettől elzárkózva élt és dolgozott. 1902-ben súlyos beteg lett, szívtrombózist kapott. Ötvenkilenc éves korában halt meg Egerben. Sírhelye az egri vár kertjében van. Fejfáján a következő olvasható: „*Csak a testem*”.

Munkássága • Híve volt a művelődésnek, a polgárosodásnak, de kedvenc hősei a falu népéből, a szegények közül kerültek ki. Szűkösen anyagi helyzetén eleinte ponyvaregények (*Göre Gábor-könyvek*) írásával igyekezett enyhíteni. Egerbe költözése után már csak az irodalomnak élt.

Gárdonyi kitűnő novellista volt. Egyik legnépszerűbb novelláskönyve *Az én falum*. Alcíme: *Egy tanító följegyzései márciustól decem-*

Gárdonyi sírja a
Bebek-bástyán

berig – decembertől márciusig. Jó megfigyelőként mestere volt a tömören megfogalmazott részletleírásnak, a hősök beszélgetésének. Általában egyszerű jellemeket ábrázolt, de a hősök lelkében lejátszódó folyamatokat érzékenyen és pontosan formálta meg. Érzéseiket a beszédükkel és viselkedésükkel mutatta meg. Mikszáth palócaihoz hasonlóan az ő parasztjai is a babonák hiedelemvilágában élnek (*A barboncás* (1897), *Tüzek meg árnyékok* (1895)). A legtökéletesebbek azok a novellák, amelyekben balladás tömörséggel és sejtéssel szól a szegénységben élő falusiak emberi tragédiáiról (*A két pille* (1895), *Kevi Pál halála* (1897), *A hópehely* (1900)). Talán legkülönösebb, szimbolista sugallatú elbeszélése a *Micó*. Egy hétéves gyermek nézőpontjából értesülhetünk egy megesett parasztlány büntetéről – újszülöttjének elemésztéséről. Magáról a csecsemőgyilkosságról szó sem esik a cselekményben. A kisfiú azt látja, hogy barátjának nővérét elviszik a pandúrok azért, mert vétett a becsület ellen. A szörnyű tett jelképes ellentétéként *Micó* macska az égő ház padlásáról próbálja kimenteni kölykeit, miközben maga is odavész a tűzben.

Gárdonyi legszívesebben gyermekekről, fiatalokról írt – különösen történelmi regényeiben –, akik a szegény nép soraiból küzdik fel magukat az úri társadalomba. Három regényt írt, mely régi korokat idéz fel, történelmi eseményekkel és történelmi alakokkal ismertet meg. Legkorábbi történelmi regénye Gárdonyinak az *Egri csillagok* 1901-ből. Főhőse Bornemissza Gergely, a jobbágyfiúból vitéz hadnagygyá és egri hőssé felnövekvő, tehetséges és rokonszenves főhős valóságos ember volt. A regény arról győz meg bennünket, hogy a hazáért érdemes áldozatot hozni, s a hősies helytállás szép és értelmes cselekvés.

Ezt követte *A láthatatlan ember* (1902), mely Attila fejedelem korába vezet, s az *Isten rabjai* (1908) az Árpád-házi király, IV. Béla leányának, Szent Margitnak a környezetében játszódik. Gárdonyi mindhárom történelmi regénye az ifjúság kedvelt olvasmánya lett. Ifjúsági regénnyé teszi őket, hogy fejlődő jellemű gyerekhősöket mutat be.

Társadalmi regényei közül *Az öreg tekintetes* (1905) című kisregényt kell kiemelnünk, melyben a város elembertelenedett, lélektelen pénzhajszolóival a vidék csupaszív, becsületes embereit állítja szembe. A városi erkölcsöket megszokni képtelen öregember az öngyilkosságba menekül.

Színművei közül *A bor* (1901) aratott nagyobb sikert. Versei gondosan megfogalmazottak, de jelentéktelenek. Ezekben a költő konzervatív hajlandóságai nyilvánultak meg.

EGRI CSILLAGOK

(részletek)

I.

Hol terem a magyar vitéz?

A 7 éves Bornemissza Gergely és az 5 éves Cecey Éva (Vicuska) a patakban fürdenek, majd egy török janicsár, Jumurdzsák elrabolja őket. Keresztesfalván Cecey Péterék és az egész falu a gyerekeket keresi, és amikor megtalálják ruháikat, azt hiszik, vízbe fulladtak.

Gergely és Vica a szintén elrabolt Margittal egy szekéren utazik, majd sötétedés után a török karaván letelepedik az erdőbe éjszakára. A rabok vacsoráznak, és a szökésről beszélnek, közben a törökök szétosztják zsákmányaikat, amit elrejtenek.

Gergely kifigyeli Jumurdzsákat. Kihallgatja, hogy a sebhelyes arcú és a janicsár Vicuskáék házában kirablásáról beszélgetnek, majd éjszaka a gyerekek megszöknek Jumurdzsák lovával együtt.

Jelenet az *Egri csillagok* c. filmből, 1968. Jumurdzsák

(...)

– Vicuska! Vicuska!

Évica fölébredt.

– Gyerünk haza – susogta Gergő.

Vicuskának egy pillanatra elgörbült a szája, de mindjárt vissza is igazította, és felült. Bámulva nézett Gergőre, mint a kismacska, mikor idegent lát. Majd az ölében heverő bábura fordult a tekintete, fölvette, és azt nézte kismacskás nézéssel.

– Gyerünk – mondotta Gergő.

Lemászott a kocsi külső oldalán, és leemelte a kislányt is.

Egy aszab ott ült éppen a kocsi mellett. Dárdája az ölében. Feje a kerékagyon. A csutora mellette.

Aludt az úgy, hogy akár az egész tábor elmehetett volna annak az egy keréknek a híján, amelyhez támaszkodott.

Gergő kézen fogta a kis Vicát, és vonta maga után.

Azonban ahogy a lovakat megpillantotta, megállott.

– A szürke... – rebegte. – A szürkét is haza kell vinnünk.

Azonban a szürke össze volt kötve a kis török lóval. A békót csak ki tudta nyitni Gergő valahogyan, de már a két kötőfék eloldozása lehetetlen volt az ő tudományának.

– A fene látott ilyen! – morogta a csomóra.

Bosszúságában sírva vakarta a fejét.

Próbálta újra meg újra, a fogával is. De csak nem bírta a csomót eloldani. Végre is megfogta a szürkét, és vezette.

Őr a lovak mellett is volt. De az is aludt. Ülve aludt, háttal egy görbe fára ráereszkedve. Tátott szájjal hortyogott. Gergő majdnem rávezette a két lovat.

A fűben elveszett a lovak lépésének a hangja. Mentek, mint az árnyék. Sem a szekereken belül, sem a szekereken kívül nem ébredt rájuk senki.

Egy alkalmas fatörzsöknél megállította Gergő a szürkét, és felmászott a hátára.

– Üljön fel maga is – szólta a kisleánynak.

Azonban a kis Éva nem tudott a törzsökre felmászni. Gergőnek újra le kellett szállania. Föl kellett segítenie a kis Évát először a törzsökre, aztán meg a ló hátára.

Ültek egymás mellett a szürkén. Elöl Gergely, mögötte a kis Éva. A kisleány még mindig tartogatta a piros szoknyás bábut. Az eszükbe se jutott, hogy a leányka a másik lovon üljön a nyeregbe. Az nem az övék. Évica belekapaszkodott a fiú vállába. A fiú megrántotta a kantárt, s a szürke megindult, ki az erdőből: vont, vitte magával a török lovat is.

Csakhamar rajta voltak az úton. A szürke ott már ismerte a járást. Ballagott lomhán és álmosan.

Az út elhagyott volt. A hold csak homályosan világította meg. A fák fekete óriásokként álltak az út mellett. Gergő nem félt tőlük. Magyar fák azok mind. (...)

Cecey örömében fiává fogadja Gergelyt, aki megkapja a török lovát a kincsekkel együtt. A fiú elmeséli, hogy a törökök ki akarják őket rabolni. Dobó elhatározza, hogy vitézt nevel a fiúból, és Gábor papra bízta, hogy vigye magával Török Bálinthoz Szigetvárra.

janicsár – a törökök által elrabolt fiúgyerekekből, a gazdáinak érdekében saját népe ellen nevelt, mindenre elszánt, engedelmes katona;

békó – béklyó, a legelő ló lábára kötött kettős hurok; **törzsök** –

fatörzs; **kápa** – a nyereg vázának hátul kimagasló része

1. Kinek a beszélgetését hallgatta ki Gergő?
2. Miért döntött a szökés mellett?
3. Kinek a lovát kötötte el Gergő? Kit vitt magával?
4. Mit tesz Cecey Gergővel?
5. Mivel ajándékozza meg Dobó a kis Gergőt, és mi lesz a fiú sorsa?

II.

Oda Buda!

A nemesség úgy dönt, hogy nem lehet a szultán kérését megtagadni, így a királyné sírva kéri meg Török Bálintot, hogy kísérje el a fiát a török szultán táborába. A szultán örömmel fogadja a kis királyt. Török Bálint visszaküldi Gergelyt a kis királlyal együtt, amíg ők ottmaradnak vendégségben.

Gergely visszaindul a várba, az éjféli párbajra, de janicsárokkal van teli, egyikük nem akarja beengedni a házba, ezért leszúrja, majd Zoltayékkal együtt elmenekül.

A török csel sikerült és Buda török kézre kerül. Ali aga ultimátumot ad a királynénak, akiket Lippára költöztet. Török Bálint nem tér vissza a szultán táborából.

A királyi udvar elindul Lippára, ezért Éva könnyes búcsút vesz Gergelytől.

24

Tíz nap múlva a szultán is útra kelt.

Török Bálintot magával vitte rabláncon.

1. Gárdonyi gondoskodik a történelmi hitelességről, Buda elestének valós történetét eleveníti fel. Milyen formában, és hogyan történt ez? Olvasd el a 19-23. fejezetet! **2.** Hova kellett távoznia Izabella királynénak? **3.** Kivel kellett párbajt vívnia Bornemissza Gergelynek? **4.** Végül kivel vívott? **5.** Kik siettek a segítségére? **6.** Nézz utána a neten, ki volt Török Bálint? Szerinted miért záratta a szultán a Héttoronyba?

III.

A rab oroszlán

A Berettyó vize véres volt. Dobó és katonái nem tudták lovaikat megitatni. A bokrok közt egy vérző férfi (Mekcsey) és egy öreg (Cecey Péter) mosdott. 10 törökből álló csapat támadta meg az öreg szekerét, aki a feleségével Gyalura igyekezett Vicuska esküvőjére. Mekcsey és három embere mentette meg őket.

Konstantinápoly déli sarkán áll egy régi vár, a Jedikula. A vár kertjében két ősz hajú rab üldögélt. Török Bálint volt az egyik, a másik Maylád István. Itt a Héttoronyban volt a szultán egyik kincstára, és itt őrizték a magas rangú rabokat is.

Mecsey Törökékhez igyekezett, Dobó István is elkísérte. Török Bálintné férje felől érdeklődött. Dobó nem tudott felvilágosítással szolgálni, és sajnálkozva mondta, ha több ideje lenne, elmenne Törökországba kiszabadítani. A fiatalokat teljesen fellelkesítette ez a gondolat, s úgy döntenek, hogy majd ők megszöktetik a törökverő Török Bálintot. Gergely véletlenül értesül

arról, hogy Vicuskát férjhez akarják adni Fürjes Ádámhoz, a királyné seregének hadnagyához. Reggel megállapodtak, hogy velük megy még Török Jancsi is.

Gyalun, a királyné udvarában már mindent előkészítettek az esküvőre. Vica nem szereti a jövődöbelijét, a királyné óhajára és szülei parancsára készül házasságot kötni. Gergő felől pedig már régóta nem hallott. Mekksey közben megérkezett, s tőle értesült arról, hogy Gergő is a közelben van. Az öreg Ceceyt próbálta meggyőzni Gergő, hogy a lányát ne adja Fürjeshez, de az hajthatatlan volt. Vicuska és Gergő találkoztak, s megbeszélték, hogy elszöknek.

Egy májusi estén két török lovas (Gergely és Mekksey) érkezett a dri-nápolyi karavánszerájba. Két magyar rabot (Vicuska és Jancsi) visznek magukkal Konstantinápolyba. A kocsis Matyi. A balsors Jumurdzsákkal hozza őket össze, aki 1001 napos vezeklésben van, folyton zarándokol Pécs és Mekka között, amióta Gábor pap elvette a talizmánját. Kihallgatta a fiatalok beszélgetését, s ettől fogva állandóan a nyomukban van. Kalandok sora után jutnak el Konstantinápolyba a Jedikulához. Itt már olasz énekeseknek adják ki magukat. Veli bégnek ajándékoznak egy arany tálat, aki beengedi őket a Héttorony kertjébe. Ott találkoznak a láncra vert Török Bálinttal.

(...) Az öt olasz csak állt.

– No, énekeljeteK hát – mondotta a katona.

Hanem biz azok csak álltak, merőn és halaványan.

A legfiatalabb olasz arcán végigcsordult a könny. A másikén is.

– Daloljatok hát, ebadta komédiásai! – szólt rájuk a török.

A legfiatalabb erre előretántorodott: odaomlott a láncokon ülő rab elé, és átölelte a lábát:

– Apám! Édesapám!

De énekelni nem tudott egyikük sem. A fiatalok majdnem bajba kerültek. Szerencsére Veli bég akaratán kívül segített nekik: *Ez az öt olasz énekes az én seregemhez tartozik. Ezt a temesszüköt (menlevél) adtam nekik, hogy senki őket ne bántsa, mikor mellettem nincsenek. Veli bég.*

Megszöktetniük Török Bálintot nem sikerült, maguknak is épphogy sikerült elmenekülniük.

Jelenet az *Egri csillagok* c. filmből, 1968.

Vicuska és Gergely

Eger veszedelme

1

Éva soproni házukban vendégüknek, Miklós diáknak válogat Gergely ruhái közül, amikor Hajván egyik papírját megtalálja, és rájönnek, hogy Eger vár tervrajza van rajta. Balogh Tamás Gergelyt keresi egy köves gyűrű megvételével, amiről megtudja, hogy Gergely magával vitte. Évák fia, Jancsi elmegy a diákkal a vásárba, de Balogh Tamás, aki maga Jumurdzsák elrabolja.

Gergely 250 emberével Egerbe tart, amikor találkozik Sárközivel, a cigánnyal, aki velük tart. Dobó alig ismeri meg, de örül neki, majd találkoznak Mekcseyvel és Bálint pappal. Megismerkednek Sukán bácsival, Pető Gáspárral, Fügedy Jánossal és Hegedüs Istvánnal. 1552-t írunk ekkor.

3

Szeptember kilencedikén nem sütött fel a nap. Az eget szürke felhők takarták. A Mátra ormait is felhő ülte. Az idő egész nap olyan volt, mint a kényes gyerek arca, aki sírni akar, csak azt kell még kitálcálnia, hogy miért sírjon.

A várban élénk nyüzsgés van. Az ácsok az alsó piacon félöles karók végét csapkodják laposra. Mellettük egy-egy katona lyukat fúr a laposított végbe, s kereszt alakot formál belőlük. A harmadik csoport katona olajos-szurkos csepűt kötöz a keresztekre. A keresztnek neve *furkó*. Már van egy halommal.

A sekrestye mellett az öreg Sukán vékával méri a puskaport. Parasztemberek apró bórzacskókba tömik. Hordják a pattantyúsokhoz.

Ugyancsak a sekrestye mellett János tűzmester cserépből készült golyókat tömet puskaporral. Azok a *labdák*. Arasznyi puskaporos kanóc fityeg ki belőlük. Mikor meg akarják gyűjtani, olyanféle drótos szerszámba teszik, mint a mai angol labdaütők. De dobják kézzel is, s a füles golyókat kopjával is. Készen van azokból is valami ezer.

Az Ókapu felé, ahol az alsó piaccal elválasztott, két hosszú ház sor a kaszárnya, köszörűsök és lakatosok dolgoznak. Mindenkinek a fegyverét meg kell igazítaniuk, aki hozzájuk viszi.

A Sötét kapu mellett szépen épített föld alatti istállóban állnak a marhák. A mészárosok ott vágják a fal mellett. A vér egy lyukon az árokba csurog. Négy-öt marhát vágják mindennap a vár népének.

Gergely éppen a Sándor-bátyán állott. Gerendákból és deszkákból emelvényt ácsoltak ottan, hogy csapatosan is föl lehessen járni belülről a falakra. ...

Minden bátyánál van már olyan emelvény, de a Sándor-bátyán újra kell csinálniuk, mert nem jól ástak le egy cölöpöt, és mozog.

Dobó fölment rajta a tisztjeivel, s meg-megrázogatta az oszlopokat.

– Úgy kell ennek állnia – mondotta –, hogy akkor is megtartsen száz embert, ha minden oszlopát ellövik. Támasztéket szögezettek minden oszlophoz. És be kell meszelni vastagon. ...

A templom tornyán a kürtös egy hosszút rikoltott.

– No, mi az? – kiáltott fel Mekcsey. – Itt vagyunk!

– Jönnek!

Ebből az egy szóból nagyon értettek a tiszték. ...

Hát itt a török.

Mit érezhetett Dobó e hírnek hallatára? Az a török had jön, amelyik a nyáron az ország két legerősebb várát rombolta le: Temesvárt és Szolnokot, s elfoglalta Drégelyt, Hollókót, Salgót, Bujákat, Ságot, Balassagyarmatot – mindent, amit akart. Mert úgy indult el a török had, hogy ami még hátravan Magyarországból, beleigazza a szultán hatalmába.

Hát már itt tartanak. Százötvenezernyi emberarcú fenevad. Nagyobb részüket a zsenge gyermekkortól nyilazásra, lövésre, falmászásra, tábori életre nevelték. Kardjuk Damaszkuszban készült, vértjük derbendi acél, lándzsájuk hindosztáni mesterkovácsoktól való, ágyúikat Európa legjobb öntői alkotják meg, puskaporuk, golyójuk, fegyverük mérhetetlen és megszámlálhatatlan.

S velük szemben?

Itt áll ez a kis vár, s benne alig kétezer ember, s alig hat régi, hitvány ágyú meg holmi lyukas vasrudak: ágyúnak nevezett szakállas puskák.

Mit érezhetett Dobó?

A hírhozó Bakocsi István feliramlott a várba, és leugrott a lóról. Megállt izzadtan, porosan Dobó előtt. A nyerge szíján egy göndör bajszú, barna török fej; őneki magának az egész bal arca végig fekete az aludt vértől.

– Jelentem alássan, vitéz kapitány uram – szólta a bokáját összeütve –, itt a török, az istenfáját!

– Az egész had vagy csak egy csapat?

– Az egész hadnak az eleje, kapitány uram! Nem láttuk az egészet az abonyi erdő miatt, de nagyon igyekeznek, az istenfáját! Ahogy bennünket megneszeltek, mindjárt elkaptak kettőt belőlünk, oszt még

engem is hajszoltak valameddig; legutóbb ez a füstös, az istenfáját neki!

– Hát a társaid hol vannak?

A vitéz a kapu felé pillantott.

– Mosakodnak a patakban, az istenfáját!

– No – azt mondja Dobó –, mától fogva tizedes vagy. Eridj, és igyál egy icce bort, az istenfáját! – tette hozzá mosolyogva. (...)

A vitézzel csaknem egy időben egy lovas parasztember is érkezett a várba. Szűr volt rajta és felgyűrt szélű fekete kalap. A kezében zöld furkósbot, akkora, mint ő maga.

Mikor Dobó végzett a vitézzel, az ember leszólt a lováról egy asszonynak.

– Melyik a kapitány úr?

– Az ott, ni – mondja az asszony –, az a nagy szál úr, aki középen megyen.

Az ember leszállt a lováról. Hozzákötötte egy fához. A tarisznyájába nyúlt. Kivett belőle egy nagy, pecsétetes levelet.

Utána futott Dobónak:

– Levelet hoztam, kapitány uram.

– Kitől?

– A töröktől.

Dobó arca elsötétült.

– Hogy merte kend elhozni?! – kiáltott az emberre. – Vagy török kend?

– Nem – feleli megszeppenve az ember. – Kálba való vagyok én, instálom.

– Tudja-e azt kend, hogy magyar embernek nem szabad az ellenség levelét hordoznia?

És a katonákhoz fordult:

– Fogjátok fegyver közé!

Két dárdás katona a paraszt mellé lépett.

– Uram! – kiáltott az ember megrökönyödve. – Kényszerítettek!

– Csak arra kényszeríthettek, hogy a kezedbe vedd. Arra nem, hogy ide behozd.

És újból a katonákhoz fordult:

– Itt álljatok!

Összetrombitáltatta a vár népét, s anélkül hogy a levelet fölbontotta volna, összefont karral állt a hársfánál, amelyen a török fej lógott. Öt perc nem telt belé, együtt volt a vár népe mind. A tisztek Dobó körül. A katonák sorrendben. Leghátul a parasztok meg az asszonyok.

Akkor Dobó megszólalt:

– Azért hívtam össze a vár népét, mert a török levelet küldött. Én az ellenséggel nem levelezek. Ha az ellenség levelet ír, visszavevtem. Vagy pedig a torkába verem annak, aki elém meri hozni. Csak ezt az első levelet olvastatom el, s küldöm azonnal a királynak. Tulajdon szemével láthassa, hogy itt a török: kell a segítség. Én anélkül is tudom, hogy mi van a levélben: fenyegetés és alku. A fenyegetéstől nem ijedünk meg. Alkuba nem bocsátkozunk. A haza nem eladó semmi pénzen. De hát hogy tulajdon fületekkel halljátok, hogyan szokott az ellenség beszélni, elolvastatom.

Odanyújtotta a levelet Gergelynek, aki mindenféle írást első tekintetre el tudott olvasni, s legtudósabb volt a vár népe között.

– Olvasd el hangosan.

Gergely egy kőre állott. Feltörte a pecsétet, s kirázta a porzót a papirosból. A levél aljára pillantott, s hangosan olvasta:

– *Küldi Ahmed pasa Kálból,*

Dobó István egri kapitánynak üdvözlét.

Én, aki vagyok az anatóliai Ahmed basa, a hatalmas, legyőzhetetlen császár főtanácsosa, megszámlálhatatlan és ellenállhatatlan hadának főkapitánya, izenem és írom, hogy a hatalmas császár ezen a tavaszon két sereget küldött Magyarországra. Az egyik sereg elfoglalta Lippát, Temesvárt, Csanádot és Szolnokot s minden várat és várkastélyt, amely a Körös, Maros, Tisza és Duna vidékén áll. A másik sereg elfoglalta Veszprémet, Drégelyt, Szécsént és az egész Ipoly mentét, s ezenkívül leverte két magyar sereget. Nincs erő, amely nekünk ellenállhatna.

És most ez a két diadalmas sereg Eger vára alatt egyesül.

A hatalmas és legyőzhetetlen császár akaratából intelkek titeket, hogy öfelségének ellene szegülni ti se merjete, hanem engedelemre hajoljatok, s amely basát én küldök, beeresszétek, Eger várát és városát neki átadjátok.

– Hogy a fenébe ne! – zúgták mindenfelől. – Ne olvasd tovább! Eb hallgassa.

Dobó azonban csendességre intette őket:

– Csak hallgassátok a török muzsikát. Igen szép, mikor ilyen fenn szól. Olvasd csak tovább!

– *Ha engedelmesek lesztek, hitemre mondom, hogy se magatoknak, se jószágotoknak bántódása nem lesz. A császártól minden jót nyertek, s olyan szabadságban tartalak benneteket, mint a régi királyaitok.*

– Nem kell török szabadság! – rikoltott közbe a fakezű Cecey. – Jó nekünk a magyar is!

Amire mindenki nevetett.

Gergely folytatta:

– *És minden bajtól megoltalmazlak benneteket...*

– Azér gyűnnek, hogy oltalmazzanak! – rikoltott Pető Gáspár.

Mindenki nevetett, maga a levélolvasó is.

Csak Dobó állott komoran.

Gergely tovább olvasott:

– *Erre adom hiteles pecsétemet. Ha pedig nem engedelmeskedtek, a hatalmas császár haragját vonjátok fejetekre, s akkor mind magatok, mind gyermekeitek valamennyien halállal pusztultok el. Azért hát nekem azonnal feleljetek!*

Haragos zúgás volt a felelet.

– A teremtésit a hatalmas császárnak! Iszen csak ide gyűjjön!...

Az arcok megvörösödtek. A legjámborabb embernek a szeme is tüzet hányt.

Gergely visszanyújtotta a levelet a kapitánynak. A zajgás elcsöndesült.

Dobónak nem volt szüksége kőre állnia, hogy kilássék a csoportból. Magas, öles ember volt. Ellátott mindenkinek a feje fölött.

– Íme – mondotta acélos, de keserű hangon –, ez az első és utolsó levél, amely töröktől jött ebbe a várba, s el is olvasódott. Megérthetitek belőle, hogy mért jön. Szabadságot hoz karddal és ágyúval. A keresztény vérben fürdő pogány császár hozza ránk ezt a szabadságot. Nem kell? Ha nem kell szabadság, levágja a fejünket! Hát erre válaszoljunk. Ez a válaszom!

Összegyúrte a levelet, és a parasztnak az arcába dobta.

– Hogy merted idehozni, gazember?!

És a katonákhoz fordult:

– Vasat a lábára! Tömlöcbe az alávalót!

4

(...)

Az örök jelentéséből bizonyossá vált, hogy a török vonul már Eger felé. Dobó új őrséget rendelt, s megparancsolta, hogy ne csapjanak össze a török őrséggel, csak jelentsék óránként a közeledését. Azután kiküldte őket, és az asztalhoz ült...

– A király hada két nagy seregben jön – folytatta Dobó –, ötven-hatvanezer, talán százezer jól táplált és jól fizetett katona. Egyiket vezeti Móric szászai herceg, a másikat Miksa herceg. A király bizonyára izen nekik, hogy ne vesztegessék az időt, hanem siessenek. S ma már annak a két tábornak a jelszava: Eger!

(...)

A teremben csend volt. Minden szem Dobón függött.

– Ha Eger elesik, utána nem állhat meg se Miskolc, se Kassa. Az apró várakat lerázza a török, mint a diót. Nincs többé ellenállás. És akkor Magyarországot beírhatja a történelem a halottak könyvébe.

Komor szemmel pillantott körül, és folytatta:

– Az egri vár erős, de ott a szolnoki példa, hogy a falak ereje nem a kőben van, hanem a védők lelkében. Ott pénzen fogadott, idegen zsoldosok voltak. Nem a várat mentek védeni, hanem hogy zsoldot kapjanak. Itt az öt pattantyús kivételével minden ember magyar. Itt mindenki a hazát védi. Ha vér kell, vérrel. Ha élet kell, étellel. De ne mondhassa azt ránk a jövő nemzedék, hogy azok a magyarok, akik 1552-ben itt éltek, nem érdemelték meg a magyar nevet.

Az ablakon besütött a nap, és rásugárzott a falon függő fegyverekre s a falak mellett rudakon álló páncélokra. Tündöklött tőle a kapitány aranyos sisakja is. Gergely mellette állott. Pillantást vetett az ablakra, aztán a szeméhez emelte a tenyerét, hogy a vezérre nézhessen.

– Azért hívtam össze kegyelmeteket – folytatta Dobó –, hogy mindenki számot vethessen magával. Aki többre becsüli a bőrét, mint a nemzet jövőjét, nyitva még a kapu. Nekem férfiak kellenek. Inkább kevés oroszán, mint sok nyúl. Akinek reszket az ina a közlgő zivatartól, hagyja el a termet, mielőtt tovább szolanék, mert meg kell esküdnünk a vár védelmére olyan esküvel, hogy ha azt megszegi valaki, meg ne állhasson holta után az örök Isten szeme előtt.

Félrenézett, és várt, hogy mozdul-e valaki.

A teremben csend volt.

Nem mozdult senki.

A feszület mellett két viaszgyertya állott. Az apród meggyújtotta.

Dobó tovább beszélt:

– Meg kell esküdnünk egymásnak az örök Isten szent nevével ezekre a pontokra...

Egy ív papírost vett fel az asztalról, és olvasta:

– Először: akármiféle levél jön ezentúl a töröktől, el nem fogadjuk, hanem a község előtt olvasatlanul megégetjük.

– Így legyen! – hangzott a teremben. – Elfogadjuk! – Másodszor: mihelyt a török megszállja a várat, senki neki ki ne üvöltsön; bármit kiáltoznának is be, arra semminemű felelet ne hangozzék: se jó, se rossz.

– Elfogadjuk!

– Harmadszor: a várban a megszállás után semmiféle beszélgető csoportosulás se kint, se bent ne legyen. Se ketten, se hárman ne suttogjanak.

– Elfogadjuk!

– Negyedszer: az altisztek a hadnagyok tudta nélkül, a hadnagyok a két kapitány intézkedése nélkül a csapatokon nem rendelkeznek.

– Elfogadjuk!

Egy érdes hang szólalt meg Fügedy mellett:

– Valamit ide szeretnék betoldani.

A szóló Hegedüs volt, Serédynek a hadnagya. Az arca ki volt vörösödve.

– Halljuk – szóltak az asztalnál.

– Azt ajánlom, hogy a két kapitány viszont a hadnagyokkal mindig egy értelemben intézkedjen, valahányszor úgy fordul a sor, hogy akár a védelemben, akár más fontos intézkedésben a hadnagyok közül csak egy is tanácskozást kíván.

– Az ostrom szünetében elfogadom – szólott Dobó.

– Elfogadjuk! – zúgták rá mindannyian.

Dobó folytatta:

– Utolsó pont: aki a vár megadásáról beszél, kérdez, felel, vagy bármiképp is a vár megadását akarja, halál fia legyen!

– Haljon meg! – kiáltották lelkesen. – Nem adjuk meg a várat! Nem vagyunk zsoldosok! Nem vagyunk szolnokiak! – hangzott mindenfelől.

Dobó levette az aranyos sisakot. Hosszú, szürke haját végigsimította. Intett a papnak.

Bálint pap fölkelt. Szintén levette a süvegét, és fölemelte az asztalon álló kis ezüsfeszületet.

– Esküdjetek velem – mondotta Dobó.

A teremben mindenki a feszület felé nyújtotta a kezét.

– Esküszöm az egy élő Istenre...

– Esküszöm az egy élő Istenre – hangzott az ünnepi mormolás.

– ...hogy véremet és életemet a hazáért és királyért, az egi vár védelmére szentelem. Sem erő, sem fortély meg nem félemlít. Sem pénz, sem ígéret meg nem tántorít. A vár feladásáról sem szót nem ejtek, sem szót nem hallgatok. Magamat élve sem a váron belül, sem

Jelenet az *Egri csillagok* c. filmből, 1968.
Dobó István

a váron kívül meg nem adom. A vár védelmében elejétől végéig alávettem akaratomat a nálamnál feljebb való parancsának. Isten engem úgy segítse!

– Úgy segítse! – zúgták egy hanggal.

– És most magam esküszöm – szólt Dobó, két ujját a feszületre emelve. – Esküszöm, hogy a vár és az ország védelmére fordítom minden erőmet, minden gondolatomat, minden csepp véremet. Esküszöm, hogy ott leszek minden veszedelemben veletek! Esküszöm, hogy a várat pogány kezére jutni nem engedem! Sem a várat, sem magamat élve meg nem adom! Föld úgy fogadja be testemet, ég a lelkemet! Az örök Isten taszítson el, ha eskümet meg nem tartanám!

Nem kételkedett azon senki. Lángolt mindenkinek az arca, mert tűz égett mindenkinek a szívében. A Dobó esküjére minden kard kivillant. Egy lélekkel kiáltották:

– Esküszünk! Esküszünk! (...)

1. Hogyan készülődtek a végváriak az ostromra? **2.** Mikor, és milyen körülmények között kezdődött az ostrom? **3.** Milyen külső és belső nehézségek akadályozták a vár védelmét? **4.** Sorold fel, kikkel találkoztál a szereplők közül ebben a részben? **5.** Mi készíteti őket a küzdelemre? **6.** Olvasd el még egyszer a várvédők esküszövegét! Értelmezd! **7.** Milyen jellemvonásait ismerted meg a várkapitánynak? ✨ **8.** Értelmezd Dobó István következő szavait: ... *a falak ereje nem a kőben van, hanem a védők lelkében!*

V.

Holdfogyatkozás

Eger váránál a török állandó fenyegetéssel, árulásra, megadásra való uszítással igyekszik demoralizálni a védőket. Erre válaszul 200 katona kiront. Iszonyú vagdalkozás után térnek vissza. A kinn rekedt tíz vitézt a török a védők szeme láttára kegyetlenül kerékbe töreti. Hegedüs hadnagy elégedetlenséget szít a kassai katonák között.

Sárközi rajtakapja Hegedüs hadnagyot, amint a víztartón keresztül bevezeti a törököket. Szabályos tárgyaláson ítélik meg a hadnagy és cinkosai felett.

7

(...)

– Társaim – mondotta komoly, szinte zord arccal. – Azért jöttünk össze, hogy Hegedüs hadnagynak és társainak az ügyét megvizsgáljuk. A cselekedeteik arra vallanak, hogy árulók. Lelkiismeretesen meg fogjuk őket ítélni. ...

– Halljuk – mondotta. – Mi volt az a törökvezetés?

Hegedüs összeszedelődzködött, és szaggatottan mentegetődzött:

– Én a törököt csak a víztartóba akartam becsalni. A várat feladni nem akartam. A víztartó nagy. Keskeny bejáratot találtunk rajta. Gondoltam, az én érdemem lesz, ha magam pusztítok el ezernyi törököt.

Dobó végighallgatta nyugodtan. A tiszték se kérdeztek tőle semmit. Mikor már nem szólt többet, Dobó félreállította, s behívatta egyenként a legényeket.

– Mink – mondotta az első – nem tehattünk egyebet, csak amit a hadnagy úr parancsolt. Nekünk engedelmeskednünk kell, ha parancsolnak.

– Mit parancsolt?

– Azt parancsolta, hogy álljunk a víztartó szélén, ő egypár törököt hoz be.

– Mit mondott, hogy minek?

– Hogy a vár megadását megbeszéljük.

Dobó a hadnagyra nézett.

Hegedüs a fejét rázta.

– Nem igaz. Hazudik!

– Én-e? – szólt sértődve a legény. – Hát nem azt mondta-e a hadnagy úr, hogy a török minden jót beszél? Dobó uram meg semmi jót se, még csak ostrompénzt sem akar adni.

– Hazudik – ismételte Hegedüs.

Hegedüs katonái is valamennyien a hadnagy ellen vallottak, mondván, nem ők döntöttek, ők csak parancsot teljesítettek. Utolsóként a török tanút hallgatták meg.

– Mi a neved? – kérdezte Dobó.

– Juszuf.

– Juszuf, vagyis magyarul József. Állj egyenesen!

A török főlegyenesedett. Körülbelül harmincéves akindzsi volt. Zömök, izmos ember. Belapított orra s a fején vöröslő sebforradás tanúskodott arról, hogy forgott már csatákban.

A kérdésekre elmondta, hogy tíz éve él Magyarországon, s hogy ott volt a falnál, mikor Hegedüs kiszólt a résen: – Hé, törökök! Melyitek ért magyarul? (...)

Az aztán tört magyarsággal elmondta, hogy Hegedüs az Ókapunál beszélt egy agával, azután Arszlán béggel. A bégtől becsületszót kért biztosítékul és száz aranyat. Azt mondta, hogy bebocsátja éjjel az egész sereget a várba, csak ott ásasson a kapu mellett, ahol a nagy

rézdobot szokták verni. Ő (Hegedüsre mutatott) azt mondja, járt egy éjjel a víztartóban, s alagútra akadt, amely azonban a kapunál be van omolva. Az omlásnál, a feje fölött hallotta a rézdobot szólani, s a katonák lépését is hallotta, hát sokat ásatni nem kell. Ő éjjel tizenkét óra-
kor várni fogja őket. De arról is kezeskedniük kell, hogy az Ókapunál álló kassai katonákat nem bántják. Megegyeztek. Éjfélkor Hegedüs lámpással vezette őket. A janicsárok, aszabok és piadok keverten jöttek. Háromezren indultak a föld alatti útra. A had többi része, isten tudja, hány ezer, a két kapu kinyitását várta. Hanem az történt, hogy Hegedüsnek a lámpása a víztartó sarkánál a falba ütődött, és elaludt. Sötétségben vezette az előcsapatot tovább. Ő tudta a járást, de a nagy vízmedence széle keskeny. Ott ő a sötétben is boldogult, de az előcsapat, hogy egymás után tolongott, a vízbe csuszamodott.

(...)

Az áruló Hegedüst halálra ítélte a bíróság, társait megláncolt lábbal belső munkára rendelték, s figyelmeztetésül Fügedy kikiáltotta a vár népének, hogy akasztófán végzi minden esküszegő, akár közember, akár tiszt, aki a várat a török kezére akarja juttatni!

A törökök aknát ásnak. Már a palotát lövik. Hordókból, rőzséből, földből emelnek hegyeket a vár körül. Dobó jóformán egy órát sem alszik, mindeütt ott van. Az ellenség elfoglalja a szeglettornyot. De visszavetik a feltolakodókat a rájuk repülő égő szurkos és faggyús koszorúk. Erre fabástyát rakat az ellenség. Gergely festékes zszindelyt, faggyút, szalonnát, szalmába pólyált puskaporos, kénes bögréket dobáltat a török emelte egyre magasabb hasábfa- és rőzsehalmok közé. Mikor aztán hangyaként lepik el az építményt a felfelé mászó, felgyújtatja a fabástyát. A hatás leírhatatlan. Máglyaként ég s a bögrebombsáktól pukkadozik az ormóttan alkotmány. Pokoli a rémület és ordítás a lángoló embertömegben. Helyette földbástyát építenek. Ezt látva, Gergely minden eldobott kacatból fegyvert készített. A tüzes hordók, a füstölő, siserdő, durrogó óriási kerék utcát nyit a falra kapaszkodók soraiban. Nyomában égő, rángatózó elevenek és holtak százai.

1. Mi az áruló hadnagy neve? **2.** Ki leplezi le? **3.** Szerinted igazságosan folytatta le a bírósági tárgyalást Hegedüs ellen Dobó István? Bizonyítsd! **4.** Hogyan harcolt Gergely a katonáival a Sándor-bástyán? Meséld el! **5.** Mi Gergely legpusztítóbb fegyvere? Mit készítettek a cserépbögréből? **6.** Milyen eszközökkel tudják figyelni a várbeliek, hogy a török aknát ás?

Arra a borzalmas ostromra háromnap halotthordás következett. A dervisek és fegyvertelen aszabok hordták a halottakat.

Ember emberen hevert a falak alján. Az árkokban a vértől akkora volt a sár, hogy néhol gerendapallót tettek át rajta, hogy járhassanak. S a holtak körül szétszórt és darabokra tört pajzsok, boncsokok, kardok, dárdák, puskák mindenfelé.

Éjjel-nappal hordta a török a halottait. Csupán a külső vár falai alól nyolcezer halottat kellett elvinniük. Csak harmadnapra tisztult el az utolsó halott is, amikor már a hollók le-leszálló csoportjait puskával kellett elriasztgatni.

De bent is nagy volt a veszteség. Márton pap az ostrom után való délelőttön egyszerre háromszáz halott fölött énekelte el az *Absolve Dominét*.

A háromszáz halott ott feküdt hosszú sorokban a közös sírgödör körül. Középen Bálint pap egyházi ingben, feszülettel, stólában. Mellette Cecey fejetlenül. Nyolc hadnagy. Balázs apród az anyjával, Szőr Máté, a maklári molnár, Gergely, a felnémeti kovács, Gasparics, Vas Ferencné, Baloghné, asszonyok, leányok, megismerhetetlen arcú, csonka és véres halottaknak nagy és csendes sokasága. Néhol csak egy fej. Néhol csak egy kar. Néhol csak egy véres ruha s benne egy sarkantyús csizmás láb. (...)

A következő napon nem ágyúszóra virradtak. A sátorok ott fehérlettek a halmokon és hegyoldalokban, de törököt nem lehetett látni.

– Vigyázzunk – mondotta Dobó –, nehogy valami csel érjen bennünket!

S a föld színe alatt az üregekhez, fenn meg a szakadékokhoz állította az őrségeket.

Mert nemigen lehetett már a fal tetején állni sehol. A vár olyan volt, mint az egérrágta mandulatorta. Magától is omlott már néhol a fal, ha fölül ráléptek.

Ahogy nézegetik a török sátorok különös csendességét és néptelenségét, egyszer csak azt mondja valaki, úgy vélekedésképpen:

– Elmentek...

Mint a sebesen harapódzó tűz a száraz avaron, ismétlődik a szó szanaszét a várban:

– Elmentek! Elmentek!

S egyre hangosabb örömmel:

– Elmentek! Elmentek!

Azonban a tisztok senkit sem eresztettek ki a falak közül.

Napfölkelte után negyedórával egy asszonyt jelentettek az örök. A fejére borított fekete selyemferedzséről látszott, hogy török asszony.

Maklár felől jött. Öszvéren ült. A magas kápájú nyeregben előtte egy kis magyar gyerek. Az öszvért a kantárnál fogva egy tizenöt éves szerecsen fiú vezette.

Kaput nem nyitottak az asszony előtt. De hogy is nyitottak volna, ha kapu nem volt?

Az asszony belovagolt a kapu mellett a szakadékon. Magyarul nem tudott, hát csak ezt a szót kiáltozta:

– Dobó! Dobó!

Dobó a kapuomladék tetején állva bámult a város felé. A török nőt látta jönni. S azt is mindjárt gondolta, hogy az asszony a kis Szelimnek az anyja. Mégis, hogy a nő az ő nevét kiáltotta, lesántikált az omladékról.

Az asszony leborult a lábához. Azután újra fölemelte a fejét, s térden maradva nyújtotta feléje a magyar gyermeket.

– Szelim! Szelim! – mondotta a két kezét könyörgőn összetéve.

A magyar gyermek hatévesforma volt. Barna arcú, kis, okos szemű fiú. A kezében fából faragott lovacskát tartott.

Dobó rátette a kezét a fiú fejére.

– Hogy hínak, fiam?

– Jancsinak.

– Hát a másik neved?

– Bojnemissza.

Dobó az örömtől megrezzenve fordult a Sándor-bástya felé.

– Gergely! Gergely! – kiáltotta. – Fussatok hamar Gergely hadnagy úrhoz.

De már akkor Gergely rohanást rohant a bástyáról.

– Jancsikám! Jancsikám! – kiáltotta könnyes szemmel.

S majd megette a gyermeket.

– Jer, anyádhoz!

A török asszony tíz körömmel ragadta meg a fiúcskát. Megragadta, mint a sas a bárányt.

– Szelim! – kiáltotta kikaparintott szemmel. – Szelim!

Látszott rajta, hogy kész széttépni a gyermeket, ha a magáét meg nem kapja.

Egy perc múlva lobogó alsószoknyában sietett Éva a palotából. A feje a homlokán át be volt kötve fehér kendővel, de az arca örömtől piroslott. Kézen futtatta maga mellett a kis török gyermeket. A kis Szelim a szokott török ruhájában volt, s nagy karaj kaláccsal futott Éva mellett.

Mind a két anya kitárt karokkal röppent a maga gyermekéhez.

Jelenet az *Egri csillagok* c. filmből,
1968. Eger ostroma

Az egyik azt kiáltotta:

– Szelim!

A másik azt kiáltotta:

– Jancsikám!

S letérdeltek a gyermekükhöz. Ölelték, csókolták.

S amint a két asszony ott térdelt egymással szemben, egyszer csak összepillantottak, s kezet nyújtottak egymásnak.

23

A török csakugyan megszökött.

Varsányi, aki az asszony után egy órára jelent meg a várban, elmondta, hogy a basák még egy ostromot akartak, de a janicsárok, mikor ezt tudatták velük, a basák sátora elé csapkodták le a fegyvereiket. S dühösen kiáltozták:

– Nem harcolunk tovább! Ha mindnyájunkat felakasztattok is, nem harcolunk! Allah nincs velünk! Allah a magyarokkal van! Isten ellen nem harcolunk!

Ahmed pasa ott a sereg színe előtt sírva és a szakállát tépve szidta Ali pasát.

– Alávaló nyomorult! – üvöltötte a szeme közé. – Rossz akolnak mondtad Eger várát, juhoknak a bennük levő népet! Most vidd a császár elé ezt a gyalázatot magad!

És csak a bégek közbevetődésén múlt, hogy a két pasa össze nem verekedett a hadsereg színe előtt.

A tiszték között is nagy volt a hiány. Veli béget ágyon vitték el a harctérről. Dervis béget is félig agyonverten találták meg éjjel a falak alatt.

Olyan elkeseredés vett erőt a török hadon, annyi volt a tűztől s fegyvertől sebesült, hogy mikor a pasák kiadták a topcsiknak a visszavonulásra való parancsot, a többi még a reggelt se várta be. Ott hagyták a sátorukat, poggyászukat, s útnak eredtek még éjjel.

Varsányi szavára mennyországi öröm szállotta meg a várbelieket. Az emberek táncoltak. A süvegüket a földhöz csapkodták. A török lobogókat kitűzték. Az ágyúkat kilőtték.

Márton pap a mindig nála levő kézi keresztet az égnek emelte, s az öröm őrzöngő hangján üvöltötte:

– *Te Deum laudamus!*

S térdre csuklott, földre borult, csókolta a keresztet. Sírt.

A harangot kiemelték a földből. A gerendát, amelyen függött, két oszlopra tették. A harangot megkondították.

Bim-bam-bim-bam!... szólt vígan a harang, s ahogy Márton pap a piac közepén a keresztet tartva énekelt, köréje térdelt a nép, maga Dobó is.

Még a sebesültek is elővánszorogtak a zugokból és föld alatti termekből, s odatérdeltek a többi mögé. (...)

BEFEJEZÉS

Dobó István lemond a főkapitányi tisztról, mert sérelmezi, hogy a király a felmentő sereget, amelyet megígért még az ostrom előtt, nem küldte el, így csak nagy veszteségek árán tudták megvédeni Eger a töröktől. Lemondása után Bornemissza Gergely lett Eger várának új főkapitánya.

aszab – gyalogos katona; **Absolve Dominé** – Oldozz fel, Uram!; **Te Deum laudamus!** – Téged, Isten, dicsérünk! (latin himnusz kezdő szavai)

1. Foglald össze, melyek Eger védőinek legsúlyosabb napjai? **2.** Ismertesd Gergely nagy jelentőségű találmányait s hatását! **3.** Miért jött Éva Egerbe, hogyan jutott be? Tudott Gergely az otlétéről? **4.** Milyen kapitány Dobó István? **5.** Idézd fel az utolsó támadás napjának legizgalmasabb pillanatait! **6.** Mi a jelentősége az egri vár védelmének Magyarország és Európa szempontjából? **7.** Borne-missza Gergely küzdelmes ifjúsága idején kiváló személyek hatására formálódott vitézzé. Állapítsd meg, hogy a felsorolt tulajdonságok közül melyik, mikor, hogyan mutatkozott meg: *figyelmes, gyengéd, bátor, erős, vakmerő, hős, erős akaratú, tanult, határozott, kitartó, leleményes, megfontolt, hűséges, furfangos, jószívű, eszes!*

Amit a műről tudnod kell

Keletkezése és történelmi hűsége • Az író 1897-ben Egerbe költözött, s itt írta meg két év alatt a regényt alapos kutatómunka után. 1899-ben jelent meg a *Pesti Hírlap*ban folytatásokban, majd 1901-ben könyv formájában.

Három történelmi regénye közül az *Egri csillagok* előkészületére szentelte a legtöbb fáradságot. Különös gondot fordított arra, hogy a történelmi eseményeket pontosan elevenítse fel. Sok forrásmunkát használt. Elzarándokolt a regény helyszíneire, bejárta Budától, Szigetvártól, Eger-től Erdélyig, Sopronig és Konstantinápolyig azokat a helyeket, ahol hősei megfordultak. Megismerkedett a törökök vallási szertartásaival, a korabeli életformával, az öltözködési, étkezési szokásokkal, a régi fegyverekkel. Valóságos alapja van például az egri nők legendás hősiességének, akik forró vizet, szurkot zúdítottak a támadókra a várfalokról.

Legfontosabb forrásmunkája Tinódi Sebestyén históriás énekeinek gyűjteménye, a *Cronica*. Ebben található a *Buda veszéséről és Terek Bálint fogságáról* és az *Egri históriának summája*.

Gárdonyi a regény megírásakor példát keresett a történelemben a hűségre, hazaszeretetre, kitartásra, s ezt az egri várvédők odaadó küzdelmével példázta.

Ugyanakkor Gárdonyi megmutatta a magyarok hibáit, bűneit is. A magyarok közt sok a széthúzás, az ellentét. A három részre szakadt országot még jobban megosztja a katolikusok és a protestánsok ellenségeskedése. Szegények és gazdagok közt is nehezen születik egyetértés. Gergőt a gyerekkori hőstette után többen is fiukká fogadják – Török Bálint, Dobó, Cecey és Gábor pap –, de később Cecey hallani sem akar arról, hogy Éva hozzámenjen a jobbágyfiúhoz. Cecey végül Eger falain Gergellyel együtt harcolva bocsátja meg a lányszöktetést.

Témája • A történelmi eseményekhez kötődik, Buda elfoglalása és a török 1552. évi hadjáratának kiemelkedő fontosságú eseménye, az egri vár 1552-es ostroma szolgál fő témájául.

Műfaja • Történelmi és ifjúsági regény. A regény címében a *csillag* az egyéni sors jelképe. Az egri csatában harcoló emberek sorsát mutatja be, akik reménytelen helyzetben vállalták a küzdelmet, és hősként jutottak el a győzelemig. A regény első címe *Hold és csillagok* volt, az alcíme pedig *Gergely diák*. Cselekménye a török időkben játszódik, s az egyik legfontosabb végvár, Eger védelméről szól. Alapja tehát történelmi esemény. 1552-ben a törökök hatalmas erővel ostromolták a várat, de Dobó István és katonái sikeresen ellenálltak. Amikor az időjárás hidegebbre fordult, a török sereg visszavonult. Ennek a hadi sikernek híre kelt egész Európában. Az ostrom történetét dolgozta fel Gárdonyi, Bornemissza Gergely ifjúságának és férfikorának történetébe szöve.

Szerkezete • Az *Egri csillagok* öt fejezetből áll, ezek címe konkrétan vagy szimbolikusan utal az adott fejezet tartalmára: *Hol terem a magyar vitéz?*, *Oda Buda!*, *A rab oroszlán*, *Eger veszedelme*, *Holdfogyatkozás*. Mindegyik önálló regénycím is lehetne. Metaforikus címnek vehető az utolsó, a *Holdfogyatkozás*, ami a török félhold fogyatkozására, pusztulására vonatkozik, ezzel is megelőlegezve azt, amit az olvasó a történelemből már tudhat: Eger megmenekül. Gárdonyi tudós filológusként, kutatóként regénye után közölte a fellelt egri hősök névsorát, illetve egy szótárat, amivel a török szavak megértését könnyítette meg az olvasó számára.

Cselekménye • A regény cselekménye közel két évtizedet fog át: 1533-ban Dél-Bakonyból indul, s az 1552-es hatalmas túlerővel szemben aratott egri végvári győzelemmel zárul.

I. Bornemissza Gergőt és Cecey Évát elrabolja Jumurdzsák török dervis. Gergő az éjszaka folyamán megszökik Vicuskával. Dobó István a rablóvezér, Móré nyomán van. A kisfiú beszámolója alapján megtámadják a törököket, s kiszabadítják a magyar foglyokat. Gábor pap megkegyelmez Jumurdzsáknak, csak az amulettjét, talizmánját veszi el. Dobó Gábor papra bízta a kisfiút, hogy vigye el Török Bálinthoz Szigetvárra. Örömmel fogadja a várkapitány, s két fiával együtt neveli.

II. Gergő és Gábor pap merényletet terveznek a szultán ellen, de egy janicsár agát vélnék a szultánnak a díszes öltözete miatt, s őt robbantja fel Gábor pap. Elfogják a papot. Gergő látszatra a magyarrá lett török, Tulipán foglya, s Hajván, egy hatalmas török felfigyel Gergőre. Megmutat neki egy köteg papirost, melyeken a magyar végvárok alaprajzai láthatóak. Gergő félrevezeti a törököt, az egri vár alaprajzát elteszi. Budán találkozik Cecey Évával, aki örök hűséget esküszik neki. Török Bálint gyanakszik a törökre, s előérzete nem csapja be, a törökök elfoglalják Budát, s őt Konstantinápolyba hurcolják, a Héttoronyba vetik.

III. Török Bálint Konstantinápolyban raboskodik. Mekcsey és Bornemissza Gergely a király seregébe készülnek, amikor Ceceyékkel találkoznak. Megtudja Gergő, hogy Vicuskát Fürjes Ádámhoz akarják feleségül adni. Siet Gyalura, hogy megbizonyosodjon a lány érzéseiről. Végül úgy döntenek, hogy megszöknek. Kockázatos kalandra vállalkoznak öten: Bornemissza Gergely, Török János, Cecey Éva, Mekcsey és Matyi nevű kocsisa Konstantinápolyba igyekeznek, hogy kiszabadítsák Török Bálintot. Olasz zenészként bejutnak a Héttoronyba, de nem sikerül kiszabadítani a hős Török Bálintot. A cigány Sárközi segít nekik elmenekülni.

IV. Már csaknem az egész országot elfoglalták a törökök. Évát Sopronban az álruhás Jumurdzsák keresi fel, gyűrűt akar venni. Vicuska elszólja magát, hogy a férjénél van. A félszemű dervis elrabolja Jancsikát, 6 éves kisfiukat. Egerben a törökök támadásra készülődnek. Sokan elmenekülnek, de a város lakói, élükön a bíróval a városban keresnek menedéket. Dobó örül Bornemissza Gergelynek és barátjának Mekcseynek. A védők esküt tesznek, hogy a várat a végsőkig fogják védelmezni. A zsákmány közt egy török gyerekre akadnak. Jumurdzsák a talizmánjáért cserébe Bornemissza kisfiát ajánlja, de Gergő nem hisz a töröknek, mert úgy tudja, hogy fia feleségével Sopronban van.

V. Éva megtalálja Eger várának térképét és a gyűrűt, majd Miklós diákkal Egerbe megy. Megpróbálnak bejutni egy alagúton keresztül, de törökök bukkannak rájuk. Miklós diák úgy tud megszabadulni tőlük, hogy önfeláldozó módon felrobbantja a lőszertárat. Hegedüs föl akarja adni a várat, de Sárközi leleplezi az árulót, akit kivégeznek. Bornemissza elhiszi, hogy fia Jumurdzsáknál van, mivel egyik alkalommal a török bedobja Jancsika kardját. Dobó felajánlja Jumurdzsáknak Jancsikáért

a talizmánt, de a kisfiú már megszökött a töröktől. Bornemissza Gergő robbanószerkeket készít. A szeptember 11-étől többször megrohamozott, ostrom alá vett védősereg keményen helytáll a támadásoknak, így a törökök is súlyos emberveszteségeket szenvednek.

Éva bejut a várba de, Dobó arra kéri, hogy tartsa titokban a kilétét férje előtt. Elérkezik az utolsó nagy csata. A várvédők felkészültek a legrosszabbra. Ádáz küzdelem folyik a magyarok és a törökök között, nem csak az egri férfiak harcolnak, hanem az egri nők is kiveszik részüket a küzdelemből. Végül a törökök október 17-18-án (38 ostromnap után) – feladva a további hadakozást – visszavonulnak és eltűnnek a vár alól. Eger felszabadul. Egy török asszony visszahozza Bornemissza Jancsikát, Éva pedig a török gyereket adja vissza anyjának. Egész Európa ünnepli a hős várvédőket.

A **cselekmény szálai** hol szétválnak egymástól, hol összefonódnak. A cselekménynek hol Gergely, hol Éva áll a központjában. Gergely a hazáért harcol, Éva a gyermekükért. De miután Éva bejut a várba, a két ügy elválaszthatatlanul összefonódik: mindketten harcolnak a vár fokán, és mindketten tudják, hogy a győzelemtől családi boldogságuk is függ. *A hazaszeretet és a szülői szeretet egymást erősíti, a magánérdek és a közérdek egy és ugyanaz lesz a Bornemissza család számára.*

Visszatérő motívumok • A regényben *visszatérő motívumok* figyelhetők meg.

- Ilyen az ismétlődő **fogság** és **szabadulás**. Gergő és Éva már az első lapokon Jumurdzsák fogságába esik, de hamarosan kiszabadulnak. Fiukat, Jancsit is Jumurdzsák ejti foglyul, és a könyv végén a kisfiú is megszabadul. Török Bálint fogsága nagy veszteség a nemzetnek.

- A **rabság** és **szabadság** gyakori szembeállításával érezteti az író, hogy *a szabadság a legdrágább kincsünk. A hősök egyforma elszántsággal harcolnak az egyéni és a nemzeti szabadságért.* Hősök azok, akik a nemzeti szabadságért az egyéni szabadságot is föláldozzák. Török Bálint inkább a rabságot választja, mintsem a töröknek szolgálnon.

- Az **egyéni** és a **közös szabadság** gondolata szerencsésen találkozik a regény végén: a török elvonul Eger alól, s a két gyermeket visszacserélik. Eger várát sikerült megvédeni, s újra együtt van a Bornemissza család.

Visszatérő mozzanat • A **bátorság**. Dobó István arra tanítja a gyermek Gergőt, hogy legfontosabb a bátorság. Gergely felnőtt hadnagyként ezt mondja: a buta ember azért bátor, mert nem érti a halált, az okos pedig azért bátor, mert érti. A bátorságra azért van szükség, mert Eger-nél kétezer magyar áll szemben kétszázezer törökkel. A túlerőt csak a bátorság és az okosság ellensúlyozhatja.

A szereplők jellemzése • Gárdonyi sok-sok alakot, hőst vonultat fel, hogy az egné hóstettét a jellemábrázolás eszközeivel valóságyszerűen, fejlődésben ábrázolja. A regényben számos történelmi név szerepel. Ilyen például Török Bálint neve, akit a törökök Buda cseles elfoglalása után valóban Konstantinápolyba hurcoltak. Történelmi alak Fráter György, a várvédők kapitánya, Dobó István és a királyi család tagjai, Izabella királyné és fia, János. Számos magyar és török tiszt és közkatonája neve megtalálható a krónikás énekekben és más forrásokban. Az író hosszú listát közöl a mű végén a vár védőiről. Köztük van Bornemissza Gergely, a regény főszereplője. A regényben Tinódi Sebestyén költő is megjelenik; Török Bálint udvarában lantkísérettel éneklő a mohácsi vészről szóló históriás énekét.

Fontosabb főszereplők: Bornemissza Gergely, Török Bálint, Dobó István, Cecey Éva, Jumurdzsák. Mellékszereplők: Cecey Péter (Éva apja), Gábor pap, Sárközi, Mekcsey, Hegedüs, Varsányi stb.

Eger védelmében Dobó István, a kapitány a **tekintélyt** képviseli, helyettese, Mekcsey az **erőt**, Gergely pedig az **észt**, a **furfangot**: ő ismeri legjobban a török sereget, s új fegyvereket talál föl ellenük.

■ **Bornemissza Gergely**: történelmi alak, az esemény sor középpontjában áll. Még gyermek, amikor a könyv első lapjain megismerjük, és mint Eger várának főkapitányától búcsúzunk el tőle. Jellemének fejlődését végigkísérhetjük az első gyermeki hőstettől a tudatos helytállásig. Meg kellett küzdenie a felemelkedésért.

A bátor és leleményes mezitlábas kisfiú Dobót választja példaképének, amikor az karddal jutalmazza meg: *Az első fiam, hogy ne féljen a legény!* Török Bálint udvarában elsajátítja a kor műveltségét, a vitézi tudományokat, s németül, latinul, sőt törökül is megtanul. Mint felserdült ifjú részt vesz a szultán elleni merényletben, majd már mint férfi körültekintően megszervezi Török Bálint kiszabadítására a konstantinápolyi utat. Ebben az időben is már a *Hazáért!* és *Az a fő, hogy ne féljünk sohase!* jelszavak irányítják tetteit.

Később, az ostrom elején a vitézi rangra jutott Gergely török elleni merész rajtaütéseit csodáljuk meg. Így lesz önfeláldozó hazaszeretete, akarata és bátorsága révén a vár esze, a várvédők egyik vezéralakja; a helyzetek gyors felismerője, pusztító, újszerű, pánikot keltő harci eszközök feltalálója, aki személyesen irányítja saját gyártmányú hadi eszközeinek felhasználását.

Hűséges azokhoz, akik vitézi útját egyengetik (Török Bálint, Dobó István). Megveti a megalkuvókat, a gyávákat és az árulókat. Kérlelhetetlen az ellenséggel szemben, de magával szemben is, ha a hazáról van szó. Gyengéd apa és férj, emberséges a török gyerekekkel. Alakjában a hős és az ember mindennapi vonásai keverednek.

■ **Dobó István:** a legfontosabb jellemvonásai már a regény elején kidomborodnak: a hősiesség és a törökök könyörtelen gyűlölete. Török Bálint egyik vitézeként ismerjük meg. Alakja valóban az ostrom napjaiban magasodik ki. Igazi várkapitány, mindenre elszánt. Rendíthetetlen hite, hogy meg tudják védeni a várat, katonáira is átragad. Folyamatosan alkalmazkodik a változó viszonyokhoz. Ahol kell, keményen fegyelmez, ahol kell, jutalmaz, ahol kell könyörtelenül elfojtja az ellenkezést (az áruló Hegedüs esete). Főkapitányként hősiességével, vezetői rátermettségével, emberségével, kérlelhetetlenségével emelkedik ki. A hadi tudományokat, embereit, de az ellenségeit is jól ismeri. Higgadtsága menti meg a várat az első ostrom végén. Megértő, az ostrom előtt elküldi apródjait a várból, együtt érez a sebesültek, az özvegyek fájdalmával. Ő a vár lelke, mindenhol ott van, alig alszik, alig eszik, testi épségét nem kímélve veszi ki részét a falak védelmében, aminek során meg is sérül. A regény végén elnyeri jutalmát, és elégtételt is vehet. Jutalma: a többszörös túlerőben lévő török sereg nem tudja bevenni a várat. Az elégtétel: felmentését kéri kapitányi tisztéből azért, mert a király nem volt hajlandó segíteni Eger várának megvédésében.

■ **Cecey Éva (Vicuska):** Éva is fejlődő jellem. Cecey Péter dunántúli nemes úr lánya. Apró gyermekkorától játszótársa volt a két évvel idősebb szegény árva fiúnak, Gergőnek, s később jó ideig együtt is nevelkedtek. Aztán útjaik szétváltak, Gergő Török Bálint apródja lett, Cecey Éva pedig gyönyörű lánnyá felnővén az özvegy Izabella királyné udvarába került. Itt szülei férjhez akarták adni Fürjes Ádám hadnagyhoz. Vicuska és Gergő még gyermekkorukban hűséget esküdtek egymásnak. A nem kívánt házasság elől megszökött, s Gergővel rövidesen megesküdték. Férfinak öltözve, és nászút gyanánt ötödmagával megjárták Konsztantinápolyt, hogy megkíséreljék a rab Török Bálintot kiszabadítani, de sok kaland árán maguk is épphogy csak épségben jutottak haza.

Miután Jumurdzsák, a gyűrűjét hajszólo török dervis elrabolta Jancsikát, a török ostromtól fenyegetett Egerbe ment, újra férfiruhát öltött, s kalandos földalatti úton bejutott a várba. Az ostrom legnehezebb napjait élte át, maga is harcolt a hős egri asszonyokkal a török elvonulásáig. Végül visszakapta gyermekét, és férjével is boldogan ölelkezhetett össze.

Amilyen eszményi dalia Gergely, éppolyan hibátlanul szép, szerelmes és hőslelkű leány, majd asszony Cecey Éva.

■ **Jumurdzsák:** török janicsár aga (később dervis, majd bég). Jellemző alak a török táborból. A maga módján hős, aki eszményeiért harcol, de jellemében sok elítélhető vonást fedezhetünk fel. Célja elérésében nem válogatja az eszközöket. Kegyetlenkedik a magyar foglyokkal, s ha kell, még gyerekeket is rabol. Kétszínű: megalázkodva könyörög az életéért, de amikor szabadon engedik, gyűlölettel, bosszúra éhesen fordul

megmentője ellen. A talizmánja bűvös erejében vakon hívó Jumurdzsák igazi megtestesítője a fosztogató, elsősorban anyagi érdekekért harcoló hódítóknak, a Magyarországot leigázni készülő ellenségnek.

Stílusa • Gárdonyi Géza írói nyelve egyszerű és bárki számára érthető. Mondatai nem hosszúak, nem bonyolultak, hanem tömörek, takarékosak. Az események általában nem a leírásokból, hanem a szereplők párbeszédéből derülnek ki.

Az írói stílus a több mint 500 évvel ezelőtti viszonyokat érzékelteti. Csak olyan kifejezéseket használ, amelyeket már az 1500-as évek közepén is használtak. A természeti képek festésével, leírásokkal teszi Gárdonyi hangulatossá írását. A tájleírást sokszor a szereplők lelki állapotának megrajzolására is felhasználja. A népmesék, népdalok egyszerűségét idézi a regény kezdete. Gárdonyi annak is megtalálja a módját, hogy a humor színeit is megvillantssa helyenként. Bölcs közmondásokkal is találkozunk a regényben: *Az okos madarász annak a madárnak sípol legszebben, amelyikre legjobban fáj a foga; Aki bátor, az az erős; Aki erős, könnyen is győz; Ha félsz, nem élsz!; Minden csomónak megvan a maga oldója; Akinek a szekerén ülsz, annak a nótáját fújjad.*

A regény stílusában szerencsésen egyesül a honvédő harc dicsőséget éreztető emelkedettség és az olvasmányos egyszerűség. Az író azt a műfajt választotta, amelyet megfelelőnek vélt, hogy kora társadalmának bemutassa az áldozatos hazafiság példáját, s a dicső régmúltat valóban csillagként, példaképként állítsa saját korának emberei elé.

A mű jelentősége • A regény a XVI. század török elleni honvédő harcok egyik legragyogóbb hőstettét ábrázolja, azt, hogy az egri végvár egyszerű vitézeinek áldozatkészsége, hazaszeretete hogyan vetett véget a török terjeszkedésnek. Nemcsak Eger várát, hanem *az egész keresztény Európát védtek* a töröktől. Mindezt akkor, amikor az országot a végpusztulás fenyegette, az osztrák császár, a nemesi vármegyék és a főnemesiség, a püspökök csak szemlélői a magyar nép élet-halál harcának.

Az iszlám hódítás veszélye miatt az egri diadalnak óriási fontosságot tulajdonított a korabeli európai közvélemény.

A XVI. században ez volt az első alkalom, hogy sikeresen megvédték egy magyar végvárat a védők, mely kiemelkedő stratégiai fontosságú helyen állt, Észak-Magyarország védőbástyája volt és védte a hadi utat, amely a Királyi Magyarországot és Erdélyt kötötte össze. Az 1560-as évek végére lényegében Egernél meg is merevedett az a határvonal, amely a keresztény Európát elválasztotta az iszlám Oszmán Birodalomtól, amely azután – kisebb változásokkal – megmaradt egészen a török kiűzéséig. Ezzel lezárult a török–magyar várháborúk „klasszikus korszaka”.

Az *Egri csillagok* a **honvédelem** és a **hazaszeretet** regénye. Ez az érzelem hatja át a regényt, ez vezérli Eger védőit a küzdelemben. A hazaszeretet főleg a szereplők tetteiben nyilvánul meg. Szavakban Dobó István esküje fogalmazza meg legpontosabban.

1. Melyik történelmi korban játszódik a regény? Mutasd be röviden ezt a kort!
2. Mit jelent a regény címe?
3. Sorold fel a fontosabb fő- és mellékszereplőket!
4. Állítsd össze a regény szerkezeti vázlatát!
5. Mikor, és hol játszódnak a fejezetek cselekményei?
6. Hány napig tartott az ostrom?
7. Sorold fel az ostrom legkiemelkedőbb eseményeit, a csata színhelyeit!
8. Kik voltak a vár belső ellenségei?
9. Kik gátolták, és kik segítették Bornemissza Gergely felfelé ívelő útját? ❄️
10. Jellemezz egy tetszés szerinti szereplőt!

11. Nézzétek meg az 1968-ban készült azonos című filmet erre a linkre kattintva: [#Egri csillagok online teljes film 1968 - onvid.hu](https://www.onvid.hu/#Egri%20csillagok%20online%20teljes%20film%201968)

TUDÁSPRÓBA

EGRI CSILLAGOK

1. Mikor volt az egri vár ostroma?

- a) 1533
- b) 1541
- c) 1552
- d) 1526

2. Tedd helyes sorrendbe a regény öt fejezetének címét!

- a) Eger veszedelme
- b) A rab oroszlán
- c) Oda Buda!
- d) Hol terem a magyar vitéz?
- e) Holdfogyatkozás

Eger vára. *Ferenc Tamás* grafikája.

3. Helyezd kronológiai sorrendbe az I. fejezet eseményeit!

- a) a fogságba esett gyerekeket Margitra bízják
- b) izgalom a Cecey-házban
- c) Dobó kiszabadítja a magyar foglyokat a török táborból
- d) a gyerekek Jumurdzsák lovát is elviszik
- e) gyermekrablás a patak völgyében

4. Kihez kötődnek a kifejezések?

Török Bálint	egy cigányasszony jóslata
Dobó István	a vár esze
Bornemissza Gergely	falábú
Cecey Péter	amulett, talizmán
Jumurdzsák	törökverő

5. Ki mondhatta kinek: *Az első, fiam, hogy ne féljen a legény!?*

- a) Gábor pap Gergőnek a merénylet előtt
- b) Dobó Gergőnek
- c) Margit a gyerekeknek a török táborban

6. Miért lett balsikerű Gábor pap merénylete a szultán ellen?

- a) a pap a várakozás közben elaludt
- b) összetévesztette a robbantás pillanatában az agával
- c) nem robbantak fel a puskaaporos zsákok

7. Hol tartották fogva Török Bálintot?

- a) a szultán palotájában
- b) a Jedikulában
- c) a szultán pincéjében

8. Milyen álruhát használt az öt fiatal, hogy bejuthasson a Héttoronyba?

- a) magyar kereskedőnek öltöztek
- b) olasz énekesként jelentek meg
- c) török katonának öltöztek

9. Miért ítélték el Dobóék Hegedüst, a kassai kapitányt?

- a) ellopott egy hordó puskaport
- b) elárulta az egrieket
- c) verekedést provokált

10. Értelmezd Dobó István szavait: *A falak ereje nem a kőben van, hanem a védők lelkében.*

11. Mi a jelentősége az egri vár védelmének Magyarország és Európa szempontjából?

12. Mutasd be Cecey Évát! Hogyan érez, viselkedik Vicuska, Éva kisasszony és Éva asszony a regény egyes fejezeteiben?

WALTER SCOTT

(1771–1832)

Thomas Lawrence:
Sir Walter Scott portréja,
1769–1830

Sir Walter Scott nemcsak korának legünnepeltebb és legtöbbet olvasott regényírója volt, de ösztönzése és módszerbeli hatása pontosan kimutatható a következő írói nemzedékek fontos és továbbható alakjain. Romantika és realizmus egyaránt tőle vett példát. Balzac nem olyan, amilyen, és Jókai sem olyan, amilyen, ha nincs előttük tisztelt és szeretett mesterként Walter Scott. A régmúlt angol romantikának ez a legfőbb regényírója jó néhány könyvével ma is világszerte a népszerű olvasmányok szerzőjének bizonyul. Manapság is újra meg újra fordítják a legkülönbözőbb nyelvekre. S legismertebb regényének hőse, Ivanhoe, de még inkább ennek a kalandos történetnek híres mellékalakja, Robin Hood, odatartozik a nagyközönség halhatatlan ismerőseinek sorába. *Shakespeare után ő az az angol író, aki legnagyobb hatással volt az egyetemes irodalomra.* – Szerb Antal.

Életútja • 1771. augusztus 15-én született Edinburgh-ban. Skót nemesi családból származott, apja ügyvéd volt, s ő is annak készült. Gyermekkori betegsége következtében az egyik lába lebénult. Az Edinburgh-i Egyetemen jogot tanult, majd apja nyomdokaiba lépve ügyvédnek állt.

Irodalmi pályáját a balladaköltészet tanulmányozásával kezdte, majd fordításokkal folytatta. 1799-ben megjelent népballada-gyűjteménye. Később regényeivel igen sokat keresett és felújította a régi feudális nemesség életmódját. 1818-ban bárói rangot kapott s különböző előlegeket vett fel további regények megírására. Társkiadóként részt vett saját művei kiadásában.

1825-ben súlyos anyagi veszteségek érték, s ezután már csak azért dolgozott, hogy hitelezőit kielégítse. Ez idő tájt derült fény arra is, hogy pályája elején számos történelmi regényt írt álnéven. 1827-ben megjelentette Napóleon életrajzát kilenc kötetben. 1832-ben utat tett a Földközi-tengeren. Nápolyban rosszul lett, majd hazatérve otthonában meghalt.

Munkássága • Akkor fordult el a verses elbeszéléstől, mikor feltűnt vetélytársa, Byron. Nevét az angol irodalmi életben ekkor már rég jól ismerték mint költőét. És nem is volt rossz költő. A történelmi ábrándok színes felidézője volt, a skót táj és a skót múlt jól verselő poétája. Közben külön nemesúr, aki középkori hangulatú kastélyban lakott, gyűjtötte a régiségeket, méghozzá szakértő felkészültséggel.

Nemcsak a történelemben volt jártas, de a régiségtanban is: pontosan tudta, mikor milyen ruhákat viseltek, milyen bútorok között laktak, milyen eszközöket használtak. Ez a gazdag ismeretanyag később nagymértékben meghatározta korábrázoló módszerét, ami történelmi regényeiben teljesedett ki.

Ez az új műfaj, a romantikus történelmi regény, valójában már benne lappangott addigi költészetében. Hiszen továbbra is a skót múltat idézte, majd az angol múltat, később már túltekintett a brit szigeten is, izgatottan keresve az európai történelem nagy fordulópontjait.

Korábbi regényeiben, az elsőtől, a *Waverley*től kezdve történetek hosszú során keresztül mutatta meg a skót nép útját a hajdani függetlenségtől kezdve az időszerűtlenné vált ábrándokon keresztül az okos egyesülésig Angliával. Scott nem is tagadta, hogy szíve az ábrándos múlthoz húzza, esze a józanul épített jövőhöz. E skót témájú művei közül alighanem a legkiválóbb a *Puritánok (Old Mortality)*, amely a XVII. század végének tényeit, ábrándjait és küzdelmeit idézi.

Később következtek az angol tárgyúak. Ezek közé tartozik leghíresebb és talán legjobban megírt regénye, az *Ivanhoe*, a normann urak és a saxon nép ellentéte, amelyben bontakozik a későbbi angol nemzet. Itt is, mint legtöbb regényében, azt keresi az író, hogy mi vezet a jövő felé. Mindig a bontakozó új, az előrevezető út izgatta, nyomon követvén a középkorból a polgárosodásig vezető történelmi pályát.

Ezt kereste akkor is, amikor kitekint a kontinens felé. Utolsó jelentékeny regényében, a *Quentin Durward*ban a francia középkort mutatja be, amikor XI. Lajos kíméletlen, de nagyon céltudatos uralma idején kialakult az egységes, központi kormányzatú Franciaország.

Scottot azonban elsősorban nem a történelem nagy hírű személyei érdekelték. Ő a kort ábrázolta, amelyben a valóban élt alakok csak a történetek peremén jelennek meg. A központban a korok átlagemberei állnak. Walter Scott tudatosan úgy komponálta regényeit, hogy a főalakok — *Waverley*, *Ivanhoe*, *Quentin Durward* és a többiek — kitárlt személyek, akiket az író szabadon mozgathat a történelem adott lehetőségei és a hiteles külső körülmények között. Ezek a scotti hősök nem afféle nagy emberek – rendszerint derék, rokonszenves, de apróbb hibáktól sem mentes alakok, akik saját életük boldogulását keresik, s egyszerre csak a viharzó történelem kellős közepén találják magukat. Sorsukat meghatározzák a történelmet mozgató nagy erők, amelyek a valódi történelmi alakok cselekedeteiben nyilvánulnak meg. Scott regényeiben a szerelem is fontos szerepet játszik.

Új műfajt alkotott a történelmi regény megteremtésével, világhírét is ennek köszönheti.

TIZENKETTEDIK FEJEZET

Ragyogó reggelre ébredt a világ. A nap még alig hágott fel a látóhatáron a felhőtlen égboltozatra, amikor a legtürelmetlenebb nézők már elindultak a nap eseményeinek középpontja, a bajvívótér felé, hogy jó helyet biztosítsanak maguknak, ahol zavartalanul gyönyörködhetnek a várva várt látványosságban, a lovagi torna folytatásában. (...)

A torna szabályai értelmében a Kitagadott lovagot tekintették az egyik csoport vezérének, míg a másik csoport bajnoka Brian de Bois-Guilbert volt, akiről úgy vélekedtek, hogy a tegnapi tusában a második helyet érdemelte ki. (...)

Tíz óra tájban az egész síkság zsúfolva volt férfiakkal és nőkkel, akik lóháton vagy gyalogosan siettek a torna színterére. Nemsokára harsány kürtszó jelezte, hogy János herceg és kísérete megérkezett. Kíséretében sok olyan lovag volt, aki maga is részt akart venni a mérkőzésen, a többi pedig csak azért jött, hogy végignézze.

Körülbelül ekkor érkezett meg a szász Cedric is Lady Rowenával, de Athelstane most nem volt a társaságukban. Mert ez a szász úr ma páncélt öltött magas és izmos termetére, hogy beálljon a küzdők közé, mégpedig – Cedric nagy meglepetésére – a templomos lovag csapatában. Cedric hiába tiltakozott, hiába vetette szemére barátjának, hogy rosszul választotta meg, melyik csoporthoz csatlakozzék. Szavaira csak kurta és mogorva feleletet kapott. Így szoktak válaszolni azok az emberek, akik makacsul ragaszkodnak elhatározásaikhoz, különösen, ha nem tudják megindokolni. (...)

János herceg is azt szerette volna, ha a templomos lovag csapata szerzi meg a győzelmet. Néhány elejtett célzás elég volt ahhoz, hogy környezete megértse, mi a kívánsága. De Bracy és még néhány más lovag is sietett engedelmeskedni a herceg néma óhajtásának. Abba a csapatba iratkoztak, amelynek élén a templomos állt. Viszont akadt elég lovag – angol és szász, belföldi és idegen egyaránt –, aki a másik csapathoz csatlakozott, annál is inkább, mert olyan kiváló bajnok vezette, mint a tegnapi mérkőzések hőse.

A herceg, mihelyt észrevette, hogy Lady Rowena megérkezett, tüstént magára öltötte azt az udvarias modort, amellyel mindig nagy sikert aratott, valahányszor kedve támadt ezt a szerepet megjátszani. Elébe lovagolt, leemelte fővegét, leszállt lováról, és lesegítette a hölgyet a nyeregből. Kísérői fedetlen fővel álltak mellette; egyikük, a legelő-

kelőbbek közül való, leugrott lováról, hogy megfogja Lady Rowena paripájának kantárát.

– Így adunk példát arra a hódolatra, amely a Szépség és Szerelem Királynőjét megilleti – mondta János herceg. – Mi magunk vezetjük a trónhoz, amely ma az övé. Hölgyeim – tette hozzá –, úgy szolgáljátok királynőtöket, mint ahogy magatok is megkövetelitek majd, ha legközelebb titeket ér ez a kitüntetés.

Ezzel a herceg odavezette Rowenát arra a díszhelyre, amely éppen szemben volt az ő trónszékével. A legszebb és legelőkelőbb hölgyek tolongtak a nyomában, hogy minél közelebb üljenek a mai nap királynőjéhez.

...A két csapat már összegyűlt a bajvívó tér két ellenkező végében; izgatottan tanácskoztak a csatarendről, hogy melyik legalkalmasabb a győzelem kivívására. (...)

Szép látvány volt – de egyúttal aggasztó is –, amint a sok lovag csillogó páncéljában, pompás paripáján, bátran felsorakozott a veszedelmes küzdelemre. Úgy ültek harci nyergükben, mint megannyi vascölöp, és éppen olyan türelmetlenül várták az indítójelet, mint tüzesen viháncoló, idegesen nyerítő lovaik. (...)

Ekkor William de Wyvil mennydörgő hangon elkiáltotta a vezényszót:

– *Laissez aller!* Rajta!

Még ki se mondta, már felharsantak a kürtök; a lovagok leeresztették és hónuk alá kapták lándzsájukat; sarkantyúikat belevágták a lovak vékonyába. A két csapat első sora teljes vágatásban egymásnak rohant, és a porond közepén összetalálkozva, olyan robajjal ütközött össze, hogy mérföldnyi távolságból is meg lehetett hallani. A két csapat hátsó sora lassabban követte az elsőt, hogy támogassa, ha meginyog, vagy utána rukkoljon a győzőnek.

Az összecsapás eredményét nem lehetett mindjárt látni, hiszen olyan sok lópata verte fel a port, hogy a levegő egészen elsötétült. Eltartott egy jó percig, míg a nézők észrevehették, hogy mi történt. Amikor a porfelhő megritkult, látni lehetett, hogy a lovagoknak már csak a fele ül lóháton; a többit kivetette a nyeregből ellenfele ügyessége és fürgesége vagy túlsúlya és túlereje, amely elsöpört lovat és embert egyaránt. (...)

A harc hullámozása közben a nézők tekintete a két csapat vezetőit kereste, akik mindig ott voltak, ahol legvadabbul tombolt a csata, hogy szóval és példaadással buzdítsák vitézeiket. Mindketten nagyszerűen harcoltak, de sem Bois-Guilbert, sem a Kitagadott lovag nem bukkant olyan ellenfélre, akit magával egyenrangúnak tekinthetett volna.

A két vezér tudta, hogyha egyikük elesik, ez valószínűleg eldöntené a csata sorsát. Lobogó gyűlölettel gondoltak egymásra, és többször megkísérelték, hogy szembe kerüljenek. De olyan nagy volt a tolongás és a zűrzavar, hogy a viadal első szakaszában hiába igyekeztek egymás közelébe jutni. Mindig elállta útjukat valaki, hiszen sok lovag vágyott arra, hogy összemérje erejét az ellenpárt vezérével, és így szerezzen dicsőséget magának.

S egyszer, amint a sorok megritkultak – hiszen sok lovag kénytelen volt magát legyőzöttnek vallani, sok meg a porond szélére szorult, vagy más okból kellett feladnia a harcot –, a templomos meg a Kitagadott lovag végre szembekerült egymással. Olyan szenvedélyesen rohantak előre, hogy mindenki érezte: nemcsak a dicsőség vágya hajtja őket, hanem a halálos gyűlölet is. És amikor összecsaptak, olyan lendülettel támadtak és védekeztek, hogy a nézőkből önkéntelenül is kitört a bámulat, az elragadtatás, a lelkesedés újra meg újra megisméltódó, viharos hangja.

Ebben a pillanatban a Kitagadott lovag csapata hátrálóban volt. Egyik oldalról Front-de-Boeuf hatalmas karja, a másiktól Athelstane súlyos ereje csépelte és szórta szét azokat, akik szembekerültek vele. Miután mindenkit lekaszáltak a közelükben, a két lovagnak egyszerre támadt ugyanaz a gondolata: legjobb lesz, ha most a templomos segítségére sietnek, és közös erővel törnek a Kitagadott lovagra, hiszen így dönthetik el legkönnyebben a csata sorsát. Arra fordították tehát paripájukat, és egyik oldalról a normann, másik oldalról meg a szász vágatott neki a Kitagadott lovagnak. Szinte lehetetlen volt ellenállni ennek az óriási túlerejű, váratlan támadásnak. De a szorongatott lovagot még idejében figyelmeztette a zúgó kiáltás, amelyben kifejezésre jutott a nézők aggodalma és rokonszenve.

– Vigyázz! Kitagadott, vigyázz! – hangzott mindenfelől, és így a lovag ráésmélt a fenyegető veszélyre. Előbb hatalmas ütést mért a templomosra, azután tüstént visszarántotta lovát, hogy kikerülje Athelstane és Front-de-Boeuf támadását. Ezek a lovagok – miután céljuk eltűnt szemük elől – csak a puszta levegőt döfködték a templomos és a Kitagadott lovag között. Száguldó paripaikat alig tudták megállítani, amint két oldalról majdnem egymásnak rohantak. Végül nagy nehezen mégis megzabolázták a lovakat, megfordultak velük, aztán egyesült erővel törtek előre, hogy leterítsék a Kitagadott lovagot, és végezzenek vele.

Nem is menthette volna meg semmi, ha nem olyan erős és fürge a lova – az a nemes paripa, amelyet az előző napon nyert lándzsájával.

Szerencséje volt abban is, hogy Bois-Guilbert lova megsérült, Front-de-Boeuf és Athelstane ménje pedig kifáradt, ami nem is csoda, hiszen szörnyű súlyt kellett cipelniük – a két hatalmas, tagbaszakadt lovagon kívül a nehéz páncélt is. A Kitagadott lovag nem mindennapi lovasművészetének és a nemes paripa ügyes mozdulatainak köszönhető, hogy a három ellenfél együttes erőfeszítése is kudarcot vallott. A Kitagadott lovagnak sikerült ellenfeleit kardja hegyével néhány percig távol tartania. Súlyomsebesen ide-oda cikázva, lovával jobbra-balra fordulva, suhogó kardjával hol az egyik ellenfélre sújtott, hol a másakra, és mire azok visszavágtak, már elugratott előlük.

Az egész bajvívótér visszhangzott a tapstól, amellyel a közönség a lovag ügyességét jutalmazta. Mégis nyilvánvaló volt, hogy nem tarthatja magát sokáig, és a túlerő hamarosan legyűri. Az előkelőségek egyhangúan kérlelni kezdték János herceget, hogy dobja le pálcáját, és mentse meg ezt a kiváló lovagot attól a szégyentől, hogy a túlerő legyőzi.

– Azt már nem teszem! – kiáltott fel a herceg. – Nem én! Az egekre, nem! Ez a kalandor, aki eltitkolja nevét, és megveti a vendéglátást, amellyel meg akartam tisztelni, nyert már egy díjat, és az éppen elég neki! Mások is akarnak nyerni! A mai díjat engedje csak át azoknak, akik megérdemlik!

Volt a Kitagadott lovag csapatában egy bajnok, aki fekete páncélt viselt. Lova is hollófekete volt, és szemre éppen olyan erős, magas, hatalmas, mint az ember, aki a hátán ült. Ez a bajnok, kinek pajzsán nem volt semmiféle jelmondat, eddig vajmi kevés érdeklődést tanúsított a tusa iránt, nyugodtan, egykedvűen hadakozott. Könnyűszerrel visszavert ugyan minden támadást, de nem üldözte ellenfeleit, és maga sohasem támadott. Vagyis szinte csak a néző szerepét vállalta a tornában, és ezért az igazi nézőközönség ilyen néven kezdte emlegetni: *Le Noir Fainéant* – a Fekete Léhútó.

Ez a lovag mintha hirtelen felocsúdott volna egykedvűségéből, amikor észrevette, hogy csapata vezérét három ellenfél szorongatja egyszerre. Megsarkantyúzta lovát, mely friss és pihent volt, azután ott termett a Kitagadott lovag mellett – hirtelen, mint a fergeg. Hangja harsogott, mint a trombita, amikor így kiáltott:

– *Desdichado*, megsegítelek!

Ideje is volt, mert amíg a Kitagadott lovag a templomossal viaskodott, Front-de-Boeuf észrevétlenül megközelítette, és már sújtásra emelte kardját. De mielőtt lecsaphatott volna, a Fekete lovag olyan ütést mért a fejére, hogy a kard kihullott a kezéből. A ló és lovasa egyaránt megtántorodott a rettenetes ütéstől, amely a csiszolt sisakról

alig gyengülő erővel a paripa nyakára pattant. A ló felbukott, és Front-de-Boeuf a következő pillanatban már a porban hentergett. A Fekete Léhűtő ekkor megfordította lovát, és Athelstane of Coningsburghot vette célba. Miután kardja eltört, amikor Front-de-Boeufre sújtott, most kicsavarta Athelstane markos kezéből a csatabárdot, amelyet forgatott. Olyan ügyesen, mintha gyerekkora óta ismerné ezt a fegyvert, úgy mellbe vágta vele Athelstane-t, hogy a szász is eszméletlenül zuhant le a porba. Miután véghezvitte ezt a két hőstettet – amelyért a közönség annál inkább megtapsolta, mert egyáltalában nem várt tőle semmi hasonlót –, a lovag mintha hirtelen visszazökkent volna közönyös tunyaságába. Nyugodtan, kényelmesen elügetett a pálya északi végébe, vezérére bízva, hogy végezzen Brian de Bois-Guilbert lovaggal, ahogy éppen tud. Igaz, hogy ez most már nem volt olyan nehéz feladat, mint egy órával előbb. A templomos lova több sebből vérzett, és összeomlott a Kitagadott lovag rohamától. Brian de Bois-Guilbert a földön hempergett, belegabalyodva a kengyelbe, amelyből nem bírta lábát kiszabadítani. Ellenfele leugrott a nyeregből, félelmetes kardját meglengette a templomos feje fölött, és felszólította, hogy adja meg magát. Ám ekkor János herceg – akit jobban megindított a templomos veszedelmes helyzete, mint az imént a Kitagadott lovagé – ledobta vezéri pálcáját, és ezzel véget vetett a küzdelemnek. (...)

Így végződött az Ashby de la Zouchban rendezett emlékezetes ünnepély, a legvitézebbül megvívott lovagi tornája annak a kornak. Mert noha csak négyen lelték halálukat a porondon (köztük egy lovag, aki nehéz páncéljában hógutát kapott), több mint harminc súlyos sebesültet szedtek össze, és ezek közül négy vagy öt rövidesen meghalt. Többen egész életükre megrokkantak. Még azok is, akik felépültek, a viaskodás kisebb-nagyobb nyomait mindhalálig viselték, és magukkal vitték a sírba. A régi krónikák azóta is úgy emlegetik ezt a napot, mint „Ashby vidám és barátságos lovagi ünnepét”.

Most még az a feladat várt János hercegre, hogy kihirdesse, melyik lovag tüntette ki magát ma a legjobban. Elhatározta, hogy a pálmát annak a lovagnak ítéli oda, akit a köznép Fekete Léhűtőnek nevezett. Hiába tiltakoztak kísérei, hiába figyelmeztették, hogy a nap hőse valójában a Kitagadott lovag, aki saját kezével hat ellenfelét terítette le, végül pedig a másik csapat vezérét is kiütötte a nyeregből. A herceg makacsul kitartott első kijelentése mellett, amelyet azzal indokolt, hogy a Kitagadott lovag és csapata alulmaradt volna, ha a fekete páncélos nem siet a segítségére – a jutalom tehát őt illeti meg.

Most azonban nagy meglepetést keltett, hogy a lovagot, akit ki akartak tüntetni, nem találták sehol. Mihelyt a küzdelem véget ért,

nyomban elhagyta a mérkőzés színterét. Néhány néző még látta, amint az egyik erdei ösvényen elkocogott – ugyanazzal a kényelmes nemtörődomséggel, melynek csúfnevét köszönhette. Miután a heroldok kürtszóval és kiáltással kétszer is hiába szólították a herceg elé, másvalakit kellett kijelölni jutalmazásra. János hercegnek most már nem volt ürügye arra, hogy a Kitagadott lovagot mellőzze, így hát kénytelen-kelletlen megítélte neki a bajnokságot.

A vértől síkos küzdőtéren át, amelyet összetört fegyverek, sebesült és elpusztult lovak borítottak, a marsallok megint odavezették a győztest a herceg trónjának lépcsőjéhez.

– Kitagadott lovag – mondta János herceg –, miután igazi nevedet még mindig titokban tartod, megint csak így szólítalak, amikor a torna díját másodszor is neked ítélem oda. Egyúttal kijelentem, hogy jogod van átvenni a Szépség és Szerelem Királynőjének kezéből a dicsőség koszorúját, amelyet vitézségeddel jogosan kiérdemeltél.

Kürtök recsegése közben, mialatt a heroldok harsány hangon hirdették ki a győztes lovag dicsőségét – míg a hölgyek selyemkendőiket és hímzett fátylaikat lengették-lobogtatták, és a nézők serege tomboló lelkesedéssel ünnepelte a nap hőseit –, a marsallok keresztülvezették a pályán a Kitagadott lovagot, és megálltak vele a másik trónszék előtt, ahol Lady Rowena ült.

A bajnoknak térdre kellett ereszkednie a trón első lépcsőfokán. A viadal befejezése óta minden mozdulata olyan volt, mintha nem a saját szabad akarata, hanem mások parancsa kormányozná. Amikor másodszor is keresztülvezették a pályán, többen megfigyelték, hogy meg-megtántorodik. Rowena kecsesen felemelkedett, méltóságos léptekkel lejtött a lépcsőn, és a koszorút, melyet kezében tartott, már-már rátette a bajnok sisakjára, amikor a marsallok egyhangúan felkiáltottak:

– Nem! Így nem jó! A lovag feje legyen fedetlen!

A lovag rebegett valamit, de nem lehetett hallani, mert hangját elnyelte az öblös sisak. Szavainak nyilván az volt az értelme, hogy nem kívánja sisakját levetni.

A marsallok azonban – akár kíváncsiságból, akár azért, mert ragaszkodtak a megszokott formaságokhoz – nem törődtek a lovag tiltakozásával, hanem gyorsan elvágták a sisak szíját, és kioldották a páncélgallér állpántját. Amikor a sisakot levették, egy huszonöt éves ifjú csinos, szabályos, napbarnította arca bukkant elő rövidre nyírt, dús szőke haja alatt. A napégette arc most halálsápadt volt, és több véres csík piroslott rajta.

Rowena, mihelyt megpillantotta ezt az arcot, halkan felsikoltott; de tüstént összeszedte minden erejét, és szemmel láthatóan kényszerítette magát arra, hogy a ceremóniát befejezze, noha minden tagja reszketett az érzések árijától, mely elöntötte. A díszes koszorút, amelyet a győztes jutalmául szántak, az ifjú lovag lehajtott fejére tette, és tiszta, csengő hangon kijelentette:

– Átnyújtom neked, lovag úr, ezt a koszorút, mint a vitézség jutalmát, amely a nap győztes hőségét megilleti. – Egy pillanatig hallgatott, majd szilárd hangon hozzáfűzte: – Lovagi koszorú érdemesebb homlokot sohasem érinthet!

A lovag még jobban lehajtotta fejét, és megcsókolta kezét a bájos királynőnek, ki vitézségét koszorúval jutalmazta, azután még inkább előrehajolva, lábai elé omlott, és elterült a földön.

Általános megdöbbenés támadt. Cedric, aki valósággal megbé-
nult, amikor váratlanul megpillantotta elűzött fiát, most előrerohant, mintha el akarná választani Rowenától. De ebben megelőzték a mar-
sallók, akik mindjárt kitalálták Ivanhoe ájulásának okát. Sietve kioldozták páncélját, és megállapították, hogy egy lándzsa hegye áthatolt mellvértjén, és megsebesítette.

(*Szinnai Tivadar* fordítása)

I. Richárd – uralkodása (1189–1199) a keresztes háborúk idejére esik.

A keresztes háborúkban Richárd is részt vett, de csak hosszas és kalandos bujdosás után térhetett vissza országába, mert útközben előbb Lipót osztrák herceg, majd V. Henrik császár ejtette fogságba, s csak nagy váltságdíj fejében bocsátotta szabadon. Angliában eközben a zsarnokoskodó János herceg ragadta magához a hatalmat; **templomosok** (templáriusok) – egyházi lovagrend, eredetileg kegyes feladatok elvégzésére, zarándokok védelmére alakult Jeruzsálemben, Sion Templomának közelében, ahonnan nevét kapta. Idővel a rend meggazdagodott, és teljesen elzüllött, amint Scott a regény végén bemutatja.

Amit a műről tudnod kell

Keletkezése • 1819.

Műfaja • Több műfaji csoportba is besorolható. Elsősorban regény, de a történelmi, a lovag-, a szerelmes regény és a történelmi fikció kategóriájába is belefér.

Témája • A függetlenségért folytatott küzdelem, a hatalom, az ország egyesülése, a szeretet, a becsület, az árulás, a hit, a hűség. Ivanhoe története, János herceg ármánykodása a normannok és a szászok közötti ellenségeskedéssel a háttérben. Konfliktusok: politikai, nemzeti, vallási.

A cselekmény ideje és helye • A regény 1194-ben játszódik – százharminc évvel a hastingsi csata után, amely után a szászokat meghódították a normannok. Azokban a napokban Oroszlánszívű Richárd uralkodott Angliában, de távollétében János herceg töltötte be az uralkodói posztot. Az országban éles harc folyt a szászok és a normannok, valamint a feudális urak és a földbirtokosok között. A lovagvárak a rablók barlangjává váltak, a szegények pedig védtelenek és tehetetlenek. Ivanhoe, Richárd király hűséges vitéze ezáltal János herceg ellensége. A cselekmény a jó és rossz, a normannok és a szászok harcát mutatja be. A regényben kifejezetten fontos szerepet kapnak a lovagi erények, az elnyomottak védelmezése, bátorság, kitartó szerelem és az önzetlenség. Az ifjú lovagnak számos próbatételen kell átesnie, hogy hazáját megmentse és igaz szerelmének, Lady Rowenának a kezét elnyerje.

Cselekménye • A nehéz keresztes hadjárat után a hazájába visszatérve Oroszlánszívű Richárd angol királyt elfogták. A király testvére, az áruló János herceg ezt megtudva úgy döntött, hogy elfoglalja a királyi trónt. Emberei által ügyesen szította a szászok és a normannok között régóta fennálló ellenségeskedést az egész országban.

Eközben Lord Cedric of Rotherwood, akinek minden vágya az volt, hogy megszabaduljon a normann igtától, úgy döntött, hogy a felszabadító mozgalom élére Athelstant, a királyi család gyenge képességű és elfogadhatatlan leszármazottját állítja. Hatalmának megerősítése érdekében Cedric feleségül kívánta adni hozzá gyámlányát, a gyönyörű Lady Rowenát. A lány azonban régóta szerelmes volt Lord Cedric fiába, Wilfred Ivanhoe-ba, aki viszont szerette. Erről értesülve a könnyen méregbe guruló nagyúr elzavarta fiát a szülői háztól, és megfosztotta örökségétől.

Ivanhoe zarándoknak öltözve titokban hazatért a keresztes hadjáratból. Kitagadott lovag álnéven vett részt a lovagi tornán, egymás után legyőzve minden riválisát. A Szépség és Szerelmek Királynőjének megválasztott Lady Rowena a dicsőség koszorúját a győztes, a Kitagadott lovag fejére kell, hogy helyezze, de Ivanhoe, miután sisakját levették, ájultan esett össze.

A sebesült lovagot a gyönyörű Rebeka, Yorki Izsák lánya gondozásába helyezték. Teljes szívéből szerette őt. Hamarosan Isaac és Rebeka kénytelenek voltak távozni, és magukkal vitték a lovagot. Útközben csatлаkoztak Cedric menetéhez, de elfogták őket. A titokzatos Fekete Lovag ismét segítségére volt, akiről kiderült, hogy Richárd király, valamint a lövész Robin Hood. Ivanhoe, miután felépült sebéből, követte uralkodóját. Eközben Rebekába szerelmes lett Briand, a templomos lovag, s mivel a lány elutasította, ezért boszorkánysággal vádolta meg, s nyilvános máglyahalálra ítélte. Ivanhoe-nak sikerült megmentenie Rebekát a fájdalmas halálától.

Richárd király elfoglalta az őt megillető helyet a trónon, megbocsátva testvére árulását. Nehézségek és próbák elszenvédése után Ivanhoe és Rowena összeházasodtak, a bátor lovag hosszú évekig hittel és igazsággal szolgálta Richárd királyt.

Szerkezete • A regény 44 fejezetre tagolódik.

I. Expozíció: Prior Aymer, Briand de Boisguillebert, a templomos lovag, Izsák, a zsidó uzsorás, Ivanhoe, zarándoknak öltözve Cedric Sachs házában töltik az éjszakát, ahova a vihar elől menekültek.

II. Bonyodalom: Fegyveres Mérkőzés (bajnokság) Ashbyben János herceg jelenlétében; a Kitagadott lovag öt legyőzhetetlennek hitt lovagot ütött ki a nyeregből.

III. Kibontakozás: a normannok által elfogott szászok a Fron de Bef kastélyban; Loxley (Robin Hood) és a Fekete lovag (Richárd király) támadást intéznek Fron de Bef kastélya ellen, hogy kiszabadítsák Cedricet, Lady Rowennát, Izsákot, Rebekát és a sebesült Ivanhoe-t; Rebeka tárgyalása.

IV. Tetőpont: Ivanhoe és Boisguillebert párbaja, Boisguillebert halála.

V. Megoldás: Oroszlánszívű Richárd megbocsát áruló öccsének, Ivanhoe és Rowena házassága, Rebeka ajándéka.

Szereplők • A címszereplő *Wilfred Ivanhoe*, a bátor, igazságos és nemes lovag mellett számos szereplője van a regénynek. A főbb szereplők a következők: *Cedric Rotherwood* – Ivanhoe atyja, nemes, de indulatos, arrogáns úr. *Lady Rowena* – Lord Cedric gyönyörű gyámleánya, szelíd, őszinte. *Rebeka*, a zsidó Yorki Izsák lánya, erős akaratú és bátor lány, aki szerelmes Ivanhoe-ba. *Oroszlánszívű Richárd* – Anglia bátor, tisztességes, kalandvágó királya. János herceg – Richárd király álnok öccse. *Briand de Boisguillebert* – normann templomos lovag, Ivanhoe fő ellensége. *Robin Hood*, a legendás rabló, kiváló íjász, tiszta, nemes ember. *Athelstan*, a szász-dinasztia utolsó királyának leszármazottja. *Wamba*, Cedric udvari bolondja. *Gurth* – Cedric jobbágya, disznópásztor, Ivanhoe segítője.

Walter Scott regényében bátor emberek alakjait formálta meg, akik képesek kiállni barátaik becsületéért. Regénye évszázadok óta az irodalmi művészet remeke.

Üzenete • Emlékezni és tanulmányozni a történelmi múltat, megpróbálni elkerülni azokat a hibákat, amelyek súlyos hatással voltak az ország további fejlődésére. A regény a hősiesség története, a bátor lovag, Ivanhoe alakja örökre a kalandregények kedvenc hőstípusa marad.

 1. Melyik történelmi korban játszódik a regény? ✨ 2. Elevenítsd fel történelmi ismereteidet, vagy nézz utána a neten, ki volt Oroszlánszívű Richárd! Miért

kapta ezt a nevet? Mutasd be röviden ezt a kort! **3.** Sorold fel a fontosabb fő- és mellékszereplőket! **4.** Állítsd össze a regény általad kiválasztott fejezetének cselekményvázlatát! **5.** Kik gátolták, és kik segítették Ivanhoe-t? **6.** Jellemezz egy tetszés szerinti szereplőt! **7.** Két történelmi témájú regényt olvastál a fentiekben, van-e hasonlóság köztük?

8. Nézzétek meg az 1952-ben készült brit-amerikai azonos című történelmi kalandfilmet, amelyet Richárd Thorpe rendezett erre a linkre kattintva: <https://www.mafab.hu/movies/ivanhoe-50037.html>

IRODALOMELMÉLETI ISMERETEK

A történelmi regény • Több, mint 200 évvel ezelőtt alakult ki Angliában. Regényműfaj – rendszerint prózai, epikai mű –, amely a múlt valamely lényeges eseményét, a történelem egy fordulópontját mutatja be, azaz a múltból merít, s a múltat jeleníti meg. Írója forrásokat tanulmányoz és hiteles adatok felhasználásával eleveníti meg a történelmi légkört, amelyben a cselekmény játszódik. *Történelmi hűség és képzelőerő* az a kettős követelmény, mely vezeti az írókat, az író világnézete, történelemszemlélete rányomja bélyegét művére. Megidézi a kor emberének legfőbb dilemmáit, az adott történelmi folyamat lényegét. Hősei a felemelkedni vágyó, történelembe beleszólni akaró emberek ízlését, vágyait és öntudatát fejezik ki.

A történelmi regény nagy terjedelmű, rendszerint hosszú időtartamot felölelő történetet ábrázol szerteágazó cselekménnyel, fő- és mellékszereplőkkel. A történet szöveg mellett fontos szerepet kap a szereplők érzés- és gondolatvilága, a cselekmény folyamán kibontakozó jellemfejlődése, bemutatja azoknak tetteit, motivációit. Legfőbb formai jellemzői az idő- és térhasználat, az elbeszélő nézőpontja, az írói nyelvhasználat, a szerkezet, a jellemzés módja, az utalások rendszere.

A történelmi regény főhőse rokonszenves hős. Egyéni küzdelme kifejezi egy egész közösség harcát. Kifejezi például a nemzet ellenállását egy idegen hódítóval szemben. Mondanivalója legtöbbször igen időszerű, a kortárs olvasóhoz szól burkolt formában: a történelmi példát az író okulásra használja a jelen társadalma számára.

A kalandregény • Olyan regénytípus, amelyben a regény középpontjában a főszereplő kalandos helyzetei, megpróbáltatásai, veszélyes vállalkozásai vagy hőstettei állnak. A regény története fordulatos, cselekményes, elsősorban szórakoztató jellegű, de tanító célzatú fajtái is vannak. A kalandregény ősének Homérosz *Odüsszeiáját* tekinti az irodalomtudomány.

AZ UTAZÁSI REGÉNY

Az 1700-as évek elején, sőt már az előző évszázadban is rengeteg kalandregényt írtak Angliában. Nem csoda, mert Anglia ekkor már világszerte a hajózásban, a világ felfedezésében. A leghatalmasabb gyarmatbirodalom ura, miután a spanyoloktól és portugáloktól sikerült átvenni az elsőséget.

Az addig ismeretlen földrészek, a korábban sosem látott, messzi vidékek, színes bőrű emberek, különleges állatok, növények, a tenger és a trópusi tájak rejtélyei, furcsaságai és kiszámíthatatlan veszélyei érdekes és izgalmas témákat adtak a tollforgatóknak. Virágzott a **kalandregény** és az **utazási regény**.

DANIEL DEFOE

(1660–1731)

Ismeretlen szerző műve:
Daniel Defoe

Daniel Defoe (e.: deniel difó) az angol regényírás atyja, a legangolabb angol író, mondja róla Szerb Antal. Életműve a felvilágosodás, a modern polgári életszemlélet hű tükörképe. A világ egyik legnépszerűbb szerzőjeként, a *Robinson Crusoe* (e.: robinzon krúzó) írójaként tartja számon, holott csak hírlapi írásai meghaladják az 5000 oldalt.

A kor uralkodó irányzatai, a klasszicizmus és a szentimentalizmus helyett Defoe írásművészetére inkább a *realista* ábrázolásmód illene. Realizmusának lényege, hogy nemcsak az számít valóságosnak, ami megtörtént, hanem az is valóságos lehet, ami megtörténhet. Azaz a tárgyyszerű valósághűség helyett a fiktív valóság is realitásként hat. Rousseau szerint a *Robinson Crusoe* az egyetlen könyv, amit egy felcseperedő ifjúnak olvasnia kell. Talán a sors iróniája, hogy ezt a művet az utókor

lényegében a gyermekirodalom tárgykörébe sorolta, holott a regény ennél lényegesen bonyolultabb.

Életútja • Kispolgári családban született. Édesapja, James Foe gyertyaöntő, majd mészárosmester, aki a puritán felekezet szigorúan vallásos szellemében nevelte fiát. Ő azonban 1683-ban kereskedőnek állt, saját vállalkozásba kezdett. 1692-ben csődbe ment. Ennek fő oka az volt, hogy egyike volt azoknak, akik a franciaországi háborúban résztvevő hajók biztosítását vállalták.

Népszerű és nagy hatású hírlapi cikkeivel nevet szerzett magának a londoni újságíróvilágban. Saját lapot tartott fenn (*The Review*). Gúnyiratot írt ellenfeleiről, a protestánsok üldözöiről. Büntetésből háromnapos pellengérré ítélték: nyilvánosan deszkakalodába zárták,

ami egyrészt kínzás volt, másrészt megszegényítés. A pellengérral azonban ellenkező hatást értek el bírái: a protestánsokban tiszteletet keltett az író szenvedése, melyet értük viselt el.

1715 után Defoe pályát változtatott, és hivatásos íróként működött a továbbiakban. Csendesen, visszavonultan élt feleségével és hét gyermekével. A következő években számos regényen dolgozott, megélhetését az irodalom biztosította. Hihetetlen mennyiségben ontotta a kalandos történeteket, amelyek a kiadóknak hatalmas hasznot hoztak. Jellemző módon még a kalózkiadásokkal sem lehetett kielégíteni a hatalmas érdeklődést. Defoe mégis szegényen és nagy nyomorúságban halt meg 1731-ben. Utolsó nagy üzlete nem őt tette sikeres vállalkozóvá, hanem a könyvkiadókat.

Munkássága • Rendkívül termékeny író volt, életműve több mint 500 alkotásból áll. Írói pályafutását gazdasági és szociális javaslatokat tartalmazó munkákkal kezdte a kor divatos és haszonorientált értekező prózájának műfajában. Tanulmányai kivételes megfigyelő és analizáló képességről tanúskodnak, lényeglátás és gyakorlati gondolkodás jellemzi írásait. Írt politikai tárgyú *pamfletet* és röpiratot, szatirikus stílusú vitairatot és gúnyverset egyaránt.

Fogalomtár

pamflet – gúnyirat; kedvelt szép-irodalmi és publicisztikai műfaj, különösen alkalmas valamilyen közéleti személyiség (pl. politikus) ostoba viselkedésének, nyilvánvaló demagóg megnyilvánulásának kigúnyolására, az indulat helyett azonban az intellektus szellemessége dominál

Szépirodalmi pályafutásának csúcsát a regények jelentik. 1719-ben jelent meg *Robinson Crusoe* című regénye, az első rész sikerén felbuzdulva még két folytatást készített: *Robinson Crusoe további kalandjai...* és *Robinson Crusoe elmélkedései élete s csodálatos kalandjai*

során címmel, amelyek jelentősége azonban nem mérhető az első részéhez. 1722-ben a *Moll Flanders örömei és viszontagságai* és a *Colonel Jack* című munkáiban Defoe a sorsukkal küzdő férfiakat és nőket mutat be, akik különleges körülmények közé kerülnek. Ugyanakkor ők közönséges emberek, akik életéről Defoe egyes szám első személyben beszél, így az olvasó megismeri gondolataikat és motivációikat. Stílusa tárgyilagos és élénk, részletes.

1724-ben publikálta utolsó nagy munkáját, a *Roxana, avagy a szerencsés kedves* című regényt. Hanyagló egészsége ellenére aktívan írt. 1724–26 között három kötetben jelentette meg ábrákkal illusztrált dokumentalista munkáját, a *Körutazás egész Nagy-Britannia szigetén át* című útikönyvét. Ez nagy részben saját tapasztalatain alapult, amiket utazásai során szerzett Skócia területén 1707-ben.

ROBINSON CRUSOE

(részletek)

(...) 10-12 nap telt el partot érésem óta, amikor eszembe jutott, hogy naptárak, toll és tinta hiányában elveszíthetem az időérzékemet, és még a Sabbath napját is összetéveszthetem a hétköznappal. Hogy ezt elkerüljem, nagy póznát állítottam fel azon a helyen, ahol legelőször partra szálltam, és keresztben egy táblát erősítettem rá a következő felirattal: „Itt értem partot, 1659. szeptember 30-án.”

Késemmel naponta egy-egy rovást metsztem a táblába. A hét utolsó napján a rovás kétszer olyan hosszú, a hónap első napján háromszor olyan hosszú, mint a hétköznapiaké.

A hajón tett látogatásaim során számos olyan apró, de nem kevésbé fontos holmit is elhoztam, amiről még nem adtam számot. Ezekre akkor bukkantam rá, amikor tüzetesebben átvizsgáltam a hajósládákat. A kapitány, a másodkapitány, a tüzér és az ács ládáiban egyaránt találtam tollakat, tintát és papírt, de volt még ott 3-4 iránytű, néhány hajózási műszer, napórák, távcsövek, térképek és navigációs könyvek. Nagy összevisszaságban találtam három Bibliát, amelyeket Angliából kaptam és én hoztam magammal az útra, továbbá portugál könyveket, köztük két-három imakönyvet és több más könyvet, amelyek mindegyikére nagy gonddal vigyáztam. El ne feledjem, a hajón volt egy kutya és két macska is, amelyek történetét más helyütt majd részletesebben elmesélem, itt csak annyit, hogy a két macskát magammal hoztam, a kutya pedig akkor ugrott ki a hajóból és úszott utánam, mikor első rakományommal visszatértem a hajóról a partra. Attól kezdve éveken át hűségesen szolgált, bár nem arra lett volna legnagyobb szükségem, hogy becserkésszen nekem bármit, vagy velem tartson sétáimon, hanem hogy beszéljen hozzám.

A már említett tollakkal, tintával és papírral a lehető legóvatosabban gazdálkodtam, és amíg a tintám kitarzott, pontos beszámolókat adtam mindenről. Utána már nem volt módom, mert hiába próbáltam bármilyen eszközzel is pótolni a tintát, nem sikerült. Ahogy a tintát hiányoltam, miután elfogyott, éppúgy több más dolognak is szükségét éreztem, amelyek nem álltak rendelkezésemre. Így például ásó, csákány és lapát, illetve tű és cérna. Ami a fehéreneműt illeti, azt könnyen megtanultam nélkülözni.

Az említett szerszámok híján lassan haladtam a munkával, és közel egy évembe telt, mire teljesen befejeztem kis erődítményem építését. A kerítés cölöpjei olyan súlyosak voltak, hogy alig bírtam meg-

emelni azokat, sokáig tartott, míg az erdőben kivágtam és előkészítettem egyet-egyet, és még tovább, míg hazaszállítottam. Megesett, hogy egyetlen cölöpnél ez a munka két napot vett igénybe, és egy harmadikat, mire a földre állítottam. (...)

Alaposabban fontolóra vettem az életkörülményeimet, és nekiláttam, hogy írásban jellemezzem azokat. Nem azért, hogy utána az írást bárkire is ráhagyományozzam (úgy tűnt, nem leszek túl sok örökssel megáldva), hanem hogy összefoglaljam azokat a gondolataimat, amelyek naponta foglalkoztatnak. Mivel kezdett erőt venni rajtam a csüggedés, azzal nyugtattam magam, hogy összevettem jelenlegi életem jó és rossz oldalát. Pártatlanul próbáltam megítélni a kényelmet, amit élvezek és a szenvedést, amit átélek:

A ROSSZ	A JÓ
❖ Egy szörnyű, lakatlan szigetre vagyok számkivetve, a szabadulás minden reménye nélkül.	❖ Élek, mert a hajó legénységével ellentétben nem fulladtam vízbe.
❖ A világ minden élőlénye közül én lettem kiválasztva a leghitványabb sorsra.	❖ A többiekkel szemben én ki lettem választva arra, hogy éljek. Az Úr, aki csodálatos módon megmentett a haláltól, meg is szabadíthat.
❖ Magányra ítélték, eltiltva az emberi fajtól és társadalomtól.	❖ Nem éhezem és a hely, ahol élek nem sivár, élelemben gazdag.
❖ Nincsenek ruháim, amelyek testemet takarják.	❖ Az éghajlat itt meleg, tehát ha lenne is ruhám, alig hordhatnám azt.
❖ Védtelen vagyok az emberek vagy vadállatok ellenséges támadásaival szemben.	❖ Olyan szigetre kerültem, ahol nincsenek az életemet fenyegető vadállatok, szemben azzal, amit például az afrikai partokon láttam. Mi lett volna velem, ha ott szenvedek hajótörést?
❖ Egy lélek sincs, akihez szólhatnék, vagy aki enyhíthetné bánatomat.	❖ Isten rendkívüli adományként partközelve küldte a hajót, ahonnan megszerezhettem minden szükséges holmit, hogy felszerelkezhessenek és ellássam magam utánpótlással, akár életem végéig is.

Olyan őszinte vallomás volt ez, amilyen csak sanyarú sorsomtól kitelt. De nem csupán a negatív jelenségeket emlegette fel, hanem azokat is, amelyekért hálás lehetek. Szolgáljon ez tanulságul mindazok számára, akiknek a világon a legnyomorúságosabb sors jutott, mert mindenben találhatunk valamit, ami megnyugvást okoz és reményt kelt.

Miután elkészítettem ezt a számvetést, mindinkább bele-törődtem sorsomba, és léleken megnyugodva kémleltem a tengert. Reménykedtem, hogy előbb-utóbb megpillantok egy hajót. Elkészült tehát hajlékom, a szikla oldalában felállított sátor, amelyet cölöpkerítéssel vettem körbe. Ez utóbbit fallá erősítettem, kívülről sűrű pázsitot ültettem előtte, később a cölöpfal és a szikla között szarufákat helyeztem el, és hogy az időnként rendkívüli erővel tomboló zivatarok ellen védve legyenek, a gerendákat faágakkal takartam. (...)

Robinson Crusoe

Nekiláthattam, hogy gondoskodjam a kényelememről. Evés, ivás és sok munka közben is nagy szükségem lett volna székre és asztalra. Ezek híján sokkal kevesebb örömöm telt az említett dolgok végzésében. Most tehát ez a munka következett. Bár számos szükséges eszközben hiányt szenvedtem, de ahogy telt az idő, úgy tanultam meg mindössze késsel és fejszével elkészíteni bizonyos tárgyakat. Jóllehet, ezek néha megismételhetetlen és egyedi külsejű tárgyak voltak, amelyekkel valószínűleg senki nem piszmogott volna annyit, mint én. Ha például egy táblára volt szükségem, kivágtam egy fát, a belőle nyert rönköt felállítottam, és fejszével egyenesre vagdostam az egyik oldalt, majd a másikat, mindaddig, amíg egy deszka vékonyságú lapot kaptam, amit aztán a késemmel csiszoltam simára. Igaz, hogy ezzel a módszerrel egy fából csak egy falapot készíthettem, de türelmes munkámnak legalább megvolt a gyümölcse, amely többet ért, mint a sok ráfordított idő.

Elsőként, mint már említettem, az asztalt és a széket fabrikáltam, a hajóról magammal hozott, rövid deszkadarabokból. Az általam készített nagy táblákból viszont fél méter széles polcokat emeltem egymás fölé, végig a barlangom egyik oldalán. Ezeken tároltam a szerszámokat, szegeket és más fémeszközöket. Elkülönítettem tehát azokat a holmikat, amikre bármikor szükségem lehetett. A fegyverei-

met és más felakasztható dolgokat a sziklába ütött vasakra helyeztem, és mire mindezzel végeztem, a barlangom egy boltra hasonlított, ahol minden szükséges tárgy megtalálható. Nagy örömet okozott számomra, hogy az ingóságaim nemcsak jó állapotban, hanem ezután már könnyen elérhető, jó helyen is voltak.

Eljött az ideje, hogy rendszeresen lejegyezzem napi elfoglaltságaimat. (...)

1659. szeptember 30.: Engem, a szegény, nyomorult Robinson Crusoe-t, miután hajótörést szenvedtem, a háborgó tenger kivetett e szerencsétlen szigetre, melyet a Kétségbeesés Szigetének neveztem el. Mindenki más, aki a hajón utazott, a vízbe fúlt, és majdnem én is.

Partot érésem után a napom hátralévő részét tragikus helyzetem miatti sajnálkozással töltöttem. Nem lévén ételem, lakhelyem, ruhám, fegyverem vagy módom a menekülésre, átadtam magam a kétségbeesésnek, és felkészültem a halálra. Úgy gondoltam, hogy majd vadállatok tépnek szét, bennszülöttek gyilkolnak le, vagy étel hiányában éhen halok. A vadállatoktól való félelmemben az éjszaka beköszön-tével egy fán pihentem meg, és mély álomba merültem, holott egész éjszaka esett az eső. (...)

December 27.: Lelőttem egy fiatal kecskét, egy másikat pedig megsebesítettem. Ez utóbbit kötélén fogva haza tudtam vezetni, és ott rögzítettem és bekötöztem a törött lábát.

Megjegyzés: Olyan gonddal tettem ezt, hogy az állat nem csak túlélte, de teljesen felépült, és a lába teljesen ép lett. A hosszas ápolás során megszélidült, és békésen legelgetett az udvaromon, esze ágában sem volt megszökni. Ekkor jutott először eszembe, hogyha háziállatokat tartanék, az kisegítőene élelemmel, amikor lőszer híján már nem tudnék vadászni. (...)

Emlékeztem még a méhviaszra, amelyből afrikai utam során gyertyát készítettem, de itt nem állt rendelkezésemre hasonló. Volt viszont faggyúm, a megölt kecskéből. Ezt egy általam készített agyagedénybe tettem, és kanócot tettem bele. Így már mécesem is lett, igaz, nyugtalanul lobogó és nem túl tiszta fényű. Miközben ilyesmikkel foglalatostkodtam, a kezembe akadt egy kis zsák, és benne a patkányrágta gabonamaradék. Valójában csak héjat és port láttam benne, semmi mást. A zsákra pedig szükségem volt, talán a puszkapor egy részét akartam beletenni, és a szikla oldalában kiszórtam belőle a hulladékot.

Mindez a nagy esőzés előtt volt, és mint lényegtelen dologról el is feledkeztem róla. Egy hónap elteltével azonban rendkívüli felfedezést tettem. Néhány szál gabona nőtt ki az udvaromon, amelyet előbb

eddig ismeretlen növénynek gondoltam, és még egy kis időnek kellett eltelnie ahhoz, hogy felismerjem, 10-12 európai árpakalász lengedezik ott, a szélben. (...)

Könnyek toltak a szemembe, és áldottam a természetet ezért a csodáért. Ami még különösebb volt, az árpa mellett, néhány másik sarjadó kalászt is észrevettem, amelyről hamarosan kiderült, hogy rizs. Afrikában láttam hasonlót nőni, ezért ismertem fel. (...)

Gondosan ápoltam az árpakalászokat, és amikor június vége felé a szemek megértek, összegyűjtöttem azokat. A tervem az volt, hogy újra elültetem őket mindaddig, míg kenyérkészítéshez elegendő mennyiséget teremnek. Csak a negyedik évben jött el az az idő, amikor egy kevés gabonából ételt mertem készíteni. (...)

Keményen dolgoztam 3-4 hónapon át, és végül április 14-én elkészültem a fallal. Nem volt azon ajtó vagy más bejárat, csak egy létra, amelyet ha hazatértem, behúztam magam után, hogy ez se árulkodjon ittlétemről.

Robinsonnak megvolt itt mindene. Újabb zsákmányának köszönhetően, amit egy zátonyra futott hajóroncsból menekített ki, gazdag ember lett. A pénznek azonban nem tulajdonított semmi jelentőséget, nem is foglalkoztatta. Viszont egyre többet foglalkoztatta a szabadulás gondolata. Egy álmatlan éjjelen azon töprengett, vajon honnan és miért épp ide jönnek a vademberek, milyen csónakjaik vannak. Arra gondolt, talán ő is megközelíthetné a vadak földjét. Amikor elszenderedett, álmában egy ember keresett nála menedéket, és ő befogadta. Az álom meggyőzte arról, hogy társ nélkül innen soha nem szabadulhat. Meg kell mentenie egy foglyot. Közben megint eltel másfél év.

(...) Végre egy nap reggelén, amint kiléptem otthonról, öt kenut pillantottam meg a tengerpart mellett. Utasaik már partra szálltak és eltávolodtak a járműveiktől, olyannyira, hogy nem is láttam őket. Azt azonban tudtam, hogy mindig legalább négy vagy hat ember jött egy-egy ilyen csónakkal, vagyis most húsz-harminc látogató lehetett éppen itt, ami komoly nehézséget jelentett számomra. Sok ember volt ez egy ellen. Csodálkozva és feszengve figyeltem az erődömből, mi történik, előtte persze megtettem hamarjában minden szükséges intézkedést a védelemre. Egy darabig türelmetlenül figyeltem és hallgatóztam odalenn, hátha észreveszek valamit, majd elunva a várakozást a puskáimat a létrák aljához támasztottam, és a szokott módon felmáshoztam a sziklatetőre, ahonnan én jól láthattam mindent, de engem nem láthatott senki. Távcsővemmel innen már észrevettem őket. Legalább harmincan voltak. Hatalmas tűz lobogott a tengerpart közelében, és

pogány gesztusokkal és testtartásban táncoltak, ugráltak a tűz körül a vadak.

Hamarosan megpillantottam, amint a tűz mellé hurcolnak két szerencsétlent. Az egyik rögtön össze is rogyott, mert egy bunkóval vagy egy fakarddal fejbe csapták, és két-három bennszülött rögtön nekilátott, hogy kibelezze és előkészítse a sütéshez, a másik fogoly közben ott állt a közelükben, várva, hogy iszonyú sorsa beteljesüljön. De nem várt túl sokáig. Nem volt megkötözve és látván, hogy kicsit lankad iránta a figyelem, életösztönétől vezérelve hirtelen eszeveszett vágtaiba kezdett a part mentén, egyenesen abba az irányba, ahol az én lakóhelyem állt.

Bevallom, megfagyott ereimben a vér, amikor ezt megláttam. Álmom szerencsés kimenetelű végét feledve most rettegni kezdtem, hogy az egész csapat üldözőbe veszi, és fölfedezik a tanyámat. Félelmem rögtön alábbhagyott, amikor láttam, hogy mindössze hárman erednek a nyomába. Még bizakodóbb lettem, amikor kiderült, hogy a három üldöző gyorsaságban semmiképpen sem vetélytársa a menekülőnek, aki ha fél órán át bírja tartani ezt az iramot, biztosan megszabadul tőlük.

Köztük és az erődöm között ott húzódott a patak, amelyet történelemben korábban olyan sokat emlegettem. A patakot éppen kis folyóvá duzzasztotta az ár. A menekülő bennszülött most odaért, ahol egykor az én ladikom volt kikötve, és ha szabadulni akart, bizony át kellett úsznia azt. A férfi, amikor odaért, meg sem torpant, gondolkodás nélkül belevetette magát a vízbe. Úgy harminc karcsapással keresztül-szelte a folyót, és másik partra érve hihetetlen fürgeséggel száguldott tovább. Amikor üldözői a patakhoz értek, kiderült, hogy csak ketten tud úszni, a harmadik nem. Megállt a víz szélénél, egy darabig bámult a társai után, de aztán egyet gondolt és visszaindult. Mint később kiderült, bölcs döntés volt a részéről.

Ezalatt a két vadember rendületlenül szelte karjaival a hullámokat, de fele olyan gyorsan sem úsztak, mint aki előttük járt. Ekkor érett meg bennem a gondolat, hogy talán segíthetek megmenteni ennek a szegény teremtménynek az életét, és ezzel szolgát vagy talán társat szerzek magamnak. Sietve lerohantam a lépcsőn a két puskáért, majd újra fel, és futottam tovább a tenger felé. Egy rövid úton, végig lejtőn haladva, sikerült az üldözött és üldözői közé kerülnöm. Az előbbi megpillantva elkiáltottam magam, és amikor megfordult, legalább annyira megrémülhetett, mint amennyire az emberevőktől félt. Intettem neki, hogy jöjjön vissza, és közben elindultam az üldözői

irányába. Ezalatt odaérkezett közülük az első, akit én puskám agyával köszöntöttem.

Nem volt kedvem elsütni a fegyvert, nehogy a többiek meghallják, bár mivel távol voltak, aligha tudták volna mire vélni. Közben az üldöző társa is odaért, de megtorpant, mintha megijedt volna, én közben gyorsan közeledtem felé, de mielőtt még odaértem volna hozzá, észrevettem, hogy íj és nyíl van nála, amivel éppen engem készül célba venni. Kénytelen voltam elsőként lőni. Villámgyorsan célba vettem. Az első lövésem végzett velem. Lövésem hatása az üldözöttre leírhatatlan volt. A puskatűz és a zaj úgy megrémítette, ha mozdulni tudott volna, nyilván szívesebben menekül, de olyan dermedten állt ott, mint egy kőszobor.

Biztatóan néztem reá, mosolyogtam s intettem, hogy csak jöjjön közelebb hozzám, hogy ne féljen tőlem. Úgy látszott, hogy megértett, mert egyet-kettőt lépett felém, aztán megállt. Újra lépett néhányat, megint megállt. Most láttam csak, hogy úgy remeg, mint akit foglyul ejtettek és most a kivégzésére vár. Tovább biztattam, hogy jöjjön közelebb és közben, ahogy éppen eszembe jutott, igyekeztem biztosítani jó szándékom jeleiről. Egyre közelebb és közelebb jött, de úgy tíz lépésenként letérdelt, hogy kifejezze háláját. Úgy tűnt, most már megértette, hogy nem elvenni, hanem megmenteni akartam az életét. Rámosolyogtam, igyekeztem barátságos arcot mutatni. Lassan odaért hozzám, megint letérdelt, arccal a földre borult, megcsókolta azt, reá tette lábamat a fejére, mintha azt akarta volna kifejezni, hogy tegyek vele, amit akarok, mostantól a rabszolgám. Megfogtam a kezét és föl-emeltem. (...)

Igyekezett tudtomra adni, hogy tetszésem szerint rendelkezhetem vele, és szolgálni fog, amíg csak él. Tudtára adtam elégedettségemet, és hamarosan beszélni kezdtem hozzá, hogy őt is megtanítsam szót érteni velem. Elsőként értésére adtam, hogy ezentúl *Péntek*nek fogom nevezni őt, mert a kalendáriumom tanúsága szerint ezen a napon szabadítottam meg őt.

Többek között megtanítottam őt arra, hogy engem Mesternek nevezzen, továbbá arra is, hogyan kell mondani az én nyelvemen *igent* és *nemet*. Uzsonnára kecsketejet és árpalepényt tálaltam fel, és miután megmutattam, hogyan mártogatom a lepényt a tejbe, Péntek ügyesen utánozva engem, kitűnő étvággal fogyasztotta el az ételt. Az éjszakát a barlangban töltöttük, de mihelyt pirkadt, felköltöttem őt, s intettem, hogy jöjjön utánam, majd felöltöztetem. Ennek örülni látszott, mert eddig anyaszült meztelen volt. (...)

Egy nyúlbőrből varrott kényelmes sapkát is kapott. Most, hogy elfogadható öltözékhez jutott, örült, mert közel olyan jól öltözött volt, mint Mestere. Még igazítottam a ruhadaraboknak azon a részein, amelyekről Péntek azt mondta, kényelmetlen neki, és hamarosan teljesen hozzájuk szokott.

Robinson és Péntek

Nagy örömem telt abban, hogy naponta buzgón tanítgattam mindenre, ami hasznos és szükséges lehet számára, különös tekintettel a beszédre és arra, hogy megértse, amit mondok. Ő volt a legértelmesebb diák, akit csak kívánni lehetne, ráadásul nagyon lelkes volt és örömmel töltötte el, ha megértett vagy megértette magát velem. Úgy éreztem, az életem jóra fordult, nem tartottam már a bennszülötkektől, sőt azzal sem foglalkoztam, hogy elhagyhatom-e még valaha a mostani lakóhelyemet. (...)

Négy évvel később Robinsonnak lehetősége nyílt a szabadulásra. Egy fellázadt hajó matrózai három embert tettek ki a szigeten: a kapitányt, a kormányost és egy utast. Robinson társaival (már négyen voltak, Péntek apját és egy spanyolt is megmentettek a kannibálok kezéből) foglyul ejtette a zendülőket, és visszafoglalták a hajót. A lázadás szervezőit a szigeten hagyták.

(...) Nem sokkal ezután, dagály idején, egy csónakkal a partra indultam és magammal vittem azokat a holmikat, amiket a szigeten maradóknak ígértem. Kérésemre a kapitány engedélyezte, hogy ezeket kiegészítsük a három matróz hajósládaival és ruháival, amiknek azok szerfelett örültek. Megpróbáltam lelket önteni beléjük azzal is, hogy ha módomban lesz majd hajót küldeni ide utánuk, akkor nem feledkezem majd el róluk.

Amikor utoljára elhagytam a szigetet, magammal vittem néhány emléktárgyat, a nagy kecskebőr kalapomat, az esernyőmet és az egyik papagájomat. Nem felejtettem el magamhoz venni a pénzt sem, ami olyan sok éven át hevert hasznavehetetlenül, hogy közben rozsdállni kezdett, megfakult, és amíg meg nem tisztítottam, alig látszott, hogy nemes fémről van szó.

Amint azt a hajónaplóból pontosan megtudhattam, 1686. december 19-én hagytam el a szigetet, amelyen huszonzét évet, két hónapot és tizenkilenc napot éltem. Második fogságomból ugyanazon a napon szabadultam, mint amelyen a nagy csónak segítségével a szalehi mórók kezéből megszöktem. A hajó, amelyen most utaztam, 1687. június 11-én érkezett meg Angliába, ahol már harmincöt éve nem jártam. (...)

(Lengyel Tamás fordítása)

Amit a műről tudnod kell

Keletkezése • 1719. április 25-én jelent meg a regény. Cselekményének alapja valóságos történet. Alexander Selkirk (e.: szelkörk) matróz hosszú éveket töltött a lakatlan Juan Fernandez-szigeten. A tengerészút büntetésből hagyta itt kapitánya. Selkirk a civilizációtól távol is képes volt elfogadható, emberi körülményeket kialakítani saját maga számára. A különös sorsú matróz történetéről szinte mindenki hallott Angliában. Defoe személyesen is megismerkedett vele. Néhány évvel a személyes találkozás után az akkor már csaknem 60 éves író hetek alatt vetette papírra művét. Defoe írói képességét bizonyítja, hogy a regény cselekménye nemcsak érdekes, hanem hihető és valószerű (reális) is. Ezzel a realista regény előfutára lett.

Témája • Az emberi helytállás különböző természeti viszonyok között.

Szerkezete • A regény 18 fejezetből áll. A történetet egyes szám első személyben maga Robinson meséli el, aki naplót vezet életéről és küzdelméről, amíg a tintája el nem fogy.

Cselekménye • Robinson Crusoe 19 éves korában szembeszáll szülei akaratával, és az angol középosztálybeli jólét kényelmét otthagya, megszökik. 1851. szeptember 1-jén Hullban (e.: hal) egy Londonba induló hajó fedélzetére lép. Ezzel kezdődik évtizedekre nyúló kalandjainak, hányattatásainak sorozata.

Már első útján hatalmas viharba kerül, a hajó elsüllyed, és utasai csak nehezen érnek partot. Robinson ekkor megfogadja, hogy soha többé nem száll tengerre. Ám egy hajóskapitány barátja rábeszélésére mégis kihajózik. A sikeres vállalkozás után ismét Afrika felé indul, de kalóztámadás miatt rabszolgaságra jut, és csak két év után sikerül megszöknie többedmagával. Brazíliába kerül, földet vásárol és ültetvényeiből két év alatt meggazdagszik. Megint Afrikába készül, immár néger rabszolgákért.

1659. szeptember 1-jén indul ismét útnak. Ekkor következik be az a hajótörés, amelynek egyetlen túlélőjeként egy ismeretlen, lakatlan szigetre vetődik. Az itt eltöltött idő 27 év, 2 hónap és tizenkilenc nap. Ennek során végigjárja az emberi fejlődés sok évezredes útját. Akaraterejével, céltudatosságával egyre elviselhetőbb életkörülményeket teremt a maga számára. Állatokat szelídít, van húsa, teje, túrója, sajtja, gabonát és rizst természet, agyagedényeket éget ki, kenyeret süt, állatbőrökből ruhát készít.

Robinson a magány hatására istenfélő, vallásos, jámbor emberré válik, egyre inkább úgy gondolja, hogy bűnei miatt került ebbe a helyzetbe.

A 24. évben sikerül társat szereznie, amikor megszabadít a kannibálok fogságából egy fiatal bennszülöttet. Pénteknek nevezi el, és lassanként „megszelídíti”, hite szerint a lelkét is megmenti.

A szigetről való menekülését egy közelben horgonyzó angol hajó matrózainak lázadása teszi lehetővé. Robinsonék segítségével a kapitány, a kormányos és az egyik utas, majd a pártjukra álló matrózok visszafoglalják a hajót.

A lázadás főkolomposait a szigeten hagyják. Robinson odaajándékozta nekik mindenét.

A történet Angliában fejeződik be. Robinson eladja brazíliai ültetvényeit, gazdag ember lesz, és akin csak tud, segít.

Évek múlva még látogatóként visszatér a szigetre, mely közben benépesült.

Szereplők és a főhős jellemzése • Robinson Crusoe, a kalózkapitány, Moely, a mór, a spanyol hajótöröttek, az angol hajó kapitánya és legénysége, Péntek és Péntek apja.

■ **Robinson Crusoe:** a főhős, 1623-ban York városában született. Apja brémai volt, eredeti nevén Kreutznaer, ám az angolok nem tudták kiejteni, így Crusoe-nak hívták. Robinson a harmadik fiú volt. Legidősebb bátyja katonaként halt meg, másik testvére meg világgá ment, ebből kifolyólag apja nagyon féltette. Robinsont polgári erényekre nevelte. Őt azonban űzte a kalandvágy, így megszökött otthonról. A tengerentúli „kereskedelemből” szeretett volna meggazdagodni. Első lépésként minden pénzén olcsó csecsebecsákat vett, amelyeket a bennszülöttekkel aranyra akart cserélni. Nyerészkedési vágya kielégítetlen volt oly annyira, hogy még rabszolgavadásznak is állt. Ám a sors úgy rendelte, hogy harmadik hajótörése után egyedüli túlélőként vetődött partra. Minden vagyona a pipája, kése és dohányos szelencéje volt. Nem tudta, hogyan szerezzen élelmet, miként védje meg magát a bennszülöttektől és a vadállatoktól. Az első éjszakát egy fán kucorogva töltötte kétségek közepette.

Robinson alakján keresztül jól megfigyelhető a *hőseszmény* átalakulása. Defoe hőse a tőkés életideált testesíti meg. A mítosz lényege, hogy az embert a civilizációs fejlődés különböző fokozatainak mutatja be: Robinson „végigjárja” az emberiség történetét. A civilizáció fejlődését kell megismételnie, persze vannak eszközei és eszméje, amelyek segítségével győzelmet arathat a természet és saját emberi gyengeségei felett. Hősiessége abban áll, hogy képes felülemelkedni sorsán.

Egyénisége, ügyessége, munkabírása és gyengeségei (félelmei, elkeseredései, ügyetlen próbálkozásai) együtt teszik a polgárság példájává: munka, szívósság, leleményesség, bátorság és bizakodás jellemzik.

A személyiség értékét a képességek, a teljesítmény és a küzdőszellem határozzák meg:

- minden használható holmit összegyűjt a hajóról;
- minden lehetséges veszély elhárítására alkalmas erődöt épít;
- tíz hónapra van szüksége, hogy alaposan megismerje a szigetet;
- a harmadik évben kezd földet művelni;
- a tizenegyedik évben állít csapdát, hogy állatokat foghasson be (kecskéket tenyészt);
- napjait munkarend határozza meg; délelőtt vadászat, élelemszerzés (3 óra), ebéd; délután mezőgazdasági munka (4 óra).

Robinson lelkes „könyvelő”. Állandóan mérleget készít, készleteit leltározza, és lényegében minden dologgal kapcsolatban kettős könyvelést vezet (tartozik – követel). Veszteségei új tettekre sarkallják, új módszerre tanítják (pl. gabonavetés), sikerei teszik számára elviselhetővé a magányt. Amikor megérkezik a szigetre, így medítál: *Nincs egyetlen lélek se, akihez szólhatnék, aki előtt kiönthetném a lelkem. De isten csodálatos módon elég közel küldte a hajót a parthoz, hogy oly sok dolgot kihozhattam, melyek vagy fedezik a szükségleteimet, vagy képessé tesznek arra, hogy magam fedezzem ezeket, ameddig csak élek.*

A büntudat és önmagasztalás kettőssége jellemzi a főhőst. Robinson vallásos fogadalmait életének jó és rossz fordulatai határozzák meg. Az egyetlen megkerülhetetlen probléma a magány problémája. Robinson talán ettől szenved a leginkább, elkeseredései és gyengeségei is a társtalanság miatt erősödnek fel. Péntek megjelenése oldja fel kínzó gyötrelmei alól. A hibák és erények együttes ábrázolásával Defoe mégis az árnyalt realista alakábrázolás előfutára.

A régi feudális értékrenddel szemben a kapitalizmus hasznossági elve kerül előtérbe. Robinson „derék angol”, a szigetet saját gyarmatává, Pénteket rabszolgájává teszi. Igazi polgár, civilizátor, aki mindent megteremt, amire szüksége van: ő a homo economicus, a gazdálkodó ember.

Ennél is sokkal fontosabb, hogy nem veszíti el keresztény hitét, minden reggel és este megköszöni Istennek, hogy nem engedte a hajótöréskor vízbe fúlni. Defoe, maga is rendíthetetlen középosztálybeli *protestáns*, a magányos élet ürességével szembesíti hősét, amikor felteszi a kérdést: *Mi vagyok én, és mi a többi élőlény, szelídek és vadak, emberek és ragadozók? Miből lettünk mindannyian?* Robinson Crusoe válasza saját kérdésére végső soron az, hogy minden élet, minden létezésforma Isten akaratát fejezi ki, és hogy a földi boldogság nem más, mint feltétel nélküli bele nyugvás a Gondviselés szándékaiba.

Defoe hőse nemcsak a sziget ura lesz, hanem olyan önbizalommal és magától értetődő könnyedséggel teszi ezt, hogy sok olvasóban Crusoe börtöne, a lakatlan sziget egyenesen paradicsomi képzeteket keltett. Márpedig, ha az volt, *Crusoe* tette olyanná.

Üzenete • A történet legnagyobb tanulsága az, hogy a civilizáció nemcsak azokból a tárgyakból, eszközökből, nemcsak a körülöttünk élő emberek kölcsönös viszonyából áll, hanem abból is, amit tudunk róla. A *Robinson Crusoe* a legfontosabbra irányítja figyelmünket, miközben izgalmas, fordulatos történetével elszórakoztat minket: arra, hogy mit jelent embernek lenni. A könyv tanulsága szerint embernek lenni annyit jelent, mint végiggondolni, mi mindenre van szükségünk, és harcolni érte. Szükségünk van a létbiztonságra az éhség, a szomjúság, az időjárás viszontagságai és a vadak ellen. Szükségünk van a többi emberre a magányosság ellen. Szükségünk azokra a törvényekre, amelyek az együttlétünket szabályozzák.

A regény a saját korában és az utókorban • A polgárosodó Anglia olvasói az író idejében, az 1700-as évek első felében örömmel olvasták, hogy a civilizáció egy átlagos képességű angol férfit is képessé tesz arra, hogy megbirkózzék a természet erőivel. Örülhettek annak is, hogy a megmentett Péntek istenként tiszteli mesterét, a fehér embert. Az angol gyarmatosító hatalmat is, mely leigázta és alattvalókká tette a távoli földrészek lakóit, jóságosnak és tiszteletre méltónak láthatták. A regény megnyugtatta az angol olvasók lelkiismeretét.

A XXI. század embere számára nem ezek a szempontok az értékek. Elsősorban azért szeretjük, mert lebilincselően érdekes, sodróan lendületes, az elejétől a végéig izgalmas regény. Másodsorban: az ember nagyszerűségét közvetíti. Bemutatja, hogyan lehet a természet fölött úrrá lenni, hogyan képes az ember egymagában is megőrizni ember voltát, emberi méltóságát. Robinson eljut a gyűjtögető életmódtól és a teljes kiszolgáltatottságtól az állattenyésztésig, a földművelésig, a házépítésig, a kézművességig és a hajóácsolásig. Harmadsorban: a regény tudatosítja bennünk, hogy társas lények vagyunk. Robinson is a szigetén ettől szenvedett a legjobban, egész lényét betöltötte a vágyakozás az emberi közösségre.

1. Mikor, milyen korban élt Daniel Defoe?
2. Miért állították pellengérré?
3. Milyen célból kezdett regényt írni?
4. Milyen műfajt teremtett Daniel Defoe?
5. Melyik a leghíresebb regénye?
6. Mi adta a *Robinson Crusoe* alapötletét?
7. Hányszor szenvedett hajótörést Robinson?
8. Melyik az a dátum, amelyik meghatározta Robinson életét?
9. Mivel töltötte az első heteket a szigeten?
10. Hogyan kezdte a gazdálkodást a szigeten?
11. Hogyan szerezte meg a táplálkozáshoz szükséges húst?
12. Milyen mesterségeket tanult meg, amelyekkel az életét könnyítette meg?
13. Hány éve volt Robinson a szigeten, amikor felfedezte a kannibálokat?
14. Jellemezd Pénteket!
15. Mennyi időt töltött Robinson a szigeten?
16. Milyen tulajdonságai segítették Robinsont a fennmaradásért vívott küzdelemben? Vannak-e olyan jellemvonásai, amiket követendőnek tartasz? ✨
17. Az alábbi emberi tulajdonságok közül válaszd ki, ami jellemző a regény hősére: *kitartó, nemtörődöm, döntésképtelen, jó megfigyelő, rendetlen, fakezű, buta, céltudatos, okos, tervszerűen dolgozik, alapos, lusta, szorgalmas, találékony, ötlettelen, lassú, saját kárából tanul, nehezen szánja rá magát valamire!*
18. Mit vitt magával Robinson, amikor elhagyta a szigetet? Hogyan fejeződik be a regény? ✨
19. Képzeld el, hogy ott vagy Robinsonnal a szigeten és lelket kell öntened belé, mert elhatalmasodott rajta az elkeseredés! Írd le, milyen érvekkel győzöd meg, hogy szebbnek lássa a világot, legyen kedve tovább küzdeni önmagáért! (A 16. kérdés szavaival érvelhetsz!)

JONATHAN SWIFT

(1667–1745)

Charles Jervas:
Jonathan Swift, 1710

Sírfelirata, amelyet latin nyelven maga szövegezett, így hangzik: *Itt nyugszik Jonathan Swift, ahol a vad felháborodás nem marcangolhatja többé a szívét.* Emberiségessége, világot átölelő részvéte tette a világirodalomnak talán legnagyobb és legkíméletlenebb satirikusává. Ehhez azonban az is szükséges volt, hogy birtokában legyen az írásművészet egész eszköztárának. Birtokában volt. Aligha vitatható, hogy ő a XVIII. század legnagyobb angol írója, aki egyéb remekművek között megírta a mindmáig egyik legtöbbet olvasott, ismert és idézett könyvet: a *Gulliver utazásait*.

Életútja • Jonathan Swift, (e.: dzsoneten szvift) 1667-ben született az írországi Dublinban. Jómódú angol család sarja. Előkelő iskolában szerezte meg az alpműveltséget, a dublini Trinity College-ben szerzett diplomát. Orániai Vilmos hatalomra kerülése után Angliába költözött. A londoni társasági élet, az előkelő politikai és irodalmi körök hamar befogadták a különös ifjút. A kötöttségeket rosszul tűrő Swift

azonban 1694-ben Írországra költözött, és anglikán lelkésszé szenteltette magát. A század első éveiben különféle plébániákon töltött be lelkészi állásokat, de gyakori vendég volt Londonban is, ahol szoros barátságot kötött Addisonnal és Steele-lel. Ez idő tájt kezdődött írói pályája. Amikor 1710-ben a toryk vették át a hatalmat, Swift elvállalta az *Examiner* című konzervatív kormánylap szerkesztését, tolálva a tory kormányt támogatta. 1713-ban Anna királynő Swiftet a dublini Szent Patrick-székesegyház főesperesévé nevezte ki.

Írországi küldetését kezdetben valóságos száműzetésnek élte meg, de hamarosan megtalálta a helyét az ír közéletben. Írói tehetségét az elnyomott nép szolgálatába állította. A húszas években hallatlan népszerűségnek örvendett a szigetországban. Amikor 1722-ben egy négyhónapos angliai tartózkodás után visszatért Dublinba, városszerte megkondították a harangokat, és örömtüzeket gyújtottak tiszteletére. Írói pályájának kiteljesedése is erre az időre tehető. A harmincas évektől egyre súlyosabb betegségek öröklték fel energiáját. Elhatalmasodott rajta gyermekkorában kezdődő súlyos betegsége, amely szédüléssel és időszakos siketséggel járt. Halála előtt vagyonának egy részét egy örültek házára hagyta. 1745-ben halt meg Dublinban.

Munkássága • Írói pályáját költőként kezdte, kissé mesterkelt stílusú *pindaroszi ódák* szerzőjeként vált ismertté. A költészettel később sem hagyott fel, stílusa azonban átalakult: a közvetlen, beszélgető hangvétel miatt a realizmushoz közelített.

Prózaíróként első jelentős műve *A könyvek csatája* című *szatíra*. Klaszszicista, világos és fegyvelmezett stílusú mű, mely a *burleszk* elemeket sem nélkülözi.

1702-ben jelent meg a *Hordómese* c. szatírája. Swift szabadszelleműségével kiemelkedett kortársai közül. Ebben a szatirikus művében a katolikus, anglikán és kálvinista hitvallást képviselő hősein keresztül az egyházak történetét és a vallási dogmákat parodizálja. Támadást intéz a skolasztika (a középkorban uralkodó iskolás bölcsészet)

Fogalomtár

pindaroszi óda – Pindarosz ókori görög költő után. Ünnepelesebb, magasztosabb hangú költemény, mely érzelmileg, nyelvileg gazdagabb és zaklatottabb, mint az ódák általában

burleszk – az olasz *burla* – *tréfa*, *móka* szóból származó többjelentésű fogalom, olyan bohózatfajta, amely képtelen helyzetekre, torzításokra, kiélezett helyzetkomikumokra épít

szatíra – egy ókor óta használt lírai műfaj. Jellemzője, hogy a valóság komikus-ironikus ábrázolására törekszik. Ábrázolási módszerei között szerepel az arányok megváltoztatása, a kicsinyítés, a nagyítás, a túlzás

felfogása és a barokk ízlés maradványai ellen. Talán épp e műnek köszönhető, hogy Swift nem léphetett püspöki méltóságba, gúnyolódását az egyház sohasem bocsátotta meg neki.

Prózasztílusa, vitázó és érvelő tehetsége a publicisztikában is megnyilvánul. Politikai *pamflet*jei közül kiemelkedik az 1711-ben született *A szövetségesek eljárása* és a *Javaslat az ír kézműipar általános használatára* című (1720). Írország csak a hazai ipar felkarolásával szabadulhat gyarmati függéséből. *A rőfős levelei* 1724–1725 között pedig nyíltan fölveti a polgári szabadságjogok kérdését, a nép és az uralkodó, az Írország és Anglia közötti kapcsolat súlyos problémáit. *A Szerény javaslat* (1729) című művében, sötét és keserű iróniával, ír gyermekek húsának árusítását javasolja, mint egyetlen megoldást az ír nyomor enyhítésére.

Életművének csúcsa a *Gulliver utazásai*, nagyszabású szatirikus összefoglalás, frontális támadás az emberi, társadalmi romlottság, kártékonyosság, sötét fanatizmus, az ember mérhetetlen önhittsége ellen. Az önhitt, naiv Gulliver az önfelfedezés útját járja be annak felismeréséig, hogy az ember csupán értelmes állat, akiben az állat elnyomja az értelmet. A látszólag mulatságos kalandok mögül átizzik Swift elemi erejű erkölcsi felháborodása, s ha a mai olvasó előtt rejtve marad is a korabeli szatirikus utalások tömege, a négy könyvben megérzi a XX. században már megszokott, abszurd szatírával „sokkoló” irodalom korai példáját.

Jelentősége • Ha egész életművét tematikus, azon belül kronológiai rendbe állítjuk, kitűnik, hogy minden egyes témát először komoly hangú értekezésben, javaslatban írt meg, s az őszinte segítőkészség hatástalansága, a közöny láttán folyamodott türelmét veszítve a szatíra hatásosabb fegyveréhez, hogy egy abszurd ötlettel felrázzon, rádöbentsen a helyzet tragikumára, tarthatatlanságára, a javítás szükségességére. Indulatos szatírája a „fekete humor” korai példája is egyben, s nem véletlen, hogy hosszú értetlenség után a XX. század értette meg igazán, s hogy a szatirikus parabolának Kafkáiig nem volt művelője. Nálunk Zilahyra, Ambrus Zoltánra, Szathmári Sándorra és másokra, de modern fordítójára, Karinthy Frigyesre hatott leginkább, aki *Utazás Faremidóba* és *Capillaria* címmel ötödik és hatodik könyvet írt a *Gulliver utazásaihoz*, amely számtalan ifjúsági feldolgozásban világszerte a gyermekek egyik legkedvesebb olvasmánya mindmáig.

GULLIVER UTAZÁSAI

(részletek)

Utazás Lilliputba

Első fejezet

... Úszni kezdtem: ár és hullámverés ragadott magával. Gyakran tapogatóztam lábaimmal, de nem értem feneket – már éppen elhagyott volt minden erőm s úgy tűnt, hogy elmerülök, midőn hirtelen lábam szilárd talajt ért; egyidejűleg a vihar is csillapult. Ez a part, melyre sorsom vetett, oly lejtős volt azonban, hogy csaknem egy mértföldet tocsogtam a vízben, míg szárazat értem, ami, úgy tudom este nyolc óra tájt lehetett. Még egy félmérföldnyi utat gyalogoltam most, de nem láttam semmi lakhelyet és nem találkoztam senkivel, oly fáradt és gyenge voltam, hogy talán nem is vettem volna észre. Kimerülten lihegtem, a levegő forró volt és az a pohár brandy is dolgozni kezdett, amit még a hajón ittam. Szóval nagy kedvet éreztem, hogy elaludjak. Lefeküdtem a fűbe, mely csodálatosan gyengéd és rövidszárú volt és elaludtam, azt hiszem, soha még ilyen mélyen. Világos nappal volt, mire felébredtem. Fel akartam kelni, de kiderült, hogy képtelen vagyok mozdulni – karjaimat és lábaimat kétoldalt a földhöz erősítették – hosszú és sűrű hajam is le volt kötve. Testemen, vállamtól egészen sarkamig, számos vékony kötelék húzódott. Csak fölfelé nézhettem; a nap hevesen sütni kezdett, fénye máris tűrhetetlenné vált. Valami zavart zajt hallottam, de helyzetemet tekintve, nem láthattam egyebet a kék égnél. Kis idő múlva valami élő dolgot éreztem bal lábamon, mely lassan mozgott előre és mellemhez közeledett, csaknem államig ért már, mikor lesütve szemem, amennyire csak bírtam, piciny emberi lényt pillantottam meg, mely alig volt hat hüvelyk magas. Kezében íj és nyíl, hátán tegez. Ugyanazon időben legalább negyven társát éreztem, amint az elsőt követik. Meglepetésem példátlan volt: oly hangosan kezdtem ordítani, hogy mindnyájan ijedten megfutottak, mint később megtudtam; ez alkalomból néhányan meg is ütötték magukat, amint siettükben kétoldalt leugráltak rólam. De csakhamar visszatértek megint, és az egyik, aki annyira merészkedett, hogy megláthatta arcomat, két kezét bámulva csapta a levegőbe és éles, de tiszta hangon e szavakat kiáltotta: *Hekinah degul*. Társai többször ismételték e szavakat, melyeknek értelmét akkor még nem fogtam fel. Helyzetem, amint az olvasó elképzelheti, igen kényelmetlen volt. Végre azonban, hosszas vergődés után szerencsésen elsza-

kítottam a köteléket és kihúztam a cövekeket, melyekhez bal lábam erősítve volt – mert cövekekhez kötöttek – majd egy heves rántással, mely jelentékeny fájdalommal járt, meglazítottam a hajamat letartó köteléket úgy, hogy fejemet kéthüvelyknyire elfordíthattam. De a kis teremtések újból elfutottak, mielőtt egyet is megfoghattam volna – mire éles hangon, hangos kiáltásban törtek ki –, majd az egyik így kiáltott: *tolgo phonac*. Ugyanabban a percben legalább száz nyíl hegye érte bal kezemet, mint megannyi finom varrótű. Egy második vezényszóra testemre és arcomra irányultak az íjak. Ez utóbbit eltakartam bal kezemmel. Mikor ennek a nyílzápornak vége volt, fájdalommban felnyögtem s újból megkísértem eltépni kötelékeim. Erre újabb sor-tűz következett, még hevesebb, mint a megelőző. Néhány bátrabb legény dárdáját próbálta oldalamba döfni, szerencsémre bőrzubbony volt rajtam, amin a vékony rudak nem hatolhattak át. Úgy véltem, legjobb, ha szép csendbe fekszem. Az volt a tervem, hogy így maradok estig, amikor is, bal kezem szabadon lévén, könnyen letéphetem kötelékeim. Ami a bennszülötteket illeti, azokkal majd csak elbánok, ha mégakkora hadsereget küldenek is ellenem, ha csak ekkorák, mint az, akit láttam. De sorsom másként rendelte. A kis népség, látván, hogy megnyugodtam, abbahagyta a nyilazást. A növekedő zaj tudatta velem, hogy egyre többen vannak. Bal fülemtől mintegy háromlábnyira állandó kopogást hallottam, egy egész órán át, midőn odafordultam, amennyire a kötelékek és cövekek engedték, másfél láb magas emelvényt pillantottam meg, melynek tetejében négy vagy öt bennszülött fért el, akik létrákon jutottak fel. Ez emelvényről egyikük, aki tekintélyes személynek tűnt, hosszú beszédet intézett hozzám, melyből egyetlen szót sem értettem. Meg kell jegyezni, hogy mielőtt belefogott volna, háromszor így kiáltott: *Langro dehul san*. E szavak értelmét később tudtam meg.

Erre mintegy ötven bennszülött nekem esett, elvágták a kötelékeket, melyek fejem leszögezték, úgy, hogy most oldalt fordulhattam és szemlélhettem azt a személyt, aki beszélt hozzám, szavait taglejtésekkel kísérve. Középkorú férfinak látszott, magasabb volt, mint az a másik három, aki kíséretét alkotta.

Gulliver Lilliputban

Ezek egyike, apród módjára, uszályát tartotta, valami kevéssel lehetett nagyobb, mint a középső ujjam. A másik kettő, mint kivehettem, kétoldalt foglalt helyet. A beszélő férfi minden tekintetben a gyakor-

lott szónok eszközeivel élt; hangjából hol fenyegetőzést, hol ígéretést, hol könyörgést, hol szelídséget vehettem ki. Kevés szóval válaszoltam, de a legalázatosabb hangon, bal kezem és szemeimet az égre emeltem, mintegy tanúként idézve a napot. Tekintve, hogy emellett halálosan éhes voltam, nem állhattam meg, hogy parancsoló étvágyam közöljem velük (talán a tisztelet rovására) egyik ujjamat ismételten szájamhoz emelve. A *hurgó* (így hívták a szónokot, mint később megtudtam) azonnal megértette mozdulatom. Leszállt az emelvényről és parancsot adott, hogy támasszanak létrákat oldalamhoz. E létrákon mintegy száz bennszülött futott fel rám, szájamig szöktek és ételekkel megrakott kosarakat hoztak. Mindez a király akaratára történt, rögtön azután, hogy tudomásul vette vágyamat. Többféle állat húsát különböztettem meg, de csak látásból, ízéről nem. Voltak itt lapockák, combok, szegycsontok, ürühús formájúak és jól lehettek elkészítve, de akkora volt minden, mint egy pacsirta szárnya. Két-három koncot ettem egy harapásra, hozzá három cipó kenyeret, ezek meg akkorák voltak, mint egy-egy puskagolyó. A kis emberkéek mindent megtettek, hogy éhségem csillapítsák, közben a csodálkozás és bámulat kitöréseit hallottam, annyira meglepte őket étvágyam és terjedelmem. Ezek után jelekkel tudattam, hogy szomjas vagyok. Most már tudták, hogy valami kis adagról nálam nem lehet szó; de igen értelmes népség volt ez, ügyesen hengergettek egy nagy hordót, kezemre gurították és bevették a fenekét. Egyetlen kortyra kiittam, ami nem volt nagy dolog, félpint lehetett az egész és íze a gyenge burgundiéhoz hasonlított, de finomabb volt. További hordó következett, melynek tartalmát az első után küldtem s jeleztem, hogy még szeretnék: de már nem volt több. Miután e csodákat végrehajtottam, örömkialtásokban törtek ki, körbe táncoltak és többször hallottam, amint a *Hekinah degul* szavakat harsogják. Jelt adtak, hogy dobjam le a hordókat, de előbb hangos kiáltásokkal figyelmeztették az alant állókat, hogy félre az útból. *Borah mevolah*, ezt kiabálták, majd mikor a hordókat ledobáltam, megint: *Hekinah degul*. (...)

A helyiek által *Emberhegynek* nevezett utazó bekapcsolódik az ország életébe, megismerkedik a törvényekkel, szokásokkal, az ország súlyos gondjaival: a pártviszályal és a szembenálló szektáknak az ország biztonságát is veszélyeztető ellenségeskedésével.

Ötödik fejezet

Gulliver Lilliputban többször kihasználta a testi adottságaiban rejlő lehetőségeket, ám az egyik ilyen eset majdnem vesztét okozta.

(...) Mindamellettt nemrégiben mégis volt alkalmam őfelségének igen jelentős szolgálatot tenni; legalábbis akkor még úgy képzeltem. Egy éjszaka egyszer csak arra ébredek, hogy száz meg száz ember ordít az ajtó előtt; egy csomó udvari ember átvágta magát a tömegben, odarohant hozzám, és rimánkodva arra kért, hogy azonnal fussak velük vissza a palotához; ő császári felsége lakosztályai végig lángban állnak. ... Mikor megérkeztem, láttam, hogy már létrákat támasztottak a császári lakosztályok falához, sőt vödörben is bőségben voltak, csak éppen a víz esett meglehetősen távol innen. Egy ilyen vödör mindössze akkora volt, mint egy nagyobbfajta gyűszű, és a derék tűzoltók rendkívüli igyekezettel adogatták is őket sorban a kezembe, de a lángok oly hatalmasak voltak már, hogy mindez nem sokat ért. Kabátommal is elfojthattam volna a tüzet, de azt szerencsétlenségemre otthon felejtettem a nagy rohanásban. ... Az este bőségesen fogyasztottam egy rendkívül finom borból Azt sem tudom, hova írjam azt a szerencsém, hogy ezen folyadékból eddig még egy cseppet sem adtam vissza a természetnek. A hőség is, mely csontom velejéig átfűtötte testemet (hiszen állandóan a lángok közvetlen szomszédságában sültöm), most a vesekiválasztás és hólyagműködés irányában kezdett hatni, a bennem levő borral együtt, úgyhogy hamarosan hatalmas kvantumok buzogtak belőlem, amelyeket azonnal a megfelelő helyekre irányítottam, úgyhogy három percen belül az egész tüzet sikerült eloltanom, s így a felséges architektúra, mely hosszú századok munkáját hirdette tornyaival, megmenekült a pusztulástól. ... egyáltalában nem voltam biztos abban, milyen arccal fogadja majd az uralkodó az egészet (bármily rendkívüli volt is szolgálatom). Tudniillik az ország egyik alapvető törvénye, hogy halálos bűnnek számít bárkinél, ha dolgát a palota környékén végzi.

... Magánúton közölték velem, hogy a császárné nem szűnő horreur-rel viseltetik fenti ténykedésem iránt, olyannyira, hogy a palota ellenkező végébe költözött, a leghatározottabban megtiltva, hogy a megmentett részeket valaha is restaurálják. Azt is megtudtam, hogy legbelsőbb bizalmasai jelenlétében bosszút esküdött ellenem.

Hatodik fejezet

Áskálódások és civakodások: – oly megszokott mindez az udvaroknál, hogy nem időzök tovább amaz ármányok vázolósa mellett, melyekkel irigyeim a király még mindig haragos szívét ellenem ingerelték. Más tárgyra térek.

... A lilliputiak műveltségéről itt csak futtában szólhatok. Éppen, hogy írásukat kell felemlítsem, nem balról-jobbra írnak, mint az európai népek, nem is jobbról-balra, mint az arabok és zsidók, nem is lefelé, mint a kínaiak, hanem keresztbe, a papír egyik sarkából a másik felé. Effajta írást eddig Angolországban tapasztaltam csak, ahol hölgyeink alkalmazzák, mikor leveleznek.

Halottaikat fejjel lefelé temetik el, azt hiszik ugyanis, hogy tízezer hónap múlva mindenki feltámad és hogy abban az időben a Föld (amit laposnak képzelnek) felfelé lesz fordulva: – így aztán a feltámadás talpra állítja az egész Lilliputot. Maguk között a tanult emberek már régen felismerték e tétel tarthatatlanságát, de a nép tartja magát hozzá és a gyakorlat ma sem egyéb.

(...) Hivatalok betöltésénél inkább jó erkölcsökre, mint képességekre tekintenek, úgy okoskodnak, hogy közepes emberi értelem nagyon elégséges valamely hivatal betöltésére, ha már az embereknek kormányzásra van szükségük: – a nyilvános ügyek intézése nem lehet valami mélységes rejtély, amit csak néhány, kiválasztott lángész foghat fel – hiszen ilyen alig három születik egy emberöltő alatt – ellenben felteszik, hogy igazság, méltányosság, türelem: ezek oly erények, melyek minden embernek hatalmában vannak; jóakarattal és gyakorlattal ezek az erények bárkit képesíthetnek állami szolgálatra, kivéve, ha különös tanulmányok kellene hozzá. Szerintük erkölcsi tisztaságot sohasem pótolhat a szellem élessége vagy emelkedettsége, mert sohasem lehet oly veszélyes az a hivatalnok, aki értelmiségi hiányból valami hibát követ el, mint az, aki ügyes és ravasz eszével ezt a hibát takargatni, rendezni, sokszorozni, szépíteni tudja.

(...) Talán érdekelni fogja az olvasót, hogyan éltem én Lilliputban, kilenc hónapot és tizenhárom napot. Némi műszaki hajlamaim lévén, meg a szükség is kényszerített rá: csináltam magamnak egy elég kényelmes asztalt, meg széket, a park legnagyobb fáiból. Kétszáz varrónő készítette ingemet és ágyneműimet, amilyen durva és vastag anyagból csak lehetett, de még így is négyrét kellett összehajtani, hogy a mi gyolcsunkhoz hasonló vásznat kapjak.

A varrónők úgy vettek rólam mértéket, hogy lefektettek a földre: – egyik nyakamra állt, másik hasamra. Hosszú kötelet feszítettek ki, melynek hosszát egy harmadik mérte le. Aztán megmérték a mutatóujjam nagyságát és kijelentették, hogy kész a mérték, a többit a matematikusok végzik, akik tudják, hogy az emberi test milyen arányokban függ össze – két hüvelykujj, az egy csukló, két csukló, az egy nyak, két nyak, az egy derék. Ruhámat ugyanilyen módon készítette háromszáz szabó, csak a mértéket vették másképp. Letérdeltem és ők

létrát támasztottak a nyakamhoz, az egyik felmászott ezen a létrán, ólom pilumot bocsátott le a földig: ennek hossza jelentette a kabátomat. Derekamat, karjaimat magam mértem le. Mikor azután elkészült (az én házamban készítették, csak itt volt elegendő hely), olyan formája volt, mint valami összerakott szőnyegnek.

Élelmemről háromszáz szakács gondoskodott. Házam körül kényelmes kis kunyhókat építettek, itt éltek családostul. Ebédkor húsz kiszolgáló pincért tenyeremre tettem és felraktam az asztalra, száz pincér lent várakozott, az asztal alatt, húsos tálakkal, tálcákkal, itallal; szellemes módszerünk volt, mindezt köteleken húzni fel, mint ahogy a vödört rántjuk fel a kútból. Egy-egy tál étel egy-egy harapást jelentett; egy vödör bor vagy más ital egy kortyantásra elég. A mi ürühúsunk jobb, de a marhahúsuk kiváló. Egyszer kaptam egy akkora marhacombot, hogy hármat is haraptam belőle, de az ilyen ritkaság. Szolgáim állandóan csodálkoztak azon, hogy eszek meg mindent, csontostul, ahogy nálunk a pacsirtacombot eszik. A libát és pulykát egyszerre kaptam be – be kell vallanom, ízesebb, mint a mienk. Kisebb szárnyasokból húsz-harmincat szúrtam fel villámra egyszerre...

yard – angol hossz mérték, 0,914 m; **kvantum** – mennyiség; **pint** – űrmérték, 0,9 liter; **promenáda** – sétány; **mérföld** – hossz mérték, kb. 1609 m; **lojális** – méltányos, jóhiszemű, együttérző; **hüvelyk** – hossz mérték, 25-27 cm; **láb** – hossz mérték, változó: 29,2-től 32,5 cm-ig; **incidens** – általában váratlan, kellemetlen esemény, zavaró mozzanat; **fanatizmus** – vakbuzgóság, amely mások meggyőződése iránti elfogultsággal, türelmetlenséggel párosul; **proklamáció** – kiáltvány; **ólom pilum** – a római legionáriusok félezer éven át használt jellegzetes hajítófegyvere. Körülbelül 2 méter hosszú nehézgerely, melynek vashegye képes volt átütni az ellenség vértzetét vagy pajzsát

1. Milyen társadalmi berendezkedés volt Lilliputban? **2.** Hogyan viselkedtek Gulliverrel a királyi udvarban? **3.** Milyen nevet kapott Gulliver? **4.** Milyen két párt küzdött a hatalomért Lilliputban? Valójában kikre gondolt Swift? **5.** Melyik epizód tetszett neked a legjobban az első részből? ❄️ **6.** Állítsd össze az első rész cselekményvázlatát!

Utazás Brobdingnagba

Első fejezet

A felségsértés vádjá elől elmenekülő hős rövid angliai tartózkodás után ismét hajóra száll, s Brobdingnagba, az óriások jól szervezett államába kerül.

(...) 1703. június 16-án az árbockosárban figyelő hajósinas földet kiáltott. Tizenhetedikén nagy szigethez, vagy szárazföldhöz értünk. Kapitányunk a nagy csónakban tizenkét embert küldött, hordókkal hoznának vizet, ha van. Megkértem, hadd tarthassak velük, mert érdekelt a vidék. Partot érve se folyót, se forrást nem találtunk, emberi lénynek nyoma sehol. A hajósok visszatértek a partra azzal, hogy a tenger közelében majd csak találnak friss édesvizet, magam beljebb sétáltam. Kopár, sziklás talaj terpeszkedett előttem mindenütt. Kifáradtam s látván, hogy semmi látni vagy felkutatni való nem kínálkozik, visszafordultam az öböl felé. Ekkor a tengert pillantottam meg és rajta a csónakot, melybe kíséremim beszálltak már s oly sebesen és lóhalálban eveztek a hajó felé, mintha valami veszedelem üldözné őket.

Gulliver Brobdingnagban

Kiabálni akartam, de e pillanatban rémítő alakot pillantottam meg, mely a vízbe gázolt, térdig és sebesen kapkodott a csónak felé. Óriási léptekkel gázolt, de a mi embereink félmérföldnyi előnyben voltak, másrészt a tenger itt tele van hegyes sziklával és a szörnyeteg így nem érhetette utol a csónakot. Ezt utóbb tudtam meg, mert akkor nem volt bátorságom végignézni a hajszát, visszafordultam és futni kezdtem, felkapaszkodtam egy dombra, ahonnan beláthattam a vidéket. Mezőket láttam és földeket. Ami először lepett meg, a fű volt (legelőn voltam, mint később kiderült), húsz láb magasságban csapott össze a fejem fölött. (...)

Nyolcadik fejezet

Gulliver majdnem három évet töltött az óriások országában. Ott-tartózkodásának egy madár vet véget.

(...) Utunkat befejezve, őfelsége kedvet kapott, hogy néhány napot a tengertől mintegy kilencórányira fekvő Flanflasnic palotájában töltsön... A tengert szerettem volna látni: szabadulásom egyetlen lehetőségét, mely a visszatérést jelentette nekem, ha sorsom is úgy akarja. Még betegebbnek tettem magam, mint amilyen valóban voltam és kértem, engedjessék meg, hogy egy bizonyos szolgál kíséretében (akit igen kedveltem, s akire gyakran rábíztak már) a tengerpartra juthassak friss tengeri levegőt élvezni... A szolgál, a palotától mintegy félórányira levitte dobozomat a partra: ott letette a sziklák közé. Felhúztam

ablakomat és vágyteljesen néztem a végtelen vizet. Nem jól éreztem magam és azért azt mondtam a szolgának: most aludni fogok egy kevéssé a függőágyban, ami bizonyára jól tesz majd nekem. Lefeküdtem, a fiú meg letolta kívülről az ablaktáblákat, hogy ne érjen a hideg levegő. Azonnal elaludtam... egyszerre csak arra riadtam fel, mintha valami erősen ráncigálná azt a kis fogót, ami dobozom külső falához volt erősítve s amibe, szállítás közben, szíjat fűztek. Úgy éreztem, hogy a dobozt igen magasra emeli valami, aztán vízszintesen ragadja tovább: az első rántásra majdnem kiestem függőágyamból, azután azonban simán és nyugodtan repültünk. Torkom szakadtából kiáltozni kezdtem, de eredménytelenül, kinéztem ablakomon: csak eget és felhőket láttam. Magasan fölöttem állandó zaj suhogott, mintha szárnyak csapkodnának: lassankint felismertem borzasztó helyzetemet. Egy saskeselyű ragadta meg fogójánál a dobozt, nyilván teknőcnek nézte, amit nagy magasságból sziklára szokott ejteni, hogy az összetört teknőből kiszedje az állat hulláját és elnyelje. Kitűnő szaglása és látása révén ez az állat kisebb tárgyakat is észrevesz, mint az én dobozom volt.

Csakhamar éreztem, hogy a szárnycsapások fokozódtak: egyidejűleg dobozom hevesen libegni kezdett, mint szélben a lobogó; azt is hallottam, hogy a saskeselyű (majdnem bizonyos vagyok benne, hogy az volt) több lökést és ütést szenved, aztán egyszerre nyílegyenesen zuhanni kezdtem, csaknem egy egész percig, oly gyorsan, hogy a lélegzetem elfulladt. Végre borzalmas sustorgás és robaj következett, hangosabb és félelmesebb, mint a Niagara dübörgése, most jó egy percig teljes sötétség fogott körül, aztán megint emelkedni kezdtem, végre pedig ablakom felső részén világosság hatolt be. Tisztában voltam vele, hogy a tengerbe zuhantam. (...)

1. Hova került második útja során Gulliver? Nehéz volt-e megszoknia az aránykülönbségeket? Hol volt nehezebb a helyzete: itt vagy Lilliputban?
2. Milyen körülmények között hagyta el Gulliver ezt az országot? ❄️
3. Foglald össze, mi tetszett Gullivernek ebben az országban?

UTAZÁS LAPUTÁBA, BALNIBARBIBA, LUGNAGGBA, GLUBBDUBDRIBE ÉS JAPÁNBA

Ötödik fejezet

A harmadik rész a tudósok országának fantasztikus helyszíneire vezet: Laputába, a repülő szigetre – szórakozott, elmerült matematikusok és muzsikuskok közé, akiknek *minden, ami praktikus, az már alantas* –, és

Laputa, a lebegő város

ennek alsó tartományába, Balnibarbiba, ahol a Kitalátorok Akadémiájának tudósai értelmetlen találmányokon dolgoznak, míg a romos főváros lakói nyomorognak.

... Ezután átmentünk a nyelvtudományi intézetbe, ahol három professzor tanácskozott honi nyelvük megtisztítása ügyében.

Első tervük az volt, hogy az emberi beszédet meg kell rövidíteni, mégpedig azáltal, hogy a többszótagú szavakat egyszótagúra redukáljuk, az igéket és igeneveket meg mind egy szóig kibóbáljuk; hiszen a valóságban előforduló minden elképzelhető dolog úgyis csak főnév. Másik tervük abban állt, hogy egyáltalában ki kell irtani az összes létező szavakat, amit azzal indokoltak, hogy mind az egészségügy, mind az időmegtakarítás szempontjából rendkívüli előnyökkel járna. Hiszen világos, hogy minden szó, melyet kiejtünk, fogyasztja a tüdőt; következésképpen nagyban hozzájárul életünk megrövidítéséhez. Ennélfogva a következő megoldást javasolták: tekintettel arra, hogy a szavak tulajdonképpen mind tárgyakat jelképeznek, sokkal kényelmesebb volna minden ember számára, ha magukat a tárgyakat cipelnék a hátukon, kiválogatva azokat, melyek éppen szükségesek, hogy egy bizonyos témával kapcsolatban megmutathassák, miről is akarnak értekezni. ...

A mágusok szigetén (Glubbdubdrib) Gulliver megidézteti a múlt néhány nagy alakját – és kiábrándul; Luggnagban pedig, a halálra képtelen, torz, szánalmas öregekkel – a struldbrugokkal – találkozza *az örök élet utáni mohó vágyai meglehetősen csökkentek.*

UTAZÁS HAUHNHNM ORSZÁGBA

Tizedik fejezet

Negyedik útja során a nyihahák, a bölcs és szelíd lovak birodalmába kerül; megtanulja a józan, igazmondó állatok nyelvét is, melyben nincs szó a hazugságra. Az itt szolgáló ember formájú (ősemlékes) kétlábúak – a yehuk – kapzsi, falánkok, romlottak: visszataszítóak.

A bennszülötteket (a lovakat) viszont egyre jobban csodálta.

... Megcsodáltam a bennszülöttek erejét, kedvességét, fürgeségét, de ilyen kedves és szép lényekben ekkora erkölcsi érzéket tapasztalni:

ezen kevés volt a csodálat, ez már a legmélyebb hódolatot keltette bennem. Eleinte persze nem volt meg bennem az a természetes félelem és tisztelet, amit a yehuk s más állatok éreznek a Hauhnhnm-ekkel, mint felsőbb lényekkel szemben; de lassan és fokozatosan, anélkül, hogy észrevehettem volna, úrrá lett fölöttem s emellett elteltem mély hálával és szeretettel, hogy oly jók voltak hozzám és megkülönböztettek fajtám többi teremtéseivel szemben.

(...) Gyönyörűséggel szemléltem minden Hauhnhnm-et s lassanként észrevétlenül utánozni kezdtem mozdulataikat, járásukat; természetemmé is vált ez a szokás úgy, hogy barátaim gyakran mondják nekem most is az ő durva modorukban: „barátom, olyan otrombán cammogsz, mint egy ló”, aminél nagyobb bókot nem mondhatnak nekem. De meg a kiejtésemben is van valami a Hauhnhnm-ek beszédmodorából, ha ezért csúfolnak, vagy nevetnek rajtam, annak csak örülni tudok. (...)

Gulliver a ráció eszményi társadalmából is kénytelen távozni.

... gazdám egy reggel magához hívatott, valamivel korábban, mint szokott. (...) A legutóbbi országgyűlésen, midőn a yehu témát feszegették, a képviselők közölték vele hivatalos rosszallásukat, mivel egy yehut (engem értve) olyan bánásmódban részesít, mely csak nyihahát illet, nem pedig egy ilyen állati barmot. Mindenkinek tudomása van róla, hogy gyakran tölti az idejét az én társaságomban, mintha ebből öröme vagy előnye származnék; az efféle viselkedés aligha egyeztethető össze akár a természet, akár a logika törvényeivel, azonkívül példátlan az ország történetében. Az országgyűlés tehát arra *buzdította*, hogy vagy abban a bánásmódban részesítsen, melyben a fajtám többi tagját, vagy pedig *utasítson: ússzam vissza arra a helyre, ahonnan jöttem.*

Gulliver és a nyihahák

Az a három év, amit Gulliver a nyihahák földjén töltött, jó hatással volt saját erkölcsi érzékének és jellemének fejlődésére. Saját maga által készített csónakon hajózott el a szigetről, és hosszú viszontagságokkal teli úton 1715. december 15-én tért vissza Angliába.

Családja nagy örömmel és szeretettel fogadta a már halottnak hitt Gullivert, aki azonban nem szívesen tartózkodik körükben. A nyihahák földjén töltött évek következtében annyira megundorodott az emberektől, hogy ide-

jének nagy részét inkább az istállóban töltötte, ahol két fiatal csődör társaságában érezte magát igazán jól.

Természetesen megírta utazásainak történetét, és annak zárszavában megindokolta, miért nem szükséges gyarmatosítani ezeket a területeket.

Tizenkettedik fejezet

... Nemigen találkoztam olyanokkal, akiknek legfőbb vágyuk az lett volna, hogy leigázzák, rabszolgasorba vessék, lemészárolják, vagy a gyarmatosítás során elűzzék őket: amellet, hogy ezek az országok nem is különösebben gazdagok aranyban, ezüstben, cukorban és dohányban: az a legszerényebb vélemény érlelődött meg bennem, hogy nem méltó tárgyai civilizációs buzgóságunknak, hősiességünknek és érdekeinknek.

Így hát, nemes olvasó, odaértünk, hogy hű képét adtam útjaim tizenhét évének s hét hónapjának: legfőbb törekvésem mindig az igazság volt s nem a szóvirágok ékes cicomája. Mint mások annyian, én is mulattathattalak volna bámulatos és hallatlan mesékkel, de illendőbbnek véltem, ha a színtiszta valóságot beszélem el, egyszerű s közvetlen modorban; – az én dolgom nem az volt, hogy mulattassalak, de hogy közöljek veled néhány dolgot, amit nem tudtál.

Mi, akik távoli országokat bejártunk, hol ritkán fordul meg angol és más európai ember, könnyen gyárthatunk fantasztikus leírásokat, csudás tengeri és szárazföldi állatokról. De az utazó legfőbb célja az legyen, hogy az embereket bölcsebbé s jobbá tegye, jó s rossz példával egyaránt javítsa lelküket mindabban, amit távoli országokról elmond. (...)

(Karinthy Frigyes fordítása)

1. Milyen tapasztalatokat szerzett Gulliver a tudományok országában? **2.** Mivel foglalkozott a Királyi Kitalátorok Akadémiája? **3.** Hova utaztatja Swift hőst a negyedik részben? **4.** Sikerült-e beilleszkednie Gullivernek ebbe a társadalomba? **5.** M a különbség a nyihahák és yehuk között? **6.** Szerinted miért utánozta Gulliver a nyihahák mozdulatait, járását? **7.** Miért kellett elhagynia ezt a számára oly ideális helyet? **8.** Mikor, és hogyan érkezett haza Angliába? **9.** Hogyan érezte magát az emberek között? Hol tartózkodott a legszívesebben? ✨ **10.** Igaz-e, hogy J. Swift a legmélyebb keserűségét fejezte ki a legtökéletesebb formában? Melyek azok a legnagyobb keserűségek, amelyekről a regényben szó van? Fogalmazd meg véleményedet!

11. Nézzétek meg az azonos című animációs filmet erre a linkre kattintva: <https://www.google.com/search?q=gulliver+utaz%C3%A1sai+teljes+film+magyarul>! Mi a különbség a regény és a filmváltozat között? Beszéljétek meg! Vagy nézzétek meg ezen a linken a 2010-ben készült modern feldolgozást: <https://videa.hu/video/film-animacio/gullivers-travels-hun-2010-81-perc-zMJ1qtkBIJ18ynR0!>

A *Gulliver utazásai* a korban oly népszerű utaztató regények cselekménybonyolítását követi, de a *világirodalom legnagyobb szatírája* – nemcsak művészi értékénél fogva, hanem, hogy úgy mondjuk, átmérőjénél fogva is. Más szatíra egy-egy emberi gyengeséget, divatot vagy visszaélést ostromoz, *Gulliver egész embervoltunk rettentő kicsúfolása.* (Szerb Antal)

Keletkezése • Swift 1726-ban adta ki a négy részből álló *Gulliver utazásai* című regényt. A könyv sikere Defoe művéhez hasonló: az első kiadás néhány nap alatt elfogyott. A *Gulliver utazásai* nem holmi egyszerű, mulattató történet, hanem keserű firtor, gúnyos bírálat a korabeli angol társadalomról.

Miért tükörképe ez a humoros könyv az angol állapotoknak? Az angol uralkodó osztályok hatalmi vetélkedéseiben egy-egy csoportosulás vezetői – átvitt értelemben – csak akrobatamutatványokkal tarthatták fenn magukat. Nem szakértelmük döntötte el sorsukat, hanem kötél-táncos bravúrjaik, amint azt a törpe Fimnap kincstárnoknál tapasztaltuk, aki azért érvényesült, mert többször egymás után tótágast állt a kötélen. A magas sarkúak és az alacsony sarkúak küzdelmében tízezrek pusztultak el a tojásfeltörés módja miatt. Swift ebben a hasonlóságban nemcsak a tory- és a whig-párt villongását gúnyolja ki, hanem azt is, hogy az uralkodó pártok végeredményben ugyanazt akarják, és hogy az egyik párt éppoly ostoba, mint a másik. A Lilliput–Blefuscu közötti háborúban Anglia és Franciaország versengését kell látnunk. Az események menete megfelel a spanyol örökösödési háború lefolyásának.

Saját életútjának alakulásával az író az ír nép sanyarú életére is felfigyelt. Az angol társadalom visszásságai érzékenyen érintették, a politikai csatározások aktív részeseként közelről tapasztalhatta a korrupciót, a közösségellenes önzést, karrierizmust, sok-sok igazságtalanságot, szegénységet, nyomort. Egyéni ambíciója (püspöki méltóság) is eredménytelen maradt. Mindezek vezettek főművének a megírásához.

Témája • *Gullivernek*, a kalandvágó hajóorvosnak négy fantasztikus útját írja le ebben a regényben Jonathan Swift, de ezúttal nem a kalandok érdekessége adja a mű magvát, hanem sokkal inkább a belőlük és általuk megfogalmazódó, megfogalmazható tanulság. Az első két utazás végpontja a törpék, illetve az óriások országa; ezekben elsősorban a különböző társadalmi rendszerek megítélésére van módunk. A harmadik könyvben az emberi szellem tévelygéseit teszi nevetségessé az író, az utolsó részben pedig már maga az ember lesz a mind élesebb kritika tárgya. Swift nem szórakoztatni akar. **Célja**, hogy minél kegyetlenebb és indulatosabb kritikájával támadja mindazt, ami emberi, következőkép-

pen az embert magát. Különösen három tulajdonságot tart elviselhetetlenül lehangolóknak: a **nagyképűséget**, a **fontoskodást** és az **arányérzék** hiányát. A regény szövege előtt álló *Gulliver kapitány levele unokabátyjához, Symphonhoz* (aki a regény szerint a kiadóval egyezik meg) című részben az utazásairól hazatért hajós visszavonult életéről olvashatunk. Ebben azt állítja, hogy saját lovainak (nyihahák) társaságában jobban érezte magát, mint a yehuk (emberek) világában, ide értve még a családját is. Már ebből a nyitó fejezetből is kitetszik, hogy a fenti három tulajdonság hogyan mérgezi meg az emberi életet – összehasonlítva a negyedik rész világával –, s milyen kicsinyes körülményeket teremt az emberi élet számára.

Műfaja • A *Gulliver utazásai* összetett műfajú alkotás. Elsősorban regény: valóságos kalandtörténet, illetve utaztató regény. Tartalma mellett azonban meghatározó a szellemisége is, ami miatt *politikai satír*ának is nevezhetjük, vagy *államregény*nek, hiszen Swift aprólékosan jellemzi a Gulliver által meglátogatott „országok” államformáját, politikai rendszerét, és szinte mindig összehasonlítja azt saját hazájával. A szerteágazó történet együttese pedig filozófiai, illetve *eszmeregény*re emlékeztet, hiszen az élet, a társadalmi és politikai rendszerek bemutatása enciklopédikus összefoglalása Swift kiábrándult filozófiájának.

Stílusa alapján Swift műve a klasszicista próza jeles darabja, de a fiktív történet állandó hitelesítése és a részletes, pontos környezetrajz a realista próza eszköztárát is felvonultatja.

Szerkezete • A mű négy részének mindegyikében maga a világjáró hajóorvos, Gulliver számol be egy-egy utazásáról. Swift ezzel a módszerrel is hitelesíti a történetet. A tapasztalatok, a különféle érzelmi reakciók, helyzetek (életveszély, lelki-fizikai sérülések) egészen közel visznek hozzá. Az olvasó *együtt él* az elbeszélővel. Gulliver kötelességének tartja, hogy amennyire lehet, térben és időben fontos adatokat rögzítve eligazítsa olvasóit.

Cselekménye • A történet szerint Gulliver 1699. szeptember 4-én indult Bristolból, november 5-én hajótörés érte, aminek következtében **Lilliput (első rész)** partjainál éledezett ájultságából. Hüvelyknyi nagyságú emberkéek nyüzsögtek rajta, s sikerült gúzsba kötnöni őt. Rendkívüli részletességgel írja le kiszolgáltatott állapotát, megalázó helyzetét, mindazok ellenére, hogy Gulliver köztük óriás.

1701. szeptember 24-én indult vissza hazájába.

Gulliver második utazása az óriások földjére, **Brobdingnagba (második rész)** vezet. Két hónappal a Lilliputból való megérkezés után, 1702. június 20-án Gulliver újra hajóra száll. A sors szeszélye folytán *Csavargó* nevű hajójukkal egy olyan szárazföldön kísérelnek meg friss ivóvizet szerezni, amelynek lakói hegymagasságú lények. A főhőst mene-

külő társai a parton hagyják, így kerül Gulliver az óriások földjére. Itt ő válik parányivá, kisszerűvé és nevetségessé. Egy béres találja meg a gabonatóblában, és hazaviszi gazdájához, aki jó szándékú parasztember. Ételt, italt adnak neki, még kis babakázat és ruhákat is készítenek számára. Az óriások közé csöppent Gulliver most maga is tapasztalja, milyen furcsa a világ, ha mások a méretarányok, előző útjának tapasztalatait most kénytelen átértékelni: *Valóban úgy van tehát, ahogy a filozófusok tanítják: semmi sem nagy vagy semmi sem kicsi önmagában hanem csak viszonyítva.*

Amilyen kalandos és véletlenszerű volt Gulliver érkezése, olyan a távozása is az óriások földjéről. Egy hatalmas sas ragadja meg dobozos-tul, majd az óceánba ejti. Egy angol hajó találja meg és szállítja haza. 1706. június 3-án ér partot Angliában. Odahaza úgy érzi, mintha Lilliputban lenne, s hiába tett fogadalmat felesége, hogy soha többé nem engedi még az óceán közelébe sem, a balsors *úgy rendelte, hogy minden esküje hiábavaló legyen.*

A **harmadik részben Laputa** és még egyéb hely az események színhelye. Gulliver kalózok fogságába esik. Megpróbáltatásait, a kalózok viselkedését, lelkivilágát sötét színekkel festi az író. Megkegyelmeznek neki, egy gyenge kis csónakon mentheti az életét a nyílt tengeren. Ha eddig az író úgy bonyolította a történetet, hogy a képtelenségek szinte valóságnak tűntek, akkor most mindezeket túltesz. Egy, az ország fölött keringő-úszó szigetről irányítja, parancsolja a király népe életét. A tudományoskodó butaság különféle változatait látjuk a repülő szigeten (Laputában), az ennek elnyomásában élő alsó tartományban (**Balnibarbiban**, ennek **Lagadó** nevű fővárosában) és a két szomszédos szigeten (**Glubb-dubrib** és **Luggnagg** területén).

Gulliver természetesebb körülmények között jelenik meg harmadik nagy útja után otthonában.

A negyedik út előtt érzi, hogy megint magyarázkodnia kell nyughatatlan természete és kalandvágya miatt. Egy nyomós érv is alátámasztotta a döntést: az útnak induló hajó kapitánya lehet. ... *1710. szeptember 7. napján bontottuk ki a vitorláinkat...*

A legénység fellázad ellene, ismeretlen földön, egy szigeten partra teszik. Gulliver a **nyihahák** (lovak) (**negyedik rész**) országába kerül. A nyihahák szellemi képességeit, igazságos állami berendezkedését, hogy az embereknél minden tekintetben különb élőlények az itt élő állatok, ezt kell Swiftnek bebizonyítania. Félelmetes éles tükröt tart az emberiség elé, s megdöbbenő, hogy bizonyítékainak ereje, sok igazsága van. Gulliver, miután megtanulta a nyihahák nyelvét, hosszú-hosszú eszmeváltást, vitákat folytat „gazdájával”. A nyihahák gyermekeiket elsősorban fizikailag nevelik. Nem betegszenek meg, és nyugodtan, fájdalommenten-

sen hálnak meg. Nem háborúznak, és nem dolgozzák magukat halálra. Nincsenek olyan szükségleteik, amelyek kielégítése különösebb erőfeszítéseket igényelne. A nyihahák szépek, tiszták és elegánsak. Nincs szükségük ruhára. Erkölcsük a kölcsönös tiszteleten és jóindulaton alapul. Művészetük a költészet. Társadalmilag szabályozott módon szaporodnak, ami megakadályozza a túlnépesedést és elkorcsosulást. Végtelenül intelligensek. A hazugságot, mint logikai képtelenséget nem ismerik. Társadalmuk arisztokratikus köztársaság; a döntéshozatal kizárólag egyhangú lehet.

A lovak társadalma mellett ezen a szigeten létezik a *yehuk* primitív, otromba, alantas és gyalázatos társadalma is, ami szöges ellentétben áll a lovakéval. Ők a nyihahák istállójában alsóbbrendű munkára még használható lények, akik az emberekhez hasonlítanak.

Gulliver hazatérte után rájön, hogy ő és minden ember a *yehuk* közé tartozik, ezért az emberek között nem tud többé meglenni, előlük rendre az istállóba menekül.

Az utolsó keserű finton: a meglátogatott országok hollétét a főhősnek el kell titkolnia az angol hatóságok elől, hogy megmentse őket a civilizáció gyarmatosításaitól.

A főhős • A négy fantasztikus utazás főszereplője Lemuel Gulliver, egy sokgyermekes angol birtokos fia, orvosi, hajózástani, matematikai ismeretekkel is rendelkezik. A regény első fejezetéből megismerhetjük származását, családi viszonyait; megtudhatjuk, hol és mit tanult, és milyen körülmények hatására szállt hajóra. Gulliver seborvos, aki hajóorvosként teljesített szolgálatot különböző hajókon, amíg „nevezetes utazásaira” sor nem került. A főhős a legképtelenebb katasztrófákat is túléli, egymaga vetődik partra a különös helyszíneken. Hazatérései alkalmával is mindig egymaga indul útnak.

Gulliver mindenütt valódi angol állampolgárként (alattvalóként, hazafiként) jelenik meg. Mindaz, amit lát és láttat, mindig angolságának eszményeivel és az angliai állapotokkal összehasonlítva nyeri el igazi értelmét. Különösen az első két rész történetében érdemes figyelni a lelkes hazafi angol belviszonyokra vonatkozó burkolt vagy nyílt utalásaira. Ugyanakkor Gulliver átlagos ember is, aki személyiségében az ember összes nagyszerű és kicsinyes tulajdonságát egyesíti. Olyan típust testesít meg, aki tulajdonképpen független a nemzeti hovatartozásától. Az egyedi és általános tulajdonságok mértékletes keverése teszi Gullivert a világirodalom nagy utazóinak rokonaivá (Odüsszeusz, Dante, Robison stb.). A regény hatásmechanizmusa is ezen a kettősségen alapul: Gulliver angol és ember. A hős által előadott történetek tehát egyszerre az angol életviszonyok és az általános európai korszellem keresztmetszetében nyernek értelmet.

A kalandvagyó hajóorvos mindenütt hamar megtanulja vendéglátóinak nyelvét, hazatérte után azonban egyre kevésbé tud szót érteni embertársaival, s a legutolsó útja után már otthon érzi leginkább idegenül magát.

Értelmezése • A nyughatatlan hajóorvos útjainak tanulsága – Swift véleménye a világról és az emberről – valóban kegyetlenül keserű, és nehezen fogadható el. Gulliver kiábrándító, sőt kétségbeejtő tapasztalataival azonban Swift nem kiábrándítani szándékozott, hanem sokkal inkább felrázni, felébreszteni, kijózanítani az önelégültségből, leküzdetni megszokásainkat és előítéleteinket, rávilágítani emberközpontú világképünk torzulásaira. Megfogalmazza azt a végletesen keserű tételt, hogy maga az ember a földi világ legkicsinyesebb, legalantasabb, ugyanakkor legkérkedőbb és legártalmasabb lénye. Ezért nevezhető joggal a könyv a világ legkeserűbb szatírájának. (Szerb Antal)

A *Gulliver utazásaiban* a következő pozitív értékek állnak az értékrend csúcán: észszerűség, erkölcsi tisztaság, igaz emberség, emberi méltóság. Gulliver életrealitása (maga az élet) is hangsúlyos szerepet kap, de életének görcsös védelme ővele is olykor elfeledteti például az emberi méltóságot (életveszélyben hajlandó e magasrendű eszmék feladására). A regényben különös hangsúlyt kap az állandó értékelés és újraértékelés.

A regény azt is sugallja, hogy egy minden eddiginél teljesebb megértés volna szükséges ember és ember között ahhoz, hogy az emberiség ne járjon tévúton.

Üzenete • Milyen esendő és bűnös az ember, mennyire nevetségesnek hat kisszerűsége, ha egy kívülálló veszi szemügyre. Swift szatírája nemcsak a rendszer, a mindig működő társadalmi gépezet, hanem magának az emberi létnek a kritikája is. Görbe tükröt tart a világ elé, hogy annak torzsága mindenki számára megfigyelhető legyen. A szerzőt már a kortársak és az irodalomtörténet is embergyűlölőnek nevezte.

JULES VERNE

(1828–1905)

Jules Gabriel Verne (e: zsül verne) francia szerző, aki úttörő szerepet játszott a sci-fi műfaj megteremtésében. Jules Verne még azelőtt írt az űrbéli, légi és víz alatti utazásról, hogy a légi közlekedés és a gyakorlatban használatos tengeralattjárókat feltalálták volna. A világon a második olyan szerző, kinek legtöbb nyelvre lefordították műveit (az első helyen Agatha Christie áll).

Életútja • Jules Gabriel Verne Nantes-ban, Franciaországban született. Édesapja Pierre Verne ügyvéd, édesanyja Sophie Allotte de la Fuye.

Étienne Carjat: Jules Verne, 1884

Gyermekkorát otthon, Nantes-ban, a nyüzsgő kikötővárosban töltötte. A család nyaranta Brains-ben, a Loire folyó partján lévő vidéki házban tartózkodott, ahol Jules és testvére Paul gyakran kölcsönöztek ki hajót napi egy frankért. A folyón navigáló számtalan hajó látványa beindította Jules Verne fantáziáját. 9 éves korában testvérével a Szent Donatien bentlakásos kollégiumába került. Gyermekként óriási érdeklődést mutatott az utazás és felfedezés irányába, íróként pedig szenvedélyt tanúsított a kalandtörténetek és science fiction iránt.

A tanulmányai befejezése után Jules Verne Párizsba ment jogot tanulni. Azonban az írás háttérbe szorította a tanulást, és mikor erre az apja rájött, megvonta fiától a pénzügyi támogatást.

Jules Verne kénytelen volt eltartani magát, és beállt tőzsdeügynöknek, amit gyűlölt, annak ellenére, hogy valamelyest sikeres volt benne. Ebben az időszakban találkozott Victor Hugoval és Alexander Dumas-val, akik felajánlották, hogy segítenek neki, és ellátják írói tanácsokkal.

Jules Verne fő műve a *Különleges utazások*, mely 54 regényből áll. Néhány ezek közül: *Grant kapitány gyermekei*, *Utazás a Holdba*, *Utazás a Hold körül*, *Utazás a Föld középpontjába*, *Nemo kapitány*, *Nyolcvan nap alatt a Föld körül*, *A rejtelmes sziget*, *Sztrogof Mihály*, *A tizenöt éves kapitány*, *Sándor Mátyás*, *Dél csillaga*, *Észak dél ellen*, *Kétévi vakáció*.

Részletesebben az 54 könyv közül a *Nyolcvan nap alatt a Föld körül* c. regénnyel, főhősének Phileas Foggnak lebilincselő kalandjával fogtok megismerkedni.

NYOLCVAN NAP ALATT A FÖLD KÖRÜL

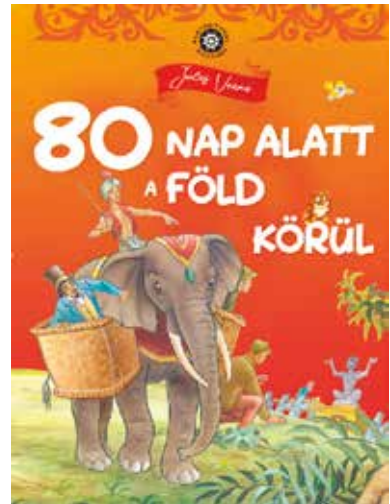
(részletek)

TIZENKETTEDIK FEJEZET

Mire vezetett Phileas Foggnak és útítársának őserdei kalandozása?

A vezető, hogy az előttük álló utat rövidítse, balra kanyarodott az építés alatt álló vágányoktól. A vasútvonal útjába számos akadályt

támasztottak a Vindhya-hegység szeszélyesen kanyargó elágazásai, ezért kitérőkre kényszerült; Phileas Fogg érdeke pedig azt kívánta, hogy minél rövidebben haladjon. A párszi úgy ismerte a vidéket, mint a tenyerét; azt állította, hogyha keresztülvág az erdőn, legalább húsz mérföldet megtakarít. Az utasok teljesen ráhagyatkoztak. Phileas Fogg és Sir Francis Cromarty nyakig eltűnt a puttonyokban; rázta őket az elefánt merev ügése, és a mahout folyvást gyors tempóra nógatta az állatot. A két utas azonban ízigvérig angol flegmával tűrte helyzetét; nemigen társalogtak, és alig látták egymást. Passepartout az elefánt hátán fészkelte; kegyetlenül zötyögtette a furcsa jármű, és gazdája intelmét követve ugyancsak vigyázott, nehogy foga közé kerüljön a nyelve, mert biztosan elharapta volna. A derék fickó hol az elefánt nyakára, hol a tomporára repült, úgy szökelt előre-hátra, mint a bohóc az ugródeszkán. Ő azonban, jóllehet a pisztráng sem ficánkolhatott volna különben, folyvást tréfálkozott; és időnként cukrot húzott elő az útizsákból; az okos Kiuni ormánya végével hátranyúlt a csemegéért, de percre sem hagyta abba szabályos ügetését. ...

Pihenőt tartottak egy banánfaligetben; élvezettel fogyasztották a gyümölcsöt, mely az utazók szerint olyan egészséges, mint a kenyér, és „olyan zamatos, mint a tejszín”. (...) Már úgy látszott, minden bal eset nélkül el is érik úti céljukat, mikor az elefánton a nyugtalanság jelei mutatkoztak, és hirtelen megállt. Éppen négy óra volt.

– Mi történt? – kérdezte Sir Francis Cromarty, és kidugta fejét puttonyából.

– Nem tudom, tábornok úr – válaszolt a párszi, s az erdő sűrű lombjai alól hallatszó kusza moraj irányába fülelt. (...)

– Brahmanok jönnek errefelé, körmenetben. Jó volna, ha nem vennének észre.

Eloldotta a fától az elefántot, a sűrűbe vezette, s az utasoknak azt ajánlotta, ne szálljanak le. Ő maga készenlétben állt, hogy ha menekülni kell, azonnal felpattanjon az elefántra. De valószínűbbnek tartotta, hogy a hívők csoportja elvonul, és nem veszi őket észre, mert a sűrű lombtakaró elfedi mindnyájukat. ...

Csakhamar feltűnt a körmenet eleje a fák alatt, mintegy ötvenlépésnyire Mr. Fogg és útitársai búvóhelyétől. Könnyen megfigyelhették a levelek mögül a vallási ceremónia különös résztvevőit.

Az élen tornyos süvegben, hosszú, tarka lepelben papok haladtak. Férfiak, nők, gyermekek vették őket körül, gyászos kántálásukat szabályos ütemre tamtamok és cintányérok zuhogása törte meg. Mögöttük négykerekű szekér haladt; küllői és abroncsa összefonódó kígyók képét mutatták; két pár gazdagon felszerszámozott zebu húzta a szerket, rajta visszataszító külsejű szobor. (...)

– Káli istennő – suttogetta –, a szerelem és a halál istenasszonya...

– Lehet, hogy a halálé, de a szerelemé soha! – szólalt meg Passepartout. – Phi, pocsék fehérnép!

A párszi odaintett: hallgasson. (...)

Néhány brahman haladt a nyomukban, pompázatos keleti viseletben; egy asszonyt vonszoltak magukkal, a szerencsétlen alig állt a lábán.

Fiatal, fehér bőrű nő volt, európai lehetett volna. Feje, nyaka, válla, füle, karja, keze, lábujja gazdagon megrakva ékszerrel, nyaklánccal, karpereccel, kősöntyűvel és gyűrűvel. Arannyal áttört, könnyű muszlinnal takart tunika simult derekára.

A fiatal nő mögött – kiáltó ellentét – egy gyaloghintó, rajta egy holttest; örök cipelték, meztelen kard az övükben, kezükben hosszú csövű, dömöckölt pisztolyok.

A holttest egy aggastyán holtteste volt: dús öltözéke rádzsára vallott; akárcsak életében, fején most is ott ékeskedett gyöngyökkel hímzett turbánja, testén selyem- és aranyruha, derekán gyémántos kasmíröv, mellette a hindu uralkodók remek fegyverzete. Mindkettőt Dél- és Kelet-Ázsiában használják. ...

Sir Francis Cromarty ugyancsak elszomorodva szemlélte a díszmenetet, aztán a hajcsárhoz fordult.

– Szütti – súgta oda. A párszi helyeslően bólintott, és ajkára tette az ujját. A hosszú körmenet lassan kígyózott a fák alatt, s az erdő mélye csakhamar elnyelte mindenestül. (...)

– Mi az, hogy szütti?

– A szütti – válaszolt a dandártábornok – emberáldozat, Fogg úr, de önkéntes áldozat. Ez a nő, akit most látott, holnap kora reggel máglyahalált hal.

– Hej, a csibészek! – kiáltott fel Passepartout, mert nem tudta elnyomni felháborodását.

– S a holttest? – kérdezte Mr. Fogg.

– Az a férje, hindu herceg, a Bundelkhand egyik független rádzsája – válaszolta a hajcsár.

– Hogyan? – folytatta Phileas Fogg, de hangjában nem volt semmi indulat. – Még ma is létezik ilyen barbárság Indiában? Az angolok nem tudták megszüntetni? (...)

– Boldogtalan asszony! – suttogta Passepartout.

– Élve elégetik!

– El – mondta a dandártábornok –, s ha nem égetnék el, nem is hiszik, milyen nyomorúságba taszítanak a rokonai. Levágnák a haját, néhány szem rizs volna minden tápláléka, megtagadnák, tisztátalanoknak tartanak, s rühes kutya módjára magára hagyatva pusztulna el. Nemegyszer e szörnyű kilátások kergetik a halálba ezeket a boldogtalanokat, nem a szerelem, nem is a vallási fanatizmus. (...)

– Holnap hajnalban ezt az áldozatot is végrehajtják, de ez nem lesz önkéntes áldozat.

– Honnan tudja?

– Itt a Bundelkhandban mindenki ismeri ennek az asszonynak a történetét – válaszolta a vezető.

– Pedig a szerencsétlen semmi jelét nem adta a tiltakozásnak – jegyezte meg Sir Francis Cromarty.

– Nem, mert elkábították kender- és ópiumfüsttel.

– És most hová vezetik?

– Kétmérföldnyire innen a Pillaji pagodához. Az áldozat idejéig ott tölti majd az éjszakát.

– És mikor lesz az áldozat?

– Holnap pirkadatkor.

E válasz után a hajcsár elővezette az elefántot a sűrű bozótból, és felkúszott a nyakára. Amikor azonban éppen indítani készült a jellegzetes füttyentéssel, Mr. Fogg közbelépett, és odafordult Sir Francis Cromartyhoz.

– Ne mentsük meg az asszonyt? – kérdezte.

– Megmenteni ezt az asszonyt, Fogg úr! – kiáltott fel a dandártábornok.

– Még van tizenkét óra előnyöm. Abból kitelik.

– Ej, de hisz önnek szíve van! – mondta Sir Francis Cromarty.

– Alkalomadtán – válaszolta egyszerűen Phileas Fogg. – Ha van rá időm.

brahmanok – India népének egyik kasztja (a többi társadalmi rétegből elzárkózók csoportja), amely főleg papi foglalkozást űz;

Passepartout újra bebizonyítja, hogy bátraké a szerencse

A terv vakmerő volt, csupa nehézség, sőt talán lehetetlen. Mr. Fogg kockára vetette életét vagy legalábbis a szabadságát, s ami ezzel egyértelmű: útjának sikerét – mégsem habozott. Egyébiránt elszánt segítőtársra talált Sir Francis Cromarty tábornokban.

Passepartout is készségesen részt vett a vállalkozásban, csak a parancsra várt. Gazdája ötlete szinte megrészegítette. Szívet-lelket sejtett már a jeges külső mögött. Kezdte megszeretni Phileas Foggot.

És a vezető? Kinek a pártjára áll vajon? Nem húz-e majd az indu-sokhoz? Legalábbis semlegességét kell biztosítani, ha közreműködését meg nem nyerhetik. Sir Francis Cromarty egyenest nekiszegte a kérdést.

– Tábornok úr – felelte a hajcsár –, az asszony párszi, és én is párszi vagyok. Parancsoljon velem.

– Jól van, vezető – válaszolt Mr. Fogg.

– Mindenesetre fontolják meg jól – folytatta a párszi –, hogy nem csupán az életünkkel játszunk, de iszonyatos kínok közt pusztulunk el, ha foglyul ejtenek. Szóval döntsenek.

– Megtörtént – felelte Mr. Fogg. – Úgy hiszem, jobb lesz éjszaka nekivágni.

– Én is úgy hiszem – felelt a vezető.

A derék hindu most részletesebben tájékoztatta őket. Az áldozat párszi származású, híres szépség, egy gazdag bombayi kereskedő leánya. Itt nevelkedett, angol iskolában, egészen elangolosodott, viselkedése, műveltsége szerint úgyszólván európai lett. Audának hívják.

Szülei elhaltak, a lányt pedig tiltakozása ellenére feleségül adták a Bundelkhandba, egy öreg rádzsához. Három hónap múlva özvegyen maradt. Tudta, mi sors vár rá, megszökött, nyomban el is fogták a rádzsza rokonai, mert érdekükben állt a leány halála; kimondták halálos ítéletét; aligha fog a feláldozástól megmenekülni.

A hajcsár előadásától csupán még jobban megszilárdult Mr. Foggban és útítársaiban a nemes elhatározás. Abban állapodtak meg, hogy a vezető a Pillaji pagoda felé irányítja az elefántot, s olyan közel nyomul az épülethez, amint csak lehet. (...)

Óra telt óra után, és csakhamar derengő árnyalatok jelezték az égen, hogy közeledik a hajnal. Egyelőre azonban mélységes mély volt a sötétség.

Eljött a nagy pillanat. Mint amikor a halottak feltámadnak, úgy állt talpra az alvók tömege. Sürögtek-forogtak a csoportok. Kongani

kezdték a tamtamok. Ismét felhangzott az ének, a kiáltozás. A szerencsétlen asszony halálának órája elérkezett. Már fel is tárultak a pagoda kapui. Az épület belsejéből fényesség sugárzott elő.

Mr. Fogg és Sir Francis Cromarty előtt éles megvilágításban feltűnt az áldozat; két pap vonszolta kifelé. Sőt úgy vették észre, mintha a szerencsétlen nőben a végső pillanatban felülkerekedne az életösztön, és ittas kábulata ellen küzdve, megpróbálná kitépni magát hóhérai kezéből. Sir Francis Cromarty szíve nagyot dobbant; görcsös mozdulattal megragadta Phileas Fogg kezét, s megérezte, hogy az angol nyitott kést szorongat.

E percben megindult a tömeg. A fiatalasszony visszasüllyedt a kenderfüst kábulatába. Elvonult a fakírok között, s azok szertartásos rikácsolással a nyomába szegődtek. Phileas Fogg és társai csatlakoztak a menet végéhez, és követték.

Két perc múlva lenn jártak a folyóparton, s amikor megálltak, legalább ötven lépés választotta el őket a máglyától, melyen a rádza holtteste feküdt.

A félhomályban látták, hogy a papok áldozata teljesen magatehetetlenül hever férje holtteste mellett.

Most fáklyát dugtak a farakás alá, s az olajjal végiglocsolt máglya azonnal lángra lobbant. E pillanatban Sir Francis Cromarty és a vezető kénytelen volt lefogni Phileas Foggot, mert az nagylelkű, de oktalan lendülettel már-már a máglyához rohant...

Phileas Fogg éppen lerázta magáról két jóakaróját, amikor hirtelen változott a szín. Rémült kiáltás tört a magasba. Az egész tömeg riadtan vetette magát a földre.

Hiszen az agg rádza nem is halt meg, mert íme, mindenki láthatja: hirtelen talpra áll, mint egy kísértet, felnyalábolja a fiatalasszonyt, és leszáll a máglyáról, kavargó füstoszlopok között, mint valami síri jelenés!

Fakírok, örök, papok valamennyien ott heverték, arcra borulva, hirtelen iszonyat lett úrrá rajtuk, fel sem mertek pillantani, hogy szembenézzenek a csodával.

Az asszony élettelen testét izmos karok szorították, és vitték, mintha nem is volna súlya. Mr. Fogg és Sir Francis Cromarty állva maradt. A párszi lehorgasztotta a fejét, és persze Passepartout is ugyancsak ámuldozhatott... A talpra állt hulla csakhamar Mr. Fogg és Sir Francis Cromarty közelébe ért, és kurtán így szólott hozzájuk:

– Tűnjünk el azonnal!

Passepartout volt. Passepartout személyesen; a sűrű füst leple alatt osont a máglyához. Passepartout használta fel az alkalmat, amikor

még sötét éjszaka volt, hogy kiragadja a fiatalasszonyt a halál torkából! Passepartout alakította ezt a merész és sikeres szerepet, ő vonult végig általános rémület közepette az őrzöngő brahmanok között.

Egy pillanat múlva mind a négyen eltűntek az erdőben, s az elefánt gyorsan ügetett tovább velük. De a felharsanó kiáltozás, ordítózás tudtukra adta, hogy a turpisság kiderült. Phileas Fogg kalapját egy golyó fúrta át.

És most valóban feltűnt az öreg rádza holtteste az izzó máglyán. A papok magukhoz tértek rémületükből, és rájöttek, hogy elrabolták áldozatukat.

Azonnal meg is rohanták az erdőt. Nyomukban az örök. Sortűz ropogott, a nőragadók azonban sebesen futottak, és néhány pillanat múlva kijutottak a golyók és nyilak lőtávólából.

(Csatlós János fordítása)

Amit a műről tudnod kell

A XIX. század technológiai újításai lehetőséget teremtettek a Föld gyors körül hajózására, az ebből adódó kilátások pedig lenyűgözték Verné-t és olvasóit. 1869 és 1870 között három technológiai áttörés történt, melyek első ízben tették lehetővé egy világ körüli út megtételét. Ezek a következők voltak: az első transzkontinentális vasútvonal befejezése az Amerikai Egyesült Államokban (1869), az indiai vasútvonalak összekapcsolása a szubkontinens területén (1870), és a Szezei-csatorna megnyitása (1869). A felfedezések kora a végéhez közeledett, és egy olyan korszak következett, amelyben a turizmus teljesen globálissá válhat. A képzelet szárnyra kapott attól, hogy bárki leülhet, összeállíthat egy ütemtervet, jegyet vehet és körbe utazhatja a világot. Ezt korábban csak a leghősiesebb és legedzettebb kalandorok tehették meg.

Keletkezése • 1873. A *Nyolcvan nap alatt a Föld körül* nehéz időkből íródott Franciaország és Verne számára is. Ekkor zajlott a porosz-francia háború, melyben Verné-t besorozták a parti őrségbe. Az író ekkor pénzügyi gondokkal is küzdött (előző munkáiért nem kapott szerzői jogdíjat), ráadásul az édesapja ekkoriban hunyt el, valamint tanúja volt egy nyilvános kivégzésnek, ami igen felkavarta őt. Mindezek ellenére Verne új könyvén dolgozott, melynek ötlete egyik délután újságot olvasás közben fogant meg benne egy párizsi kávéházban. A regény záró dátuma 1872. december 21., ugyanaz a nap, amikor a regényt folyóiratban publikálták. Mivel először folytatásokban jelentették meg, ezért néhány olvasó azt hitte, hogy az utazás valójában megtörtént: fogadásokat kötöttek.

Műfaja • Romantikus kaland- és utazási regény, ifjúsági regény, a szórakoztató irodalom sorába tartozik.

Témája • Phileas Fogg és kalandjai állnak a középpontban, miként fantáziadús hőstettei és megpróbáltatásai is. A történetben a londoni úriember és újonnan alkalmazott francia inasa, Passepartout próbálja megkerülni a Földet 80 nap alatt. A világot körbeutazó, különös utazás tétje 20 ezer font. Erre az akkoriban nehezen megvalósítható, különleges utazásra lehetőséget biztosított már a közlekedés forradalma. Az új közlekedési eszközök: a vasút, a gőzhajó lerövidítette a távolságokat.

Szerkezete • 37 fejezetre tagolódik a regény. Néhány szavas rövid információ olvasható minden fejezetszám alatt.

Cselekménye • A mű cselekményes, fordulatos, romantikus érzelmi szállal átszótt. A gazdag angol úriember, Phileas Fogg, a londoni Reform Klub tagja 1872. október 2-án egy klubbéli beszélgetés kapcsán vállalkozik arra, hogy egy 20 ezer fontos fogadás keretében (ami teljes vagyonának mintegy felét tette ki) 80 nap (1920 óra) alatt körbe utazza a Földet. A fogadásban részt vevő felek az útvonalat, a közlekedési eszközt és az időt is a *Morning Chronicle* c. lap tervei alapján határozzák meg: London – Suez – Bombay – Calcutta – Hongkong – Jokohama – San Francisco – New York – London.

Városok	Közlekedési eszköz	Idő
Londonból Suezbe	vasút és gőzhajó	7 nap
Suezből Bombaybe	gőzhajó	13 nap
Bombayból Calcuttába	vasút és elefánt	3 nap
Calcuttából Hongkongba	gőzhajó	13 nap
Hongkongból Jokohomába	gőzhajó	6 nap
Jokohamából San Franciscóba	gőzhajó	22 nap
San Franciscóból New Yorkba	vasút és vitorlás szán	7 nap
New Yorkból Londonba	gőzhajó és vasút	9 nap

Wilbur Fix, a Scotland Yard nyomozója tévesen egy angliai – 50 000 fontos – bankrablás tettesét véli felismerni Foggban, ezért folyamatosan hátráltatja a főhóst célja teljesítésében. Mr. Fogg és kísérője a Suezből Bombayig tartó hajóúton két nap előnyre tesz szert, amit hamarosan elvesztenek, mert találkoznak Auda hercegnővel, akit a barbár helyi szokások miatt – halott férjével együtt – máglyán akarnak elégetni. Fogg inasa, Passepartout megmenti a fiatal özvegyasszony életét, így immáron hármásban folytatják az izgalmas versenyfutást az idővel.

A felügyelő Calcuttában letartóztatja Foggékat, ám ők tetemes óvadék ellenében megmenekülnek a bebörtönzéstől, így Fix tovább kényszerül követni őket Hongkongba. Itt Fogg és Auda lemaradnak a Jokohamába induló *Carnatic* hajóról. Phileas kibérli a *Tankadère* kétárbócos hajót, majd a hercegnővel, valamint Fixszel együtt elhajóznak Sanghaj felé. Passepartout, akit az angol nyomozó korábban leitatott, a Carnaticon találja magát. Kábulatában valahogy feljut a gőzhajóra, de a gazdája és útitársa lemaradnak a vízi járműről, mivel nem értesülnek a korábbi indulásról és csak Jokohamában találkoznak újra. A japán kikötővárosban Fix felügyelő megkapja a konzulátuson a Fogg elleni letartóztatási parancsot, de itt semmire sem megy vele, mert már nem angol fennhatóság alatt álló területen tartózkodnak. Jokohamából együtt indulnak tovább San Franciscóba.

Az Amerikába tartó *General Grant* gőzhajó útja során az angol rendőr felfedi kilétét a francia inas előtt, és közli vele, hogy most már a szövetségese, és nem ellensége Phileasnak, mert minél előbb szeretné őket angol földön látni. A Csendes-óceántól az Atlanti-óceánig 3786 mérföldes utat hét nap alatt teszik meg. A sziú indiánok megtámadják a szerelvényt, és az utasok védekezésre kényszerülnek. Eközben Passepartout eltűnik, de Fogg becsületbeli ügynek tekinti, hogy kiszabadítsa az inasát. Ezt követően egy vitorlás szánnal száguldanak Omaha felé. Innen Chicagóba, majd egy másik vonattal New Yorkba utaznak. A *China* nevű gőzöst 45 perccel késik le, ezért Fogg a kikötőben megállapodik Andrew Speedy kapitánnyal, hogy vele tarthatnak a teherhajóján. Amikor a teherhajó az óceánon van, a ravasz angol lefizeti a hajó legénységét, hogy más célállomás felé, Liverpool irányába hajózzanak, ezért Speedyt a kabinjába zárják. A kereskedelmi hajón azonban kevés a szén, ezért az utazás vége felé az összes berendezést eltüzelik, hogy elérjék az ír partokat. Queenstownból gyorsvonattal Dublinba mennek, majd innen egy szupergyors steamerrel Liverpoolba. December 21-én, húsz perccel déli tizenkettő előtt Phileas Fogg partot ér a liverpooli kikötőben, ahonnan csupán hat óra választja el Londontól.

Ekkor a túlbuzgó Fix felügyelő letartóztatja Phileas Foggot, akit bankrablónak tart. A félreértés ugyan hamarosan kiderül – az igazi bankrablót három nappal korábban letartóztatta az angol rendőrség – és Foggot szabadon engedik, de a Londonba induló vonatot már lekésték. Bérelt különvonattal utazik a társaság Londonba, de öt perccel a kitűzött határidő után érkeznek meg. Fogg a fogadásról lemondva feleségül akarja venni Auda hercegnőt, ezért elküldi inasát a közelben lakó főtisztelendő úrhoz, hogy vele egyeztessék az esküvő időpontját. Passepartout Samuel Wilsontól tudja meg, hogy 24 órával hamarabb érkeztek vissza az utazásukból, így a gazdája még megnyerheti a fogadást. Lóhalálában

a Reform Klubba sietnek, ahová a világutazó másodpercre pontosan meg is érkezik.

Phileas Fogg húszezer fontot nyer, az út során 19 ezret költött, a kettő közötti különbséget Passepartout és Wilbur Fix felügyelő között osztja el fele-fele arányban. Fogg mit nyert az utazással?

Hogy semmit? Mondjuk, hogy semmit, legfeljebb bájos feleségét, aki – bármily hihetetlenül hangzik is – oly boldoggá tette, amilyen boldog még senki sem volt. (Részlet a 37. fejezetből.)

Szereplők • A főszereplő **Phileas Fogg**, a londoni *Reform Klub* 40 éves, kifogástalanul udvarias, de magának való tagja. A humanizmus, a becsület, az adott szó és az egészséges versenyszellem képviselője a regényben. **Jean Passepartout**: Fogg francia szolgája, aki hűségével és józan paraszti eszével többször kiségti gazdáját a bajból. **Auda**: indiai hercegnő, akit férje halála után a helyi szokásoknak megfelelően fel akarnak áldozni, de Passepartout megmenti a tűzhaláltól. **Wilbur Fix**: rendőrfelügyelő, aki kitartó kopóként üldözi a történetben a bankrablónak vélt főhőst.

A főszereplőkön kívül sok mellékszereplője is van a regénynek. A teljesség igénye nélkül néhány név: Sir Francis Cromarty, az angol hadsereg dandártábornoka, Andrew Stuart mérnök, John Sullivan és Samuel Fallentin bankárok, Thomas Flanagan serfőző, Ralp Gauthier, az Angol Bank egyik igazgatója, John Bunsby, a kétárbócos Tankadère kapitánya, William Batulcar cirkuszigazgató, William Hitch, mormon tiszteletes, Andrew Speedy, a Henrietta kapitánya, Samuel Wilson, főtisztelendő.

■ **Phileas Fogg**: Verne halhatatlan főhőse, a klasszikus gentleman őstípusa, a fogadás következtében kiszakad megszokott környezetéből, veszélyes helyzetekbe kerül, állandóan vándorol, utazik, de a hosszú hányattatást követően győzelmet arat. Krimire emlékeztető módon a cselekmény egészében üldöztetésben van része, tévedésből bűnözőnek nézik, a célja végrehajtásában folyamatosan akadályokba ütközik. A kalandoknak kevés lélekalakító, jellemformáló hatásuk van, ám Phileas Fogg tisztessége, becsületessége, embersége, nagylelkűsége, kötelességtudata és még sorolhatnánk, mindig jelen van.

Jelentősége • Jules Verne könyveinek oktató jellege van, és ennek különösen a maga korában volt rendkívüli jelentősége. A regényekben felhalmozott lexikális anyag leírását ma már néhol túlzottan hosszadalmasnak és száraznak érezzük, és némiképpen feleslegesnek is, hiszen ezeket a tudnivalókat a Wikipédiában vagy az internet más forrásaiban sokkal alaposabban és korszerűbben, egy kattintással megtalálhatjuk. A korabeli olvasóknak nem álltak rendelkezésükre ilyen lehetőségek. A legtöbben közülük a *Larousse* vagy az *Encyclopedia Britannica* kötetéhez, részletes térképekhez, útirajzokhoz sem juthattak hozzá, ezért felbe-

csülhetetlen értékű volt, hogy mindazokat a háttérinformációkat, amelyek a regények megértéséhez szükségesek, ott helyben, a kötetben belül megtalálhatták. Verné-ben megvolt az igyekezet, hogy mindezeket ne tankönyvi szárazsággal, hanem lehetőleg a történetbe beleágyazva adagolja. Ha ez nem mindig sikerült tökéletesen, az még nem indokolja, hogy egyetértsünk Zolával, aki Verne könyveinek irodalmi értékét az ábécés-könyvekéhez hasonlította. A földrajzi és történelmi tudásanyag mellett Verne a legnagyobb gonddal és igyekezettel a természettudományos és műszaki ismereteket próbálta beleplántálni az olvasókba.

1. Hogyan kapcsolódnak Jules Verne nevéhez a következő tulajdonnevek: Nantes, Loire, Szent Donatien, Párizs, Victor Hugo, Alexander Dumas? **2.** Mi a címe az 54 könyvből álló regényfolyamnak? **3.** Milyen előzményei voltak a *Nyolcvan nap alatt a Föld körül* c. regény megírásának? **4.** Miután elolvastad a regényt, készítsd el a szerkezeti vázát (expozíció, bonyodalom...)! **5.** Táblázat formájában foglald össze, kik Phileas Fogg segítői, és kik akadályozzák célja elérésében! Példákkal támaszd alá állításodat! **6.** Szerinted napjainkban mennyi időbe telne megtenni ugyanazt az utat, amit a regényben olvashattatok? **7.** Használnátok-e világórát utatok során?

8. Ezen a linken online elolvashatjátok a regényt: <https://konyvespolc.com/ifjusagi-regeny/jules-verne-80-nap-alatt-fold-korul/>
9. Nézzétek meg a *Nyolcvan nap alatt a Föld körül Willy Foggal* c. animációs filmet a YouTube-on erre a linkre kattintva: [https://www.google.com/search?q=nyolcvan+nap+alatt+a+f%C3%B6ld+k%](https://www.google.com/search?q=nyolcvan+nap+alatt+a+f%C3%B6ld+k%2F)

IRODALOMELMÉLETI ISMERETEK

Az utazási regény • A XVIII. században új műfaj született, az utazási regény, a **robinzonád**. A robinzonád irodalmi műfaj, a kalandregény egyik válfaja, melyet Daniel Defoe angol prózaíró műve, a *Robinson Crusoe* rendkívüli népszerűsége teremtett meg. Általában olyan igaznak feltüntetett történet, melynek utazó hőse lakatlan szigetre vagy valami más elzárt helyre vetődik, s ott megszervezi életét. Magát a szót Johann Gottfried Schnabel német író alkotta meg 1731-ben.

Ettől kezdve minden író, aki hőseit vagy távoli, lakatlan szigetre vezette, valamilyen módon Daniel Defoe fő művét utánozta.

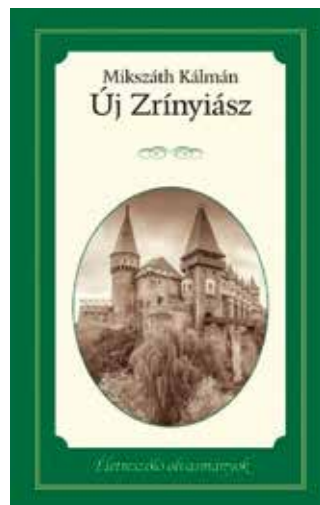
Daniel Defoe elsőként jött rá arra, hogy nemcsak az érdekességre kell törekedni, hanem arra is, hogy a történet hihető és valószínű legyen. A valószínű nem azt jelenti, hogy az író mindent pontosan úgy ábrázol, ahogy a valóságban megtörtént. A valószínű ábrázolás titka, hogy az író úgy változtat a dolgokon, úgy emeli ki a lényeges és úgy a lényegtelen dolgokat, hogy minél

híhetőbbnek hasson a mű. Hihető és valószerű ábrázolásmódjával a realista regény úttörője lett.

Az utaztató regény • A kalandregény egyik altípusa, a cselekmény középpontjában a főhős úti élményei állnak, az utazások közben szerzett tapasztalatok bemutatása pedig a szerző világszemléletét tükrözi. A regény szerkezete epizodikus. A cselekmény ábrázolása háttérbe szorítja a jellemábrázolást. Gyakran együtt jelenik meg az államregénnyel, az utópiával vagy a tézisregénnyel. Legkorábbi példái az antik görög irodalomba nyúlnak vissza, pl. Héliodórosz *Sorsüldözött szerelmesek*, Apuleius *Az aranyszamár*. Virágkorát a XVII–XVIII. században élte, pl. Swift *Gulliver*, Voltaire *Candide*; a magyar alkotások közül az első Bessenyei György *Tariménes utazása* című regénye, a XX. században kiemelkedő példái Karinthy Frigyes *Gulliver-parafrazisai* (*Faremido, Capillária*), illetve Karinthy Ferenc *Epepe* és Déry Tibor *G. A. úr X-ben* című utópikus regénye.

A szatíra • Mindenféle művészi ágban, műfajban megtalálható ábrázolási módszer. A görög *szatürosz*, azaz *szatír* vagy latin *satira*, azaz *gyümölcsöstál* kifejezésből két jelentésben is használatos. Szűkebb értelemben *költői szatíra*. Egy ókor óta használt lírai műfaj. Tágabb értelemben *szatirikus ábrázolásmódú mű*. A szatíra a komikum egyik megjelenési formája. Ábrázolási módszerei között gyakori a torzítás, túlzás, a realisztikus arányok megváltoztatása akár kicsinyítéssel, akár nagyítással, nemegyszer pedig a fantasztikum eszközeivel. Elsősorban a valóság komikus-gunyoros ábrázolására törekszik.

Szatirikus regény • Regénytípus, melyben szatirikus ábrázolásmód uralkodik. Többnyire társadalmi viszonyokat és intézményeket ábrázol és gúnyol ki. Gyakran fantasztikus elemeket is felhasznál. Legjelentősebb szatirikus regények: Swift *Gulliver utazásai*, Cervantes *Don Quijote*, Voltaire *Candide*, Mikszáth Kálmán *Új Zrínyiász*.

A REGÉNYEK VILÁGA

1. Ki az angol romantika legnagyobb alakja, aki történelmi regényeivel nagy hatással volt az egyetemes irodalomra?
 - a) Cervantes
 - b) Walter Scott
 - c) Dickens
 - d) Kipling
2. Mi a témája, ki a főszereplője az *Ivanhoe* c. regénynek?
 - a) Robin Hood
 - b) Lady Rowena
 - c) Fekete lovag
 - d) Ivanhoe
3. Lord Cedric miért haragudott meg a fiára? Kinek a seregéhez csatlakozott ezután Ivanhoe? Milyen háborúban vett részt?
4. Milyen műfajt teremtett Daniel Defoe? Mi a másik neve?
 - a) történelmi regény
 - b) utazó regény
 - c) szatirikus regény
 - d) detektívregény
5. Mi adta a *Robinson Crusoe* c. regény alapötletét?
6. Milyen tulajdonságai segítették Robinsont a fennmaradásért vívott küzdelemben? Írj példákat! Mi hiányzott neki a legjobban? Mit bizonyít ez?
7. Hol, és mikor született Jonathan Swift?
 - a) London, 1607
 - b) Dublin, 1667
 - c) Manchester, 1654
 - d) Oxford, 1627
8. Mi a címe legismertebb művének, melyben a társadalmi romlottság, kártékonyság, sötét fanatizmus, az emberi önhittség ellen indított támadást? Milyen műfajt honosított meg?
9. Hány utazást tett Gulliver? Sorold fel! Hol érezte magát a legjobban? Miért?
10. Hogyan kapcsolódnak Jules Verne nevéhez a következő nevek: Nantes, Pierre Verne, Sophie Allotte de la Fuye, Paul, Brains, Párizs, Victor Hugo és Alexander Dumas?
11. Mi a címe annak a regénynek, melynek középpontjában Phileas Fogg és kalandjai állnak? Mi a témája, milyen műfaji csoportba sorolnád?
12. Milyen embernek ismerted meg a regényből a főhóst? Jellemezd!

A távoli világok és a tudomány szerelmese

A XIX. század második felében élő emberek joggal érezhették úgy, hogy a világ valósággal elrohan mellettük. A korszak mára legendássá vált feltalálói évről évre fantasztikusabbnál fantasztikusabb találmányokkal álltak elő. Ekkor jelentek meg az első, már négyütemű motorral hajtott járművek prototípusai, az égen feltűntek az első kormányozható léghajók. A távíró, a telefon, majd a rádió elterjedése, illetve a hang-, és mozgóképrögzítő technológiák felbukkanása a kommunikáció legjelentősebb forradalmát hozta el a nyomtatás feltalálása óta. Hasonlóan forradalmi változást eredményezett az építészetben a vasbeton, a hadviselésben a dinamit és a korai gyorstüzelésű fegyverek felbukkanása.

Ebben a korban élt és alkotott a világirodalom mindmáig egyik legolvasottabb írója, Jules Verne, akinek regényein nemzedékek nőttek fel. Munkáiban száznál több fantasztikus tervet és találmányt említ, ezek közül több mint hetven már megvalósult, köztük az űrhajó, a televízió, a gépfegyver, a légkondicionálás, az atombomba, a hangosfilm stb. Ugyanakkor a tudományos-technikai fejlődés átkait is megjósolta: a környezetszennyezést, egyes állatfajok tömeges kipusztítását, a nagyvárosi szmogot és az olajfoltos tengereket.

Verne talán leghíresebb műve, a *Nemo kapitány* főhősei egy elektromos tengeralattjárón merülnek az óceán fenekére. A regény azonban nem csak a tengeralattjárók kapcsán vetítette előre a jövőt. A *Nautilus* legénysége a napjainkban használt búvárruhákhoz hasonlóan használ mélytengeri kalandjai során, és találkozhatunk a mai tasereknek megfelelő elektrosokkoló fegyverekkel is. Művében Verne rámutat az óceánokban rejlő lehetőségekre is, hiszen Nemo kapitány emberei az elektromosság mellett minden egyéb szükségletüket a tengerben fellelhető – akkor még végtelennek hitt – nyersanyagokból pótolják.

Verne leghátborzongatóbb jóvendőléseivel az író egy talán kevésbé ismert könyvében találkozhatunk. A *Párizs a XX. században* című regény eredetileg 1863-ban íródott, de a kézirat nem nyerte el a kiadó tetszését, ezért arra kérte az író, hogy várjon húsz évet a könyv megjelentetésével. Verne pedig ekkor olyan biztos helyre rakta irományát, hogy valószínűleg még maga is megfedkezett róla, hogy hol lehet. A regény így több mint száz éven keresztül porosodott egy fiókban, mígnem Verne egyik dédunokája rá nem bukkant 1989-ben.

Az 1994-ben franciául, majd 1996-ban angolul is megjelent regény 1960-ban játszódik a francia fővárosban. A Verne által megálmodott Párizs lakói felhőkarcolókban élnek, és első égésű motorokkal hajtott autókkal közlekednek. Nem marad el a járművekhez szükséges infrastruktúra sem, így találkozunk benzinkutakkal és aszfaltozott úttestekkel is.

Verne elektromosság iránti érdeklődése ezúttal is visszaköszön. A szél erőművekből nyert áram működteti a városban található megannyi szerkezetet, köztük a légkondicionáló berendezéseket, a nagy sebességgel közlekedő mágneses vonatokat. A városlakók már kezdetleges számítógépekkel is rendelkeznek, amelyek egy hálózatba kapcsolva üzeneteket továbbíthatnak egymásnak – épp úgy, ahogy az internetet is használjuk napjainkban.

TARTALOM

BEVEZETŐ	3
AZ IRODALOM SZEREPE AZ EGYÉN ÉS A TÁRSADALOM ÉLETÉBEN	5
AZ IRODALOM BÖLCSŐJE	9
A görög mitológia	10
A trójai mondakör	11
Zeusz és Léda gyermekei	12
Erisz almája (<i>rövidítve</i>)	12
Akhilleusz	14
A görög epika kezdetei. Homérosz és eposzai	17
Iliász. Akhilleusz pajzsa (<i>részlet</i>)	18
A trójai faló	25
Odüsszeia. Küklópeia (<i>részlet</i>)	26
Irodalomelméleti ismeretek. <i>Az eposz. Eposzi kellékek.</i> <i>Időmértékes verselés</i>	35
Eposzi kellékek Homérosz műveiben	37
<i>Tudáspróba. Homérosz és eposzai</i>	38
A KÖZÉPKOR IRODALMA	39
A lovagi irodalom	39
Roland-ének (<i>részletek</i>)	41
Nibelung-ének (<i>részletek</i>)	45
A lovagregény	49
Trisztán és Izolda	50
Irodalom a középkori Magyarországon	54
Szent István király intelmei Imre herceghez (<i>részletek</i>) ..	58
A magyar nyelvű legendák	62
Szent István kis legendája (<i>rövidítve</i>)	64
Szent Imre herceg legendája (<i>rövidítve</i>)	65
Szent László király utolsó győzelme	67
Szent Gellért legendája	68
Szent Margit-legenda	70
Ferenc-legenda. Szent Ferenc a madaraknak prédikál	74
Szent Ferenc és a gubbiói farkas	75
Irodalomelméleti ismeret. <i>A legenda</i>	77
A RENESZÁNSZ IRODALMA	78
JANUS PANNONIUS	78
Pannónia dicsérete	81
Egy dunántúli mandulafához	82

Irodalomelméleti ismeret. <i>Az epigramma</i>	83
<i>Tudáspróba. A reneszánsz irodalma. Janus Pannonius</i>	84
TINÓDI LANTOS SEBESTYÉN	86
Cronica	88
Budai Ali basa históriája	89
Egri históriának summája	91
Irodalomelméleti ismeret. <i>Históriás ének</i>	94
A REFORMÁCIÓ KORA	95
HELTAI GÁSPÁR	95
Száz fabula	97
A farkasról és a bárányról	98
Irodalomelméleti ismeret. <i>Fabula</i>	99
BORNEMISZA PÉTER	100
Siralmas énnéköm	102
BALASSI BÁLINT	105
Balassi Bálint hazafias költészete. Búcsúja hazájától	108
Hazafias és vitézi költészet. Egy katonaének	111
Balassi Bálint szerelmi lírája.	
<i>A Magyar Daloskönyvből</i>	115
Hogy Júliára találá, így köszöne neki	115
Irodalomelméleti ismeret. <i>Balassi-strófa</i>	117
A BAROKK	118
ZRÍNYI MIKLÓS	120
Szigeti veszedelem (<i>részletek</i>)	122
A kuruc költészet	133
Csínom Palkó (<i>részlet</i>)	136
Rákóczi-nóta	140
MIKES KELEMEN	144
Törökországi levelek. <i>37. levél</i>	146
<i>112. levél</i>	148
Történelem az irodalomban.....	150
LÉVAY JÓZSEF	151
Mikes	153
VÁRI FÁBIÁN LÁSZLÓ	157
Útban Törökország felé	159
A FELVILÁGOSODÁS KORA ÉS A KLASSZICIZMUS	163
A francia klasszicista dráma	164
MOLIÈRE (JEAN-BAPTISTE POQUELIN)	165
A fösvény (<i>részletek</i>)	168

Irodalomelméleti ismeretek. <i>A komédia (vígjáték).</i>	
<i>A monológ</i>	177
A magyar felvilágosodás	178
CSOKONAI VITÉZ MIHÁLY	180
Zsugori uram	184
A Reményhez	187
Irodalomelméleti ismeretek. <i>Jellemkép. Irónia. Alliteráció.</i>	
<i>Allegória. Elégia</i>	191
BERZSENYI DÁNIEL	192
A közelítő tél	195
A REGÉNYEK VILÁGA	198
GÁRDONYI GÉZA	198
Egri csillagok (<i>részletek</i>)	200
Hol terem a magyar vitéz?	200
Oda Buda!	202
A rab oroszlán	202
Eger veszedelme	204
Holdfogyatkozás	211
<i>Tudáspróba. Az Egri csillagok</i>	224
WALTER SCOTT	226
Ivanhoe (<i>részletek</i>)	228
Irodalomelméleti ismeretek. <i>A történelmi regény.</i>	
<i>A kalandregény</i>	237
DANIEL DEFOE	238
Robinson Crusoe (<i>részletek</i>)	240
JONATHAN SWIFT	252
Gulliver utazásai (<i>részletek</i>)	255
Utazás Lilliputba	255
Utazás Brobdingnagba	260
Utazás Laputába, Balnibarbiba, Luggnaggba, Glubbdubdribe és Japánba	262
Utazás Hauhnahn országba	263
JULES VERNE	270
Nyolcvan nap alatt a Föld körül (<i>részletek</i>)	271
Irodalomelméleti ismeretek. <i>Az utazási regény,</i>	
<i>Az utaztató regény</i>	281
<i>Tudáspróba. A regények világa</i>	283

Навчальне видання

ДЕБРЕЦЕНІ Оніка Олександрівна

УГОРСЬКА ТА ЗАРУБІЖНА ЛІТЕРАТУРИ

**Підручник інтегрованого курсу для 7 класу
закладів загальної середньої освіти**

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

**Видано за рахунок державних коштів.
Продаж заборонено**

Підручник відповідає Державним санітарним нормам і правилам
„Гігієнічні вимоги до друкованої продукції для дітей”

Угорською мовою

Редактор *М. Д. Дебрецені*

Коректор *Г. М. Турканич*

Формат 70×100/16.

Ум. друк. арк. 23,328. Обл.-вид. арк. 21,9.

Тираж 1546 пр. Зам. № 24-230

Державне підприємство

„Всеукраїнське спеціалізоване видавництво „Світ”

79008 м. Львів, вул. Галицька, 21

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи серія ДК № 4826 від 31.12.2014

www.svit.gov.ua

e-mail: office@svit.gov.ua

svit_vydav@ukr.net

Друк ПрАТ «Білоцерківська книжкова фабрика»

09100, Київська обл., м. Біла Церква, вул. Леся Курбаса, буд. 4

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи серія ДК № 5454 від 14.08.2017